BEGINSELEN EN STELSEL VAN HET ADATRECHT

DOOR

MR. B. TER HAAR BZN.

VIERDE ONGEWIJZIGDE DRUK

J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DJAKARTA

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0382 2753

503685

919 F 42

BEGINSELEN EN STELSEL VAN HET ADATRECHT

DOOR

Mr. B. TER HAAR Bzn.
in leven Hoogleraar aan de Rechtshogeschool te Djakarta

VIERDE
ONGEWIJZIGDE
DRUK

f 7,90

J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DJAKARTA — 1950

Op 19 April 1941 is Ter Haar in een Duitsch concentratiekamp overleden. Zijn wetenschappelijk werk bleef onvoltooid. Zijn maatschappelijk werk voor het hooge goed der rechtsbedeeling staat in den storm van een politieke en sociale omwenteling.

Ik vrees niet, dat ze verloren zullen gaan. Hun zuiverheid, hun critisch gehalte, hun werkelijkheidszin waarborgen daartegen. De arbeid noch de mensch Ter Haar zullen uit de cultuurgeschiedenis van Indonesië zijn uit te delgen.

De studie en de groei van het adatrecht hebben sinds 1940 zeker niet stilgestaan. Maar Ter Haars magistraal inzicht in beginselen en stelsel blijft voorshands maatgevend, zoodat een ongewijzigde herdruk volkomen gewettigd is.

Het moge een ervaren, bekwame en door piëteit bestuurde hand zijn, die op rijper tijdstip de herziening of vervanging leiden zal.

LOGEMANN.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

BOEKDRUKKERIJ J. B. WOLTERS' U.M.

VOORWOORD

Deze inleiding tot de studie van het adatrecht der inheemse bevolking van Nederlands-Indië tracht in tweeërlei opzicht algemeenheden te brengen. Vooreerst door de kenmerkende trekken der indonesische rechtsinstellingen, rechtsbetrekkingen en rechtshandelingen zo te beschrijven, dat beginselen en stelsel van het adatrecht der inlanders daarin zichtbaar worden, dat daarmee het typische van het adatrecht is weergegeven; in de tweede plaats door faktoren aan te wijzen, die op gesteldheid en verandering van het adatrecht inwerken, sociale omstandigheden, die bepaalde trekken bevorderen of tegenwerken. Tegelijkertijd echter wil deze inleiding die algemeenheden vastknopen aan bizondere verschijningsvormen der instellingen, betrekkingen en handelingen om daarmee tevens enig denkbeeld te geven van de concrete betekenis der typologisch beschreven stof, zodat men, om een voorbeeld te noemen, meteen weet, dat de moederrechtelijke verwantenordening voornamelijk van belang is voor het adatrecht van Minangkabau, dat het verzorgingskontrakt een specialiteit schijnt van de Minahasa, de apanage in de vorstensfeer thuis hoort en dat het beschikkingsrecht en de deelwinning van vee in de volkssfeer van bijna alle rechtskringen voorkomen; lokale rechtsfiguren zijn telkens vermeld, hetzij als voorbeeld van een concreet instituut dat de abstrakte beschrijving op het oog heeft, hetzij om lokale trekken en lokale afwijkingen te vermelden. De verwijzing naar het positieve adatrecht van verschillende kringen heeft veelal plaats door vermelding van inheemse rechtstermen; van de struktuur der rechtsgemeenschappen is als platte-grond van het terrein waarop het adatrecht in hoofdzaak werkt een vrij uitvoerig overzicht gegeven. Het behoeft geen betoog, dat het samenstellen van een beknopte inleiding op de studie van het adatrecht aldus voor een deel een werk wordt van kiezen — wat uit het overrijke materiaal wel, wat niet als concreet voorbeeld te vermelden. Het bezwaar dat een element van willekeur daarbij noodzakelijk een rol gaat spelen, wordt enigermate verzacht door het besef, dat die willekeur de illustratie, niet de typologische beschrijving zelf betreft, al blijft het gelden voor de onvolledige optekening van lokale rechtsregelen, die door het type niet worden bestreken. Dat laatste

is onvermijdelijk voor een inleiding, die beknopt wil blijven en de concrete inslag niet wil prijsgeven.

Uiteraard is op de keuze van veel invloed de aard der adatrechtelijke literatuur. Ten aanzien van het oosten van den archipel (beoosten Celebes en Bali met uitzondering van Ambon en de Oeliasers) ontbreekt adatrechtelijke bewerking der ethnologische geschriften door ter plaatse bekende werkers bijna geheel, terwijl gepubliceerde beslissingen schaars en de gegevens der niet geschoolde ethnografen ook ethnologisch weinig doorzichtig zijn. Het zou niettemin onjuist zijn die rechtskringen uit te sluiten bij de beschrijving van het stelsel van het adatrecht, hoe grote omzichtigheid bij de verwijzingen ook geboden is.

Het boekje is geschreven voor hen, die met de studie van het adatrecht een aanvang maken, met name voor studenten der rechtshogeschool; het wil een algemene notie bijbrengen, die de studie van het positieve adatrecht van een bepaalden rechtskring vruchtbaarder kan maken; het wil tevens voor werkers te velde het algemene kader aangeven, waarvan het adatrecht, waarmede zij in hun concretiserende praktijk te maken hebben (kritisch) als een bizondere verschijningsvorm kan worden gezien.

Het kan niet worden ontkend, alleen betreurd, dat een abstrakte stelselmatige behandeling van de kenmerkende trekken van het adatrecht, als hier wordt ondernomen, is als een djatiboom in den oostmoesson. Voor de bladeren en den bloesem, die kleur en geur en fleur geven aan een monografie van het levende adatrecht van deze of gene concrete gemeenschap is geen plaats — er is slechts plaats voor den stam, de vertakkingen en het aanwijzen van de knoppen.

Over „voorrang of achterstelling", „bruikbaarheid of onbruikbaarheid", „ontstellende" (of niet ontstellende) „verscheidenheid", „voortreffelijkheid of gebrekkigheid" van het adatrecht zal men in dit boek geen woord aantreffen. De werkelijkheid heeft geleerd dat voorshands het ongeschreven privaatrecht der inheemse bevolking niet zal worden vervangen; het blijft dus ook uit praktisch oogpunt een zakelijke bearbeiding waard.

Evenmin zal een woord worden gezegd over al of niet gelijkheid van adatrecht met nederlands recht of over parallellen van het adatrecht met het recht der afrikaanse, germaanse, hebreeuwse of andere rechtsgemeenschappen. Als wetenschappelijk studie-objekt kan een zorgvuldige vergelijking van

twee rechtsinstituten, beide uiteraard in samenhang met eigen rechtsgeheel verstaan, waarde hebben. Een dergelijke vergelijking van adatrecht met nederlands recht is bij mijn weten nog nooit door iemand ondernomen. Niet zeldzaam is echter de oppervlakkige vergelijking van uit hun verband gerukte rechtsinzettingen of rechtsregelen — zij leidt steeds tot misverstand en dikwijls tot mishandeling. Iets heel anders is, uiteraard, de moeilijk te overschatten betekenis van de westerse rechtswetenschap en de daardoor gevormde juristen voor de wetenschap van het adatrecht.

Het materiaal voor deze beschrijving is geput uit Van Vollenhovens Adatrecht en de daarop gevolgde adatrechtelijke verhandelingen en gepubliceerde beslissingen; aan het slot van het veertiende hoofdstuk zal over het gebruik der bronnen iets naders worden gezegd en in het laatste hoofdstuk wordt van de vindplaatsen een globaal overzicht gegeven. Enkele gegevens zijn ontleend aan werkstukken van vijfde-jaars-studenten.

Het inlandse wettenrecht (nopens voogdij, christen-huwelijk, coöperatieve vereniging, zeevaart enzovoorts) wordt in dit boek niet behandeld, slechts zo nu en dan vermeld.

Wat de volgorde der hoofdstukken betreft: op het eerste hoofdstuk, in hoofdzaak over de struktuur der rechtsgemeenschappen handelende, zou zowel kunnen volgen het hoofdstuk grondenrecht omdat het recht van de gemeenschap op den grond daarbij vooropstaat, als het hoofdstuk verwantschapsrecht (met huwelijks- en erfrecht) omdat daarmee wordt aangesloten bij hetgeen reeds aangaande den genealogischen faktor der gemeenschappen zal zijn gezegd, als het schuldenrecht omdat het wederkerig hulpbetoon binnen de gemeenschappen daarvan een centraal gedeelte uitmaakt, als eindelijk het deliktenrecht omdat ook daarbij de gemeenschap van beslissende betekenis is. Gekozen werd de volgorde rechtsgemeenschappen — grondenrecht, grondtransakties en transakties waarbij grond betrokken is — schuldenrecht — stichtingen — personenrecht — verwantschapsrecht — huwelijksrecht — erfrecht — deliktenrecht; het onderlinge verband is zoveel mogelijk door verwijzingen gelegd. De korte opmerkingen aan het slot over invloed van tijdsverloop, rechtstaal en rechtsvorming hebben de strekking aan de algemene problemen, die daarmede verbonden zijn, te herinneren.

VOORBERICHT BIJ DE VIERDE DRUK

Nadat in 1941 een onveranderde tweede druk was verschenen, is in 1946 ten derden male een nieuwe druk uitgegeven, welke ten onrechte ,,tweede ongewijzigde druk" werd genoemd. Deze uitgave is daarom een vierde druk, waarbij de tekst wederom onveranderd is gebleven, behoudens een korte aanvullende literatuurlijst, welke door Mr. H. Th. Chabot werd verzorgd. Uit de vermelding van de werken, die na de verschijning van Ter Haar's boek in 1939 zijn gepubliceerd, blijkt, dat de studie van het Adatrecht sindsdien niet heeft stilgestaan. Intussen is dit boek zelf in het Engels vertaald en de vertaling is in New York in 1948 gepubliceerd, voorzien van een inleidend hoofdstuk over de ethnologische achtergrond van het Adatrecht en over de plaats van het Adatrecht in de organisatie van het rechtwezen in voormalig Ned.-Indië, geschreven door de professoren E. Adamson Hoebel en A. Arthur Schiller. Zo is Ter Haar's monumentaal werk thans eveneens toegankelijk voor het Engels lezende publiek, hetgeen ongetwijfeld zal bijdragen tot een ruimere verbreiding van het inzicht in het systeem van het Adatrecht dan tot dusverre mogelijk was.

De tijd om tot herziening van het boek over te gaan, lijkt mij voorshands nog niet aangebroken. Het is waar, dat de Japanse bezetting gedurende de jaren 1942—1945 en de daarop gevolgde nationale revolutie het Indonesische rechtsleven niet onberoerd hebben gelaten; integendeel, het proces van individualisering, differentiatie en nivellering en het proces van desintegratie hier en daar in de Indonesische maatschappij zijn door al die gebeurtenissen ongetwijfeld versneld, doch de politieke en sociale onrust, waarin Indonesië momenteel nog verkeert, laat een wetenschappelijk onderzoek naar de gelding van nieuwe adatrechtsnormen nog niet toe.

De uitgave van een ongewijzigde herdruk brengt bepaalde bezwaren met zich. Wij beseffen ten volle dat al de in het boek voorkomende termen waarbij het woord ,,inlandsch" of ,,inheemsch" gebruikt wordt, thans uit de tijd zijn, ja zelfs aanstoot geven. Voor dit feit wordt dus de clementie der lezers ingeroepen. Verder veranderde de ,,staatsrechtelijke geldingsgrondslag" volledig zodat de pagina's 11—14 als geheel verouderd zijn te beschouwen. Het aanbrengen van de nodige wijzigingen zou echter

een aanzienlijke vertraging met zich gebracht hebben, terwijl de zo spoedig mogelijke verschijning i. v. m. de bestaande vraag, zeer gewenst geacht werd.

Nog steeds is echter van toepassing hetgeen Prof. Logemann in de „tweede ongewijzigde", ten rechte derde druk schreef, nl. dat Ter Haar's magistraal inzicht in beginselen en stelsel voorshands maatgevend blijft, zodat ook thans een ongewijzigde herdruk gerechtvaardigd is.

Januari 1950. SOEPOMO.

Bij de verschijning van de 4e druk willen wij gaarne de clementie inroepen van de gebruikers, dat in deze herdruk nog niet die wijzigingen in de terminologie werden aangebracht, die de veranderde tijdsomstandigheden zouden hebben geëist. De vraag naar dit leerboek is echter zo groot, dat wij gemeend hebben de gebruikers niet te mogen teleurstellen. Dit had echter tot gevolg, dat het niet mogelijk bleek op korte termijn de vele moeilijkheden op te lossen, die zich bleken voor te doen bij een konsekwent doorvoeren van een aan de tijdsomstandigheden aangepaste terminologie. Bij een volgende herdruk hopen wij dit bezwaar echter te kunnen ondervangen.

J. B. WOLTERS' U.M.

INHOUD

Bl.

VOORWOORD 3

VOORBERICHT BIJ DE VIERDE DRUK 6

INHOUD 8

VOORAFGAAND HOOFDSTUK 11
- Staatsrechtelijke grondslag voor de gelding van het adatrecht (stellingen) 11

EERSTE HOOFDSTUK. VOLKSORDENING 15
1. De rechtsgemeenschappen in de volkssfeer (algemene trekken (15) en bizondere vormen (30)) . 15
2. De vorstensfeer 48
3. De handelaren als gemeenschapsvreemden . . . 51
4. Inwerking van vorsten- en gouvernementsbestel op de gemeenschappen 52

TWEEDE HOOFDSTUK. RECHTEN OP GROND 56
1. Het beschikkingsrecht der gemeenschappen . . . 56
2. De individuele rechten (in de rechtsorde der gemeenschappen, der vorstenrijken en van het gouvernement) 73

DERDE HOOFDSTUK. GRONDTRANSAKTIES 83
1. Dorpsstichting 83
2. De individuele ontginning 85
3. De tweezijdige grondtransakties binnen de gemeenschappen (grondverpanding (93), grondverkoop (99), grondverhuur (100)) 87
4. Afzondering van grond 100
5. Schenking van grond 101
6. Toescheiding van grond 101
7. De akte 102
8. De grondtransakties buiten de gemeenschappen . 103

VIERDE HOOFDSTUK. TRANSAKTIES WAARBIJ GROND BETROKKEN IS 105
1. De deelbouw-overeenkomst 105
2. *Séwa* 108
3. Samengaan van deelbouw en *séwa* met grondverpanding 109

Bl.

4. Zekerheidstelling van grond 111
5. De schijnhandeling 113
6. Bijwoner en opwoner 115
7. Het in gebruik geven van grond 115

VIJFDE HOOFDSTUK. SCHULDENRECHT 117
1. Rechten op huizen, geplant gewas, vee, voorwerpen 117
2. De krediethandeling, onderling en wederkerig hulpbetoon 121
3. Verenigingen 124
4. Individuele krediethandelingen 126
5. Benadeling van schuldeisers 130
6. Het bindmiddel, het zichtbare teken 131

ZESDE HOOFDSTUK. STICHTINGEN 136
1. De *wakap* 136
2. De stichting 137

ZEVENDE HOOFDSTUK. PERSONENRECHT 139
1. Rechtspersoonlijkheid der verenigingen 139
2. Natuurlijke personen (handelingsbekwaamheid) . 140

ACHTSTE HOOFDSTUK. VERWANTSCHAPSRECHT 143
1. De verhouding van het kind tot de ouders . . . 144
2. De verhouding van het kind tot de verwantengroepen 147
3. De zorg voor wezen 151
4. Kindsaanneming 153

NEGENDE HOOFDSTUK. HUWELIJKSRECHT 158
1. Huwelijksvormen (aanzoek-, wegloop-, schaakhuwelijk (159); bruidschat-, dien-, ruil-, vervang- en vervolghuwelijk (164); het huwelijk met andere of zonder betalingen (164); inlijfhuwelijk (164); kinderhuwelijken (175); meer-vrouwendom (175); invloed van islaam en christendom op de huwelijkssluiting (176)) 158
2. Huwelijksontbinding (adatrechtelijke echtscheiding (179); invloed der grote godsdiensten (183); moslemse instituten van huwelijksontbinding (184);

Bl.

het christelijke recht in zake huwelijksontbinding (187); gevolgen der echtscheiding (188) . . 179
3. Huwelijksgoederenrecht (geërfde goederen (189); persoonlijk verworven goederen (190); de tussen man en vrouw gemene huwelijksboedel (192); aan echtgenoten gezamenlijk geschonken goederen (196)) 189

TIENDE HOOFDSTUK. ERFRECHT 197
1. De onverdeelde boedel 198
2. Toescheidingen en uiterste wilsbeschikkingen . . 203
3. Boedelverdeling 207
4. De erfgenamen 208
5. Bestanddelen van den boedel 212

ELFDE HOOFDSTUK. DELIKTENRECHT 218

TWAALFDE HOOFDSTUK. INVLOED VAN TIJDSVERLOOP . . 226

DERTIENDE HOOFDSTUK. RECHTSTAAL 230

VEERTIENDE HOOFDSTUK. VORMING VAN ADATRECHT . . . 235

VIJFTIENDE HOOFDSTUK. ADATRECHT-LITERATUUR 241

LIJSTJE VAN AFKORTINGEN 253

REGISTER VAN RECHTSKRINGEN EN RECHTSGOUWEN 254

ZAAK-REGISTER 258

REGISTER VAN INHEEMSE TERMEN 261

VOORAFGAAND HOOFDSTUK

STAATSRECHTELIJKE GELDINGSGRONDSLAG EN GELDINGSOMVANG VAN HET ADATRECHT (STELLINGEN)

Omtrent de betekenis der wettelijke voorschriften, die de plaats en de grenzen van het adat(privaat)recht der indonesiërs in het rechtsgeheel van Nederlands-Indië bepalen, heerst sinds jaar en dag veel verschil van mening [1]). Aan het gesprek daarover heb ik hier en daar deelgenomen — dit boek bepaalt zich tot de formulering van mijn mening in apodictischen vorm. Een (noodzakelijk uitvoerige) motivering van hetgeen mijns inziens in dit opzicht te gelden heeft zou worden: het schrijven om het adatrecht heen in plaats van over het adatrecht, een kwaal, gelijk Van Vollenhoven heeft aangewezen, van meer dan één verhandeling.

I. *In de sfeer der inlandse gouvernementsrechtspraak (ook voorzover zij zich uitstrekt over landschapsonderhorigen)*

1. Het adatprivaatrecht geldt voor de inlanders [2]) op grond van artikel 131 lid 6 der Indische Staatsregeling, voorzover dat privaatrecht niet is vervangen door (wettige) ordonnanties of door europeanen-recht, waaraan men zich binnen de wettelijke grenzen heeft onderworpen.

2. De voor 1 Januari 1920 vastgestelde ordonnanties regelende inlands privaatrecht moeten, om wettig te zijn en derhalve door den rechter te mogen worden toegepast, bestaan in een toepasselijke verklaring van de voor de europeanen geldende algemene verordeningen, des nodig gewijzigd (artikel 75 oud Regeringsreglement).

3. De na 1 Januari 1920 vastgestelde ordonnanties regelende inlands privaatrecht moeten:

---

[1]) Tegenover Van Vollenhoven in het Adatrecht van Nederlandsch-Indië op meer dan een punt: dr (mr) I. A. Nederburgh, Hoofdstukken over adatrecht 1933; daartegen „Nederburgh over adatrecht" in Ind. T. v. h. R. 138 (1933) bl. 723; repliek van Nederburgh in T. 139 (1934) bl. 477 (Adat- tegen westersch recht).

[2]) De vreemde oosterlingen blijven buiten beschouwing; intergentiele verhoudingen eveneens.

a. indien de bij de inlanders of bij gedeelten van die bevolkingsgroep gebleken maatschappelijke behoeften het eisen, de voor de europeanen geldende bepalingen voor zoveel nodig gewijzigd op hen toepasselijk verklaren;

b. indien de bij de inlanders of bij gedeelten van die bevolkingsgroep gebleken maatschappelijke behoeften het eisen, die inlanders met de europeanen aan gemeenschappelijke voorschriften onderwerpen;

c. overigens (indien van zodanige maatschappelijke behoeften bij de inlandse bevolking niet blijkt) het adatrecht eerbiedigen, waarvan echter mag worden afgeweken, wanneer het algemeen belang of de bij de inlanders gebleken maatschappelijke behoeften zulks vorderen (artikel 131 lid 2*b* Indische Staatsregeling).

4. De wettelijke last adatrecht buiten toepassing te laten, indien het in strijd is met „algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid" (artikel 75 oud Regeringsreglement lid 3 slot) en de opdracht de algemene beginselen van het burgerlijk en handelsrecht voor europeanen tot richtsnoer te nemen, wanneer het de beslissing geldt van „zaken" in het adatrecht „niet geregeld" (artikel 75 oud Regeringsreglement lid 6) geldt na 1 Januari 1920 niet meer, aangezien die voorschriften door artikel 131 lid 6 Indische Staatsregeling niet zijn gehandhaafd.

De veronderstelde onderwerping (artikel 29 van staatsblad 1917 no. 12) zo dikwijls inlanders een in het europeanen-recht geregelde rechtshandeling verrichten, welke in het voor hen geldende recht niet „is geregeld", brengt slechts de toepasselijkheid van het recht nopens wissels, orderbriefjes en dergelijke papieren mee.

II. *In de sfeer der inheemse rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied*

A. 5. In deze sfeer die zich, behoudens bij of krachtens ordonnantie aangebrachte beperkingen, uitstrekt over de gehele inlandse bevolking van Groot-Atjeh en Singkel; Noord Tapanoeli, Nias en Padang Lawas; Korintji en Mentawai; Benkoelen buiten de hoofdplaats; Palembang buiten de hoofdplaats; Djambi buiten de hoofdplaats; het voormalig Sultanaat Lingga-Riouw; het rechtstreeks bestuurde deel der Westerafdeling van

Borneo buiten de hoofdplaats; Boven Mahakam en Pasir; Gorontalo; Laikang (plus enige adatgemeenschappen); de rechtstreeks bestuurde Molukken (behalve de hoofdplaats Ternate, Banda, Ambon en de Oeliasers) en Lombok geldt adatprivaatrecht, adatstrafrecht en adatprocesrecht voorzover niet vervangen door algemene of (wat strafrecht en procesrecht betreft) door residentsverordeningen, welke uitdrukkelijk in die sferen van toepassing zijn verklaard (artikel 130 en 131 lid 5 Indische Staatsregeling).

6. De ordonnantie van 18 Februari 1932 staatsblad no. 80 laatstelijk gewijzigd bij ordonnantie van 23 Juni 1938 staatsblad no. 371 beheerst met haar tabellen en de op haar berustende uitvoeringsvoorschriften (residentsverordeningen) de geldingsomvang van het adatrecht geheel.

B. 7. Staatsrechtelijk is de, aan de gouvernementsrechtspraak aangehaakte dorpsjustitie een onderdeel van de inheemse rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied; artikel 3*a* van het Reglement op de rechterlijke organisatie, ingevoegd bij ordonnantie van 9 Maart 1935 staatsblad no. 102, maakt voor die dorpsrechtspraak ruimte, zonder inbreuk te maken op de volledige rechtsmacht der gouvernementsrechters; binnen haar sfeer geldt alleen adatrecht.

III. *In de sfeer der landschapsrechtspraak*

8. In deze sfeer — zich uitstrekkende:

a. over de landschapsonderhorigen der landschappen van Nederlands-Indië, behoudens de bij kontrakt of in de zelfbestuursregelen aan den gouvernementsrechter voorbehouden rechtsmacht over die onderhorigen (in de Vorstenlanden op Java bijna alle rechtsmacht [1]), elders rechtsmacht in uitzonderingsgevallen);

b. over landsonderhorigen in een paar uitzonderingsgevallen, namelijk voorzover zij bij den aanvang van het proces landschapsonderhorigen waren of voorzover het proces loopt over binnen het landschap gelegen, met inlands recht bezeten gronden, huizen en overjarige gewassen — geldt adatprivaatrecht, adatstrafrecht en adatprocesrecht (somwijlen in den vorm

[1]) De bizondere regelingen nopens Atjeh, de Westerafdeling van Borneo, de landschappen van Manado, Ternate zijn op het punt te worden afgeschaft (December 1938).

van zelfbestuursverordeningen) voorzover niet vervangen door ordonnanties, die uitdrukkelijk, krachtens bij kontrakt of korte verklaring gegeven bevoegdheid, toepasselijk zijn verklaard en wat het strafrecht en het procesrecht betreft, voorzover niet vervangen door residentsverordeningen (artikelen 12 en 13 der Zelfbestuursregelen 1938 en daarmee overeenkomende bepalingen in de lange kontrakten; vergelijk artikel 21 lid 2 Indische Staatsregeling).

IV. *In de sfeer van de godsdienstige rechtspraak*

9. Godsdienstige rechters met een, van die des gouvernementsrechters afgebakende, rechtsmacht komen voor op Java en Madoera, ter hoofdplaatsen Palembang en Djambi, op kustplaatsen van Borneo en in Ternate. De rechtsmacht der sjarats in Zuid-Celebes wordt door de jurisprudentie niet (meer) erkend; hoe het in Padang en op Ambon is schijnt onzeker.

10. In de sfeer dezer rechters, die zich uitstrekt over islamieten, voorzover hun huidig adatrecht meebrengt, en de ordonnantie toelaat, dat hun rechtszaken door een godsdienstigen rechter worden berecht, geldt adatprivaatrecht als zodanig niet, doch islamitisch schoolrecht, dat op sommige punten echter in het adatrecht is opgenomen (artikel 134 lid 2 Indische Staatsregeling).

11. Thans omvat de rechtsmacht van den godsdienstigen rechter op Java en in Zuid-Oost-Borneo de beslissing van rechtszaken, voorzover die naar huwelijksrecht moeten worden berecht, tenzij het burgerlijk wetboek daarop van toepassing is (artikel 2*a* van het bij staatsblad 1937 no. 116 aangevulde staatsblad 1882 no. 152 (Java) en artikel 3 van staatsblad 1937 no. 638 (Z.O.-Borneo)).

12. In de overige buitengewesten omvat de rechtsmacht van den godsdienstigen rechter de beslissing van rechtszaken tussen islamieten, die naar het adatrecht van elken kring door godsdienstige rechters worden berecht. Gewoonlijk zijn dat rechtszaken voorzover die moeten worden berecht naar huwelijksrecht, erfrecht en vrome-stichtingenrecht.

EERSTE HOOFDSTUK. VOLKSORDENING

1. DE RECHTSGEMEENSCHAPPEN IN DE VOLKSSFEER

A. *Algemene trekken*

Stelt men zich, bij welk indonesisch volk ook, op als waarnemer van het maatschappelijk verkeer, dan doet zich in de zeer brede benedenlaag aan het oog vóór een samenleving in verbonden groepen, welke zich tegenover de onzichtbare wereld, tegenover de buitenwereld, en tegenover bepaalde gedeelten van de stoffelijke wereld op een wijze gedragen, die tot uitdrukking te brengen is door die groepen rechtsgemeenschappen te noemen. Aan tal van verhoudingen en handelingen in het rechtsverkeer neemt een aantal zich verbonden gevoelende personen als een eenheid deel; sommigen handelen, allen zijn gebaat of benadeeld; er is een innerlijke ordening volgens welke enkelingen of groepen voorrang, overwicht, gezag hebben; er zijn goederen, grond, water, gewas, tempels, gebouwen waarvoor de verbondenen gezamenlijk moeten zorg dragen, die zij gezamenlijk moeten in stand houden, rein houden ten bate van de onzichtbare machten, waarvan zij gelijkelijk mogen profiteren, waarvan zij anderen uitsluiten; het bestaan van de gemeenschap wordt ondervonden als een natuurnoodwendigheid, een metajuridische realiteit; bij niemand bestaat of ontstaat de gedachte aan de mogelijkheid de groep te ontbinden; slechts kan men, indien de gemeenschappen aan gebied gebonden zijn, gewoonlijk wel individueel uittreden, den band verbreken.

Oorspronkelijke inheemse voorstellingen omtrent hechte en geordende eenheid der gemeenschappen, soms in menselijke gedaante gedacht, met tweedelingen, vierdelingen en andere groeperingen, waarin de waardigheidsbekleders hun organische plaatsen hebben, werden door de ethnologie van onzen tijd aan het licht gebracht en hebben grote betekenis voor het begrip van de met hun klassifikatie van den kosmos en van de mensenwereld samenhangende oer-inrichting der indonesische gemeenschappen.

De heilige voorwerpen der gemeenschappen als de *poenèn* der pagaiers, de dorps*poesaka* (*poesaka laman*) der ngadjoe- en

klemantan-dajak, de wapenen der toradja, de ornamenten in Zuid-Celebes, de stenen der clangedeelten op Ambon, de *marapoe* op Soemba, de dorpslontar van Bali en zoveel meer zijn materiële behuizingen of materialiseringen van de levenskracht, de magische potentie der gemeenschappen en als zodanig sprekende bewijzen van de realiteit der gemeenschapseenheid, evenals de gemeenschapshuizen *sopo* (bat.) *sesat* (Lamp.), *balai* (mal.), *bailéo* (Molukken), *balè* (soend.) enzovoorts en soms het gemeenschapsschip *bélan* (Kei- en Aroe-eilanden).

Voor meer dan één rechtskring (Borneo, Bali, Bataklanden) werd nog in den laatsten tijd telkens gewezen op het religieuze hoofddoel der gemeenschappen, het zich in de eerste plaats tot religieus-magische verrichtingen gehouden en verbonden voelen der genoten.

In die gemeenschappen blijkt de verwantschapsband, de gezamenlijke afstamming der genoten van één voorouder, nu eens van beslissend of van groot, dan weer van gering of van geen gewicht voor haar struktuur.

Met haar volkshoofden en familie-oudsten, met dikwijls haar hiërarchische geleding in standen, doen die kleine gemeenschappen zich enerzijds aan ons voor als rechtsgemeenschappen, waarin het adatrecht als neerslag der sociale werkelijkheid, daaruit gewonnen en daardoor gedragen, in een eeuwigdurend proces wordt gevormd en gehandhaafd in de b e s l i s s i n g e n der gezagsdragers (volkshoofden en vergaderingen) terzake van rechtshandeling of geschil.

Met haar rechten op grond, water en gewas, op gebouwen, heilige voorwerpen en andere goederen doen de gemeenschappen zich anderzijds voor als rechtssubjekten, deel hebbend aan het rechtsverkeer.

In kortste formulering zijn die gemeenschappen te noemen: geordende groepen van blijvend karakter met eigen bewind en eigen materieel en immaterieel vermogen.

Voor een inzicht in de struktuur der rechtsgemeenschappen in de volkssfeer van den archipel moet men in de eerste plaats de betekenis kennen welke de territoriale faktor en de betekenis welke de genealogische faktor voor haar ontstaan en bestaan heeft.

Rechtsgemeenschappen, waarin de t e r r i t o r i a l e faktor,

het gezamenlijk betrokken zijn tot een bepaald grondgebied, (nog) geen betekenis heeft, zijn schaars en onbelangrijk. Typisch voorbeeld daarvan waren de gajo, wier clans dooreen woonden en die uitsluitend door die clanbanden verbonden waren; thans schijnt daarin verandering te komen. Grote genealogische verbanden los van elk territoir zijn ook thans bij vele volken wel aanwijsbaar, doch zijn naast de territoriaal (mede) bepaalde gemeenschappen geen rechtsgemeenschappen, hoe belangrijk zij in ander opzicht ook wezen mogen, dan wel, indien dit te sterk uitgedrukt is, zij zijn rechtsgemeenschappen van als zodanig, als rechtsgemeenschap, sterk op den achtergrond blijvende sociale betekenis, bijvoorbeeld slechts georganiseerd optredend naar buiten op een vereringsdag van den gezamenlijken voorvader, tot wiens begraafplaats men gezamenlijk in betrekking staat.

Gemeenschappen, waarin de genealogische faktor, de verbondenheid der personen krachtens gemeenschappelijke afstamming, geen betekenis heeft, zijn in den archipel daarentegen talrijk. De javaanse, soendase, madoerese en balise *dèsa*, de atjehse *gampong* (*meunasah*), de dorpen in het maleise gebied en op Bangka en Belitoeng, een deel der streekgemeenschappen van Zuid-Sumatra, de dorps- en streekgemeenschappen van Zuid-Celebes, de *negorijen* van de Minahasa en die van Ambon. Ook al is de samenhang met de genealogische ordening bij verschillende der genoemde gemeenschappen duidelijk, thans zijn zij echter alleen territoriaal van karakter.

Van die territoriale gemeenschappen zij hier al dadelijk opgemerkt (zie ook bl. 27), dat ook de mensen, die gezamenlijk het dorp, de streekgemeenschap, bewonen, een groep vormen, een eigen eenheid, met zekeren weerstand naar buiten, met een ordening naar binnen. Men kan tijdelijk elders vertoevende van die gemeenschap blijven deel uitmaken, men kan ook, van buiten komende, tot die groep gaan behoren, maar daarvoor is meer nodig dan een feitelijk zich gaan bevinden in het dorp; men moet daartoe tot de mensengroep die de (territoriale) gemeenschap vormt worden toegelaten, worden opgenomen in hun door onderling en wederkerig hulpbetoon onderhouden verband. Soms en voor sommigen (volksgenoten) gaat dat gemakkelijk, elders en voor anderen (volksvreemden) gaat dat moeilijk of niet. Het „van oudsher” tot de gemeenschap behoren,

dus in zo verre de verwantschaps-, de afstammingsfactor, is gewichtig voor de plaats die men in de territoriale gemeenschap inneemt.

De beide factoren, de genealogische en de territoriale, beheersen de structuur van de *oema* op Mentawai, de *euri* op Nias, de *hoeta* en *koeria* der batak, de *nagari* van Minangkabau, de *marga* en de *doesoen* in een deel van Zuid-Sumatra, de stammen op Borneo, de dorpen en streekgemeenschappen der toradja, van de Grote Oost en de Timorgroep. Het is derhalve nodig telkens de plaatselijke resultante dier beide faktoren te onderkennen.

Voordat daarvan enige concrete voorbeelden worden beschreven kunnen hoofdlijnen worden aangegeven, algemene verschilpunten en algemene overeenkomsten, waardoor de genealogische en de territoriale faktor nader kunnen worden onderscheiden en bepaald.

Op het stuk van genealogische verbondenheid vertoont zich vooreerst de tegenstelling van vaderrechtelijke, moederrechtelijke, parentele en alternerende ordening (zie ook onder verwantschapsrecht, bl. 147 vlg.).

Onder vaderrechtelijke ordening moet begrepen worden de instelling dat de gemeenschappelijke afstamming (natuurlijke of kunstmatige) langs mannelijke lijn van één gemeenschappelijken stamvader beslissend is voor de vraag tot welke der als sociale eenheden functionerende en dus onderkenbare verwantengroepen, clans, clangedeelten men behoort. Nias, Gajo, Batak, een deel van de bevolking der Lampongs zijn daarvoor typisch; op Bali is die ordening nog goed merkbaar, in de Molukken en de Timorgroep is zij frequent. Daartegenover staat (in Minangkabau, Krintji, Semendo en bij een paar volkjes in de Grote Oost) de moederrechtelijke groepering waarbij dus de gemeenschappelijke afstamming langs vrouwelijke lijn van één stammoeder voor het verbonden zijn beslissend is, en de zo gevormde groep, het clangedeelte, van centrale betekenis is voor het rechtsleven. Bij die eenzijdige verwantengroepering behoort als instituut dikwijls de exogamie, het verbod met een clangenoot, een clangedeelte-genoot, te huwen. Zijn in één samenleving de beide eenzijdige verwantengroepen sociaal geordend en daardoor als groep onderkenbaar zodat een ieder

genoot is zowel in zijn patrilineale clan als in zijn matrilineale clan dan kan men ook adatrechtelijk van een dubbelunilaterale orde spreken; wellicht levert de Timorgroep daarvan voor Indonesië een voorbeeld (Mollo op Timor, het kodi-volk op Soemba?) dat in Melanesië gemakkelijker te vinden zou zijn. Daartegenover bestaat elders, bijvoorbeeld in vele streken van Borneo en Celebes, de genealogische faktor niet in een eenzijdige verwantenordening (in clans) maar in een tweezijdige groepering, de parentele orde, waarbij de familiecomplexen van vaders en moeders zijde van praktisch gelijk gewicht zijn voor de rechtsbetrekkingen. Door middel van endogamie, huwen binnen den stam (niet als gebod maar als gewoonte) houden zulke ouderrechtelijke verwantengroepen den samenhang (naar alle zijden) binnen den stam in stand. Ten slotte is het verwantschapsbeginsel in een streek als de Redjang noch patrilineaal, noch parenteel, maar gebaseerd op een door den huwelijksvorm bepaalde verwantenbetrekking, waarbij de huwelijksvorm, die het kind tot den clan van den vader doet behoren (daarom wel vaderrechtelijk huwelijk genoemd) even veelvuldig voorkomt als de huwelijksvorm, die het kind doet behoren tot den clan van de moeder (de alternerend eenzijdige verwantenorde, bl. 150), terwijl daarnaast een derde (parentele) huwelijksvorm aanwezig is, waardoor het kind in gelijke positie tot de clans van vader en moeder wordt geplaatst (waarbij dan nog onder bepaalde omstandigheden overdracht van kinderen van den moeders clan op den vaders clan mogelijk is, bl. 157. Ook op de oostelijke eilanden vindt men van zulk een alternerende orde enige voorbeelden).

Ten aanzien van de territoriale ordening kan een onderscheiding in drieën worden vooropgesteld, die echter niet de waarde heeft van het opstellen van drie categorieën, waarover de werkelijkheid gemakkelijk kan worden opgedeeld, maar van drie middelpunten waaromheen de onderscheiden vormen en overgangsvormen der werkelijkheid kunnen worden gegroepeerd. Die drie typen zijn: de dorpsgemeenschap, de streekgemeenschap en de dorpenbond.

Indien één plek van samenwoning de mensengemeenschap op het eigen gebied bijeen houdt, eventueel met een paar onzelfstandige woonbuurten (gehuchten) wat verder het land in gelegen, terwijl het gemeenschapshoofd en de andere gemeen-

schapsfunctionarissen praktisch alle in de centrale vestiging bijeen wonen is de typische dorpsgemeenschap aanwezig; bijvoorbeeld de javaanse, de balische *désa*.

Indien telkens enige in een bepaalde streek gelegen plekken van samenwoning, steeds met een zekeren graad van zelfstandigheid en elk met een gelijksoortig hoofdenbewind, niettemin onderdelen zijn van één gemeenschap, die hen omvat, die eigen grenzen heeft en een eigen bestuur en die de beschikkingsgerechtigde is op den oer-woesten grond, tussen en rondom de arealen van bebouwde en verlaten velden gelegen, is de typische streekgemeenschap aanwezig, waarbinnen de dorpen, zowel de vestiging die in die streek het eerst gesticht werd, het moederdorp, als de dorpen, die in laatste instantie hun herkomst van dat moederdorp afleiden, als lagere, tot zekere hoogte zelfstandige gemeenschappen een organische plaats hebben; bijvoorbeeld de angkolase of mandailingse *koeria* met haar *hoeta*, de zuid-sumatraanse *marga* met haar *doesoen* enzovoorts.

Indien volledig met eigen bestuur en eigen gebied toegeruste dorpsgemeenschappen naast elkaar wonen en ter behartiging van gemeenschappelijke belangen (aanleg van een waterleiding, gezamenlijk verweer tegen vijanden, rechtspraak) een verbond sluiten of een op herkomst gebaseerde relatie onderhouden, met een bestuur dat het karakter heeft van een samenwerking der dorpsbesturen, terwijl geen eigen beschikkingsrecht aan die verenigde dorpen toekomt is de typische dorpenbond aanwezig; bijvoorbeeld in het centrale Batakland.

De (kleine) dorpsgemeenschap is dus bij de drie typen de centrale levensgemeenschap welke óf geheel op zich zelf staat, óf gevat is in een hogere gemeenschap óf voor incidentele behartiging van bepaalde belangen met andere gelijkstandige gemeenschappen enige betrekking onderhoudt. Voor den vorm, dien de kleine gemeenschappen in dit opzicht aannemen, is de genealogische verbondenheid der mensengroepen een gewichtige faktor.

Allerlei omstandigheden kunnen echter oorzaak zijn dat de vormen der werkelijkheid niet volledig de kenmerken van een der drie typen dragen en inmenging van buiten maakt soms de adatrechtelijke vormen moeilijk herkenbaar.

Zijn er enerzijds streekgemeenschappen, ontstaan uit één moedernederzetting, waaruit de andere nederzettingen zijn

uitgezwermd en die tegenover de moedernederzetting zich bewust blijven van hun jongeren leeftijd, anderzijds treft men dorpsgemeenschappen aan, wier gehuchten zo belangrijk als dorpen worden, zonder het echter tot volledige gelijkstandigheid te brengen. De minangkabause *nagari* komt op die wijze de vroegere zuid-minangkabause *laras*, de streekgemeenschap, zeer nabij. Samengevoegde dorpen (ander voorbeeld) gaan dorp heten, maar hebben eigenlijk meer van een kunstmatige streekgemeenschap. Territoriale gemeenschappen waarbinnen de bevolking in kleine huizengroepjes, boerenhoeven, verspreid wonen, als op Madoera, heten traditioneel dorp evenals de streekgemeenschap der soendanezen *désa* heet. De inheemse benamingen voor dorpen: *désa*, *nagari*, duiden etymologisch meer op streekgemeenschappen. Streekgemeenschappen gaan, wanneer zij als zelfbesturen erkend zijn, landschappen heten (en vormen de talrijke landschapjes). Min of meer despotische overkappingen van streekgemeenschappen zijn de vorstenrijken, de grote landschappen; ook tussen die twee uitersten is geen scherpe grens.

Met deze twee uitgangspunten: de verscheidenheid der genealogische ordening en de verscheidenheid der territoriale groepering voor ogen kan nu iets naders worden gezegd van de uiterst belangrijke s a m e n w e r k i n g v a n d i e b e i d e f a k t o r e n tot de strukturele gesteldheid der boven reeds genoemde gemeenschappen. Het is namelijk zo, dat de territoriale, gewoonlijk natuurlijke, grenzen de binnen het territoir gevestigde verwantengroepen (in zekeren zin) afsnijden van haar verwanten elders; de genealogische rechtsgemeenschappen worden als zelfstandige clangedeelten bepaald en begrensd door een gemeenschappelijke verbondenheid met den grond van het eigen dorp, de eigen streek, een verbondenheid die blijft doorwerken bij zelfs langdurige maar in principe tijdelijke afwezigheid. Anderzijds verbindt die gemeenschappelijke verbondenheid tot den grond van het eigen dorp en de eigen streek de daar samenwonende doch onderling niet verwante verwantengroepen (gedeelten van verschillende clans) tot één rechtsgemeenschap, een eenheid. De clans in hun geheel zijn geen rechtsgemeenschappen, treden niet als eenheid op, hebben geen bestuur, geen vermogen maar zijn groepen van over een grote

landstreek verspreid wonende eenzijdig-verwanten, herkenbaar aan hun eigennamen in verband met de mythen nopens herkomst en groei (bl. 17). Aldus op Nias, bij de batak, in Minangkabau, in de Redjang en elders. Rechtsgemeenschap zijn echter de clangedeelten in een dorp of streek gevestigd, welke clangedeelten hun herkomst afleiden van den stichter of van de stichters van dorp of streek, dan wel van een na de stichting in een dorp of streek als nieuweling toegelaten voorouder. Clangenoten van elders mogen in een dorp door hun eigen traditionele verwanten gemakkelijk worden opgenomen, vóórdat ze zijn opgenomen, behoren ze niet tot de verwanten-gemeenschap, die daar, in dat dorp, aanwezig is maar blijven verbonden aan hun groep van herkomst.

Die samenwerking van de genealogische en de territoriale faktor leidt tot verschillende typen van volksordening, welke zich soms in één gebied naast elkaar voordoen en met een enkel woord nader kunnen worden aangeduid.

Vooreerst het clangedeelte, dat als zodanig de enige occupant is van het begrensde territoir; er is dan uiteraard een intensief verkeer met andere als buren gevestigde clangedeelten (al ware het slechts van wege de exogamie) doch de eenheid van volksordening, dorp of streekgemeenschap wordt gevormd door het clangedeelte in eigen gebied. Voorbeeld: wellicht de binnenlanden van Boeroe.

Voorts het clangedeelte in „eigen gebied" doch met op hetzelfde gebied toegelaten groepen of individuen van andere clans (ten gevolge en ter bevordering van het clanverkeer) die als tweederangsburgers tot de gemeenschap behoren. Tweederangsburgers te verstaan met betrekking tot de bewindvoering en de individuele rechten op den grond; in ander opzicht worden ze als onontbeerlijke genoten gewaardeerd. Voorbeelden de toba-batak met hun regerende *marga* en hun verschillende bijwoners (die der trouw-*marga* en die van andere *marga*) en de redjangers met hun streekgemeenschappen waarin de clangenoten (*bang mégo*) met hun aangehuwden en met ingeburgerde lieden van elders (hier echter nauwelijks meer in rang achtergesteld) de mensengemeenschap vormen. Men heeft in zulke gemeenschappen drieërlei saamhorigheid: die der bloedverwanten, die der bloedverwanten met hun aanverwanten en die der dorpsgenoten.

Dan het clangedeelte in eigen territoir als eerste occupant, maar naast en *boven* zich een van buiten gekomen vreemd clangedeelte, dat het gezag veroverde, als overheersende groep (hoofdenstand) komt te regeren, en slechts als vreemdeling blijft staan tegenover de verbondenheid met den grond der eerst-occuperende groep, welker hoofd daardoor de functie krijgt (behoudt) van grondvoogd (bl. 69). Voorbeeld: Middel- en Oost-Soemba.

In de vierde plaats verschillende onderling niet verwante clangedeelten (of wellicht volgens de mythe nog verwant maar zonder betekenis voor de exogamie), nakomelingen dus van de eerste ontginners, die elk eerste occupant zijn van een bepaald territoir door de stichters onder elkaar verdeeld, en die gezamenlijk de gemeenschap vormen met als grondgebied de aaneengesloten clan-territoiren (of welker grondgebied in clan-territoiren is verdeeld). Voorbeelden: sommige minangkabause *nagari* samengesteld uit *soekoe*gebieden; sommige *marga* in Benkoelen.

Ten vijfde verschillende onderling niet verwante clangedeelten te zamen een gemeenschap vormend met één onverdeeld gebied. Voorbeelden: sommige *nagari* in Minangkabau, de redjangse *doesoen*.

De rechtsgemeenschap, die men de eenheid der volksordening noemen kan, is in de boven opgesomde gevallen dus steeds gemengd territoriaal-genealogisch. Men kan van buiten af komende tot zulk een gemeenschap slechts gaan behoren door een dubbele onsplitsbare handeling: inlijving in een inheems genealogisch verband plus vestiging op het territoir. De verwantschapsverbondenheid en de grondverbondenheid beide zijn van strukturele betekenis voor de gemeenschap.

Daar waar de eenzijdige verwantenordening niet voorkomt, er dus geen clanvorming is, doch de verwanten hun verwantschap gelijkelijk langs vrouwelijke en mannelijke lijn laten gelden, bestaat soms (Borneo, Middel-Celebes) een door territoriale grenzen afgeperkte verwantengemeenschap (stam of geslacht met eigen gebied, de geslachten óf zelfstandig óf onder den stam geordend [1])). Ook indien zich daarbij voordoet, dat langzamerhand

[1]) Terwijl in dit geschrift bij eenzijdige verwantenordening voor de grote niet als gemeenschap geordende groep het woord clan, voor onderdelen daarvan het woord clangedeelte wordt gebruikt, wordt bij de parentele, de tweezijdige,

niet-verwanten door langdurig verblijf bij den stam een plaats in de gemeenschap weten te veroveren (hetgeen men dan noemt: het territorialiseren van de gemeenschap, omdat het individueel te zamen gevestigd zijn op hetzelfde territoir en niet tevens de verwantschapsbetrekking gaat bepalen of men tot de gemeenschap behoort ja dan neen) kunnen de oorspronkelijke stamgenoten, vooral met betrekking tot de (rechten op den) grond, nog langen tijd een onderkenbare bizondere positie blijven innemen (Borneo).

Elders kan het wel is waar van oudsher mogelijk zijn, zich individueel in een dorp te vestigen en zich als gemeenschapsgenoot te doen opnemen zonder dat de verwantschap daarbij enige rol speelt maar kunnen het adatgezag in het dorp en het recht op de eerst ontgonnen bouwvelden in handen blijven van nakomelingen van de eerste (onderling niet verwante) stichters (de balise en misschien de javaanse dorpen met hun kerndorpers als eersten stand en haar tweede- en derderangsburgers).

Ten slotte zijn er dorpen en streekgemeenschappen zonder den inslag van enige verwantengroepering en zonder bevoorrechte plaatsen voor nakomelingen van stichters, waar de bezitter van woonerf en enig bouwveld als zodanig reeds tot den eersten stand behoort of waarbinnen een zodanig standenonderscheid in het geheel niet voorkomt.

Hoe territoriaal de grondslag van laatst genoemde dorpsgemeenschappen ook moge zijn toch vormt gelijk reeds werd gezegd (bl. 17) ook daar de mensen-groep, die het dorp bewoont, een groep, de *dèsa* (bal.), de *wong akèh* (jav.) als eenheid (niet in bouw) volkomen vergelijkbaar met de *isi ni hoeta*, de dorpelingen als geheel, der batak en de *laman doesoen* van de Pasemah.

Geleding der genoten in standen kennen de inheemse rechtsgemeenschappen in vele rechtskringen; de groeperingsbeginselen zijn echter verschillend. Genoemd werd zo juist het grondbezit als standskenmerk: bezit van bouwveld plus woonerf,

orde voor de grote genealogische groep het woord stam, voor onderdelen daarvan het woord geslacht gebezigd. Daarnaast kan het woord stam blijven dienst doen voor de zelfgenoegzame groep van clans. Het woord familie beduidt zowel bij de eenzijdige als de tweezijdige verwanten-orde een als eenheid te onderkennen betrekkelijk kleine groep van verwanten. Het kan met clangedeelten of geslachten synoniem zijn, of kleinere groepen daaronder, maar boven de gezinnen, aanduiden.

soms van bepaalde bouwvelden en een woonerf, doen den bezitter tot den eersten stand behoren; gerechtigdheid tot een woonerf alleen of tot niet onder de kerngronden behorende bouwvelden tot den tweeden stand; grondlozen vormen dan een derden stand. Het schema laat overgangen en modulaties toe; die grondbezitters-stand is typisch voor Java en Bali. Op een zelfde gedachte berust naar het schijnt de positie van grondbezitters, genoten van de oorspronkelijke genealogische groep in een geterritorialiseerde gemeenschap (bijvoorbeeld de *paoeng asal* in de mengdorpen aan de Barito op Borneo). Iets dergelijks is te onderkennen in het aanzien van minangkabause stichtersfamilies boven later in de *nagari* gekomen verwantengroepen, terwijl evenzeer verwant schijnt de positie ener „heersende *marga*", in de Bataklanden.

In vele streken van Sumatra, Borneo, Celebes, Timor heeft zich binnen de gemeenschappen der volkssfeer — de „adel", de standen der vorstensfeer, blijven hier buiten besprek — een hoofdenstand gevormd, in „stand" gehouden door een indonesisch erfrecht met elektie, verbod voor hoofdendochters te trouwen met lieden van geringeren stand, het nemen door hoofdenzonen van meisjes van minderen stand tot bijvrouw, de standgenote tot hoofdvrouw. Het bedrag van den bruidschat of de huwelijksgift, waar die voorkomen, is voor meisjes van den hoofdenstand hoger dan voor dochters van den gewonen man, aan wien het vragen van een te hogen bruidschat zelfs verboden kan zijn. Delikten tegen hoofden bedreven eisen zwaardere adatreakties. De hoofden dragen namen en titels, voor den kleinen man onbereikbaar. Bij adatplechtigheden wordt in de rangorde van aanzitten, in het gerei, waarin de spijzen worden rondgediend, in het deel van het geslachte dier, dat men toebedeeld krijgt, aan lieden van den hoofdenstand voorrang gegeven en eerbied betoond. De wijze waarop hoofden zich kleden mogen verschilt van die van het gewone volk en de wijze van begraven van hoofden is anders dan die van den kleinen man en aan deze verboden. Door al zulke gebruiken blijft het standsverschil een dagelijks voelbare sociale geleding, waarmee vele rechtsregelen samenhangen.

In streken met dorps- of stam-endogamie zoeken de hoofden niettemin hun vrouw elders ter bescherming van hun stand (stand-endogamie). De hoofdenstand der aboeng in de Lam-

pongs, de *penjimbang*, is een door de koopbaarheid van hogeren rang en titel (*pepadon*) overwoekerd instituut geworden, al zijn ook elders hoofden wel bevoegd tegen adatbetalingen aan de andere hoofden hun stand te verhogen.

Voor Zuid-Celebes wordt gedacht aan een oude clanindeling als oorsprong der standen-tegenstelling. Primitieve klassifikatie-beginselen hebben waarschijnlijk ook tot groepsvorming en standenindeling bijgedragen.

Een algemeen stand-kriterium is van ouds de dienstbaarheid en afhankelijkheid (van overwonnenen, van schuldplichtigen en daaruit geborenen). De, thans gewezen, slavenstand is nog in vele gemeenschappen te onderkennen, onder andere in de wijze van trouwen, het bruidschat-bedrag, de bejegening bij adatfeesten; het van elders afkomstig zijn beïnvloedt eveneens de rechtsverhouding, bijvoorbeeld die tot den grond. Zo goed als er inheemse volken op de genoemde eilanden zijn, bij welke geen hoofdenstand ontstond (de barèe-sprekende toradja bijvoorbeeld) zijn er volken, welke nimmer een stand van dienstbaren, van slaven hebben gekend; niettemin is de trits: hoofdenstand — kleine man of vrije stand (al naar gelang de tegenstelling) — slavenstand zeer frequent. Veelal is in vorstenstreken een zekere relatie, zelfs een zekere vermenging van den lageren vorstenadel met gemeenschapshoofden ontstaan, waarbij echter het onderscheid van den hoofdenstand in de gemeenschappen en den vorstenadel daarbuiten meestal onderkenbaar blijft.

In de Minahasa en op Ambon en de Oeliasers schijnt de samenleving de onderscheiding in standen met eigen rechtspositie niet (meer) te kennen, daarentegen heeft de standenindeling op vele eilanden van de Molukken tot scherp van elkaar afgebakende groepen geleid, met eigen namen en strikte endogamie (*mèlmèl, rènrèn* en *iriri* op Kei, *marna, woehroe, atan* op Kisar enzovoorts); op mésalliance staat (stond) voor de vrouw doodstraf of verbanning.

Tot die gemeenschappen met haar genealogisch-territoriale of alleen territoriale struktuur, haar collegiaal of (zelden) eenhoofdig bewind en haar geleding in standen kunnen indonesische gemeenschapsvreemden zich gewoonlijk wel toegang verschaffen. Dat binnendringen in de gemeenschappen door

indonesiërs van buiten, volksgenoten en volksvreemden, is een eeuwenoud proces. Vooreerst kwamen zij als slaven, brachten als zodanig wel nieuw bloed, namen een economisch zeer belangrijke plaats in, maar hadden als dienstbaren geen toegang tot de strukturele kern. Voorts kwamen zij als aangehuwden, vrouwen zowel als mannen. Inlijfhuwelijken worden in sommige streken juist met mannen van elders (toch reeds loslopende mensen) gesloten. Doch ook afgezien van slavernij en huwelijk komen de individuele vreemdelingen de gemeenschap wel binnen. In die gemeenschappen, welke uit genealogische groepen bestaan, door adoptie in zulk een groep of door, in het adatrecht geregelde, aansluiting aan een familie (als de *anaq samang* bij zijn *indoeq samang* in Minangkabau); daarbij wordt een maaltijd aangeboden aan de hoofden van het dorp ten huize van den patroon. Ook de territoriale gemeenschappen blijven, gelijk reeds werd gezegd, tegen zulk binnendringen van vreemden in de mensengroep weerstand bieden. Wie slechts op het gebied van de gemeenschap vertoeft, kan tijdelijk of blijvend inwoner zijn — tot de gemeenschap staat hij dan echter nog in dezelfde verhouding als de vreemdeling, die buiten de gemeenschap woont; hij is onderworpen aan een, ook de gemeenschappen omspannend, hoger bewind (van vorst of gouvernement); hij kan bij wege van overeenkomst toegelaten worden tot het genot (als vreemdeling) van den gemeenschapsgrond (bl. 63); de volkshoofden kunnen zich verantwoordelijk stellen voor zijn welzijn tegenover de gemeenschap, waartoe hij behoort of gedacht wordt te behoren, de verhouding blijft echter een totaal andere dan wanneer men in de mensengroep der gemeenschap met haar onderling en wederkerig hulpbetoon is opgenomen. De inlandse burgers in de Minahasa en Ambon bijvoorbeeld staan, evenals gewoonlijk de somwijlen in de dorpen wonende en grond bezittende *prijaji* op Java, buiten de gemeenschappen, al verandert dat op Ambon. Voor opneming in het adatverband is nodig een vergunning van het gemeenschapsbestuur. Soms moet dat worden gevraagd met aanbieding van een adatgeschenk, bestaande uit rijst en een kip of een betaling (*wang adat*); ook na zo'n vergunning tot vestiging moet dan soms nog een tijd verstrijken, voordat men in het adatverband is ingepast. In de ambonse dorpen blijft iemand nog langen tijd vreemdeling; pas na generaties krijgen de nakomelingen

ongemerkt bijna, de positie van genoot, tenzij zij van anderen godsdienst zijn (islamieten in christelijke dorpen), dan worden zij nimmer als genoot beschouwd. Evenzeer is het bijvoorbeeld uitgesloten, dat een niet hindoese indonesiër genoot van een balies dorp wordt en bij den overgang van hindoe-baliërs tot het christendom is het conflict, dat de christenen genoten willen blijven, doch de oude gemeenschap hen tracht te weren, omdat zij niet aan alle gemeenschapsverplichtingen kunnen blijven voldoen. Is echter eenmaal iemand van elders in het adatverband opgenomen, dan heeft hij dien-ten-gevolge de volle lasten te dragen en heeft hij de volle rechten der genoten. In Atjeh, Zuid-Sumatra, Zuid-Celebes, de Minahasa, Ambon is daarmee alles gezegd. Meer en meer geschiedt bijvoorbeeld op die wijze de penetratie van javanen in Zuid-Sumatra. Die opneming kan zowel individueel zijn als groepsgewijs geschieden, doordat in rechtskringen met streekgemeenschappen aan vreemdelingen na betaling der *wang adat* vergunning wordt gegeven tot dorpsstichting. Waar echter de gemeenschapsgenoten zelf in verschillend-gerechtigde groepen of standen verdeeld zijn, hangt de positie van den nieuweling af van de vraag tot welke groep hij kon gaan behoren; daarover is door zijn opneming alleen nog niets beslist. Of hij bijvoorbeeld tot hoofd verkiesbaar is, of hij inlands bezit op den grond kan krijgen en de daaraan verbonden lasten moet dragen, of hij mede profiteert van de inkomsten van het beschikkingsrecht zelfs of hij in uitnodigingskringen betrokken wordt, dat alles kan van nadere voorwaarden afhankelijk wezen.

Op welke c o n c r e t e v o l k s o r d e n i n g de werking der genealogische en territoriale factoren, van het standen-onderscheid en de vreemdelingen-penetratie ten slotte voor elken rechtskring en binnen elken rechtskring uitloopt, hangt af van tal van omstandigheden. Aan den enen kant van de eigen lotgevallen van de gemeenschap voor, bij en na haar geboorte; haar reaktie op, haar weerstand tegen de invloeden van buiten. Uitzwerming is de grote tot vervorming drijvende faktor; zij wordt door allerlei motieven (zucht naar zelfstandigheid, gebrek aan bosproducten of grond, familieveten enzovoorts) veroorzaakt. De omstandigheden, welke de uitgezwermde groep ontmoet: niemandsgebied of reeds bewoonde streken; vijandige of be-

vriende mensengemeenschappen; rivierdalen, eilanden, of vlak terrein kunnen alle mede-oorzaak voor een bepaalden bouw der gemeenschap worden. Van den anderen kant is daarvoor uiteraard van bepalend belang de struktuur der moedergemeenschap op het ogenblik der uitzwerming. Het frequenter wordende verkeer met vreemden, de daardoor veranderde economische behoeften en religieuze denkwijzen blijven verschuivingen bewerken, langzaam meestal doch gestadig.

Uitzwerming op grote schaal leidt tot kolonisatie, tot de vestiging van gemeenschappen van oorspronkelijk volksvreemden te midden van een reeds sinds onheuglijken tijd in een streek gevestigde bevolking (welke men dan wel autochthoon noemt). De kolonisten leven in gemeenschappen, in de volkssfeer als afzonderlijke groepen te onderscheiden. Het javaanse werkvolk der grote ondernemingen woont bijna steeds in eigen kampongs bijeen, gelijk de met overheidshulp in massa geimmigreerde javanen in Zuid-Sumatra (Gedongtataän enzovoorts). Ook zonder overheidsbemoeienis echter trekken indonesiërs in grote groepen elders heen. De minangkabause koloniën ter Westkust van Atjeh, de toba-kolonie van 15000 zielen in Zuid-Tapanoeli (Sajoermatinggi), de boeginezen op Bali en Lombok, de bandjarezen in Indragiri enzovoorts. Zij vestigen zich in eigen ordening, met eigen hoofden (doch gewijzigd onder den invloed van de verre uitzwerming) op niemandsgebied of drijven geleidelijk de inheemse bevolking op, dan wel erkennen als vreemdelingen het gezag der eerstgevestigden, op wier grond ze als zelfstandige gemeenschappen blijven wonen: de minangkabauers (*pengoeloe*bevolking) onder de *batin*bevolking van Djambi; de tobase en karo-kolonisten in de Dairilanden, de *bantai*vormende maänjan-sioeng-dajak in de gemeenschappen der lawangan-dajak enzovoorts. Een stoot in het proces van veranderingen der dorpsorde geeft soms de bemoeienis van uitheems of inheems gezag, hetwelk wonen in de bergen verbiedt, territoriale indelingen maakt, apanages uitgeeft, heffingen en diensten vordert, belangen wil behartigen, welke buiten den eigen gezichtskring der gemeenschap vallen, ambtenaren naast en boven de volkshoofden plaatst, volkshoofden in traditionele verhoudingen niet passend ambtelijk gezag tracht toe te dienen.

Met ver in het verleden teruggrijpende ontwikkelingsbeelden van den groei der gemeenschappen heeft men echter uiterst

voorzichtig te zijn; ze behoren te worden voorbehouden voor den tijd, waarin wij eens iets zullen weten van het kulturele verleden, de kulturele gesteldheid en het kulturele streven der volken, die den indischen archipel duizenden jaren geleden binnentrokken.

Als platte-grond voor hetgeen in dit boek over gronden en schuldenrecht, huwelijks- en erfrecht, verwantschaps- en delikten-recht zal worden gezegd, waarbij voortdurend over „de gemeenschap", „de familie", „de clan", „de stam", „het geslacht", „de volkshoofden" moet worden gesproken, en ter precisering en verduidelijking van hetgeen boven in algemene trekken omtrent de volksordening is opgemerkt, zullen de eenheden der volksordening in een aantal rechtskringen en rechtsgouwen van den archipel hieronder nader worden aangegeven in hoofdlijnen, die onder de afwijkingen en speciale vormen van het praktische leven onderkenbaar zijn, waarbij tevens iets blijken kan van de verscheidenheid en de gedaantewisseling der gemeenschappen binnen sommige rechtskringen.

De volgorde der behandeling is zo gekozen dat de gemeenschappen waarin de genealogische faktor het krachtigst werkt vooropstaan en die waarin de territoriale faktor uitsluitend werkt achteraan komen; de Grote Oost is stiefmoederlijk bedeeld om de in het voorwoord genoemde redenen.

B. *Bizondere vormen*

1. Naar het voor de volgorde gekozen kriterium moeten de GAJO vooropstaan. Het vaderrechtelijk geordende exogame clangedeelte is rechtsgemeenschap; het volk woont in groepen van gezinnen verspreid, die soms alleen, doch veelal ook met gezinsgroepen (*kampong*) van een ander clangedeelte te zamen een dorp, plek van samenwoning, vormen. Er is geen ander gezag, dan dat van het clangedeelte-hoofd (*reudjeu*) over zijn genoten (*saudeureu*), geen andere samenhang dan die van genoten onderling. Van Gajo Loeëus leest men, dat de clangedeelten onder hun *reudjeu* daar territoriale invloedsferen hadden, verder gaande dan de door hun *saudeureu* ontgonnen gronden. Door atjehs gezag waren hoofden over landstreken met den titel *kedjoeron* (*keudjroeën*) aangesteld; door nederlands gezag kregen die *kedjoeron*,

althans de *kedjoeron petiambang* in Gajo Loeëus met een raad van de *reudjeu tjèq* uit zijn landstreek (landschap) enige werkelijke macht, terwijl aan elken *reudjeu* een distrikt als gezagsgebied werd aangewezen, waarbinnen de daar wonende gezinsgroepen tot een ander clangedeelte behorend hem ook als distriktshoofd en naar het schijnt langzamerhand als adathoofd erkennen.

De *reudjeu* (*tjèq*) wordt in zijn adatbestuur ter zijde gestaan door den *petoeëu* voor wereldlijke en den *imeum* voor godsdienstige zaken; in Gajo Loeëus heeft hij hoofden van onderdelen van zijn geslacht onder zich, *reudjeu moedeu* met eigen *imeum* en *wakèl*. Met de genoten wordt regelmatig overleg gepleegd.

Een tweede op soortgelijke wijze geordend volk zijn de POEBIAN in de Lampongs.

De drie clans (*merga*; elders in Zuid-Sumatra betekent dit: streekgemeenschap) wonen binnen het door de poebian bewoonde gebied dooreen. Zij zijn verdeeld in clangedeelten (*kaboeaian*) en deze weer in grote families (*soekoe*). In een dorp (*tioeh*) kunnen *soekoe* van verschillende *merga* wonen jazelfs stukken van *soekoe*, die dan een neiging hebben zelfstandig te worden. De eigenlijke hoofden (meer nog ,,oudsten") zijn de *soekoe*-hoofden (*panjimbang*); de *kaboeaian* staan onder *paksi*, een enkele maal onder de gezamenlijke *panjimbang*. Een *paksi* heeft mitsdien gezag, onafhankelijk van de plaats waar zijn *kaboeaian*genoot woont. Door bantense invloed is echter het Poebian-gebied reeds verdeeld in territoriale onderdelen — na 1928 door nederlands gezag erkend, nu geworden tot streekgemeenschappen; oorspronkelijk hadden de gezamenlijke *paksi* in zo'n streek voor bepaalde aangelegenheden gezag; nu heeft elke streekgemeenschap (ook *marga* genoemd) een *marga*hoofd. Ook hier territorialisering door invloed van boven, doch de eigen ordening nog herkenbaar daaronder. De *soekoe* functioneren nog als genealogische rechtsgemeenschappen. De samenhang als rechtsgemeenschap van over meer dan één streekgemeenschap verdeelde verwanten gaat echter, mét het gezag van de genealogische hoofden over elders gevestigden, verloren. Gelijk dit Poebian-gebied met zijn dooreenwonende clan in de Lampongs, ligt in Padanglawas een streek Tano sapandjang waarin vier batakse clans op soortgelijke wijze dooreenwonen en men kan naar het schijnt die figuur bijvoorbeeld ook op het eiland Roti aantreffen. Zulke gebieden lijken (in het groot en

zonder overkappende rechtsgemeenschap) op dooreen wonende clangedeelten van een *nagari*.

Met de volksordening van de gajo en van de poebian is voorts vergelijkbaar de ordening der ALAS in hun stammen (*merga*) en geslachten (*soekoe*) door gezag van buiten tot territoriale gemeenschappen, ook *merga* genoemd, vervormd, waarbinnen de plekken van samenwoning (*kampong*) onder een hoofd (*pengoeloe soekoe* genaamd) geplaatst zijn. Zo is het ook op het eiland SIMEULOEË, waar de volksordening met die van de poebian buitengewoon veel gelijkenis vertoont. Ook daar de vaderrechtelijke clangedeelten *soekoe*, dooreen wonend binnen een landschap, een streekgemeenschap, welke bestuurd wordt door de *soekoe*hoofden gezamenlijk, hier onder leiding van een van hen, den *datoeq pamoentjaq*. Het stuk van een clangedeelte dat in een kampong woont staat onder een door den *datoeq* aangewezen familiehoofd — de kampongbelangen worden door die hoofden gezamenlijk behartigd. Hier en daar doet de territoriale faktor doch in uiterst geringe mate mee. Zo ook bij de bevolking van den LINGGA-RIOUW-ARCHIPEL die over vele eilandjes verspreid in hoofdzaak in genealogischen samenhang onder hoofden van clangedeelten, dikwijls *soekoe* geheten, woont zonder dat die genealogische groepen eigen territoir bezetten.

2. De figuur, een clangedeelte in eigen gebied, komt naar het schijnt voor in de binnenlanden van vele kleinere eilanden (ENGGANO, BOEROE, SERAN, FLORES). Aan de kusten vormen zich daar echter mengdorpen, bestaande uit uitgezwermde families van verschillende clans uit het binnenland en uit van overzee gekomen vreemdelingen. In NIEUW GUINEE is in voor het eerst bezocht binnenland de clan (de Kangoeroeclan: Kauwerawet, de varkensclan enzovoorts) in eigen gebied aangetroffen. Bij het trekken naar de kust bewaren de kleine genealogische groepen (*kèrèt*) haar zelfstandigheid, ze hebben aldaar een door haar alleen geoccupeerd terrein, ook al wonen ze samen met families van andere clans in dorpen onder een dorpshoofd *korano*, die echter weinig gezag over niet clangenoten heeft.

3. Onderling niet verwante clangedeelten te zamen een territoriale gemeenschap vormend zijn in de eerste plaats te vermelden van MINANGKABAU. Niet in de zelfde *nagari* wonende

moederrechtelijke clangenoten vormen geen rechtsgemeenschap, hebben geen gemeenschappelijk bewind, geen gemeenschappelijk vermogen. De rechtsgemeenschappen zijn: vooreerst de familie (het clangedeelte) binnen het dorp; die families zijn deels van denzelfden deels van verschillenden clan; die van gelijken clan zijn, zijn door splitsing zelfstandig geworden; voorts soms (niet overal) unies van zulke deels tot niet verwante clans behorende families; ten derde de *nagari*, die uit de clangedeelten, de al of niet in unies georganiseerde families, zijn opgebouwd. De minangkabause clans hebben evenals de gajose en de poebianse en zovele andere clans eigennamen.

Men kan geen beschrijving van Minangkabau lezen, die niet aanvangt met het wachtwoord: niet generaliseren; hier geldt dus nog sterker dan elders, dat slechts hoofdlijnen getekend worden. Tracht men zich van de volksordening een denkbeeld te vormen, door den groei van onderop te reconstrueren, dan moet men beginnen met zich een aantal, zeg 24 clans als gegeven te denken; op een ogenblik vestigen zich vrouwen van verschillende clans (met broers en echtgenoten) hetzij op niemandsgebied, hetzij op woesten grond in den beschikkingskring van een *nagari*. Langzamerhand groeien nu in zo'n vestiging de families, en groeit de vestiging zelf.

Vooreerst de verwanten-groepen: uit de vrouwen, die als stammoeders van die vestiging zijn te beschouwen komen families, clangedeelten, voort, die zich als ondeelbare rechtsgemeenschappen om het familie-eigen (de gronden, de woning, de kostbaarheden, den familietitel van het familiehoofd) groeperen. Een familie (*sa boeah paroeiq*) denke men zich oorspronkelijk in een eigen familiehuis, de oudste man van de oudste generatie is het familie-hoofd. Wordt de familie te uitgebreid dan wordt een nieuw familiehuis opgericht, waarin een deel van de familie gaat wonen, voorshands met de vorige één gemeenschap vormend; op die wijze (later in hoofdzaak in gezinswoningen) breidt de familie zich over de *nagari* uit (of trekt weg en komt dan buiten de gemeenschap). Het hoofd van de ganse familie blijft de oudste man van den oudsten tak, tenzij hij wegens ongeschiktheid uitvalt. In die hoedanigheid heeft hij deel aan het dorpsbewind en heet hij *pengoeloe andiko*; slechts wanneer de familie te uitgebreid geworden is of binnenkomers daarbinnen een nieuwe groep vormen, die verlangt

zelfstandig te worden, kan splitsing plaats hebben, de beide delen komen dan onder een eigen *pengoeloe andiko* te staan. Binnen zulk een familie zijn soms veel, soms weinig of geen familietakken, die zich als min of meer zelfstandige gemeenschappen vormen rondom het door een groep nakomelingen gezamenlijk geërfde zelfgewonnen goed van een eigen erflaatster of erflater en rondom de stukken familiegoed, die zij in gebruik hebben (bl. 199). Die familietakken staan dikwijls (niet overal echter) onder eigen oudsten, *mamaq kepala waris, toengganai*. De *pengoeloe andiko* is tevens *mamaq kepala waris* van zijn eigen familietak; daar waar de familietakken geen eigen *mamaq kepala waris* hebben treedt de *pengoeloe andiko* bij elken tak als zodanig op. Komen er nieuwelingen, minangkabauers, in de *nagari* dan vormen zij — ook al moesten zij te voren in een reeds gevestigde familie worden opgenomen — later veelal een aparte gemeenschap, voortgezet door de vrouwen van hun groep. De vestigingsduur van een familie in een *nagari* blijft van invloed op haar maatschappelijke positie, hoe ouder, hoe voornamer. Vreemden, niet minangkabause indonesiërs (niassers met name) werden in een afhankelijkheidspositie gehouden; de zogenaamde slavenfamilies, *kamenakan dibawah loetoeiq*, ondergeschikt aan een minangkabause familie.

Gedurende dien groei der verwantengroepen, groeit nu voorts het gehucht, de *trataq* tot *doesoen*, de *doesoen* tot *kota* doordat men stevige huizen bouwt, de *kota* tot *nagari*, doordat men opricht een eigen raadhuis (*balai*), badplaats (*tapian*), hanenvechtplaats (*galènggang*) en een eigen bidhuis waarin zichtbaar wordt dat de mensengroepen stevig wortel hebben geschoten, mensen en grond tot een reëel zelfstandig geheel zijn samengegroeid. Zijn die instellingen aanwezig en wonen er tenminste vier niet tot dezelfde clan behorende groepen in het dorp (*nagari baämpèq soekoe*), welke *soekoe* soms hun beschikkingsgebied onderling gescheiden houden, dan heeft de erkenning van het dorp als zelfstandige *nagari* met eigen bewind door afscheiding en begrenzing van den algemenen beschikkingskring der nagari met adatplechtigheden plaats.

Ordening en bestuur in de *nagari* vallen nu verder uiteen in twee typen, door een groot aantal tussenvormen gescheiden en verbonden. Naar de, in Agam vooral gevolgde, *Bodi-Tjaniago-adat* voeren de *pengoeloe andiko* (de hoofden der families)

gezamenlijk op voet van gelijkheid het bewind in een *nagari*. De *kerapatan nagari* is het hoogste gezag. Het clangedeelte in den zin van: de groep tot één clan behorende doch zelfstandig naast elkaar staande families heet daar *soekoe*. Splitsing van de familie in twee delen is betrekkelijk frequent. Daarentegen zijn in Tanah Datar en Limapoeloehkota de, uit zelfstandige families bestaande, clangedeelten (hier *kampoeang*) naar *Kota-Piliang-adat* verenigd in unies, die 4, 5, 6 en 9 clangedeelten omvatten welke tot evenzovele verschillende clans behoren en al of niet uit verschillende zelfstandige families bestaan; die unies heten daar *soekoe*, de *soekoe „nan ampèq"* enzovoorts, hebben echter ook wel eens den claneigennaam van den clan waartoe het *soekoe*hoofd behoort. In de meeste *nagari* zijn de meeste clans vertegenwoordigd; ze zijn lang niet altijd op dezelfde wijze verenigd in de vier-, vijf-, zes- en negen-bonden. De *pengoeloe andiko* van een *soekoe* regeren die *soekoe* onder leiding van een *pengoeloe soekoe*; de vier *pengoeloe soekoe* onder leiding van een dorpshoofd (*poetjoeq nagari*) regeren met de *pengoeloe andiko* de *nagari*. *Soekoe*hoofden hebben naast zich de *manti* voor bestuur, de *doebalang* voor politie, de *malim* voor godsdienstzaken; met den *pengoeloe* vormen zij de *oerang ampèq djinih*. Benoeming en ontslag van een *pengoeloe andiko* zijn in het adatrecht uitvoerig geregeld.

Met de minangkabause ordening: zelfstandige genealogische groepen te zamen van ouds een territoriale gemeenschap vormend stemt in de eerste plaats overeen de ordening in KRINTJI. Ook daar moederrechtelijke verwantengroepen (*loerah, keleboe, peroet*) die onderling al of niet verwant te zamen de *doesoen* vormen en daarboven de streekgemeenschap *mendapo*. Hetzelfde vindt men meegedeeld van de BATINbevolking in Djambi. De territoriale streekgemeenschappen (of dorpenbonden) van het eiland NIAS moeten ook onder dit type worden genoemd; daar staan gedeelten van verschillende clans, *mado* of *gana*, hetzij verblijvend in eigen gebied, hetzij dooréén in één streek (en dan het eerste type zeer nabijkomend, bl. 31, 32) onder het gezag van het *euri*-bestuur, dat óf het karakter heeft van een bondsbewind of van een streekgemeenschapsbestuur; de dorpen bestaan uit vaderrechtelijk geordende clan-gedeelten onder familiehoofden, van wie één dorpshoofd is. Voorts is de *negorij* op het schiereiland HITOE (Ambon) opgebouwd uit

genealogische rechtsgemeenschappen (*roemataoe*) vaderrechtelijk samengesteld, terwijl bijvoorbeeld op de Keieilanden eveneens vaderrechtelijk geordende clangedeelten de dorpen vormen. Zij behoren deels tot de oorspronkelijke bewoners, deels tot later gekomen indonesische vreemdelingen, die zich van het dorpsbestuur wisten meester te maken. Het dorpshoofd, *orang kaja*, heeft tegenover de familiehoofden (*kepala soa*) weinig gezag.

4. Als vierde figuur van volksordening komen aan de orde de rechtsgemeenschappen der BATAK. Ook bij hen heeft men genealogische groepen, exogame, vaderrechtelijk geordende, clans of clangedeelten, welke een eigen gebied bewonen. Die groepen zijn geordend in geledingen van familie-dorp, clangedeeltestreekgemeenschap, clan-gebied, doch met dit bijzondere boven reeds genoemde kenmerk, dat steeds of bijna steeds binnen dezelfde gemeenschap ook leden van andere clans gevestigd zijn, wel is waar met minder rechten: het gemeenschapshoofd kan uit hen niet voortkomen, zij hebben niet het volle inlands bezitrecht op den door hen geoccupeerden bouw- en woongrond, doch toch zó, dat zij als genoten der rechtsgemeenschap moeten worden beschouwd, als behorende tot de *isi ni hoeta*. Zij zijn in den voornaamste der aangehuwden dikwijls vertegenwoordigd in het bestuur, kunnen veelal binnen de streekgemeenschap eigen dorpen stichten (zij het dat die dorpen in hun geheel de plaats van bijwoners blijven innemen), zij hebben door een langdurig samenwonen een zeer gevestigde positie. De batakse clans of clangedeelten heten *marga* en het clangedeelte, dat in een bepaald gebied thuis is, veelal (in het zuiden niet): *marga tanah*. In het nederlands: „heersende of regerende marga" tegenover de lieden van andere *marga* („bijwonenden") in het noorden: *parripé*. (In het zuiden is *parripé* de volksstand tegenover den hoofdenstand).

Door die verhouding van heersende *marga* tot bijwonenden heen loopt een andere verhouding der batakse *marga*, welke met de eerste op een bepaalde manier verband houdt: die van vrouwen leverende tot vrouwen ontvangende *marga*. Elke *marga* heeft een vaste relatie tot een andere *marga*, die meebrengt, dat in principe de meisjes der ene *marga* worden uitgehuwelijkt aan de mannen der andere. De eerste is dan de vrouwenleverende *marga* (*hoela hoela* bij de toba, in het zuiden *mora* elders weer

anders genaamd), de tweede de vrouwen-ontvangende *marga* of *boroe* (*beroe*). Die verhouding mag niet wederkerig zijn, vandaar de term asymmetrisch connubium. De tweede *marga* heeft dus een derde nodig als vrouwen ontvangende *marga* als *boroe*, waarvan zij zelf de *hoela hoela* is. Aldus kan men zich een sluitenden kring denken van drie of meer dan drie *marga*. Een veel voorkomende inzetting is nu, dat de *boroe-marga* van een *marga*, die in enige gemeenschap de heersende *marga* is, als (eerste) bijwonende *marga*, men noemt die dan wel trouw*marga*, in het dorp vertegenwoordigd is, ja, in het Zuiden bijvoorbeeld is voorwaarde voor het erkend worden als zelfstandige *hoeta*, dat de *boroe-marga* van den *radja* daarin vertegenwoordigd is (door den *bajo bajo na godang*) (vergelijk hiermee het vereiste, vier *soekoe* te bevatten, aan een minangkabause *nagari* gesteld). Aangezien de *hoela hoela* een zeker levensoverwicht heeft over haar *boroe*, is er in dat geval een dubbele afhankelijkheid van de *boroe* als vrouwen-ontvangende e n als bijwonende *marga*. De *hoela hoela* van de *marga tanah* (heersende *marga*) kan echter in sommige streken (Padanglawas) ook bijwonende *marga* zijn — dan valt het levensoverwicht van de *hoela hoela* niet samen met het overwicht als heersende *marga*, maar staat daartegenover, omdat zij bijwonend en dus in dat opzicht afhankelijk is. In de werkelijkheid zijn de verhoudingen veelal zeer ingewikkeld, door allerlei afwijkingen en uitzonderingen, doch men weet hoe het „eigenlijk" dat is struktureel behoort.

Men doet goed bij het lezen over deze rechtsgouw vast te houden aan de gedachte, dat de streekgemeenschap (*oeroeng*, *portahian* nu „*negeri*", *koeria*) en het dorp (*hoeta*) en niet het clangedeelte de rechtsgemeenschap als eenheid van volksordening is; de afstammelingen van de *hoeta*-stichters vormen de heersende *marga*; de territoriale grenzen der dorpen en streekgemeenschappen snijden de clangedeelten als rechtsgemeenschappen af van de clangedeelten van herkomst (waaruit dus de stichter voortkwam); clangenoten van elders behoren in een bepaald dorp dus niet tot de daar heersende *marga*. In het zuiden en daarop aansluitend naar het noorden toe in de Tobahoogvlakte, Baligé, Lagoeboti en Soemban Djoeloe is één *marga*(tak) de heersende in de *koeria*, de *negeri*, de *hoeta* en heeft bijwoners van andere *marga* op het grondgebied naast zich; die *marga*(tak) heet in de noordelijke streken *hordja* naar de ge-

zamenlijk gebrachte offers, „offergemeenschap". In enkele rechtsgemeenschappen van dat gebied komt het echter voor, dat twee of drie *marga* naast en door elkaar wonen, alle drie als *marga tanah*, wier onderlinge verhouding dus te vergelijken is met die der minangkabause families; het verschil daarmee ligt in het met de drie *marga tanah* tot de gemeenschap behoren der bijwoners. In het Pakpak-gebied omvat de streekgemeenschap (of dorpenbond) (*aoer*) meestal verwante *marga*, die weer ieder als *marga tanah* hun eigen gebied hebben (vergelijk hiermee Nias). Op het schiereiland Samosir heten de grote streekgemeenschappen oorspronkelijk *bioes*; daarin wonen verscheidene heersende *marga* te zamen, welker dorpen-complexen van elkaar gescheiden zijn doch wier bouwvelden dooreen liggen. De woeste gronden van den beschikkingskring zijn onverdeeld. In Baroes daarentegen wonen in de grote streekgemeenschap (*sembaroer*) een aantal door overeenkomst verbonden heersende *marga* dooreen (vergelijk de gajo); ze hebben een onverdeeld beschikkingsgebied. Bij de Karo-batak is de zelfstandigheid der dorpswijken (*kesain*) tegenover de hogere gemeenschap (*koeta, oeroeng*) sterk ontwikkeld. Ook hier spreekt men van *marga tanah* voor heersende *marga*. De grote zelfstandige gebiedsdelen in Simeloengoen zijn despotieke vorstenrijkjes geworden, de lagere gemeenschappen zijn daar sterk neergedrukt.

Het bestuur is in alle streekgemeenschappen en dorpen in de eerste plaats in handen van een representant der heersende *marga* soms gesecondeerd door een familielid. Voorts treft men bijna steeds vertegenwoordigers van de *boroe-marga* in het bestuur aan en in het zuiden ook nog van andere bijwonende marga. Het heet namelijk, dat in het zuiden de *koeria* wordt bestuurd door den *radja panoesoenan, de kahanggi ni radja* (zijn familielid, faktotum, mogelijk opvolger) *de bajo bajo na godang* voor de *boroe-marga* van den *radja*, en de *natoras* voor de andere bijwoners. In werkelijkheid regeert het *koeria*hoofd met de dorpshoofden en soms den *bajo bajo na godang*. In de Toba-hoogvlakte, Baligé enzovoorts heet het hoofd *radja pardjolo*, regerende met helpers, handlangers: *radja portahi*; op Samosir de *radja doli* met de *radja portahi*, die daar de hoofden der heersende *marga* zijn; in Pakpak heten de bestuurders, hoofden der heersende *marga*, naar het deel van het geslachte dier, waarop zij bij plechtigheden aanspraak hebben (*parisang*

isang (ook *takal aoer*), *parékor ékor* en *partoelan tengah*) met nog den *beroe* voor de bijwonende *marga*. Ook in Baroes is het bestuur uit enige hoofden samengesteld. Bij de Karobatak staat aan het hoofd van de wijk, *kesain*, en van het dorp de *pengoeloe* van de *marga tanah*, bijgestaan door zijn *anak beroe senina*, zwager en broer in klassifikatorischen zin (bl. 127). De *oeroeng* worden door een raad van hoofden bestuurd.

Vergelijkbaar met de batakse volksordening is de ordening van sommige volken in de Grote Oost, die evenzeer het asymmetrisch connubium kennen.

5. Een andere wijze van volksordening dan de dusver behandelde is de tweezijdige genealogische groep, de stam, of de onderdelen daarvan de geslachten (soms stamgenoten-dorpen) die een eigen territoir bewonen.

In het bijzonder komen die gemeenschappen voor in Borneo. Vooreerst treft men daar de POENAN DAJAK een zwerfstam, in kleine groepen (geslachten) rondtrekkend door een zwerfgebied; eerst wanneer zij zich vestigen komt de gehele stam samen, gelijk de PENJABOENG der boven-Barito in 1905. De bekendste als eenheden in eigen woongebied gevestigde stammen zijn die van de KENJA DAJAK in het Apokajan-gebied, de MAÄNJAN SIOENG, de LAWANGAN BELOH. Onderdelen van den stam, geslachten, wonen wel bijeen en zijn wel van enige betekenis maar de rechtsgemeenschap, die alle belangrijke rechtsverhoudingen en rechtshandelingen beheerst, is de stam met zijn eigen beschikkingskring. Stamhoofden hebben in voortdurend overleg en samenwerking met de vrije mannen de leiding; persoonlijke eigenschappen kunnen soms vrij groot gezag meebrengen. Bij andere stammen van de LAWANGAN-DAJAK en bij de KLEMANTEN in Kota Waringin zijn de, uit geslachten samengestelde, dorpen met eigen gebied de voornaamste gemeenschappen, al is de stam-gemeenschap niet verdwenen, maar uit zij zich nog bij verhoudingen nopens grond en bij bestuur. Een volgend stadium komt onder andere voor bij de NGADJOE, de OT DANOEM, de MAÄNJAN PATAI van Zuid-Borneo; daar zijn de geslachten geheel zelfstandige gemeenschappen geworden, het stamverband is zonder betekenis. In deze streken wordt nu ook hoe dichter men bij de kust komt het geslacht meer en meer door het dorp vervangen. De tot de oorspronkelijke

genealogische groepen behorende personen vormen nog wel een ten aanzien van rechten op de grond bevoorrechte klasse (*paoeng asal*) — totdat ook dat verdwijnt en het geheel „territoriale" dorp (in het kustgebied) de rechtsgemeenschap is. Slechts bij enkele stammen, bijvoorbeeld de LONG GLATT en de LEPO TIMEI en LEPO ALIM (in Apo Kajan) zijn de uitzwermende stammen op hetzelfde gebied dooreen gaan wonen met de aangetroffen stammen, die in een positie van (verminderende) ondergeschiktheid werden gehouden doch niet tot slaven werden gemaakt.

Ook Middel-Celebes behoort tot dit type. De TO MORI in Middel-Oost-Celebes zijn in genealogische gemeenschappen (stammen) ieder op een eigen gebied blijven wonen. Rechtsgemeenschappen wier oorsprong de stam in eigen stamgebied was, doch die reeds geheel in stamgenotendorpen zijn uiteen gevallen zijn die der barèe-sprekende TORADJA, hoewel krachtige hoofden toch wel gezag buiten hun dorp over verwante gemeenschappen oefenen, en hoewel een viswater beschouwd schijnt te kunnen worden als „van een stam" te zijn. Bij de SADAN TORADJA zijn de streekgemeenschappen *boeah, penanian,* onder het hoofd, *indo boeah* of *paréngé* en met haar eersten stand *tomakaka,* afstammelingen van den stichter der gemeenschap, naar het schijnt in zoverre niet uitsluitend stamgenoten-gemeenschappen, dat vreemden als gelijkgerechtigden in de gemeenschap kunnen worden opgenomen, al overheersen blijkbaar de *tomakaka,* uit wie ook de *paréngé* voortkomt.

De genealogische band raakt op den achtergrond en verdwijnt bij de nu te noemen dorpen en streekgemeenschappen. Het bleek reeds dat zulk een territoriale gemeenschap ontstaan kan zijn uit een genealogische gemeenschap, een geslacht, met eigen gebied waarin langzamerhand gemeenschapsvreemden evenveel rechten kregen als de afstammelingen der oorspronkelijke verwantengroep, zodat het gevestigd zijn op het gebied tot het deelgenootschap in de gemeenschap kan leiden, terwijl eveneens mogelijk is, dat gemeenschappen, waar genealogische groepen op één gebied dooreen wonen, door het verslappen van den verwantschapsband in zuiver territoriale dorpen of streken overgaan, hetgeen zich ook daar voordoet, waar gelijk soms in de *marga* van Zuid-Sumatra en in de kustdorpen van de

Molukken, uitgezwermde genealogische groepen van verschillende stammen zijn gaan samenwonen en haar geslotenheid prijs gaven. Niet van alle rechtskringen (Atjeh, Zuid-Celebes, Bali, Java) is de wijze van ontstaan der territoriale gemeenschappen bekend.

6. Een voorbeeld van een geterritorialiseerd stamgebied vindt men vooreerst naar het schijnt in de MINAHASA. Het oorspronkelijke stam-(*walak*-)gebied heeft geruimen tijd (nu niet meer) voortbestaan als distrikt (met een distriktshoofd), waarin alleen stamgenoten gevestigd waren; ook thans eerbiedigen jagers en zamelaars nog de oude gebiedsgrenzen. Binnen dat „distrikt" waarvan het moederdorp, de eerste vestigingsplaats, nog bekend is, werden door een aantal families nieuwe *negorijen* gesticht, wier grenzen (na vier jaren) plechtig werden aangewezen en bevestigd. Evenals in Minangkabau kan men de herkomst der dorpen terugvoeren tot het oerdorp, het punt van uitgang voor de ganse bevolking. De familie binnen de endogame stam is naar vaderrechtelijke ordening opgebouwd, waarbij de „*van*", de familienaam, dus van vaderskant komt, en staat onder een familiehoofd (*toea oen teranak*) niet als gesloten rechtsgemeenschap, doch wel als groep deelgenoten in een onverdeelden boedel. Door de verkaveling van de distrikten is de verwantschapsband als faktor in de samenstelling der rechtsgemeenschappen te loor gegaan en moet voor het heden de *negorij* als territoriale rechtsgemeenschap worden aangewezen met haar beschikkingskring, bestuurd door een *hoekoem toea*, bijgestaan door de *kepala-djaga* en de *mewètèng* als handlangers.

7. In de tweede plaats zijn de territoriale streekgemeenschappen van ZUID-SUMATRA, de *marga*, te beschouwen eensdeels als door clangenoten bewoonde streken, waar het behoren tot de verwanten-groep geen voorrecht meer meebrengt, voor het andere deel als een gebiedsindeling door hoger gezag aangebracht en tot streekgemeenschap ontwikkeld. Binnen de *marga* liggen de *doesoen*, dorpen met een zekere zelfstandigheid.

In het verleden (tot het midden van de 19de eeuw) heeft men, zoals nu nog op Borneo, ook hier alle typen: de KOEBOE zwermend in kleine groepen door eigen zwerfgebied, de ANAK-

LAKITAN rondtrekkend van het ene ladang-complex naar het andere; de REDJANG, sedentaire clan in eigen woongebied; de DJELMA DAJA van Kroë: de clans verdeeld in zelfstandige clangedeelten met eigen grondgebied; de ABOENG en de PAMINGGIR van Semangka behoren ook daartoe. Voorts vindt men in het Ranaugebied, in Benkoelen en elders: te zamen in een rivierdal of andere streek wonende clangedeelten van verschillende clans, soms met suprematie van den eerstgevestigde. Verder in wijden kring om de hoofdplaats Palembang heen, in het apanagegebied der sultans, de Kapoengoetan, een verkaveling van familie-doesoen onder apanage-houders; administratieve grenzen; sultans-ambtenaren aan het hoofd; alleen de families oorspronkelijk nog wel als rechtsgemeenschappen; later ook dat niet meer. Aan de kust tussen Palembang en het lampongse Banten, waar ordenend gezag ontbrak (TOELOENG BAWANG), grote verwarring van dooreen wonende kleine genealogische gemeenschappen (*soekoe*). De kustbewoners van Benkoelen en de paminggir om de Lampongbaai vormen met vele vreemde elementen vermengde streekgemeenschappen.

Thans moeten de *marga* overal als territoriale streekgemeenschappen worden beschouwd, waarvan men door vestiging en opneming in de mensengroep, die de *marga* bewoont, genoot kan worden; hoe dichter naar het stamland, het bergland toe, hoe meer kans er is, dat van de verwantschapsbetrekking nog invloed op de *marga*bevolking te speuren valt.

De *marga*hoofden, met den titel *pangéran* of *depati*, heten *pasirah*; de *doesoen*hoofden: *proatin, kria, depati, mangkoe* of *pembarep*; hun handlangers *penggawa, pemangkoe* enzovoorts; te zamen met de *soekoe*hoofden (*toeo soekoe*) en andere familieoudsten heten de *doesoen*hoofden in de Redjang *koetai*.

8. Op de eilandjes AMBON EN DE OELIASERS is het dorp, de *negorij*, de gemeenschap, welke op Hitoe's kust nog families, *roematace*, (clangedeelten) als rechtsgemeenschappen onder zich kent (bl. 35, 36), doch elders slechts gezinnen omvat. Leefde de bevolking oorspronkelijk in de binnenlanden als vaderrechtelijk geordende exogame clans (*aman, héna*) in eigen gebied en tot *oeli* verbonden, in historischen tijd is door gezag van buiten de *negorij*-vorming aan de kust doorgedreven. Daarin kwamen families (*roematace, soa*), soms families, die elkaar niet

verwant waren, te zamen te wonen onder één bestuur, dat mede steunde op vreemd gezag. In de christen-*negorijen* leidde dat tot het teloor gaan van de verwanten-gemeenschap; slechts bleven daarbinnen de *dati* als bepaalde boomgaarden-bezittende vaderrechtelijke familie-takken „kern-families", welke door ingrijpen van europees of *negorij*-bewind soms vervormd werden tot een willekeurige grondbezit-gemeenschap.

De *negorij* wordt bestuurd door een *negorij*hoofd „regent" met een raad: *saniri radja pati*. In den raad zitten *kepala soa; soa* betekent in de christen-*negorijen* thans administratieve dorpswijk.

9. Een streekgemeenschap (*wanoea* of *banoea* ook wel ter grootte van een dorp) waarbij de materialisatie van de eenheid der levenskracht van de gemeenschap sterken nadruk verkreeg, is het ornamentschap, de *gaoekang*-stichting, van ZUID-CELEBES; die gemeenschappen zijn innerlijk verbonden door het gemeenschappelijk betrokken zijn op een wonderdadig kleinood, een ornament: *gaoekang, kalompoan, aradjang*, naar men zegt oorspronkelijk een gevonden steen, een knoestige tak, een vlag, een lans, een ploeg of ander voorwerp, waarin de levenskracht der gemeenschap is samengetrokken en de materialisatie van de eenheid der gemeenschap gezien wordt. Aan dat kleinood werden veelal kostbare voorwerpen toegevoegd, welke later soms voor de eigenlijke *gaoekang* in de plaats kwamen.

Uitzwermingen uit oude *wanoea* werden wel zelfstandige gemeenschappen, ook al hadden ze geen eigen *gaoekang*, maar werden veelal aangeduid als tweede-rangs, *anawanoea*. Voor de Mandarstaten vindt men de clangedeelten (de verwantschap langs mannelijke lijn gerekend?) als groepen van betekenis beschreven. De gemeenschappen zijn echter overal territoriaal. De bestuurder is de bewaker „waardijn" van het ornament, *karaèng, aroe, galarang, maradia* enzovoorts; er is grote verscheidenheid in benaming en functie van handlangers en ondergeschikte hoofden; oorspronkelijk had elke *gaoekang*stichting zijn raad, *hadat*; zeer veel invloed is op de volksordening geoefend door bondgenootschappen — krachtige vorstendommen — oorlog — het gouvernement; daaronder leeft niettemin de *wanoea*, als cel en oervorm van het vorstendom zelf.

10. Het BALISE dorp, de *dèsa*, is een zuiver territoriale gemeenschap; de verwantschapsband houdt op Bali wel de weinig

bekende genealogische vereringsgemeenschappen bijeen, doch haar leden zijn over tal van dorpen verspreid en haar functie is geen andere dan onderhoud van een tempel en gezamenlijke verering van den vergoddelijkten stamvader; de verwantenberekening is op enkele ouderrechtelijke *dèsa* na vaderrechtelijk. De *dèsa* is een gemeenschap, die in de eerste plaats berust op den gezamenlijken plicht en den gezamenlijken wil het dorpsgebied rein te houden voor de goden en de offerdiensten en andere godsdienstige plechtigheden naar behoren te vervullen. Er is groot verschil in de ordening buiten en binnen het voormalige apanage-gebied (het gebied ten zuiden van Karangasem, Boeléléng, Djembrana doch verminderd met de gianjarse en banglise bergstreken) en tussen ouderwetse en nieuwerwetse dorpen. In de ouderwetse dorpen is verplicht en gerechtigd om aan die bizondere vereringsfunctie als volwaardig lid deel te nemen een vast of wisselend aantal (wel eens twintig of een veelvoud van twintig) dorpelingen, die bepaalde bouwvelden, of die enig bouwveld bezitten en gehuwd moeten zijn. De meest verschillende regelingen bestaan omtrent de opvolging, wanneer een lid komt te ontbreken; veelal is de plaats erfelijk in een familie, soms ook niet. De oudsten der dorpelingen verrichten de bizondere bestuursfuncties (*pasek* enzovoorts), dat wil zeggen, dat zij een bizondere taak bij de godenverering hebben te vervullen. Zelfs de beslechters van geschillen zijn in wezen *dèsa*-bestuursleden, die het dorpsgebied behoeden tegen verontreiniging door geschillen. De *dèsa*leden heten *dèsa, krama dèsa, kanoman* enzovoorts, de naam is telkens anders. Onder deze kerndorpers is in de *dèsa* veelal een groep tweede-rangsdorpers, ook nog met een grondaandeel en een beperkte taak. Inwoners en immigranten, die aanvankelijk intrekken bij een *krama dèsa* vormen de derde laag (*sampingan*). Verder komen in de dorpen, buiten het voormalige apanagegebied der vorsten gelegen, verschillende aan het dorp ondergeschikte verenigingen voor. Vooreerst de *bandjar*, de wijk-vereniging; dan de jonge-mannen- en jonge-meisjes-vereniging, de muziek- en toneel-vereniging enzovoorts. In het apanage-gebied bestaan soortgelijke rechtsgemeenschappen als vrij gevormde verenigingen, niet onder de dorpen. De nieuwerwetse dorpen laten iederen mannelijken ingezetene van het dorp, die gehuwd is, tot de *dèsa*vereniging toe — verplichten hem daartoe te behoren en kennen in plaats

van het bestuur door de oudste leden een *dèsa*hoofd *klian*, soms met nog enige bestuurders. In den regel (niet zonder uitzondering) is men ingezetene, wanneer men een jaar in het dorp woont, een woonerf heeft en gehuwd is.

Naast de genoemde gemeenschappen zijn op Bali van grote betekenis de bevloeiingsgemeenschappen *soebak*, op verschillende wijze geordend, op verschillende wijze verband houdend met de *dèsa*, een gemeenschap van *sawah*bezitters onder een *klian* of anderen bestuurder voor de irrigatie zorgend. Ook op de *soebak* hebben in het apanage-gebied de voormalige vorsten groten invloed gehad.

De *dèsa* op *Lombok* is een territoriale gemeenschap bestaande uit niet verwante individuen (gezinnen). Zij heeft een beschikkingskring en wordt door een *kepala dèsa* bestuurd.

Ook de *désa* van Java behoort tot de zuiver territoriale gemeenschappen, zij bestaat eveneens uit niet door enige verwantschapsbetrekking samengebonden enkelingen (gezinnen). Buiten de „leden" van de *désa*, de gemeenschapsgenoten, vallen behalve de *désa*ingezetenen van niet inheemsen landaard veelal ook de *priaji* al zijn zij in de *désa* gevestigd; zij kunnen echter evenzeer tot de mensengemeenschap behoren.

De *désa*genoten zijn (bl. 25) onderscheiden in den stand der kerndorpers (*priboemi, sikep, koeli, bakoe, gogol*) die bouwgrond plus woonerf bezitten en de volle lasten dragen; den stand van woonerf- of uitsluitend bouwveld-bezitters (*lindoeng, indoeng* enzovoorts), die enige lasten dragen, en den stand van huisbezitters op een andermans erf (*noempang*) of de inwonenden, die voor eigen kost zorgen (*noesoep, tlosor*) die voor degenen, bij wie zij wonen, werken; de huisgenoten (familieleden) *rajat* vormen geen afzonderlijken stand.

In Banten bestaat de *dèsa* uit een aantal vrij kleine *ampian, kampong*; die gehuchten hebben eigen hoofden *kokolot, toea toea* intermediair tussen de *ampian*bevolking en het *dèsa*hoofd *djaro*, die voor zich een paar boodschappers heeft.

In de Preanger is de *dèsa* samengesteld uit uitelkaar gelegen *kampoeng, lemboer*. De *kampoeng*hoofden, *mandor, poendoeh*, zijn hier de minderen van het *dèsa*hoofd (*loerah*). De *loerah* wordt geholpen door een paar *politie, oeloeoeloe* enzovoorts.

In Middel- en Oost-Java is de eigenlijke *désa* één woonkom

kradjan, met dikwijls ondergeschikte gehuchten (*padoekoean*). Het dorpshoofd (*koewoe, bekel, loerah, patinggi*) heeft een vrij autokratische positie en beschikt over tal van handlangers (*kamitoea, bahoe, kebajan* en andere).

Op MADOERA leeft de bevolking in verspreid liggende boerenhoeven, met vier tot tien, meest verwante, gezinnen op een eigen erf samenwonend en met de bouwvelden er omheen. Een aantal van zulke *kampong mèdji* zijn samen een *kampong* onder een *apèl*, welke weer onder een groter complex een *désa* met *désa*hoofd *kaléboen* behoort. Die *désa* wordt ondanks den lossen samenhang toch door de bevolking als haar gemeenschap beschouwd.

Overal hebben de dorpshoofden schrijvers (*tjarik, djoeroetoelis*) naast zich. Overal ook is in de dorpen een dorpsgodsdienstbeambte (*modin, lebé, alim, ketib* enzovoorts) bescheiden. Overal vergaderen tegenwoordig de kerndorpers in dorpsvergadering om belangrijke *désa*zaken te behandelen; somtijds (in Banten, op Madoera) zeer zelden; elders geregeld eens in de maand, om de vijf en dertig dagen enzovoorts; de frequentie is mede afhankelijk van bestuursinzichten.

Oudtijds waren de *désa*-oudsten op het gebied van het ganse *désa*leven hoogst gewichtige (de gewichtigste) functionarissen. Zij schijnen in de meeste streken te zijn verdwenen.

Een aantal vrije *désa* (*perdika, pekoentjèn, midjèn, pesantrèn*) die indertijd vrijdom van lasten of speciale taken van de vorsten ontvingen, hebben hun bizonder karakter van gouvernementswege behouden.

Christengemeenten zijn geen *désa* — al zijn er wel enige christen*désa* — maar gemeenschappen van tot een *désa* behorende christenen met eigen vermogen (kerk, kas) en eigen bewind.

12. De rechtsgemeenschappen van ATJEH zijn evenzeer uitsluitend territoriaal.

De (grote) streekgemeenschap, het door een *oelèebalang, tjiq* of hoe hij heten moge geregeerd gebied, zowel als de dorpen *gampong, meunasah*. Voor de streekgemeenschappen is geen inheems woord; zij zijn thans óf landschappen en onderdelen van landschappen (meer dan honderd) óf, in rechtstreeks bestuurd gebied, inlandse gemeenten. Vaderrechtelijk geordende clans *kawom* hebben wellicht in de bovenlanden nog enige

betekenis, zij vormen geen element in de struktuur der territoriale gemeenschap. Het ambt der autokratische bestuurders van de grote streekgemeenschappen, *oelèebalang, tjiq*, is erfelijk. Aan het hoofd der dorpen staat vooreerst het dorpshoofd (*keutjiq, peutoea*), die vroeger door den *oelèebalang* werd aangesteld, doch wiens ambt sindsdien eveneens erfelijk is. Naast hem, den vader, staat de *teungkoe* elders *imeum* de moeder van het dorp, die de geestelijke, islamitische zaken bezorgt, met die twee regeert een raad van oudsten *oereueng toeha*.

13. Voorts behoren tot de zuiver territoriale gemeenschappen de dorpen op BANGKA en BELITOENG, en die aan BORNEO's en SUMATRA's OOSTKUST (maleis gebied). Verder de „onderdistrikten" van GORONTALO, streekgemeenschappen onder een *marsaolèh* en het dorp in BOLAÄNG MONGONDOW bestuurd door een dorpshoofd (*kimelaha*), geholpen door handlangers *probis* en gesteund door familie-oudsten (*goehangia*).

Een zonder enig verband of enigen samenhang over de eilanden verspreid wonen wordt van de bewoners van den BANGGAI ARCHIPEL vermeld. De hoofden *tenggol*, die men daar kent, schijnen inzetsels der inheemse vorsten van vreemden oorsprong. Ook het, op het eiland FLORES tussen Manggarai en de nagé wonende, NGADA-volk kent die individualistische verspreiding zonder enigen samenhang. De kleine families wonen er geheel onafhankelijk van elkaar en zonder enig hoger gemeenschapsverband.

Door de genoemde gemeenschappen wordt het dagelijks rechtsleven van vele millioenen indonesiërs beheerst, — door haar volkshoofden het adatrecht gehandhaafd —, *pengoeloe jang memegang adat*. Van de adatrechtelijke taak der volkshoofden „*meletakan soeatoe pada tempatnja*" „elk ding zijn plaats te geven" dus: de (rechts)„orde" te verzorgen zullen onderdelen telkens ter sprake komen; zowel in den vorm van preventieve rechtszorg als in dien van het beslechten van geschillen strekt zij zich uit over het hele gebied van het recht. De inkomsten der hoofden (afgezien van het onderling hulpbetoon, de hoofdendiensten, bl. 122) weerspiegelen hun bezigheden en verdienen in haar bizondere benamingen adatrechtelijke aandacht. Voor de ontvangst en de juiste aanwending

van de op den islaam berustende bijdragen in rijst en geld (*djakat* na den oogst en *pitrah* bij de vasten) dragen de dorpsgodsdienstbeambten zorg.

Hoe gewichtig de rechtsvorming in de kleine rechtsgemeenschappen ook zij, die gemeenschappen zijn evenwel de ganse indonesische wereld niet. Naast het adatrecht der rechtsgemeenschappen staat adatrecht van andere origine, niet in kleine gemeenschappen gevormd hoezeer ook daarmee in noodzakelijk verband. Immers naast — zij het verbonden met — de volkssfeer der gemeenschapsgenoten staat de rechtssfeer der gemeenschapsvreemden.

2. DE VORSTENSFEER

Ondanks nauwe verbondenheid kan de vorstensfeer worden gesteld tegenover de volkssfeer der kleine rechtsgemeenschappen; hetzij de vorst is voortgekomen uit een tot vorstengeslacht uitgegroeid hoofdengeslacht van de eigen streek, hetzij hij een indonesiër van elders is of zelfs een vreemdeling van buiten Indonesië, overal vertoont die vorstensfeer gelijksoortige trekken. De persoon van den vorst is als drager van de macht concentratie-punt van de magische potentie van het vorstenrijk, te zamen met zijn (des rijks) ornamenten, rijkssieraden, *oepatjara*. Men kan evengoed zeggen, dat hij bij zijn optreden die heilige voorwerpen erft, als dat die heilige voorwerpen (als verpersoonlijkte rijkseenheid) hem erven. De vorst is met zijn rijk vereenzelvigd, alles in het rijk is van hem, zijn macht is in theorie onbegrensd, hij wordt op byzantijnse wijze geëerd, vergoddelijkt; doch, daar het welvaren van het rijk z ij n welvaren is (en omgekeerd) en zijn macht in de praktijk beperkt is, laat hij feitelijk de onderlinge betrekkingen tot grote hoogte ongemoeid en ondoorbroken. Om hem heen is de groep van vorstenverwanten (adel) en hoge rijksambtenaren. Hun stand is onderling van hoog tot laag nauwkeurig gedifferentieerd, voor de huwelijken is hij van groot gewicht; een akademische graad of andere blijken van succes in het leven geven tot die kringen toegang ook aan hen, die daartoe oorspronkelijk niet behoren. De uiterlijke waardigheidstekenen worden zorgvuldig geëerbiedigd. Men moet op Java bijvoorbeeld niet in zijn hoofd halen aan een *pangéran* thee te schenken uit gerei,

waarmee men een *toemenggoeng* zou kunnen bedienen; bij modernen is dat echter aan het verdwijnen. Op Bali moet de kasten-adel (± 8 % der bevolking) beschouwd worden als een buiten de *dèsa* levende groep. Waar de vorstenorganisatie uit de volksordening is voortgekomen, als op Zuid-Celebes, en waar vooral door huwelijksbanden nauwe relaties ontstaan tussen vorstentelgen en volkshoofden, is het verschil tussen volkshoofden en vorstenadel meer gradueel dan principieel, al blijven de beide groepen te onderscheiden als groep en „nevengroep", en al staan de vorst en zijn verwanten buiten de kleine gemeenschappen, de lagere volkshoofden er in (hogere volkshoofden soms daartussen).

Tot dien adel en hoge ambtenaren behoren ook zij, die (de hogere van de hoofdplaats uit, de lagere ten plattelande) het bestuur voeren over de bevolking, de bevelen overbrengen, de heffingen ontvangen en doorzenden. Vorstenbeambten ten plattelande krijgen echter spoedig in meerdere of mindere mate ook iets van het karakter van volkshoofd. De ganse groep wordt door den vorst bezoldigd, doordat zij het recht krijgt vorsten-inkomsten uit een bepaalde streek te trekken. De sfeer van vorst en hofadel met een eigen hoftaal met haar muziek-, dans- en toneel-beoefening, haar smeed-, houtsnij-, leersnijkunst, haar traditionele literatuur, wonende ter hoofdplaats, vormt zich haar eigen gewoonten en eigen rechtsregelen. De indeling der vorstensteden, het verband daarvan met de primitieve klassifikatie, die ook de ganse rijksindeling, de ambtenarengroepering doortrekt, is een nog te weinig onderzocht belangwekkend verschijnsel (Gorontalo, Tawaili, Ngajogjakarta enzovoorts). Er is een organisatie en een hiërarchie, welke aan de chefs bemoeienis geven met het rechtsleven der ondergeschikte ambtenaren: bij overlijden, bij huwelijk, bij grondtransakties, bij geldlenen enzovoorts. De rechten op den grond ter hoofdplaats zijn voor een deel ambtelijke woonrechten op de woonerven, die echter naar inlands bezit toegroeien, voor een deel tijdelijke vreemdelingenrechten (bijvoorbeeld in de kampongs der uitheemse handelaren). Opwoners krijgen langzamerhand zelfstandige, verhandelbare rechten op stukjes woonerf, gelijk in de binnenlanden van Java stukjes van de grote kaboepatenwoonerven wel eens zijn weggegeven en in inlands bezit bij anderen zijn gekomen. De vorst is opperrechter; hij doet recht-

spreken door zijn rechtbanken, die zijn vorstenrecht in beslissingen vormen en die bovendien over geschillen van onderdanen, die niet in de kleine gemeenschappen kunnen worden afgedaan, rechten en zo het adatrecht dier gemeenschappen mede handhaven en beïnvloeden. Ter instruktie geeft de vorst een *oendang oendang* (mal.), een *nawala* (jav.), een „wetboek" aan zijn rechtbanken, van inheemse of uitheemse herkomst. Later ontwikkelt zich, veelal onder westersen invloed, een verordeningspraktijk in *pranatan* (jav.), *peswara* (bal.), *oendang oendang* waardoor een stuk geschreven adatrecht ontstaat, dat in de volkssfeer naar het schijnt alleen in het ambonse en balise dorp enigermate tot ontwikkeling kwam. De javaanse dorpsregelingen zijn bestuursmaaksels. De vorst is hoofd van den godsdienst; hij laat de oppergodsdienstbeambte, het hoofd van de hofstadmoskee, de godsdienstzaken regelen en in sommige zaken rechtspreken. Onder die centrale wereldlijke en godsdienstige rechters worden lagere rechters in secundaire bestuursplaatsen van het vorstenrijk georganiseerd. Voor de gemeenschapsvreemden (de stadsbewoners, de ambtenaren) zijn die rechtshandhavers van meer belang dan voor het volk buiten.

De vorstensfeer, enerzijds ver van de volkssfeer afgesteld, is niettemin daaraan verbonden. De vorst stamt af van den mythischen kultuur-heros van het volk; de magische betekenis der rijkssieraden wordt door het ganse volk, hoog en laag, begrepen; de feesten, heilmaaltijden met uitdeling van spijzen, versterken de eenheid van vorst en volk op voor beide partijen wezenlijke en effektieve wijze; voor geschillen tussen gemeenschappen, die tot dorpsoorlog dreigen te leiden, en voor beklag over volkshoofden is beroep op den vorst, wiens vonnis wordt aanvaard. Herhaaldelijk werd de vorst met het oog op die functie als arbiter in het land geroepen; daartegenover werd wel eens om vorsteninvloed te voorkomen, opzettelijk de vorstenrechtspraak en vorstenrechtsmacht buiten het dorp gehouden (als eertijds door Tnganan Pagringsingan jegens Karangasem (Bali)). Individueel kan de kleine man alle instanties doorbreken en in het wit gekleed het hoogste recht van den vorst zelf afsmeken (*pépé*, jav.); ook in grote groepen kan men bij den vorst over onrecht komen klagen (massa-klacht). Vrouwen uit het volk worden door mannen van adel tot (bij)-vrouw genomen; verwantschapsbanden van volkshoofden en

vorstenadel versterken de saamhorigheid. De vorst laat overigens de gemeenschappen haar eigen (rechts)leven leiden; het punt van aanraking is de heffing in geld, product en diensten. Vorsten-heffingen kunnen dikwijls geheel aansluiten op adatrechtelijke verplichtingen van de gemeenschapsgenoten jegens hun hoofden, het onderling hulpbetoon (bl. 122) en behouden dan wel den naam daarvan, bijvoorbeeld *kasoewijang* (Zuid-Celebes). De hoofden zijn bij de heffing het intermediair tussen volk en vorst. Sterke opdrijving van diensten is een bekend verschijnsel, evenals het vóórkomen van vorsteneisen welke geen aanknopingspunt in de volkssfeer vinden. Vooral waar met die heffingen de ambtenaren bezoldigd werden (apanage bl. 79) ontwrichtten of vernietigden zij herhaaldelijk de rechtsgemeenschappen (de zetbazen verdringen de hoofden). In meer dan één streek (Zuid-Celebes, Soembawa, Java) is een uitgebreide organisatie van dienstbare handwerklui in erfelijk verband bijeengehouden (dienstbare gilden), bekend geweest.

Met de vorstensfeer is tevens aangewezen de eerste groep van buiten de gemeenschappen levende indonesiërs; veel van wat vroeger was, is thans verdwenen, veel daarvan bestaat echter in een of anderen vorm nog voort. De vorsten en prijaji van Java; de vorsten en vorstentelgen in Atjeh, de atjehse groten in Padang, javaanse en inheemse adel in Palembang en Djambi, in het maleis gebied op Sumatra, Borneo, Celebes, Ternate, Tidore, de Timorgroep, Bima en Soembawa, Bali en Lombok.

3. DE HANDELAREN

De typische gemeenschapsvreemden in de samenleving ook buiten de vorstensfeer zijn de handelaren, de *orang dagang*. Zij vormen in de vorstensteden eigen wijken, van elementair belang voor de economie van het rijk. Zij stellen zich tegenover de volkssfeer onder bescherming van den vorst of van lagere heren, zoals bij de west-toradja een reizend vreemdeling zich door het geven van een geschenk van de hulp van een landsgrote verzekert. Zij sluiten zich in de volkssfeer soms aanéén op eigen plekken van samenwoning, de zelfstandige *pasar* van Zuid-Sumatra, Zuid-Tapanoeli; op Simeuloeë vormen de vreemdelingen een eigen *soekoe*, de *soekoe dagang*. Zij wonen als individuele gemeenschapsvreemden met lieden van andere bevolkings-

groepen dooreen in de bestuursvestigingen, in havenplaatsen. Het ongeschreven recht, dat hun onderlinge betrekkingen en de betrekkingen tot de bevolking der inheemse gemeenschappen beheerst, hangt enerzijds onverbrekelijk samen met het adatrecht der kleine rechtsgemeenschappen doch ondergaat anderzijds in sterke mate den invloed van de rechtsvormende beslissingen der beroepsrechters en (soms) godsdienstige rechters en van de rechtsverzorging door advocaten en notarissen — althans voorzover die functionarissen de konstruktieve zijde hunner taak verstaan. Tussen hen en de rechtsorde van het gouvernement (of van den vorst) is niet getrokken de beschermende, behoudende en veelal verhullende rechtsorde der dorpen. Rechtsvragen als die naar het voorkomen van wettelijke interessen, de gevallen waarin rechtsverwerking moet worden aangenomen, de bescherming van belangen van krediteuren bij algeheel onvermogen om te betalen en zovele andere hebben voor hun rechtsverhoudingen hun eigen relevante elementen.

4. INWERKING VAN VORSTEN- EN GOUVERNEMENTSBESTEL OP DE GEMEENSCHAPPEN

Met het rechtsleven der inheemse rechtsgemeenschappen staat de rechtsorde der vorsten en die van het gouvernement uiteraard bij voortduring in een zekere spanning. De gemeenschappen blijven, zolang ze niet zijn doodgedrukt, op de overkappende rechtsorde uitgewonnen zelfstandige rechtssferen. Het betrokken zijn op hetzelfde objekt brengt de spanning.

Een vernielende invloed der centrale vorstenrijken werkt vooral op de gemeenschappen rondom des vorsten woonplaats gelegen als gevolg van eigen intensief bestuur der vorsten, van het vervangen van volkshoofden door vorstenbeambten, het doen overgaan van den grond in eigen hand, het uitgeven van kleine apanages (het verlenen van het recht aan ambtenaren of familieleden om de, aan den vorst toekomende, heffingen van enkele gezinnen of stukken van gemeenschappen, welker grenzen niet worden in acht genomen, zich toe te eigenen). Zulke invloeden werkten in het sultanaat van Atjeh, van Palembang, van Djambi, de Oostkust-sultanaten, de machtige vorstenrijken in Zuid-Celebes (Bone, Gowa enzovoorts), Ternate en Tidore, Bali en Lombok en op Java in de *nagaragoeng*. Niet altijd werd

de gemeenschap geheel vernield; de balise *dèsa* bleef ook in het apanagegebied een rechtsgemeenschap, maar de dorpen verschillen daar van de *dèsa* elders toch ook omdat „de vorst de *dèsa* binnendrong". Later, onder nederlandsen invloed, worden in die streken de gemeenschappen soms weer hersteld, waarvan de reorganisatie der vorstenlanden het sprekendste voorbeeld is.

In de tweede plaats heeft uitheems vorstengezag op de gemeenschappen een verstevigenden invloed, namelijk op de verder weg gelegen gemeenschappen, welke, als eenheden beschouwd voor heffingen en diensten, daardoor zelf sterker moesten worden van innerlijke struktuur — Banten tegenover de *marga* en *bandaria* der Lampongs — Palembang tegenover de *sikep marga* — Ternate (misschien) tegenover de *negorijen* van Ambon, en de clan met eigen clangebied der Soela-eilanden — Karangasem en de andere rijkjes op Bali tegenover de *dèsa* buiten het apanage gebied — Java tegenover de *désa* van de *mantjanagara*. Het gezag der gemeenschapshoofden neemt toe; de gemeenschapseisen laten slechts een geringen persoonlijken levenskring voor de genoten over; het gemeenschapsbelang moet in de verhouding tot den grond vooral, overwegen. Bovendien werkt verstevigend de rechtsprekende functie der vorsten bij geschillen van gemeenschappen onderling en het daaraan veelal verbonden uitreiken van vorstenbrieven (*piagem*) als erkenningsakte. Binnen de gemeenschappen gaat echter een ander dan het eigen gemeenschapsbelang meetellen. Het belang en de wil van de vorst worden elementen, waartegen de gemeenschap zich verweren kan doch waarmee zij in elk geval te rekenen heeft.

Ook het nederlands gouvernement oefent tot zekere hoogte parallel aan inheems vorstenbewind invloed op de struktuur der volksordening. Op enkele plaatsen — de grote steden — den vernielenden invloed; in Batavia, Soerabaja en dergelijke *kota* — maar binnen enge grens — is van een inheemse rechtsgemeenschap niets meer te bespeuren. Een enkele maal — Lampongs — werd de gemeenschap miskend — afgeschaft, bleef, voor wie dieper keek, nog wel herkenbaar doorbestaan, maar in verwarden toestand — is, sinds 1928 echter weer adatrechtelijk hersteld.

De gouvernementsinvloed was daarnaast eveneens van ver-

sterkenden aard, waar het gouvernement, gelijk de vorsten, voor diensten en heffingen de gemeenschappen als eenheden aanmerkte, aansluitende soms, net als de vorsten op de hoofdendiensten, het onderling hulpbetoon; oudste voorbeeld daarvan is wellicht de vordering door de Compagnie van diensten voor hongi-tochten op den grondslag van den ambonsen hoofdendienst, den zogenaamden *kwarto*dienst. Gouvernementsinvloed was soms ook van vormenden aard, waar in ordeloze streken dorpen werden gevormd, die aansloegen en een inheems leven gingen leiden, een proces dat zich vrij veel heeft voorgedaan. Van het grootste belang is de handhaving door gouvernementsinstanties van het recht in de gemeenschappen tegen misbruik van gezag door volkshoofden gepleegd. De middelen van verweer, waarover de bevolking der gemeenschappen eertijds beschikte (wegtrekken naar elders, amok maken), worden steeds moeilijker aan te wenden. Des te meer nodig is het, dat de rechter (de bestuurder) boven de gemeenschappen het recht der genoten beschermt tegen aanmatiging van hoofden; doch juist op dit punt kan (te) ver gaand ingrijpen sterk ontwrichten.

Het doelwit van gouvernementsbewind, — positieve welvaartszorg — bracht in veel sterker mate dan bij de inheemse vorstenrijken het binnendringen in de dorpen mee en veroorzaakte daardoor wijzigingen in het gemeenschapsleven. Het is echter uiterst lastig op dat stuk schijn van werkelijkheid te onderkennen, omdat onder een nieuw vernis conform de oude inlandse gemeenteordonnanties het eigenlijke rechtsleven der gemeenschappen in haar dorpsjustitie, haar grondbeheer, haar onderling en wederkerig hulpbetoon ongemoeid of bijna ongemoeid kan doorgaan en doorging. De nieuwe inlandse-gemeente-ordonnantie voor de buitengewesten van 1938 (staatsblad no. 490) geeft daarvoor openlijk ruimte. Zelfs de, op de wijze waarop zij werden uitgevoerd dikwijls afschuwelijke, samenvoegingen en splitsingen van gemeenschappen, zelfs de hoofden-inzetting van gouvernementswege en de als ,,dorpsregeling" doorgevoerde bestuursmaaksels zijn veelal buitenkant, geen binnenkant, al kan alweer invloed aan dat ingrijpen niet worden ontzegd, reikte die invloed soms zelfs zeer diep.

Wat voor elke streek de resultante is van den strukturelen bouw en de levenskracht der gemeenschappen en de daarop werkende en gewerkt hebbende invloeden van buiten moge

meer dan dusver geschiedde in monografieën van rechtsgemeenschappen worden vastgelegd [1]). Daarbij ware uiteen te houden de beschrijving van de sociale instellingen en verhoudingen en de wijze waarop zij werken enerzijds, en de vastlegging van de r e c h t s v o r m e n, van het uit beslissingen en regelingen te kennen p o s i t i e v e r e c h t, anderzijds — welke rechtsvormen op hun beurt overigens ook object kunnen zijn van een onderzoek naar hun functionele waarde. Geen van die beide: de beschrijving van de sociale werkelijkheid naar de functionele methode en de adatrechtelijke vastlegging van het geldende recht mag worden verwaarloosd; voor den rechter zijn b e i d e van betekenis (bl. 236).

[1]) Als Ponré van Friedericy en Tnganan Pagringsingan van Korn.

TWEEDE HOOFDSTUK. RECHTEN OP GROND

1. HET BESCHIKKINGSRECHT DER GEMEENSCHAPPEN

De levensgemeenschap van een onderling samenhangende en geordende mensengroep met den grond, waarop zij woont, die haar voedt, die haar doden opneemt en haar beschermgeesten en voorouderschimmen huisvest, die doortrokken is van de levenspotentie, waaraan ook het mensenbestaan deel heeft en waarvan dat bestaan afhankelijk is, die doorleefde, in het participerende denken gewortelde gemeenschap kan en moet ook worden begrepen als een rechtsbetrekking van de groep tot haar grond. Die groep kan, zoals wij weten, gevestigd zijn in één wooncentrum, al of niet met bijbehorende gehuchten, en heet dan dorpsgemeenschap of kan over gelijkwaardige wooncentra verspreid, in een begrensde streek wonende, een streekgemeenschap uitmaken.

De groep is tot den grond gerechtigd, heeft een recht op den grond en doet dat recht gelden in zijn werking naar buiten zowel als in zijn werking naar binnen. Krachtens de werking naar buiten sluit de groep, als eenheid bevoegd van den grond te profiteren, anderen van dat profijt uit en is zij als eenheid aansprakelijk tegenover gemeenschapsvreemden voor op gemeenschapsgrond door onbekend gebleven daders gepleegde delikten. Krachtens de werking naar binnen ordent de gemeenschap het op het gemeenschapsrecht berustende profiteren der genoten, opdat een ieder van het mede hem toekomende het zijne krijge, stelt de gemeenschap zich tevens tegenover de genoten door beperking te haren behoeve van de individuele aanspraken en rechten en door onttrekking van voor onmiddellijke gemeenschapsdoeleinden bestemden grond aan het individuele profijt.

Dat recht van de gemeenschap op den grond, dat in de oudere beschrijvingen met woorden als „eigendomsrecht", „communaal bezitrecht" werd aangeduid, hetgeen onuitwarbare verwikkelingen meebracht, is door Van Vollenhoven gedoopt met den te voren door anderen wel eens ter loops gebezigden, doch sindsdien technisch geworden term beschikkingsrecht. Etymologisch kan men ook dien term gemakkelijk misverstaan,

want het recht om over den grond te beschikken in den zin van den grond te vervreemden komt der gemeenschap juist niet toe (bl. 71). Historisch is er echter geen mogelijkheid van misverstand, omdat Van Vollenhoven de zes kentrekken van dat recht (waaronder de onvervreemdbaarheid) dadelijk bij den doop in 1909 (Miskenningen bl. 19, 20) en later bij herhaling elders duidelijk beschreef.

De werking naar binnen. De gemeenschap, opgevat als de gemeenschapsgenoten gezamenlijk, oefent haar beschikkingsrecht uit in en door het profiteren van den grond en de daarop in het wild levende dieren en planten. De gemeenschap, begrepen als de door de genoten gevormde eenheid, beperkt daarbij krachtens haar recht op den grond in het belang der gemeenschap de bewegingsvrijheid der individuele genoten. Het beschikkingsrecht staat met de individuele rechten in een nooit eindigende wisselwerking van inkrimpen en uitzetten. Verschil in de sociale waardering van het individuele recht tegenover het gemeenschapsrecht brengt verschil mee in de kracht, waarmee een gemeenschapsrecht zich tegenover individuele rechten blijft handhaven en omgekeerd. Maatregelen van buiten, waarover beneden nader, beïnvloeden op allerlei manier de werking van het gemeenschapsrecht. Bijna nergens in den archipel (misschien op de Banggai-eilanden, misschien bij de ngada van Flores) ontbreken de trekken van het beschikkingsrecht geheel; zijn positief-rechtelijke inhoud verschilt onder de werking der bedoelde faktoren zeer. Hetgeen hier in de eerste plaats ondernomen wordt is een benaderende beschrijving van den indonesischen grondvorm van dat recht.

Het bizondere karakter van het beschikkingsrecht, dat een afzonderlijke benaming noodzakelijk maakte, is in die wisselwerking van het recht met de individuele rechten gelegen. Hoe meer de gemeenschapsgenoot door zijn arbeid zijn persoonlijken band met een bepaald gedeelte van den beschikkingskring versterkt, hoe meer hij zijn individuele rechtsbetrekking intensiveert, hoe minder bevoegdheden aan de gemeenschap (in het algemeen gesproken) ten aanzien van dat bouwveld, dien tuin, dien visvijver, dat woonerf toekomen. Loopt de individuele betrekking af of wordt zij verwaarloosd dan herstellen zich de bevoegdheden der gemeenschap, komt ten aanzien van den grond het beschikkingsrecht weer onbelemmerd te gelden. De

in Zuid-Tapanoeli teruggenomen bouwvelden bij vertrek uit de *koeria* van bijwoners (het *salipi na tartar*) worden met gebruiksrechten uitgegeven aan nieuwelingen of behoeftigen. In sommige rechtskringen houden individuele aanspraken van genoten op verlaten sawah het langen tijd uit tegen het gemeenschapsrecht. In de Minahasa blijven in beginsel individuele rechten op ontgonnen grond ten eeuwigen dage in stand, heeft geen langzame of snelle herovering van verlaten grond door het onbelemmerde beschikkingsrecht plaats; doch daartegenover staat in dien rechtskring dan ook de op het beschikkingsrecht berustende bevoegdheid der gemeenschap om aan genoten tijdelijke rechten, gebruiksrechten, te verlenen op grond bij anderen in inlands bezit, gelijk ook in de Bataklanden ten aanzien van *sawah* van genoten der heersende *marga* voorkomt.

In sommige rechtskringen uit zich het besef van de gemeenschapsbetrekking tot den grond nog regelmatig in het gemeenschapsoffer op de dorpsofferplaats onder leiding der gemeenschapshoofden bij den aanvang van de bewerking, terwijl het besef van die levensgemeenschap van groep en grond evenmin ontbreekt bij de reinigingsfeesten na den oogst en dergelijke plechtigheden.

Het profiteren door de genoten individueel wordt in de meeste rechtskringen in beginsel slechts in zoverre als uitoefening van het gemeenschapsrecht erkend, als het gericht blijft op het levensonderhoud van het eigen gezin, de eigen familie. Overschrijden de genoten die grens (door te profiteren voor handelsdoeleinden bijvoorbeeld) dan worden zij in zoverre behandeld als gemeenschapsvreemden, werkt tegenover hen het gemeenschapsrecht (in zoverre) „naar buiten".

De genoot heeft als (mede)drager van het gemeenschapsrecht het recht voor eigen gebruik te jagen en te zamelen, daarmee krijgt hij het gezamelde in inlands bezit; hij heeft voorts het recht zich in-het-wild-groeiende bomen toe te eigenen. Die daad legt een individuelen rechtsband tussen den genoot en den boom, en, hoewel hij de daad verricht krachtens zijn genootzijn van de beschikkingsgerechtigde gemeenschap, stelt de eenmaal gevestigde individuele rechtsbetrekking hem vervolgens in zoverre tegenover de gemeenschap. De individuele band wordt gelegd, doordat de genoot na een offer enig teken aanbrengt, een verbods- en bezitsteken, tevens bijvoorbeeld pennen

om den boom te beklimmen of kapsels, die den boom rondom schoonmaken. Nu is die boom voorlopig onttrokken aan het profijt der andere genoten, het gemeenschapsrecht is ingedeukt, voor een deel weggedrukt, maar blijft het individuele recht omvatten, gelijk de individu wordt omvat door de groep, het individuele offer door het gemeenschapsoffer. Zijn de tekenen door den groei van den bast of de takken weer overwoekerd, dan heeft het recht van de gemeenschap zich ten koste van het individuele recht volledig hersteld, elke genoot kan den boom weer rechtens in bezit nemen.

De gemeenschapsgenoot heeft ten slotte het ontginningsrecht, hij kan een eigen betrekking tot een stuk grond, een deel van den beschikkingskring, vestigen. Het ontginningsrecht is naar adatrecht slechts een der uitingsvormen van het beschikkingsrecht en is slechts gevestigd in gemeenschapsgenoten ten aanzien van den eigen beschikkingskring (al kan een recht om te ontginnen telkens door vreemden van de gemeenschap in beginsel voor één oogst worden verkregen).

Indien de ontginning onder leiding der hoofden gezamenlijk geschiedt, de individuele bouwvelden door hen worden aangewezen en het volgend jaar weer een ander stuk op die wijze wordt aangepakt, terwijl het verlaten gedeelte door struikgewas overgroeid wordt, is de individuele betrekking kortstondig en zwak, de omvattende gemeenschapsbetrekking sterk. Indien de genoot zelf een stuk bosgrond uitzoekt, daar met voorkennis van het hoofd zijn teken zet, zijn offer brengt, dan heeft hij een rechtsbetrekking binnen de gemeenschapsorde gelegd, die tot inhoud heeft, dat hem alleen te midden der genoten toekomt, dien grond tot een bouwveld, het bouwveld voor hem en zijn gezin, te maken, mits hij regelmatig de hak- en brand- en pootwerkzaamheden verricht; laat hij het daarvoor aangewezen seizoen voorbijgaan, dan kan hij door elken genoot (krachtens het beschikkingsrecht) voor de keuze worden gesteld: zelf door te werken of den grond aan den ander te laten. Hij heeft met andere woorden voorshands op den grond een *voorkeurrecht*. Voltooit hij echter zijn arbeid dan heeft hij in uitzonderingsgevallen rechtens slechts voor den duur van het gewas, tot den oogst, een individueel recht, *genotrecht* dus. Heel dikwijls heeft hij *feitelijk* een „genotrecht", omdat de grond na het product is uitgeput; hij behoudt, na het veld te hebben verlaten, daarop een voorkeur-

recht, zolang het in het wild weer opschietend geboomte en het struikgewas nog niet een zekere dikte hebben bereikt, daarna is de individuele rechtsbetrekking vergaan (niet in de Minahasa, bl. 58) en het beschikkingsrecht in onbelemmerden staat hersteld. Hij kan echter door het planten van vruchtbomen, van rubberbomen, het recht vasthouden; niet door het planten van één boom of een paar bomen, zulks geeft hem slechts het inlands bezitrecht op die bomen, doch door het beplanten van den grond met bomen, waardoor die grond een boomgaard, een rubbertuin of een koffietuin wordt. Zijn recht op den grond behoort dan inlands bezitrecht te heten (*boesoeran* op de koffietuinen in Oost-Java) al kan ook dat door verwaarlozing van den grond overgaan in een voorkeurrecht en verdwijnen, zodat het onbelemmerde beschikkingsrecht is hersteld. Ten slotte kan hij bouwvelden aanleggen, die telken jare worden bearbeid, die van die bestemming al dadelijk de sporen dragen in omdijking, waterleiding of zulk een aanleg en woonerven, die blijvend worden bewoond, en daarop het inlands bezit behouden, zolang maar iets van de sawahdijkjes, van de huispalen, is te zien. Zulke bouwvelden en woonerven kunnen vererven en de inlandse bezitter kan ze meestal vervreemden binnen de eigen gemeenschap. Of hij ze ook kan vervreemden aan lieden van elders hangt af van de vraag of het beschikkingsrecht in zijn werking naar buiten zich daartegen blijft verzetten, dan wel het verzet heeft opgegeven. Het kan ook zijn, dat een naastingsrecht is overgebleven ten behoeve der genoten, die kopen door een gemeenschapsvreemde mogen voorkómen door zelf een gelijk bod te doen.

De gemeenschap blijft ten aanzien van vaste bouwvelden of boomgaarden in hoofdzaak haar beschikkingsrecht uitoefenen door soms die bouwvelden na den dood van den inlands bezitter terug te nemen en weer uit te geven aan een dorpeling, die tot den stand van kerndorper verheven moet worden, of (meestal) aan een uitgekozen erfgenaam van den overledene (bl. 214); door wanneer de zoon trouwt zijn vader voor hem te doen plaats maken; door te voorkomen, dat een kerndorper meer dan één bouwveld van een normale oppervlakte krijgt en dus vervreemding binnen het dorp te verbieden, zodat de dorpelingen in beginsel gelijkelijk blijven profiteren; door den grond bij tegen de groep gericht wangedrag of bij vertrek uit

de gemeenschap terug te nemen en aan anderen uit te geven *dadal* (jav.), *salipi na tartar* (Z. Tap.).

Een zware druk van centraal gezag of een om andere redenen zeer intens geworden of gebleven gemeenschapsgezag (Tnganan op Bali), kunnen die ontneming tot een regelmatige instelling maken; zowel de vorsten-heffingen als de gouvernementslasten hebben dat ten aanzien van de *désa* in Tjirebon en Middel-Java vooral gedaan; zo ontstaat de periodieke verdeling van bouwvelden, die thans niet het minst door de suikerindustrie ten behoeve van haar aaneengesloten arealen wordt bevorderd. Daardoor is een regeling bereikt, die de dorpelingen zo gelijk mogelijk van den dorpsgrond doet profiteren; de regeling blijft soms in stand bij verschil in vruchtbaarheid van den grond binnen het dorp of om andere redenen, doch zij heeft bijna altijd de natuurlijke neiging met de vermindering van den druk van buiten te verdwijnen. De periodieke verdelingen worden nagelaten (bij de vermindering van de suikerindustrie op Java sinds 1933 op meer dan één plaats waargenomen), de individuele rechtsbetrekkingen versterken zich. Slinkt de dorpsbemoeienis met den grond weg dan wordt ten slotte bezit van meer dan één bouwveld en vervreemding van bouwvelden aan lieden van elders op grote schaal toegelaten (bekendste voorbeeld: de Kedoe) en dan is het beschikkingsrecht van het dorp in zijn werking naar binnen (en naar buiten) bijna geheel „afgesloten". Het recht tot ontneming der bouwvelden bij wangedrag, het terugvallen van bouwvelden aan het dorp bij vertrek of overlijden zonder erfgenamen, de medewerking der hoofden bij grondtransakties zijn de laatstovergebleven trekken. Dat men dit proces nooit heeft kunnen begrijpen en erkennen (al ging het in de praktijk zijn gang), omdat men het dorpsrecht voorzover men het onderkende „communaal bezit" van den grond, verdeeld in „wisselende" of „vaste aandelen", noemde; het individuele recht, indien men het *désa*recht erkende: „gebruiksrecht op een aandeel", anders: „erfelijk individueel bezitrecht" (waarbij het *désa*recht ononderkend bleef) en dan bovendien nog van „gemengd bezit" sprak, heeft tot de grootste theoretische verwarring en tot ernstige sociale misgrepen geleid.

De *negorij*bemoeienis met de *dati*gronden, waaraan de dienstplicht der ambonse families was vastgeknoopt, vertoont een sprekende parallel met de beschreven dorpsbemoeienis met de

bouwvelden elders. Op Ambon werden ten behoeve van de overheidsdiensten door de *negorij*-bestuurders familietakken ingezet, waaraan *dati*gronden, als waren zij beloning voor diensten, van dorpswege werden uitgegeven.

Naar binnen laat het beschikkingsrecht zich evenzeer gelden doordat bepaalde gedeelten van het eigen gebied bestemd worden voor algemenen woongrond of voor doeleinden der gemeenschap als eenheid (begraafplaats, timmerhoutreserve, gemene weide, de ornamentsvelden van Zuid-Celebes, de ambtsvelden) dan wel worden aangewend ten profijte van de gemeenschap als eenheid (*sawah* voor de dorpskas, *soeksara, titisara*, jav., viswater verpacht als inkomsten voor de palembangse *marga, negorijdoesoen* op Ambon) en mitsdien gesloten voor het profijt der genoten. Die reservering kan geschieden in den vorm van een kap- en plukverbod: ook tijdelijke plukverboden (de ambonse *sasi*) of visverboden (bij de toradja) zijn hiertoe behorende instituten.

De aanwending van bepaalde stukken grond als ambtsveld of ambtsbongerd, waarop de hoofden of beambten der rechtsgemeenschap een aan den duur van hun ambtsvervulling verbonden ambtelijk profijtrecht oefenen, komt alleen daar voor, waar een zekere schaarste van grond is; elders bereiken de hoofden hetzelfde resultaat door beschikking over de werkkracht hunner genoten. Die ambtsvelden moeten niet worden verward met velden, die wel eens door een familie worden ter beschikking gesteld van een harer leden, dat een groepsfunctie te vervullen krijgt, en niet met velden, welke wel eens als blijvend bezit door hoofden worden aangelegd met behulp van de werkkracht van dienstbaren (de in *kwarto*dienst aangelegde *doesoen* op Ambon, de uitgestrekte rotan-bossen door de hoofden der dajak met de werkkracht der slaven voor zich aangelegd en onderhouden, enzovoorts). Het niet onderscheiden van zulke mogelijkheden leidde reeds herhaaldelijk tot langdurig geschil.

De ambtsvelden der gemeenschappen (de *saba na bolak* in de Bataklanden, de *galoeng aradjang* in Zuid-Celebes, de *doesoen dati radja* op Ambon, de *boekti* op Bali enzovoorts) zijn bovendien te onderscheiden van de ambtsvelden, die wel eens van vorstenwege, met doorbreking van het beschikkingsrecht der kleine gemeenschappen, aan lage vorstenbeambten worden toegewezen,

en die dus thuis horen in de vorstensfeer. De ambtsvelden op Java (*bengkoq* enzovoorts) doen zich thans voor als gemeenschapsvelden ter bezoldiging van het gemeenschapshoofd, hun origine moet echter wellicht in de vorstensfeer worden gezocht; de vroegere ambtserven der vorstenlandse bekels behoorden stellig geheel daartoe. De term *gadoeh*, welken men op Java wel voor ambtsvelden aantreft, is uiterst verwarrend omdat hij ook op apanages zien kan.

De ganse werking van het beschikkingsrecht naar binnen staat onder de hoede der volkshoofden, soms onder die van afzonderlijke grondvoogden, waarover nader (bl. 69).

De werking naar buiten. In zijn werking naar buiten uit het beschikkingsrecht zich, doordat gemeenschapsvreemden, lieden van elders, ook die van de buurgemeenschap, slechts na vergunning van wege de gemeenschap tegen betaling van een erkenningssom vooraf en een vergoeding achteraf mogen profiteren van den beschikkingskring, waarbinnen zij in beginsel geen individueel recht op den grond kunnen verkrijgen, dat langer duurt dan het genot, dan één oogst (genotrecht); dat vreemden geen bouwvelden mogen erven, kopen of in pand nemen en dat zelfs het betreden van den beschikkingskring adatrechtelijk kan worden verboden of aan voorwaarden gebonden (afgezien van de vraag of zulks staatsrechtelijk thans nog mogelijk is).

Zij die van buiten komen, hebben zich te wenden tot de volkshoofden om vergunning. Bij dat verzoek komt, naar indonesischen trant, alreeds veelal een klein geschenkje te pas, om den weg te evenen voor het (gunstige) antwoord. Voorts is in sommige rechtskringen bekend een zichtbaar teken, als entree, *wang pemasoeqan* (Atjeh), *mesi* (Java), te betalen bij den aanvang van het profijt door den vreemde, een teken van het feit, dat men zich bewust is op andermans grond te komen profiteren. Niet tot de heersende *marga* behorenden kunnen bijvoorbeeld in Angkola vergunning krijgen op het beschikkingsgebied van een *koeria* een dorp te stichten (dat dan *hoeta na ro* heet); het hoofd (de stichter, *radja sioban ripé*) moet zes karbouwen opbrengen, waarvan de hele gemeenschap van het moederdorp en de andere dorpen, de *koeria*, profiteert, en zo zijn op Bali de bewoners van het immigranten-gehucht Kastala (ook de gedetacheerde vorstendienaren) op den grond van

Tnganan (Bali) nooit anders dan deelbouwers op de bouwvelden van tngananers.

In de derde plaats is algemeen gebruikelijk de heffing van een retributie achteraf, eveneens met de werking, dat men daarmee erkent van andermans grond te hebben geprofiteerd (daarom mag somtijds de vergoeding in feite desnoods zeer gering zijn, als maar iets wordt betaald): *sepoeloeh satoe* (10 %) *séwa boemi, boenga kajoe*, enzovoorts. In Minangkabau legt men de adatspreuk: *lembaga ditoeang, adat diisi* wel eens uit in de betekenis recognitie en retributie moeten door de gemeenschapsvreemden worden voldaan. Niet alleen hoofden genieten die inkomsten doch ook wel de grondgerechtigde gemeenschap gelijk de *paoeng asal* de kerngroep in de mengdorpen aan de Barito (Borneo), bl. 25.

Tegenover vreemden blijft de gemeenschap zich vol gerechtigd weten tot den grond; de vreemden kunnen het recht niet terugduwen, zij kunnen in den grond geen wortel schieten, zij blijven er los boven op zitten (*orang menoempang* tegenover *orang asal*, redj.). Slechts waar en voorzover de oorspronkelijk vreemden langen tijd, generaties lang, in de gemeenschap verblijven, krijgen zij (onderdeel van het proces van het door tijdsverloop worden van genoot, bl. 27) een vaster grondgebruik, dat echter op de kritieke momenten (bij vertrek uit de gemeenschap, bij neiging tot vervreemding) als vreemdelingengebruik tegen het gemeenschapsrecht geen weerstand biedt. Daarmee in verband staat het verschijnsel, dat somtijds in dorpen of streekgemeenschappen de afstammelingen van den stichter of de stichters een kerngroep vormen, waarin slechts de volheid van de rechten op den grond gevestigd kan zijn, terwijl de andere gemeenschapsgenoten in dat opzicht een mindere plaats innemen, al mogen zij geen gemeenschapsvreemden meer heten. Zo is ook te begrijpen de grondenrechtelijke verhouding van de heersende marga tot de bijwoners in de Bataklanden (bl. 36); van elders gekomen aanverwante bijwoners kunnen daar, ondanks hun aanvankelijke zwakke grondenrechtelijke positie toch tengevolge van bepaalde giften in grond ter zake van het huwelijk van een dochter op dien geschonken grond (op den duur) inlands bezit verkrijgen.

In meer dan één rechtskring komt het voor, dat gemeenschappen bij overeenkomst wederkerig het voor-elkaar-vreem-

den-zijn opheffen (bijvoorbeeld in verband met een huwelijksrelatie tussen de hoofden) zodat ontginnen en zamelen op elkaars beschikkingskring beheerst wordt door de werking van het beschikkingsrecht naar binnen en niet door de werking naar buiten.

De aansprakelijkheid van de beschikkingsgerechtigde gemeenschap voor de adatreaktie op een delikt, op haar gebied door onbekend gebleven daders gepleegd, kan men ook de keerzijde van het beschikkingsrecht in zijn werking naar buiten noemen. Dat die aansprakelijkheid berust op de betrekking tot den grond blijkt uit gevallen, waarin men zich daarvan kon ontslaan door afstand te doen van het gedeelte van den beschikkingskring, waarop het lijk van den vermoorde gevonden werd; dat die aansprakelijkheid al evenzeer enerzijds op het participerende denken berust en zich anderzijds voordoet als een slim overdachte nuttigheidsmaatregel van de vorstensfeer of het gouvernementsgezag spreekt van zelf. Berust zij alleen op de laatste, dan is zij van karakter veranderd. Naast die aansprakelijkheid staat een gans anders gewortelde aansprakelijkheid van een verwantengroep voor een harer leden. Voor het oog moge die figuur met de eerst genoemde samenvallen, indien een verwantengroep als rechtsgemeenschap een eigen territoir bewoont, de beide instellingen blijven als wezenlijk verschillend in het adatrecht naast elkaar waarneembaar.

Taak der volkshoofden. De volkshoofden hebben mitsdien in overeenstemming met de dubbele werking van het beschikkingsrecht een dubbele taak, naar buiten als vertegenwoordigers van de gemeenschap tegenover de gemeenschapsvreemden, naar binnen als regelaars van de wijze waarop de genoten krachtens het mede in hen gevestigde beschikkingsrecht individuele aanspraken doen gelden en rechten vestigen en als hoeders van den rechtstreeks der gemeenschap dienstbaren grond. Vermoedelijk hebben de grondvoogden alleen de naar binnen gerichte taak.

Het objekt van het beschikkingsrecht. Zo goed als op grond, is het beschikkingsrecht gevestigd op water (rivieren, zeestrook), op in het wild groeiend gewas (bijenbomen, vruchtbomen, bomen voor timmerhout), op in het wild levende dieren. Ten gevolge van allerlei omstandigheden kan de werking van het beschikkingsrecht binnen een bepaalden beschikkings-

kring zeer ongelijk zijn. Op Java moge nog slechts bij uitzondering iets kunnen blijken van dorpsbeschikkingsrecht op woesten grond (bossen), ten aanzien van drooggevallen rivierbeddingen, opgekomen eilanden en anderen, op water gewonnen, grond werkt het daar, evenals in den gansen archipel, regelmatig; op aanslibbingen aan bouwvelden pleegt een voorkeurrecht van den inlands bezitter van het bouwveld te worden erkend. Ook werkt het beschikkingsrecht ten aanzien van den in kultuur genomen grond niet steeds op gelijke wijze. In verschillende rechtskringen (bijvoorbeeld Zuid-Tapanoeli, Ambon, Bali, Java) kan men binnen sommige dorpen uit dat oogpunt drie graden van intensiteit onderkennen. In de eerste plaats is het gemeenschapsrecht het sterkst ten aanzien van gronden, welke heerloos tot het dorp waren teruggevallen en door het dorp weer zijn uitgegeven aan een door het dorp zelf ingezetten nieuwen rechthebbende; diens individuele rechtsbetrekking laat voorshands geen transakties met den grond toe en biedt tegen dorpsbemoeienis, bijvoorbeeld het terugnemen van den grond wegens dienstverzuim, den minsten weerstand. In de tweede plaats werkt het beschikkingsrecht ook intensief ten aanzien van die gronden, welke het kernbezit der dorpelingen zijn; zolang een nakomeling (een zoon) den grond van zijn voorvaderen bezit is weliswaar de individuele rechtsbetrekking van den kerndorper binnen de dorpssfeer stevig maar het dorpsbelang waakt tegen elke verandering in rechtstoestand van die kerngronden, laat geen grondtransakties toe, geen verdeling onder erfgenamen, geen samenvoeging in één hand; komt de kerndorper zonder nakomelingen te ontbreken, dan zet het dorp een nieuwen grondgerechtigde tot die bouwvelden of boomgaarden (Ambon) in, die op den duur een gelijke positie verwerft als de van ouds geërfden. In de derde plaats kan in zulk een gemeenschap naast de van dorpswege uitgegeven velden en naast de kerndorpersgronden een bouwvelden- of boomgaarden-bezit voorkomen ten aanzien waarvan het gemeenschapsrecht veel verder is teruggetrokken; de rechthebbenden kunnen hun gronden verpanden of verkopen, terugvallen aan het dorp is uitzondering, dorpsbemoeienis met zulken grond zeldzaam; op Java *sawah jasa* (tegenover *sawah pekoelèn, gogolan*, op Ambon *doesoen poesaka* (tegenover *dati*) enzovoorts. Het is die drievoudige of tweevoudige werking van het dorpsrecht, die wel eens met den overigens

onjuisten term „gemengd bezit" (bl. 61) wordt weergegeven.

Ten aanzien van woongrond werkt het gemeenschapsrecht ook wel eens anders dan ten aanzien van bouwvelden in hetzelfde dorp, doordat van dorpswege gemakkelijker wordt ingegrepen om woonruimte te scheppen, dan om bouwveldenbezit mogelijk te maken.

De dubbele beschikkingskring. Op twee wijzen treft men wel een dubbelen beschikkingskring aan. Vooreerst (als uitzondering) een beschikkingskring van een dorp in het binnenland den eigenlijken woon- en voedingskring en daarnaast, ver verwijderd soms, een beschikkingskring aan zee, waar het dorp zijn onmisbare zeeproducten en zout haalt. Voorts veelvuldiger een dubbelen beschikkingskring in dezen zin, dat een kring van gronden zowel tot den beschikkingskring van een dorp als tot dien van de streekgemeenschap, waarin dat dorp gelegen is, behoort. Als uitgangspunt denke men aan een streek, die reeds de beschikkingskring is van een gemeenschap en waarin groepen gevestigd zijn, op voet van gelijkheid over enige plekken van samenwoning verbreid. Van elk dorp uit hebben ontginningen plaats, de velden worden benut, daarna verlaten, en zij worden binnen korten tijd weer overwoekerd door in het wild groeiend struikgewas, terwijl de bevolking elders ladangt. Is op den eerst-ontgonnen grond ook het voorkeurrecht te niet gegaan, dan zijn die gronden toegevallen in onbelemmerd beschikkingsrecht aan het dorp, en tevens zijn ze blijven behoren tot den beschikkingskring van de streekgemeenschap, die een hoger recht uitoefent en bevoegd blijft te beslissen over geschillen van dorpshoofden met hun genoten, over toelating van vreemden enzovoorts; de genoten der streekgemeenschap worden in het dorp niet als vreemden beschouwd. De tussen de rayons der dorpen liggende gronden vallen alleen onder het beschikkingsrecht van de streekgemeenschap zelf. Rechten op woeste gronden van *soekoe* of *kampoeang* binnen een *nagari* in Minangkabau of van de *dati* binnen de *negorij* op Ambon brengen een soortgelijke verhouding mee (familie-beschikkingsrecht).

De begrenzing van het beschikkingsgebied. Scherpe begrenzing van den beschikkingskring is in alle rechtskringen het gevolg van de ontmoeting met en afpaling van andere groepen, die zich als zelfstandige eenheden op den grond ge-

vestigd hebben of zich als zelfstandige eenheden van de moedernederzetting hebben afgescheiden — vaagheid van begrenzing kan bij grote uitgestrektheid van onbewoonde gronden blijven bestaan.

De bescherming. Zolang generlei hoger gezag de gemeenschappen omvat, hangt de handhaving van de betrekking tot het eigen gebied af van eigen weerkracht of van wederzijds ontzien. Vandaar dikwijls functionarissen in de gemeenschapsbesturen, die de grensbescherming tot bizondere taak hadden, de *djaring* van Minangkabau, de *teteroesan* der Minahasa, de *kepala kéwang* van Ambon, de *lelipi slem boekit* van Tnganan, op Bali (ook de *reksaboemi* van Java?). Zodra en voorzover hetzij het bewind van een dorpenbond, hetzij een vorstengezag of het centrale gouvernement zich boven de kleine gemeenschappen stelt is er een sfeer aanwezig, waarbinnen de verhouding van de groep tot den grond als rechtsbetrekking gelden kan. Het verlangen daarnaar was meer dan eens oorzaak voor het ontstaan van inheems vorstengezag (Bali, Indragiri). Naast de bescherming door grenswachters, patrouilles, dorpsoorlogen, komt dan de bescherming door erkenningsbrieven van den vorst (*piagem*), beslissingen van federatieve rechters, vorstenrechters, gouvernementsrechters en bestuursvoerenden.

De verzwijging van het beschikkingsrecht in de wetgeving had en heeft velerlei onnodige tegenstrijdigheid ten gevolge.

De benaming. Een benaming van het beschikkingsrecht als aanduiding van de betrekking zelf schijnt in indonesische talen niet of zelden voor te komen — voor den beschikkingskring als zodanig bestaat echter practisch overal een term. Die term is een uitdrukking voor den beschikkingskring óf als bezitting, *patoeanan* (Ambon) óf als voedingsgebied, *panjampéto* (Borneo) óf als afgegrensd terrein, *pawatasan* (Borneo), *wewengkon* (Java) *praboemian* (Bali) óf als voor anderen verboden grond, *totaboean* (Bolaäng Mongondow). Voorts zijn termen bekend als *torloek* (Angkola) *limpo* (Zuid-Celebes) *noeroe* (Boeroe) *pajar* (Bali) *paèr* (Lombok) *oelajat* (Minangkabau). Dat *haq oelajat* het beschikkingsrecht als subjectief recht in technisch adatrechtelijken zin zou zijn stuit op het feit, dat men niet spreekt van *haq oelajat nagari*, wel van het gebied (*lingkoengan*) der *nagari*. Of de woorden *golat* in de Bataklanden en *édikio* op Enggano terecht vertaald zijn met het subjectieve beschikkingsrecht moet

nog nader worden onderzocht. Naast de genoemde zijn nog vele andere termen voor den beschikkingskring bekend.

D e g r o n d v o o g d. Het woord grondvoogd vindt men in de literatuur in tweeërlei zin gebezigd. Vooreerst om aan te duiden den gemeenschapswichelaar, die in het bizonder bekend is met de middelen, welke de onzichtbare machten doen berusten in mensenbemoeienis met grond. In de tweede plaats voor een functionaris, die naast de algemene gezagsdragers in het bizonder de bevoegdheden voortvloeiende uit het beschikkingsrecht van de gemeenschap uitoefent. Adatrechtelijk behoort het woord alleen in laatstgenoemde betekenis te worden gebruikt. Die splitsing tussen algemeen gezag en uitoefening van op het beschikkingsrecht berustende bevoegdheden kan optreden, wanneer vreemd gezag de gemeenschap binnendringt of opgedrongen wordt. Denkbaar is in dat geval de drie functies naast elkaar: de wichelaar, de grondvoogd en de algemeen gezagdragende hoofden. Steeds of bijna steeds zullen dan echter de functies van wichelaar en grondvoogd zijn verenigd, zoals, indien van vreemd gezag geen sprake is, bijna steeds de functies van grondvoogd en volkshoofd verenigd zijn. In zijn adatrechtelijke betekenis is de grondvoogd het teken van de onverbrekelijke gemeenschap van grond en mensengroep, die blijft doorbestaan ook al wordt het algemene gezag veroverd door of opgedragen aan vreemden; en juist omdat de grondvoogd dus als het ware de verpersoonlijking is van de magisch-religieuze betrekking van groep tot grond is hij veelal tevens de wichelaar bij grondceremoniën. In Oost-Soemba bijvoorbeeld is het gezag veroverd door van buiten komende volksgroepen wier hoofden *maramba* echter de bemoeienis met den grond overlieten aan de hoofden der gevestigde bevolking als *mangoe tanah*, grondvoogden. *Déo rai* heet de daarmee vergelijkbare grondvoogd op Savoe, enzovoorts. In die streken is echter heel dikwijls de werkelijke macht van den grondvoogd meer woorden („heer", „eigenaar" van den grond) dan werkelijkheid, en is hij in werkelijkheid slechts wichelaar. Gedurende de diep ingrijpende veranderingen, die op Ambon de *negorij*-vorming met door vreemd gezag ingezet *negorij*bestuur meebracht, bleven de oude clan-hoofden, *oepoe-aman*, als *toean tanah* (grondvoogden) hun op het beschikkingsrecht berustende functies uitoefenen. In sommige dorpen van de Pasemah kent men nog den *djoerai toea*, rechte

afstammeling van den dorpsstichter met gezag in grondzaken naast dengene, die het ambt van *doesoen*hoofd vervult. Hetzelfde verschijnsel wordt meegedeeld van de mengdorpen aan de Barito in Borneo. Komt daarin langzamerhand zulk een aantal vreemdelingen te wonen, dat daaruit ook het dorpshoofd gekozen en door het centrale bestuur erkend wordt, dan blijft het adatrechtelijk hoofd der autochthone groep als *pengoeloe* toch een functionaris met bevoegdheden in grondzaken; ook daarin is de grondvoogd te zien.

Evenzo verschijnt de functie van grondvoogd weleens, wanneer in een gemeenschap het hoofdengezag door inmenging van buiten wordt opgedragen aan een vertegenwoordiger van een jongeren tak van de verwantengroep dan de tak waaruit adatrechtelijk het volkshoofd moet voortkomen; in een *nagari* van de Kampar-streek kwam in verband daarmee een scheiding tussen de *pengoeloe andiko*, de volkshoofden en de *toeo oelajat*, de grondvoogden.

De grondgedachte van het instituut grondvoogd, de onaantastbaarheid van de groep-grond-gemeenschap, uit zich ook nog op andere wijze. Uit de Minahasa werd oudtijds vermeld dat verovering van grondgebied na een oorlog door den overwinnaar ,,onmogelijk'' was, hetgeen wel de sterkste uitdrukking van die grondgedachte heten mag.

Veelvuldig laat zij zich onderkennen bij administratieve samenvoeging van gemeenschappen; de nieuwe *désa* op Java, de nieuwe *negorij* in Ambon, de nieuwe *hoeta* in de Bataklanden moge onder één hoofd gesteld zijn en ambtelijk als één gemeenschap worden aangemerkt, de twee of drie oude *désa*, *hoeta*, *negorijen*, die het nieuwe dorp vormen, behouden ieder hun beschikkingsgebied als los van elkaar staande zelfstandige grondgemeenschappen. Iemand uit hetzelfde nieuwe dorp maar niet uit het eigen oude dorp is en blijft gemeenschapsvreemde; zelfs het dorpshoofd moet niet proberen zonder vergunning van de oude gemeenschap, waartoe hij zelf niet behoorde, rechten op grond te vestigen binnen het oude areaal, al is dat een onderdeel geworden van het nieuwe geheel, waarvan hij hoofd is.

Naast vele onderkenbare verschijningsvormen van de grondvoogdgedachte komt echter evenzeer het verschijnsel, dat nieuw gezag tot grondverbondenheid groeit, veelvuldig voor. Bij de

west-toradja heet juist de naar het schijnt geïmmigreerde adel *poee tampo*, heer van den grond.

De onvervreemdbaarheid. Afstand van een stuk beschikkingsgebied als opzettelijke handeling, hoewel zeldzaam, is niettemin bekend. Het werd al genoemd in verband met de aansprakelijkheid voor een door onbekenden gepleegd delikt waarvan de sporen op het beschikkingsgebied van een gemeenschap gevonden worden. Afstand van den grond waarop het lijk van den vermoorde werd aangetroffen onthief van de aansprakelijkheid. Het loslaten van een stuk grond tegen overdracht van goederen, die het magisch evenwicht bewaard deden blijven, wordt een enkele maal vermeld (het *mandjawi* van sommige dajak) soms pas voltooid door tijdsverloop, wanneer de nieuwe groep haar doden in het haar toegewezen gedeelte ging begraven (de *bantai* bl. 29). Door dorpsoorlog of pressie vanwege het centraal gezag heeft ook heel wat gebiedsafstand plaats gehad, welke langzamerhand leidde tot werkelijke losraking ook uit de grondvoogdgedachte, hoe lang die ook blijft sluimeren. De regel: het beschikkingsgebied is onvervreemdbaar blijft als regel vooropstaan, al zijn er een paar uitzonderingen.

De verpersoonlijking van het beschikkingsrecht. De grondvorm van het beschikkingsrecht is aldus behandeld als een recht van de groep op den grond, uitgeoefend enerzijds door de groep, anderzijds door de hoofden namens de groep. Daarin ligt reeds de mogelijkheid van een sterke verpersoonlijking van het beschikkingsrecht. Dat verschijnsel valt in tal van schakeringen inderdaad waar te nemen. Men mag dat niet zo denken, dat „oorspronkelijk" overal in Indonesië de grondvorm van het gemeenschapsrecht voorkwam en dat hier en daar veranderingen, ontwikkeling of ontaarding, zijn opgetreden, maar eenvoudig zo, dat indien men in een schaal vooropzet het type van het groepsrecht, men daarnaast allerlei rechtsverhoudingen kan waarnemen, waarbij de persoon van het hoofd een belangrijker plaats inneemt. Extreem type van verpersoonlijkt beschikkingsrecht is het staatje, waarin de vorst (niet alleen in naam) domeinheer van het ganse grondgebied is en kentrekken, welke op de groep als rechtssubjekt wijzen, slechts zwak, in het verborgene, op den achtergrond voorkomen, zoals bij de simeloengoen-batak; in het zuidelijk Batakland is een voortdurend streven van de hoofden merkbaar om zich te

doen erkend worden als dragers van het beschikkingsrecht. Ook de (vrije) *désa* op Java, aan welkes hoofd door den vorst de eigen *désa* in apanage gegeven werd (*midjèn*), is van dorpszijde bezien een voorbeeld van sterke verpersoonlijking van het beschikkingsrecht. Symptomen voor dien trek der verpersoonlijking zijn: het aanlokken van vreemdelingen tot exploitatie van parelbanken of bosgronden; het heffen van retributie van groepsgenoten doch gewoonlijk minder dan van gemeenschapsvreemden; het stellen van een korten termijn, waarna een verlaten bouwveld terugvalt onder onbelemmerd beschikkingsrecht (om des te eerder opnieuw tegen een retributie te kunnen worden uitgegeven) enzovoorts.

Invloed van hoger gezag. Van inheems vorstengezag en van het gouvernement ondervindt het beschikkingsrecht niet alleen de reeds genoemde bescherming (en miskenning) doch ook, (parallel aan den invloed op de gemeenschappen, bl. 52) doorbreking, wegvaging, opschroeving.

Onder doorbreking van beschikkingsrecht van de vorstensfeer uit kan men verstaan de plicht om gezameld product van hoge waarde (de hoorn van den neushoorn, moestiko, kamfer, ivoor enzovoorts) als „*barang radja*" af te dragen (tegen enige vergoeding) aan den vorst en het nemen (of krijgen) door den vorst van bouwvelden, die dan buiten de gemeenschap om worden gebruikt als vorstendomein (jachtgronden, bouwvelden of als ambtsvelden voor een vorstentrawant of enig ander vorstenbelang). Het verklaren bij de wet van djatibos tot eigendom van den lande is een soortgelijke handeling uit de gouvernementssfeer. Onder wegvaging heeft men te begrijpen hetgeen in de apanage-centra der Vorstenlanden, in de grote kuststeden geschiedde en reeds als inwerking op de gemeenschappen zelf vermeld werd. Dat proces brengt een individualisering (in verschillenden zin namelijk zowel bij den vorst en de apanagehouders als bij de landbouwers) van de betrekkingen tot den grond mee, waarbij voor de levensgemeenschap van groep en grond (voor de groep als zodanig) geen duimbreed plaats blijft.

Onder opschroeving is te begrijpen de boven bl. 61 reeds genoemde werking van vorsten-eisen of gouvernements-eisen, welke de dorpen dwingen den grond zo intensief mogelijk te benutten voor zo veel mogelijk dorpelingen, totdat de grond gaat lijken op een vergoeding voor het verrichten van diensten,

op een middel tot beloning, in plaats van op datgene, wat hij toch blijft, een voorwerp van recht in de dorpssfeer. In dien extremen vorm werd het *désa*recht op Java een middel tot het bereiken van de doeleinden der vorsten of der centrale regering; in dien extremen vorm geleek het *dati*recht op Ambon een compensatie voor (*kwarto*)diensten.

2. DE INDIVIDUELE RECHTEN

A. *In de rechtsorde der gemeenschappen*

De samenhang met het beschikkingsrecht. Een beschrijving van den typischen inhoud en de gesteldheid der individuele rechten op den grond zou kunnen aanvangen met een herhaling van hetgeen bij de behandeling van het beschikkingsrecht der gemeenschap op den grond reeds is gezegd, doch van den anderen kant bekeken. Zoals het beschikkingsrecht in zijn werking naar binnen beperkt wordt door individuele rechten op den grond, zo worden de individuele rechten bepaald door de ruimte, die het beschikkingsrecht daarvoor laat (laten moet).

Het inlands bezitrecht. Vestigt een groepsgenoot krachtens het mede door hem gedragen beschikkingsrecht een persoonlijken band met een woonerf of een veld (over ontginning als rechtshandeling beneden) dan heet zijn recht in beginsel inlands bezitrecht, al duurt het dikwijls praktisch niet langer dan één of twee oogstjaren; kan het rechtens niet langer duren dan één oogstjaar, gelijk bij de *akoean*gronden van Noord-Java, de *teleng*gronden van Zuid-Celebes, den ergsten vorm van jaarlijkse herverdeling met uitwisseling der grenzen in sommige javaanse dorpen, enzovoorts dan kan het genotrecht worden genoemd. Een wezenlijke grens tussen inlands bezitrecht van genoten en genotrecht van genoten is er niet — in dezen zin is genotrecht het extreme geval van krachtige werking van beschikkingsrecht ten aanzien van bouwvelden, hetwelk meebrengt, dat na elken oogst, hetzij in verband met jaarlijkse overstromingen, hetzij onder hogen druk van buiten of door welke omstandigheden dan ook het individuele recht verdwijnt en de grond terugvalt onder onbelemmerd beschikkingsrecht van dorp of streekgemeenschap.

Ook voor het inlands bezitrecht schijnen inheemse termen schaars; mijn, zijn *sawah, ladang*; mijn, zijn bezitting en zulke uitdrukkingen zijn voor de volkstaal genoeg. Het woord *miliq*, aan het arabisch ontleend, wordt veelal in zakelijken zin gebezigd, die sawah is mijn *miliq*, voor: ik heb op dat bouwland inlands bezitrecht. Het javaanse *wewenang* is geen spreektaal, en ziet niet alleen op inlands bezitrecht. Ook de gemeenschappen kunnen inlands bezitrecht op grond hebben. Indien de gemeenschap grond koopt om dien voor gemeenschapsdoeleinden te gebruiken, kan men inlands bezitrecht bij het dorp, de streekgemeenschap aannemen. Waar, gelijk een enkele maal het geval is, inheemse termen zowel grond in beschikkingsrecht als grond in inlands bezitrecht bij het dorp betekenen (bijvoorbeeld *droewé dèsa* Bali) zal men in het nederlands niettemin onderscheid moeten blijven maken. De bekende distriktserven ter hoofdplaats Manado (*kintal kalakéran*) zijn een voorbeeld van gemeenschapsbezit uit vele. Eveneens zijn families en clangedeelten inlands bezitters en ook dat feit wordt in de benaming van het objekt uitgedrukt (*harta poesaka*, min.).

Het genotrecht. Het typische genotrecht is het recht van den gemeenschapsvreemde, die vergunning kreeg een stuk van den beschikkingskring te ontginnen en wiens verhouding tot den grond na den oogst rechtens eindigt; ook al is de feitelijke occupatie van langen duur, adatrechtelijk bestaat zij uit een aaneengesloten reeks van per oogst eindigend genotrecht. Zoals het inlands bezitrecht bepaald wordt door de werking naar binnen van het beschikkingsrecht, wordt het genotrecht bepaald door de werking naar buiten.

Het voorkeurrecht. Begin en einde van het inlands bezitrecht van den genoot en omgekeerd: inkrimping en langzaam herstel van het gemeenschapsrecht worden gekenmerkt door het voorkeurrecht op grond, een rechtsverhouding tot den grond, welke de aanspraak meebrengt, een bepaald bouwveld door (verdere) bewerking tot het zijne te maken (in inlands bezit te brengen) doch welke aanspraak geen stand kan houden, indien een ander gegadigd genoot den voorkeurgerechtigde voor de keus stelt, de bewerking inderdaad ter hand te nemen (voort te zetten) of het veld aan hem te laten (bl. 59). Zo kent het adatrecht een voorkeurrecht van dengene, die het verbodsteken plaatste of de ontginning aanving; ver-

richt hij de door het jaargetijde vereiste bezigheden van kappen en branden niet, dan kan een ander hem voor de keus stellen: doorwerken of afstaan; bosgronden waarop door verbodstekens zulk voorkeurrecht gevestigd is, heten bijvoorbeeld in de Minahasa *kawak, apar, palau*; die *apar-* of *palau*gronden kregen echter naar het schijnt bij wege van misbruik de beteekenis van met het oog op de bosproducten blijvend voor een familie gereserveerd terrein. Elders is dat niet geoorloofd, het stelsel laat durende individuele rechten op woesten grond niet toe. Bij sommige dajak heten („objektieve" benaming van het voorkeurrecht) ontgonnen gronden in een begin-stadium *poepoeh, siroean*. In de tweede plaats is in het adatrecht het voorkeurrecht van den voormaligen bouwveldbezitter bekend; laat men zijn akker braak liggen, is dus het proces gaande waardoor het beschikkingsrecht zich in vollen omvang herstelt, dan is, voordat dat proces is voltooid, een ieder, die den grond tot bouwveld begeert, verplicht den voormaligen inlands bezitter de gelegenheid te geven, de bewerking zelf ter hand te nemen. Zonder een, soms tegen betaling te verkrijgen, vergunning van den voormaligen bezitter, die dan afziet van eigenhandige voortzetting der bewerking, is, zolang dat voorkeurrecht op den grond rust, de ontginning daarvan derhalve verboden; ook dergelijke grond heeft wel een aparten naam bijvoorbeeld *boeroekan* (Borneo). Ten slotte komt in sommige streken een voorkeurrecht toe aan een bouwveld-bezitter op het belendende stuk woesten grond; dat stuk woeste grond heet dan bijvoorbeeld in Zuid-Sumatra *ékor-tanah* (de staart van het bouwveld) of *hapoean*, in Boalemo *jali jalilio* (het kind van het bouwveld). Het voorkeurrecht van den bouwveldbezitter op aan zijn bouwveld aanslibbenden grond (bl. 66) is hiervan een vorm.

Het naastingsrecht. Als een rechtsverhouding van eigen natuur komt naast hetgeen tot dusver werd genoemd het naastingsrecht voor. Het houdt in de bevoegdheid, bouwvelden, woonerven, visvijvers te kopen tegen een door een ander geboden prijs, met terzijde stelling van den ander. Ook van het naastingsrecht (bl. 60) kan men drie figuren onderscheiden. Vooreerst het recht van verwanten om grond te kopen boven niet verwante gegadigden; voorts het recht van gemeenschapsgenoten om dorpsgrond te kopen met terzijde

stelling van vreemde gegadigden (de zwakste werking van het beschikkingsrecht over bouwvelden en anderen grond) en eindelijk het recht van den buurgrondbezitter om boven anderen als koper te worden toegelaten van het aangrenzend perceel (een voortzetting als het ware van het voorkeurrecht, nadat de aangrenzende grond den staat van woestheid heeft verloren).

Het ambtelijk profijtrecht. Een ander recht op den grond, in handen van hoofden en bestuurders der gemeenschap, is het ambtelijk profijtrecht, het recht van groepsfunctionarissen op die stukken van den beschikkingskring, welke tot hun onderhoud aan hen door de gemeenschap zijn afgestaan, de ambtsvelden. Bij het einde van het ambt door dood of ontslag valt de grond in onbelemmerd beschikkingsrecht van de gemeenschap terug (bl. 62).

Het gebruiksrecht. Voorts moet als afgeleid recht worden genoemd een individueel gebruiksrecht op akkers, vijvers of woonerven, welke in inlands bezit zijn bij een (verwanten)groep, waartoe de gebruiksgerechtigden behoren. Een minangkabause familie heeft het inlands bezit van haar *poesakasawah*, de familiegenoten (gezinnen) hebben op de hun toegewezen akkers een gebruiksrecht *ganggam baoentoeiq*, zoals in de Minahasa familieleden gebruiksrecht hebben op de onverdeelde familiegronden en soortgelijke rechtsfiguren elders. Gebruiksrecht zal men in de Bataklanden en in de Minahasa ook moeten noemen het recht van een gemeenschapsgenoot op een woonerf of bouwveld, dat met gemeenschapsvergunning is aangelegd op gronden bij anderen of andere families in inlands bezit (bl. 58, 115).

Het pand- en huurrecht. Eindelijk zijn als rechten, ontstaan door een grondtransaktie (afgezien van het vreemdelingenrecht) te noemen het pandrecht van den pandnemer en het recht van dengene, die huurde met vooruitbetaling van den huurschat; over den aard dier grondtransakties zal beneden uitvoerig gehandeld worden (in het derde hoofdstuk).

De wakap. Wil men, waarover eveneens beneden meer (zesde hoofdstuk), de „vrome" stichting (*wakap*) als een zelfstandigheid in rechte beschouwen, dan is de voor haar afgezonderde grond bij haar in inlands bezit; anders is voor zodanig doel afgezonderde grond zonder rechtssubjekt, hetgeen mogelijk

zou zijn doordat de rechtspositie van den grond volledig bepaald is door de afzonderingsakte en daarin ook de handhaver van den bizonderen rechtstoestand is aangewezen. De eerstgenoemde rechtsfiguur verdient evenwel de voorkeur.

Tot zover werden de individuele rechten besproken in hun verband met de normale rechtsorde der kleine rechtsgemeenschappen. Reeds werd vermeld, hoe bij op de gemeenschappen geoefenden druk uit een centraal punt (vorst of gouvernement) de individuele rechten door de dorpsgemeenschap zo kunnen worden ingeperkt, dat binnen het dorp het gebruik van grond gaat lijken op een vergoeding voor vorsten- of herendienst, in plaats van te blijven het uitoefenen van een recht (bl. 61, 72); dat is het extreme geval van verzwakt inlands bezitrecht in de *désa*. Vermindert het centrale gezag zijn druk, dan ontplooit zich het grondenrecht in de rechtsorde der dorpen, gelijk gezegd, weer vrijer, doch uiteraard blijft boven de rechtsorde der kleine gemeenschappen de centrale rechtsorde gespannen en invloed oefenen; zij vangt bovendien de verhoudingen op, die uit de gemeenschappen losraken (bl. 49) en wat heel gewichtig is voor het rechtsleven, de verhoudingen der volkshoofden tot de genoten in geval van conflict. Waar wegvaging van gemeenschapsrecht plaats vindt en de gemeenschappen zelf verdwijnen of het beschikkingsrecht doorbroken wordt, is dus de inhoud der individuele rechten bepaald door de vorstenrechtsorde of de gouvernementsrechtsorde.

B. *De individuele rechten in de rechtsorde der vorstenrijken*

In de vorstensfeer is een gelijksoortige spanning als boven beschreven werd tussen de gemeenschappen met haar beschikkingsrecht en het individuele recht aanwezig tussen den vorst en de individuele grondgerechtigden. Kiest men als uitgangspunt het overheidsgezag des vorsten (dus niet een recht op den grond van den vorst) dan is het individuele recht der onderdanen óf een inlands bezitrecht waarop zware lasten rusten, dat daarom niet steeds hoog gewaardeerd wordt en dus gemakkelijk te loor gaat (en van wege die labiele constellatie wel bewerkingsrecht geheten wordt) óf een ambtelijk- dan wel familie-profijtrecht op bouwveld of woonerf.

Het vorstendomein. Met die rechtsconstructie: vorstenoverheidsgezag en de genoemde individuele rechten zou kunnen en moeten worden volstaan, omdat slechts door die constructie wezenlijk begrip van de verhoudingen in onderlingen samenhang, in haar gansen omvang (dus ook de verhoudingen tot de kleine gemeenschappen omvattende) en van haar reaktie op sociale factoren, haar bewegelijkheid, mogelijk is. Drie omstandigheden zijn oorzaak, dat niettemin het begrip vorstendomein, vorsteneigendomsrecht zich daartussen dringt. De eerste, onschadelijkste, omstandigheid is, dat een byzantijns spraakgebruik den grond 's Vorsten grond, 's Vorsten bezit, 's Vorsten „eigen" noemt, zoals alles des Vorsten is en des Vorsten genoemd wordt (bl. 48). De tweede is, dat in de verhouding tot vreemden de rechtsfiguur van 's vorsten inlands bezit op niet geoccupeerden grond den extremen vorm van verpersoonlijkt beschikkingsrecht weergeeft en het gemak biedt, een (quasi)complement te zijn voor de zwakke rechten, welke men aan vreemden slechts gunt: „*pikoekoeh*-rechten" en „huurrechten" in de Vorstenlanden, „huurrechten" in Borneo, Riouw en elders, „grant-rechten" ter Oostkust. Een gelijke functie van complement is verleidelijk (zij het eveneens onnodig) bij de ambtsgronden en familiegebruiksgronden, welke dan bij den vorst in vol domeinrecht zouden zijn; daarbij biedt de constructie van een eigendomsrecht van den vorst op den grond evenwel grote moeilijkheden, zodra de familie-, ambtenaren- en vreemdelingen-rechten zich gaan versterken, erfelijk en vervreemdbaar worden, zoals bijvoorbeeld weleer ter hoofdplaats Jogjakarta; het theoretische domeinrecht, dat niet als het beschikkingsrecht voor versterkte individuele rechten wijkt, doet juist wegens de pretensie van absoluutheid in zulke gevallen de ongerijmdste rechtsbegrippen en verhoudingen ontstaan. De derde omstandigheid, die het begrip vorstendomein bevordert is de nauwe gelijkenis, die bij zware heffingen en ruwe ontzettingen het individuele recht gaat aannemen met een zwakke afhankelijke gebruiksaanspraak ten aanzien van den grond als beloning voor diensten, met een deelbouwverhouding, waarbij de inlands bezitter de deelbouwer en de vorst de inlands bezitter is, welke pressie op het inlands bezitrecht wordt bevorderd door het instituut van apanage (bl. 72).

Apanage en grondbezit. Een apanagehouder (ambte-

naar of familielid) over een klein gebied was gewoonlijk door middel van zijn met enig gezag beklede zetbazen (*bekel*, jav.) of door middel van dienstbare volkshoofden een strenger en meer eisend heer dan de vorst zelf; in uitzonderingsgevallen konden zelfs bij kleine apanages opengevallen bouwvelden wel in eigen bewerking genomen worden, zodat de apanagehouder zich zelf tot belastbaar landbouwer heeft en de dus geschapen toestand van ambtsgrond in den zin van bouwvelden, waarop ambtelijk profijtrecht wordt geoefend, nauwelijks te onderscheiden valt.

Die nauwe gelijkenis met een recht op den grond werd ook bevorderd door een andere figuur waartoe het apanage-stelsel wel geleid heeft. Een apanagehouder, die gerechtigd is tot het oorspronkelijk aan den vorst verschuldigde gedeelte van de opbrengst der velden, zeg twee vijfde van het produkt, kon zich ook twee vijfde van de oppervlakte der bouwvelden ter beschikking laten stellen, zo dat de volle opbrengst van die gronden, die hij geheel of gedeeltelijk in dienstplicht laat bewerken, voor hem is en de volle opbrengst van de rest der bouwvelden voor de landbouwers. Laat de apanagehouder, gelijk in later tijd in de Vorstenlanden op Java veelvuldig voorkwam, op den voor hem gereserveerden bouwgrond dan bovendien een kultuur-onderneming, een suikerplanter als huurder toe, dan ontstonden verhoudingen, waarin hij, apanagehouder de grondgerechtigde, de onderneming de grondgebruiker en de kleine man de dienstbare, met het gebruik van een bouwveldje beloonde, landbouwer scheen. Vooral voor het verstaan van den historischen achtergrond van grondenrechtelijke regelingen, is kennis van de werking van het instituut der apanages noodzakelijk.

Op Java, waar dat stelsel het verst werd doorgevoerd, treft men nog *désa* aan, welke als apanage aan een vorstenverwant of een in bizondere gunst verkerenden onderdaan afgestaan, als „vrije" *désa* (*désa midjèn*, bl. 46) door het gouvernement gehandhaafde survivals van het apanagesysteem genoemd mogen worden, en welker rechtsverhoudingen ook daaruit moeten worden begrepen. Met de *désa midjèn* nauw verwant schijnen de dorpen, welke door de Kaili- en Sigi-vorsten der west-toradja bij een huwelijk aan de bruid voor haar leven werden toegewezen, ten einde haar van de door het dorp opgebrachte heffingen te doen profiteren. Ook voor de grondenrechtelijke verhoudingen

in de vorstensfeer van Sumatra, Borneo, Celebes, Ternate is de apanage van betekenis. In de Vorstenlanden op Java werd door een opzettelijke reorganisatie, elders is door het wegvallen van vorstenbewind of door geleidelijke wijzigingen in de interne verhoudingen aan het apanage-stelsel een einde gemaakt.

Door de reorganisatie in de Vorstenlanden verdwenen met de apanages de zetbazen en hun ambtssawahs en ambtswoonerven; dorpen met een zwak beschikkingsrecht, een inlands bezitrecht der landbouwers en een ambtelijk profijtrecht op bouwvelden voor de dorpsbestuurderen kwamen ervoor in de plaats.

W o o n e r v e n t e r h o o f d p l a a t s. De gesteldheid van de hoofdplaats Jogjakarta onder het javaanse vorstenbewind is beter bekend dan die van andere vorsten-steden, doch schijnt in hoofdtrekken typerend ook voor den toestand elders.

De woonerven waren beheerst door een stelsel van ambtelijk en familie-gebruiksrecht met rechten van opwoners en bijwoners en een steeds meer onweerstaanbaar wordenden invloed van vreemdelingenrechten, stenen huizen, economische waardevermeerdering van den grond enzovoorts. De vorm, waarin de, met die ontwikkeling van vorstenstad tot (westerse) woonstad corresponderende rechts-ontwikkeling zich afspeelde, was een erkenning van de rechten „op huis en aanplant", die konden worden verkocht (wat op hetzelfde neerkwam als verkoop van het woonerf zelf), zodat in wezen het opwonersrecht en het familiegebruiksrecht en het ambtelijk gebruiksrecht een inlands bezitrecht op den grond gingen naderen, met als quasi-objekt: huis en aanplant, terwijl aan vreemdelingen de nederlandse rechten opstal en erfpacht of een daarmee vergelijkbaar *pikoekoeh*recht werden verleend. Bij de hervorming werd het volle inlands bezitrecht op stadserven erkend (of geschapen).

C. *De individuele rechten in de rechtsorde van het gouvernement*

Werden aldus de hoofdzaken van het grondenrecht in de rechtsorde der kleine rechtsgemeenschappen en in de rechtsorde der inheemse vorstenrijken genoemd, een vermelding van de hoofdtrekken van het grondenrecht in de r e c h t s o r d e v a n h e t g o u v e r n e m e n t zou in aanraking brengen met een deel van de agrarische wetgeving. De poging, die rechtsorde dwars door het beschikkingsrecht heen onmiddellijk over de indivi-

duele rechten op den grond te spannen, blijft hier onbesproken [1]). Zij heeft nameloos veel verwarring op haar geweten — zij is door de kracht van het inheemse rechtsleven in de kleine gemeenschappen, door sommige gouvernementsinstanties (bestuursambtenaren, rechters) en door de wetenschap, verhinderd en sindsdien gestaakt. Het wachten is nog slechts op het uitspreken van het woord beschikkingsrecht door den wetgever, die in later jaren, gelijk vroeger, dat recht tot zekere hoogte in feite erkende en regelde.

De rechtsorde van het gouvernement omspant en schraagt door haar rechtspraak en bestuursvoering vooreerst de grondenrechtelijke verhoudingen, zoals die in de rechtsorde der gemeenschappen beschreven werden. De basis voor die verhouding ligt in de Indische Staatsregeling (het Regeringsreglement), waarin Koning en Staten Generaal van den aanvang af hebben vooropgesteld dat de inheemse rechtsorde in Indië zou gelden als grondslag en uitgangspunt voor de rechtsbetrekkingen der indonesiërs, ook voor die nopens grond.

Buiten de kleine rechtsgemeenschappen, op onbewoonde eilanden, in grote steden, in niemandsgebied geldt alleen en rechtstreeks de rechtsorde van het gouvernement (de wetgeving, de gouvernementsrechtspraak, het ongeschreven recht). Daar kent men het door geen beschikkingsrecht of vorstenpretensie belemmerde inlands bezitrecht, slechts door den wetgever beperkt in het rechtsverkeer met andere landaarden; ambtsgronden schijnen er niet voor te komen, voorkeurrecht, genotrecht, naastingsrecht evenmin; die hangen met de rechtsorde der kleine gemeenschappen onmiddellijk samen en vinden daarbuiten nergens enigen grondslag.

D e p a r t i c u l i e r e l a n d e r ij e n. Met de apanage in de vorstensfeer uit een oogpunt van uitoefening van druk op inlands grondbezit vergelijkbaar zijn in de gouvernementssfeer de particuliere landerijen. Het opgezetenschap geeft aan de oorspronkelijke bevolking een recht, dat inlands bezitrecht zijn zou, indien het land nooit ware verkocht, dat inlands bezitrecht

---

[1]) In het gedrukte Advies der Agrarische Commissie, Landsdrukkerij 1930 vindt men alles hetgeen mijns inziens daarover aan opbouwende kritiek thans te zeggen valt. Bezwaren tegen dat advies in een Verslag van de door de vereniging „Indië Nederland" ingestelde commissie tot bestudeering van het advies der agrarische commissie, 1932.

wordt, als het land wordt onteigend of teruggekocht, doch dat, indien men het wegens de beperkingen van wege den eigenaar gedurende den staat van particulier land geen inlands bezitrecht noemen wil, *bewerkingsrecht* kan heten en in de wet erfpachtsrecht heet. Dat bewerkingsrecht is bewesten de Tjimanoek door geschreven recht (Stbl. 1912 no. 422) en beoosten de Tjimanoek door ongeschreven recht begrensd. De eigenaar (wiens verhouding tot den grond niet de ontwikkeling kon meemaken van de verhouding van het gouvernement tot den grond en die in het burgerlijke rechtsverkeer als „eigenaar" beschermd wordt) heeft naast zijn rechten op heffingen (*tjoeké*) en andere rechten tegenover de bewerkingsgerechtigde opgezetenen ook hele stukken grond in onbelemmerden eigendom.

Het inlandse recht *agrarisch eigendom* wordt geheel bepaald door de regeling waarop het berust, staatsblad 1872 no. 117. Het komt herhaaldelijk voor dat verwaarlozing van den overschrijvingsplicht, vooral bij overgang door versterf, den rechtstoestand uiterst onzeker doet zijn, tenzij men zou aannemen, hetgeen een goede uitweg zou zijn, dat verwaarlozing van de overschrijving het recht op den grond in handen van indonesiërs tot den staat van inlands bezitrecht doet terugkeren.

DERDE HOOFDSTUK. GRONDTRANSAKTIES

Na het trekken van de kenmerkende lijnen van het grondenrecht in rust is nu aan de beurt een poging de hoofdzaken van het grondenrecht in beweging te treffen. Dat wil dus zeggen, dat het vestigen en het overdragen van rechten op den grond schematisch moeten worden samengevat. Nader ingedeeld omvat zulks dorpsstichting, individuele ontginning, grondverkoop (grondruil), grondverpanding, grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat; de afzondering van grond tot zelfstandig rechtsgoed; schenking en toescheiding van grond.

1. DORPSSTICHTING

Gelijk de behandeling van de grondenrechtelijke betrekkingen moest beginnen met het groepsrecht, het beschikkingsrecht, moet de beschrijving van het grondenrecht in beweging aanvangen met de rechtshandeling, die tot het ontstaan van het groepsrecht leidt.

Het is niet mogelijk te spreken over het binnenkomen van het javaanse en soendase volk op Java, het batakse, niasse, minangkabause of welk ander volk dan ook op Sumatra, het binnenkomen der boeginezen, der toradja, der minahassers in Celebes enzovoorts. Uitgangspunt moeten zijn de huidige rechtskringen, door hun typische bevolking in de haar eigen eenheden van volksordening bewoond; elk dier rechtskringen kent het merkwaardige groeiproces, het door regelmatige uitstoeling ontstaan van nieuwe rechtsgemeenschappen.

Evenals binnen een verwantengroep in een eeuwig proces van uitbreiding en splitsing van de mensen, de gronden, de titels en de andere goederen de families familietakken vormen en de familietakken nieuwe families en nieuwe verwantengroepen worden; evenals gezinnen nieuwe gezinnen vormen door het uitvliegen van kinderen met gedeelten van het gezinsvermogen, zo vormen dorpelingen nieuwe dorpen en streekgemeenschappen, naar de wezenlijke elementen der eigen struktuur geordend. De eigen gemeenschap is te eng geworden. Binnen redelijken afstand zijn geen bosprodukten, is geen bouwgrond voor alle genoten in voldoende hoeveelheid verkrijgbaar; persoonlijke wrijving maakt samenleven ondragelijk; eerzucht doet uitzien

naar een eigen gezags- en rechtskringetje, naar een zelfstandige groep nakomelingen of wat dan ook. Dan trekt een groepje uit om op zekeren afstand van de eigen gemeenschap te gaan ontginnen en zich daar zo mogelijk te vestigen (*menjoesoeq* redj., *troeka* jav.); een jongere broer van het volkshoofd heeft de leiding, of tien mannen, tien vrouwen, tien mannen en vrouwen werken op voet van gelijkheid. Men bouwt veldhutjes, legt door offers een band tot den grond, kapt, brandt en plant; slaagt de oogst dan versterkt men de huizen, er komen meer mensen, er worden een dorpshuis, een offerplaats, een dorpswal, een dorpsplein, een bidhuis gebouwd en aangelegd; men is nog een deel van de eigen gemeenschap van herkomst, maar het proces van dorpsstichting is in gang; de bouwvelden worden een tweede jaar elders gekozen, tot de verlaten bouwvelden van het eerste jaar staat de nieuwe groep in een bizondere relatie. Men begraaft zijn doden eerst nog in het moeder-dorp maar daarna op de eigen plek (een belangrijk feit); een tweede generatie is op de nieuwe plek geboren (een niet minder belangrijk feit), zij heeft met den geboortegrond een als het ware tastbaren band. De groep vormt zich van den aanvang af een eigen orde: de stichter en diens afstammelingen als de voornaamsten met hoofden van andere families onder hen, of de vergadering van stichters en hun afstammelingen, later versterkt met hoofden van bijkomende families.

Die aldus afgescheiden en naar eigen strukturele gesteldheid zich ontwikkelende groep groeit door geboorte en dood, door offers en tekens, door openkapping en overwoekering, door beplanting en oogst, door arbeid en zweet samen tot een levensgemeenschap met den grond.

Op zekeren dag wordt de nog in stand gebleven betrekking met de vestiging van herkomst verbroken; daarbij hebben de plechtigheden plaats, die een kosmische evenwichtspositie van het nieuwe lichaam in de oude omgeving moeten bevorderen, de grenzen worden aangewezen, de zelfstandigheid is te weeg gebracht, het nieuwe beschikkingsrecht is ter wereld, de dorpsstichting is voltooid.

Dorpsstichting in eigen streekgemeenschap op reeds aan den stichter in inlands bezit toebehorenden grond (als bij de batak) is uiteraard een minder ingrijpend en in korten tijd verlopend proces.

In meer dan één rechtskring doen tal van omstandigheden het proces van uitstoeling der dorpen verminderen en ophouden; er is gebrek aan grond, doordat de gemeenschappen aaneengrenzen en nergens meer ruimte laten, of doordat door bosreserve en erfpachts(reserve) de woeste grond voor dorpsstichting is gesloten; het snelverkeer opent vele mogelijkheden voor dynamische naturen, die in de plaats komen van de enige mogelijkheid van vroeger: uitzwerming en dorpsstichting; de grote steden absorberen hen die vroeger heil zochten in een nieuw dorp; de vorming van grote dorpen wordt door het centrale bewind bevorderd. Niettemin ligt de handeling van dorpsstichting ten gronde aan duizenden gemeenschappen waarin de bevolking thans haar rechtsleven leidt.

2. DE INDIVIDUELE ONTGINNING

Zou men de dorpsstichting, de vestiging van beschikkingsrecht, een eenzijdige rechtshandeling van de groep nopens grond kunnen noemen, de eenzijdige rechtshandeling ten aanzien van grond door den individu is bij uitstek de grondontginning door den gemeenschapsgenoot van een deel van den beschikkingskring. Men kan naar adatrecht het „ontginningsrecht" niet stellen naast het „beschikkingsrecht", het is veeleer het recht van den genoot het mede in hem gevestigde beschikkingsrecht op een bepaalde wijze uit te oefenen. Die uitoefening geschiedt óf in groepsverband óf individueel met voorkennis van het gemeenschapshoofd dus binnen de gemeenschapsrechtsorde. Over ontginning door een niet groepsgenoot, niet krachtens een in hem gevestigd ontginningsrecht, maar krachtens een na gevraagde vergunning toegelaten zijn door de beschikkingsgerechtigde gemeenschap, werd reeds bij de bespreking van het beschikkingsrecht gehandeld; die handeling is veeleer te begrijpen als een handeling krachtens overeenkomst, niet als een handeling uit hoofde van een in den persoon van den ontginner gevestigd recht.

De ontginning van den groepsgenoot binnen eigen kring heeft plaats met voorkennis van het gemeenschapshoofd; op die wijze doet zij zich kennen als een rechtshandeling, die verhoudingen te weeg brengt, welke in de rechtsorde der gemeenschap op bescherming komen aanspraak maken. Het

hoofd waakt tegen aantasting van rechten van anderen, met name voorkeurrechten (preventieve rechtszorg) en tegen aantasting van door de gemeenschap krachtens haar beschikkingsrecht voor gemeenschapsdoeleinden bestemde, of voor individueel gebruik gesloten, grond (vertegenwoordiging van de beschikkingsgerechtigde gemeenschap).

De voor individuele ontginning bestemde grond wordt gereserveerd door het aanbrengen van een verbodsteken; daarmee wordt tegenover anderen te kennen gegeven, dat de aldus gemerkte grond verboden terrein is, de aanstaande ontginner heeft zich reeds in zekeren zin aan den grond meegedeeld, aanranding van den grond is aanranding van hem. Die verbodstekenen zijn soms inkervingen in grensbomen, soms staken, waaraan bladeren worden gehecht, soms twee vorkvormige staken met een dwarsstok, waaraan zoveel houten haken gehangen worden als men eenheden grond ontginnen wil, of zoveel buffelhorens als men door inbreuk aan boete zal oplopen (eigenlijk: ten gevolge waarvan men bij inbreuk zoveel buffels als boete is schuldig geworden). De aanstaande ontginner brengt voorts zijn individueel offer, met behulp eventueel van een grond-wichelaar, om den toestand te weeg te brengen, waarin de verstoring van het gegevene zonder levensgevaar mogelijk is, om de kwade geesten te verzoenen, de goede te hulp te roepen.

Op het door het seizoenverloop aangewezen ogenblik kunnen en moeten de eerste ontginningshandelingen, het kappen, een aanvang nemen; de rechtsverhouding tot den grond is het voorkeurrecht van den beginnenden ontginner.

Ontginning in een andere dan de eigen rechtsgemeenschap gaat na vergunning van het hoofd in zijn hoedanigheid van vertegenwoordiger der beschikkingsgerechtigde gemeenschap op soortgelijke wijze in haar werk; voor het individuele offer is de hulp van een genoot der gevestigde gemeenschap onvermijdelijk.

Ontginning op niemandsgebied wordt uitsluitend beheerst door de rechtsorde van het inheemse vorstenrijk of van het gouvernement. De ontginningsordonnanties worden in rechtstreeks bestuurd gebied dan niet belemmerd door het beschikkingsrecht der gemeenschappen. Die ordonnanties zijn ook ten aanzien van beschikkingskringen geldig, voorzover zij op het beschikkingsrecht geen inbreuk maken.

Secundaire rechtsgevolgen der ontginning. Door de eenzijdige individuele rechtshandeling ontginning is een persoonlijke band gelegd van den ontginner met het ontgonnen bouwveld, een magische betrekking en een rechtsbetrekking binnen het magische en rechtscomplex van groep en grond. Die band van bouwveld en mens is echter niet scherp tot mens en bouwveld beperkt, maar loopt door van den mens naar zijn gezin en al naar de struktuur van zijn verwantenordening naar zijn familie, zijn zelfstandig clangedeelte, zijn *waris*; hij loopt door van den grond tot den buurgrond (voorkeurrecht). De band kan wel eens plotseling worden omgezet in een zeer intense betrekking van de familie tot den grond, indien namelijk (zo bij de maänjan-dajak op Borneo) de ontginner op het bouwveld sterft (*tanèh kaoehi* heet de grond dan) of een vrouw op dien grond bevalt; de ontginning kan ook uitlopen op familiebezit, indien ten behoeve van de familie is ontgonnen. Ontgint een ongetrouwd man, uitgezwermd en losgeraakt van zijn verwanten ergens een stuk niemands grond (eventueel met in acht neming van de voorschriften ener ontginningsordonnantie) dan is er geen andere rechtsbetrekking dan die van den ontginner tot het bouwveld tot stand gebracht.

3. DE TWEEZIJDIGE GRONDTRANSAKTIES BINNEN DE GEMEENSCHAPPEN

Om het wezen van de tweezijdige grondtransaktie naar adatrecht te verstaan is het nodig (en logisch) tot uitgangspunt te nemen den door de individuele ontginning tot stand gekomen, magisch religieuzen (rechts)band van den mens (en zijn *waris*) tot den grond (en buurgrond) binnen de rechtsorde (en magische orde) der gemeenschap. Binnen den cirkel, waarmede de gemeenschapseenheid zou kunnen worden uitgebeeld, zijn de individuele mens-grond-gemeenschappen kleine cirkeltjes, die in een bepaalde verhouding staan tot elkaar en ook bijvoorbeeld tot de cirkels der families-grondeenheden, waar die voorkomen.

Het blijkt nu mogelijk te zijn uit zulk een concreet gedachte eenheid iets los te maken en te doen overgaan in een andere eenheid, indien die overgang met de nodige zorgvuldigheid geschiedt en indien verstoring van evenwicht voorkomen wordt door gelijktijdigen overgang van een aequivalent van eenheid

naar eenheid in omgekeerde richting. Element van zulk een handeling is de gelijktijdige overgang, de kontante betaling, zodat men dat soort rechtshandeling zou kunnen noemen de kontante handeling. Zij vertoont zich in het verwantschapsrecht, waar adoptie van niet verwante kinderen plaats heeft tegen een (uit magische voorwerpen of geld bestaande) betaling (bl. 153) en bij den overgang van kinderen van de *soekoe* van de moeder naar de *soekoe* van den vader tegen een adatbetaling (*pedaoet*, redj., bl. 157); zij vertoont zich in het huwelijksrecht bij het bruidschathuwelijk (bl. 165); zij vertoont zich in het vermogensrecht bij overdracht van (recht op) grond; eveneens bij overdracht van sterk met den maker of bezitter verbonden en magisch geladen voorwerpen (gesneden herthoorn, gesmeed wapen, tijgertanden of ander amulet enzovoorts). De kern daarvan is de overdracht tegen een kontant betaalde som; dat begrip wordt weergegeven met het maleise woord *mendjoeal*, het javaanse woord *adol* (hoog *sadé*), welke termen in dit verband dus niet met „verkopen" mogen worden vertaald, tenzij op enigerlei wijze blijkt, dat overdracht-voor-goed is bedoeld. Die *djoeal*transakties in het grondenrecht kunnen drieërlei inhoud hebben:

A. overdracht van grond tegen een kontant betaalde som, zodanig dat degene, die overdraagt het recht behoudt, den grond door betaling van dezelfde som tot zich te doen terugkeren: onder andere *manggadai* (min.), *mendjoeal gadé* (mal.), *adol séndé* (jav.), *ngadjoeal akad* of *gadé* (soend.);

B. overdracht van grond tegen een kontant betaalde som zonder zulk een inlossingsrecht, dus voor goed (*mendjoeal lepas* (mal.), *adol plas, roentoemoeroen, pati bogor* (jav.) *mendjoeal djadja*, Borneo);

C. overdracht van grond tegen een kontant betaalde som met de afspraak, dat zonder nadere rechtshandeling na verloop van een aantal oogstjaren de grond tot den inlands bezitter zal terugkeren (*mendjoeal tahoenan* (mal.), *adol ojodan* (jav.)).

In het nederlands pleegt men te spreken van A. grondverpanding, B. grondverkoop en C. grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat.

Ook waar elke dynamistische ondergrond aan de grondverhoudingen en grondtransakties ontbreekt (is gaan ontbreken), die verhoudingen niet het voorwerp zijn van participerend maar

van nuchter analytisch denken, zijn zij in het stelsel van het adatrecht slechts te begrijpen als alleen door kontante handelingen (reële overeenkomsten) over te dragen rechten.

Medewerking van volkshoofden. Om een rechtshandeling te zijn, die de beoogde verandering in de rechtsorde te weeg brengt en die aanspraak heeft op rechtsbescherming moet zij plaats hebben met medewerking van de volkshoofden, de dorpshoofden wier functie (op Java) wordt aangeduid met een woord, dat aanwijst, dat zij door hun medewerking instaan (*tanggoeng*) voor de regelmatigheid, de rechtsgeldigheid van de handeling. Zij maken die handeling tot een openlijk zichtbare, een tot de openbare rechtsorde opgehevene, een die *terang*, en niet *gelap, peteng* (jav.) is, een die is geschied: *di bagasan adat* (bat.) in het open en gewaarborgde rechtsverkeer. Die functie der gemeenschapshoofden omvat den plicht, zorg te dragen voor het tot hun recht komen van de aanspraken der *waris*, der buurgrondbezitters, der gemeenschapsgenoten. Bij verkoop of verpanding van grond moet, indien de band, die de familiegenoten (*waris*) samenbindt, nog sterk genoeg is, blijken, dat zij instemmen (of zelf den grond overnemen) en blijken moet in sommige streken, dat de buurgrond-bezitters en, bij vervreemding aan iemand buiten het dorp, de gemeenschapsgenoten van hun naastingsrecht geen gebruik willen maken; soms ook wordt de zekerheidstelling (bl. 112) bewaakt; rechtsgeschillen achteraf worden op die wijze voorkomen, het medewerken der dorpshoofden heeft de waarde van een beslissing buiten geschil, een beslissing bijvoorbeeld over de vraag of de werking van het beschikkingsrecht naar buiten een transaktie met een gemeenschapsvreemde toelaat, terwijl, indien dat zo is, de medewerking van het hoofd als het ware den gemeenschapscirkel voor den vreemde opent, waarin hij óf langzamerhand als genoot kan worden opgenomen óf een vreemde kan blijven, als hoedanig hij na de grondtransaktie soms blijvend retributie (*séwa boemi*) te betalen heeft. De bij gelegenheid ener grond-transaktie aan de hoofden verschuldigde bevestigingssom, een kleine betaling, heet bij de batak *pago-pago*, gewoonlijk kleurloos *wang saksi*.

Wordt de transaktie buiten het gemeenschapshoofd om verricht, dan is zij niet opgeheven in de rechtsorde, dan werkt zij niet tegen derden, dan wordt naar buiten de verkrijger niet

als rechthebbende op den grond erkend. Ook in de verhouding tussen partijen rust, wat de aanspraak op den grond betreft, in geval van geschil het risico op den verkrijger, die niet „*terang*" verkreeg. Lang tijdsverloop en allerlei zijdelingse en rechtstreekse erkenningshandelingen kunnen echter wel in de plaats komen van de verzuimde medewerking van het volkshoofd en kunnen daarmee het volledig gelden van de nieuwe grondenrechtelijke verhouding tot gevolg hebben. Mocht echter blijken dat het dorpshoofd op het verzoek om medewerking weigerde die te verlenen, dan kan een niettemin buiten hem om gesloten transaktie nimmer op erkenning in rechte aanspraak maken.

Adatrechtelijk zijn grondverpanding, grondverkoop en grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat derhalve: het ten overstaan van het gemeenschapshoofd met medeweten van *waris* en buurgrondbezitters overdragen van den grond tegen een kontant betaalde som en wel hetzij voor goed, hetzij met een nadere afspraak omtrent mogelijkheid van lossing, of terugkeer van den grond door verloop van een termijn. Veelal wordt van zulk een transaktie een schriftelijk stuk, een akte, opgemaakt.

Objekt der grondtransakties. Van de kontante handelingen in het vermogensrecht is de grond het sterk overheersend objekt. Met grond gelijk te stellen zijn visvijvers en ander water, waarop individuele rechten gevestigd kunnen worden. Voorts zijn bomen daarvan het voorwerp, en huizen indien zij met het woonerf samen worden verkocht of verpand. Stenen huizen, voorzover zij reëel het objekt zijn van een zelfstandige transaktie, hetgeen hoogst zelden zal voorkomen, kunnen ook uitsluitend overgaan door een *djoeal*-transaktie. Eindelijk is verkoop als *djoeal*transaktie de enige wijze, waarop beschikt kan worden over de reeds genoemde soort magisch sterk verbonden en geladen voorwerpen als amuletten, geneesmiddelen, bewerkte hoorn, soms krissen enzovoorts. De andere goederen, de voorwerpen, waaronder ook bamboe huizen en vee te rekenen zijn, kunnen wel kontant worden overgedragen, doch zij kunnen desgewenst ook op krediet worden verkocht. De koopprijs heeft daarbij niet de functie het overdragen adatrechtelijk mogelijk te maken, maar alleen de betekenis van het dadelijk of te gelegener tijd in ruil voor het ontvangene terug te geven economisch aequivalent, waarover beneden het vijfde hoofdstuk.

Motief. Het motief van de grondtransaktie is gewoonlijk behoefte aan geld bij den inlands bezitter. Kan hij in die behoefte niet voorzien door geld te lenen (een geld-transaktie te verrichten) dan kan hij zijn grond aanwenden om dat geld door middel van een grondtransaktie te krijgen. Heel dikwijls is de volgorde aldus: men heeft geld nodig en leent geld, stelt voor de terugbetaling zijn bouwveld of woonerf tot zekerheid (waarover beneden), dat wil zeggen, men belooft, indien binnen redelijken tijd het geld niet wordt terugbetaald, zijn schuld af te doen door met zijn bouwveld een *djoeal*transaktie te verrichten (met den schuldeiser zelf of met een ander). Komt het daartoe, en verricht de schuldenaar met zijn schuldeiser de *djoeal*-transaktie (verpanding, verkoop, of verhuur met vooruitbetaalden huurschat) dan is dat derhalve een delgingskontrakt; dan komt in de plaats van de kontant betaalde som het kwijtschelden van de schuld, waarbij het evengoed heet: „het geld heb ik (die overdraag) geheel ontvangen." Bij de toba-batak heeft de verpanding als delgingskontrakt *sindor* een anderen naam dan de verpanding uit geldbehoefte *dondon*.

Gedeeltelijke betaling. Of het bij zulk een transaktie zonder geknoei wel eens voorkomt, dat men bij de overdracht genoegen neemt met een gedeeltelijke betaling en uitstel van betaling van de rest, is moeilijk te zeggen. In elk geval is het hoge uitzondering en eisen de gemeenschapshoofden als voorwaarde voor hun medewerking de (erkenning van) volledige voldoening van de bedongen som. Mocht niettemin een rechtsgeschil rijzen omtrent het achteraf niet betalen van een schuldig gebleven gedeelte van de pand-, koop- of huursom, dan behoort de situatie naar adatrecht te worden beschouwd met de volledige kontante betaling als uitgangspunt en moet mitsdien het schuldig gebleven bedrag worden aangemerkt als een gewone geldschuld, als ware dadelijk na de kontante betaling een gedeelte van het geld weer te leen gegeven aan hem, die het geld betaalde en den grond ontving.

Het ogenblik van de transaktie. Het ogenblik, waarop ten overstaan van het hoofd wordt verklaard: ik erken den grond te hebben overgedragen en den prijs daarvoor te hebben ontvangen, is het ogenblik, waarop het recht van de wederpartij op den grond wordt gevestigd, dus hetzij het pandrecht, hetzij het inlands bezitrecht, hetzij het huurrecht. Van

dat ogenblik af is, óf totdat wordt ingelost, óf voor goed, óf tot het verstrijken van den termijn degene, die het geld betaalde, de grondgerechtigde, rust op hem, naar een batakse zegswijze, de verantwoordelijkheid. De oorspronkelijke inlands bezitter, die den grond verpandde, verkocht of verhuurde-met-vooruit-betaalden-huurschat heeft daarna het recht den grond door inlossing tot zich te doen terugkeren, geen recht meer, of het recht den grond na afloop van den termijn terug te krijgen (te vorderen). Wil men zulks in het eerste en derde geval het ,,bloot" inlands bezitrecht noemen, bijvoorbeeld ten behoeve van de landrente-regeling, daartegen schijnt geen bezwaar; degene die verpandde of verhuurde kan de inlosbaarheid of de tijdelijkheid van het pand- of huurrecht zo nodig in rechte doen erkennen en het adatrecht kent allerlei nog te noemen middelen om dat recht in het geheugen te houden. Of hetgeen voor den pandgever overblijft vervreemdbaar moet heten schijnt onzeker en onwaarschijnlijk. Met nieuwvorming moet de rechter met zulke niet op het rechtsdenken der bevolking aansluitende mogelijkheden uiterst voorzichtig zijn; de vrees voor geknoei is niet denkbeeldig. Vererven doet het recht van pandgever en verhuurder wel.

Uitstel overdracht grond. Uitstel van de feitelijke occupatie van den grond door pandnemer, koper of huurder kan het gevolg zijn van drieërlei omstandigheid. Vooreerst is, op Java althans, bij de *djoeal*transaktie een beding mogelijk, dat het door die transaktie verkregen recht pas na één of twee of meer jaren gaat werken; na afloop van dien termijn is geen tweede handeling nodig, doch het recht van den verkrijger breekt op het afgesproken tijdstip aan. Men noemt dat: *digangsoer setahoen, rong tahoen* enzovoorts. In de tweede plaats kan dadelijk na de grondtransaktie een ander en met name degene die den grond overdroeg tot de feitelijke occupatie van den grond worden toegelaten krachtens een overeenkomst van deelbouw bijvoorbeeld. En in de derde plaats kan uitstel van feitelijke occupatie liggen aan onrechtmatige occupatie door een ander, bijvoorbeeld door den overdrager.

Saksi. Degenen, die krachtens hun gemeenschapsfunctie, zij die krachtens hun relatie van *waris* of buurgrond-bezitter, en zij die uitsluitend om als getuige te dienen het sluiten van de transaktie bijwonen, pleegt men alle aan te duiden als *saksi*. Die

term mag derhalve niet kleurloos worden weergegeven met het hollandse „getuige", maar moet omschreven worden al naar gelang de bizondere functie van den bij de handeling aanwezige.

G r o n d v e r p a n d i n g t e g e n o v e r g r o n d v e r k o o p. Moeten grondverkoop en grondverpanding dus in de eerste plaats als in wezen nauw verwante transakties worden verstaan, de m o g e l i j k h e i d verpanden grond te doen terugkeren tot den pandgever brengt soms een belangrijk verschil in functie mee van die transaktie met afstand van grond voor goed; het duidelijkst komt dat voor den dag waar, als in de Bataklanden en elders, grond nimmer als bruidschat mag gegeven worden, aangezien op geen wijze de vrouwsfamilie (haar vader) inlands bezitster van grond in de gemeenschap mag worden, doch waar wel grond aan de vrouwsfamilie in pand kan worden gegeven om later tegen den bruidschat te worden gelost, terwijl elders wel is waar gewoonlijk het beschikkingsrecht, waar het ten aanzien van bouwvelden nog naar buiten werkt, verkoop e n verpanding beide tegenhoudt, doch een enkele maal ook wel eens alleen verkoop en niet verpanding. In het algemeen brengt het besef op de transaktie te kunnen terugkomen ten aanzien van allen grond, welke als familie-grond of geërfde grond gewaardeerd wordt, een sterke voorkeur voor verpanding boven verkoop mee. In vele streken is grondverpanding dan ook veel frequenter dan grondverkoop.

Dat deze adatrechtelijke grondovereenkomsten van gans andere natuur zijn dan de uit andere rechtsstelsels bekende verkoop met daaruit voortvloeiende leverings- en betalingsplicht behoeft geen nader betoog.

Na de behandeling der gemeenschappelijke trekken kan nu over elk der drie *djoeal*transakties afzonderlijk worden gehandeld.

A. *Grondverpanding*

D e b e n a m i n g. De transaktie waarbij de grond wordt overgedragen tegen een kontant betaalde som met de afspraak, dat degene, die overdroeg, het recht zal hebben den grond tot zich te doen terugkeren door betaling van een gelijk bedrag, heeft van Van Vollenhoven consequent den naam grond-(*sawah*)-verpanding gekregen. Zij wordt ook nog dikwijls aangeduid met

den term „verkoop met beding van wederinkoop", welke term echter volstrekt verwerpelijk is en in de zuivere rechtstaal behoort te worden vermeden. Vooreerst toch berust hij op een onjuiste vertaling van *mendjoeal* in *mendjoeal séndé, akad* enzovoorts met „verkopen"; *mendjoeal* betekent daar „overdragen" evenals in „*mendjoeal lepas*" *mendjoeal* overdragen betekent, „*lepas*" is: voor goed „los" van den inlands bezitter, daarom is de samengestelde term *mendjoeal lepas* een uitdrukking voor verkopen. In de tweede plaats suggereert „koop met beding van wederinkoop" een overgaan van het inlands bezitrecht, indien het beding van wederinkoop aan een termijn is gebonden en daarvan geen gebruik wordt gemaakt, hetgeen adatrechtelijk onjuist is (zie beneden) en eindelijk wordt door het gebruik van twee verschillende nederlandse woorden de indruk gewekt, dat er twee verschillende transakties bekend zijn „verpanding" en „verkopen met beding van wederinkoop"; ook dat is onjuist. De vertaling met grondverpanding heeft het voordeel de transaktie als een eensoortige en eigensoortige te stellen tegenover de beide andere *djoeal*transakties; zij heeft echter eveneens twee ernstige bezwaren. Vooreerst suggereert zij een accessoir karakter van die grondtransaktie, terwijl de overeenkomst een even zelfstandige rechtshandeling is als de verkoop of de verhuur, en voorts, wat ongeveer hetzelfde is, suggereert zij de gedachte aan een onderliggende en door-durende geldschuld, aan het terugbetalen van een schuld en het daardoor terugkrijgen van den verpanden grond. Dat alles wekt slechts verwarring; bij grondverpanding is van een geldschuld, een geldtransaktie in het geheel geen sprake (meer); de grond is het objekt der rechtshandeling, gelijk boven werd uiteengezet; men kan de grond tot zich doen terugkeren door betaling van het ontvangen bedrag, doch is daartoe nimmer verplicht; de rechtshandeling is een grond-transaktie van eigen karakter. In geen geval echter mag meer dan één term voor die overeenkomst worden gebruikt, en bij gebrek aan een betere worde de term grondverpanding behouden, waarbij dus associatie met de nederlandse accessoire pandtransaktie moet worden vermeden.

De bevoegdheid van den pandnemer. De pandnemer kan na de vestiging van zijn pandrecht ten overstaan van het volkshoofd, van den verpanden grond het volle profijt trekken, die bewerken of bewonen, die doen bewerken of doen

bewonen, transakties omtrent de bewerking aangaan (deelbouw enzovoorts) welke transakties na elken oogst eindigen of kunnen eindigen. Hij is in zijn behandeling van den grond slechts beperkt door zijn plicht de mogelijkheid van inlossen voor den pandgever open te houden. Verricht hij met den grond een *djoeal*transaktie, dan moet hij dat derhalve doen op den voet van het openhouden van die mogelijkheid, dat wil zeggen, hij mag den grond alleen doorverpanden. Die mogelijkheid brengt ook uitkomst voor het geval de pandnemer op zijn beurt om geld verlegen is. Hij moge zich in de eerste plaats tot zijn pandgever wenden met verzoek het bouwveld in te lossen (om hem aan geld te helpen), indien de pandgever echter niet kan of niet wil inlossen kan de pandnemer nooit de pandsom terugvorderen, maar hij kan wel den grond aan een ander verpanden. Hij kan dat doen op eigen verantwoordelijkheid tegen evenveel als of minder dan de oorspronkelijke pandsom bedroeg. onderverpanding (wordt later bij hem gelost, dan kan hij met de lossom zelf lossen); hij kan ook een ander als pandnemer in zijn plaats stellen, zodanig, dat hijzelf wegvalt uit de pandverhouding (tegen ontvangst van de pandsom van den nieuwen pandnemer): doorverpanding. In dat geval is medeweten van den pandgever nodig.

Opvordering pandsom onmogelijk. De pandnemer mag, zoals gezegd, nooit de pandsom in rechte van den pandgever opvorderen. Zulks zou in onverzoenlijken strijd zijn met het rechtskarakter der pandtransaktie (het stelsel van het adatrecht) en, hetgeen pleegt samen te gaan, met de sociale functie van de grondverpanding. Immers gesteld de pandgever werd veroordeeld de pandsom terug te vorderen, doch kan of wil het geld niet opbrengen. Dan zouden zijn roerende en daarna zijn onroerende goederen in beslag genomen en verkocht worden en met de opbrengst zou de verpande grond worden ingelost, zodat juist het tegenovergestelde zou zijn bereikt van hetgeen bij de pandtransaktie werd beoogd: het bevredigen van zijn geldbehoefte met zijn bouwveld en het beperken van de risico tot dat bouwveld. Nu zou hij gedwongen worden voor diezelfde geldbehoefte al zijn bezittingen aan te wenden met uitzondering van het bouwveld; op die wijze zou de pandtransaktie zijn geforceerd tot een geld- in plaats van een grondtransaktie. Daarvoor is in de stelselmatigheid van het recht geen ruimte.

Kan derhalve naast de bevoegdheden om van den grond te profiteren en met den grond te handelen aan den pandnemer nimmer, wat ook tussen partijen bedongen moge zijn, de bevoegdheid worden toegekend, de pandsom, het geld, op te vorderen (en daardoor dat geld tot objekt der transaktie te maken), wel kan aan den pandnemer krachtens bizondere afspraak de bevoegdheid toekomen, na een bepaalden termijn het initiatief tot beëindiging der pandverhouding te nemen.

Termijn ter beperking van den verpandingsduur. Indien daaromtrent niets is afgesproken (bij de eenvoudige grondverpanding) blijft het recht tot inlossen gevestigd bij den (oorspronkelijken) inlands bezitter en gaat het over op diens erfgenamen, gelijk de plicht de mogelijkheid van inlossen open te houden, het „inlosbare bezit", overgaat op de erfgenamen van den pandnemer. In hoeverre lang tijdsverloop op het verdwijnen van de inlosbaarheid toch wel eens invloed heeft is afzonderlijk behandeld in het elfde hoofdstuk. Het komt in vele rechtskringen echter herhaaldelijk voor, dat bij het vestigen van het pandrecht een termijn bedongen wordt, waarbinnen de pandgever moet hebben gelost; meestal wordt daaraan toegevoegd de clausule, dat, zo binnen dien termijn geen lossing heeft plaats gehad, de grond in (niet losbaar) inlands bezit toevalt aan den pandnemer. De werking van die clausule is in werkelijkheid echter slechts, dat na verloop van den termijn de pandnemer vorderen kan dat aan de pandverhouding een einde kome. Dat betekent, dat, indien de pandgever niet kan of wil inlossen, de pandnemer kan vorderen dat hem door een tweede rechtshandeling de grond in inlands bezit worde afgestaan, eventueel, indien de pandsom lager is dan de verkoopwaarde van den grond, tegen een bijbetaling. Kunnen partijen het daarover niet eens worden, dan kan de pandnemer aan den rechter verzoeken bij vonnis vast te stellen, dat de pandgrond van den dag van het vonnis of van een later ogenblik af bij hem in inlands bezit zal zijn, eventueel tegen een zekere betaling om van de pandsom een koopprijs te maken.

Indien na afloop van den termijn, waarbinnen moest zijn ingelost, de pandnemer van zijn recht om het initiatief ter beëindiging van de pandverhouding te nemen, geen gebruik maakt, blijft de pandverhouding doorlopen; de pandgever blijft echter het recht behouden tot inlossen en de pandnemer

om aan de verhouding een einde te maken op boven omschreven wijze.

Termijn waarbinnen niet gelost mag worden. Bij de pandtransaktie kan tussen partijen ook een termijn van gans anderen aard bedongen zijn, ter vaststelling namelijk van het tijdstip vóór hetwelk de pandgever niet zal mogen lossen. Is daaromtrent geen afspraak gemaakt dan gelden voor de inlossing deze twee regelen: niet inlossen voordat de pandnemer ten minste één maal een oogst van den grond gehaald heeft (of niet inlossen binnen het jaar) en inlossen op een ogenblik, dat de grond onbewerkt en onbeplant is, dus kort na den laatsten oogst. De aanplant toch is het inlands bezit van dengene, die hem in den grond bracht; bij inlossing vóór den oogst zou de inlands bezitter den voormaligen pandnemer niet te min op den grond moeten dulden om den oogst te winnen. Bij de transaktie wordt somtijds bedongen, dat de pandnemer niet slechts ten minste één jaar maar bijvoorbeeld tenminste drie of vijf jaren den grond in pand zal mogen behouden.

Het teruggeven van den grond. Bij inlossing moet de grond worden teruggegeven in den staat waarin hij zich bevindt. Vergoeding van meerwaarde of aangebrachte verbeteringen heeft niet plaats. Zonder vergunning van den pandgever geplante overjarige gewassen gaan indien zij niet zijn weggenomen bij de teruggave van den grond over in inlands bezit bij den pandgever, tenzij (als bij de batak) de pandgever door het planten en opgroeien van bomen stilzwijgend toe te laten daarmee zijn recht van inlossing van den grond verwerkte. Aan den grond te kwader trouw toegebrachte schade moet aan den pandgever worden vergoed. Van het ogenblik van ontvangst van de terugbetaalde pandsom af houdt het recht van den pandnemer op. Voor de functie van *tanggoeng* (jav.) van het gemeenschapshoofd (bl. 89) is hierbij uiteraard geen ruimte. De pandgever heeft een van zelf sprekend belang bij mededeling van de inlossing aan het dorpshoofd.

Terugbetaling van de pandsom in eens. De pandsom moet in eens worden terugbetaald, een afbetaling bij gedeelten zou moeten worden begrepen als een bij voorbaat toevertrouwen van een deel van het geld aan den pandnemer, terwijl de inlossing dan door de laatste betaling zou zijn geschied.

In verschillende rechtskringen is onder den naam van grond-

verpanding (met een bijvoeging) een transaktie bekend, welke in wezen is de verhuur met vooruitbetaalden huurschat doch die genoemd wordt: verpanding met beding dat de pandsom langzamerhand met een deel van de opbrengst zal worden verrekend zodat, na afbetaling (op die wijze) van de pandsom, het bouwveld zonder verdere betaling tot den pandgever moet terugkeren, bijvoorbeeld het *dondon soesoet* van Mandailing het *ngadjoeal toetoeng* van West-Java; verhuur met vooruitbetaalden huurschat komt dan ook niet daarnaast als iets aparts voor.

Lokale trekken. De grondverpanding is een in practisch elken rechtskring zeer veel voorkomende transaktie; overal heeft zij natuurlijk haar lokale kleur, haar eigenaardigheden, die samenhangen met het sociale complex, het bizondere stelsel van elken kring. Zo zal men, om enige voorbeelden te noemen, in Atjeh de aan den islaam ontleende aanbod-en-aanname (*idjaäb kaboel*) formeel in de transaktie (in de akte daarvan) vinden opgenomen; bij de batak moet de transaktie, gelijk alle overeenkomsten, waarop het aankomt, plaats hebben boven de warme rijst en met grensaanwijzing; in Minangkabau heet de bevoegdheid tot verpanding van *poesaka*-grond afhankelijk van de aanwezigheid van één der gevallen, waarin de familie geld behoeft voor dringende adatbetalingen (uithuwelijking van een maagd, verheffing van een familiegenoot tot *pengoeloe andiko*, begraven van een overledene, herstel van het adathuis en soms nog andere); het kan ook zijn, dat in die gevallen verpanding geoorloofd is op verantwoordelijkheid van het familiehoofd, terwijl voor andere gevallen de familie eensgezind moet optreden (*sekato* zijn moet); in Minangkabau ook kent men de instelling van het verplichte rijstgeschenkje jaarlijks van den pandnemer aan den pandgever als erkenningshandeling van diens inlossingsrecht (*pitoenggoeh gadai*), voor welk doeleinde de toba-batak den pandgever wel laten optreden als leider van het jaarlijks veldoffer; op Bali wordt wel bedongen dat bij te niet gaan van den grond de pandsom moet worden terugbetaald; op Java en elders belemmert het *désa*beschikkingsrecht wel eens ook de verpandingsbevoegdheid; in Banten heet de overal bekende mogelijkheid de pandsom langzamerhand te verhogen tot het niveau van de koopwaarde van den grond: *ndalami gadé*, het pand er dieper onderstoppen; als rechtsmiddel om de pandverhouding in herinnering te houden (waarvoor de *pi-*

toenggoeh gadai in Minangkabau dienst doet) kent men daar en elders een (fictieve) herhaling van de transaktie voor het dorpshoofd.

B. *Grondverkoop*

De koper krijgt, zoals boven reeds werd gezegd, op het ogenblik van het verrichten van de kooptransaktie (de betaling van de koopsom ten overstaan van het volkshoofd) het inlands bezitrecht op den gekochten grond.

Koop te goeder trouw van een niet rechthebbende. Het doet zich in de praktijk herhaaldelijk voor, dat een niet rechthebbende (een gemachtigde bijvoorbeeld, of één der medebezitters) met medewerking van het volkshoofd (die zelf in de mening kan verkeren met den rechthebbende te doen te hebben) een bouwveld of woonerf verkoopt. Indien dan de verkrijger bij het kopen van den grond te goeder trouw was, wordt hij tegenover den gedupeerden inlands bezitter als grondgerechtigde beschermd, evenwel, naar een recente beslissing welke sociaal zeer bevredigend en stelselmatig zeer gelukkig schijnt, als pandnemer gedurende een bij het vonnis (in het geschil tussen hem en den gedupeerden inlands bezitter) vast te stellen termijn. De inlands bezitter heeft dan de keuze in te lossen of den grond prijs te geven en kan op zijn beurt de koopsom trachten terug te krijgen van den frauduleuzen verkoper.

De openbare verkoop. Een parallelle vraag naar wat rechtens is rijst, indien bij een openbaren verkoop ten laste van den niet-bezitter een bouwveld is verkocht. De openbare verkoop krachtens vonnis tot scheiding en deling of krachtens de executie van een vonnis of een notariële akte is niet zó geregeld, dat hij aansluit op de beginselen van het adatrecht; hij doorbreekt die. Met name zijn geen voorzorgsmaatregelen genomen dat de openbare verkoop als verkoop binnen de dorpsrechtsorde gelden kan. Daarom kan de koper op een openbaren verkoop ook al is hij te goeder trouw, aan den openbaren verkoop als zodanig geen onaantastbaren titel op den grond ontlenen, te handhaven tegen den werkelijken inlands bezitter. Of de laatste zijn recht tot terugvordering verwerkt heeft is een zelfstandige vraag, die in verband met de werking van tijdsverloop en met hetgeen in dat tijdsverloop is geschied beantwoord moet worden (bl. 226).

Lokale trekken. Bizonderheden (de genoemde *idjaab kaboel* in Atjeh, zonder dat daardoor aan het indonesisch karakter van den grondverkoop wordt getornd; de adat-gevallen in Minangkabau enzovoorts) doen zich niet alleen bij grondverpanding, doch evenzeer bij grondverkoop voor. Naar een oud gegeven zou de koopprijs in Minangkabau eertijds steeds hebben moeten omvatten een aantal voorwerpen: rijst, een kom, een bord, een matje, een kruik, die het magisch karakter van de tegenprestatie onderkenbaar maakten; tegenwoordig wordt nog wel opzettelijk een koperen munt elders een mes of een stuk goed bij den koopprijs gevoegd. Het inplanten van stenen op de hoeken van den grond (*tanam batoe*) in Minangkabau, het ter zake van de verkoop aanbrengen van een diep plus-teken in de Redjang en van vaste palen (*toenggaq bioeto*) op de vier hoeken van een bouwveld in die streek, de grensaanwijzing der batak, zijn alle voorbeelden van plaatselijke formaliteiten en middelen ten behoeve van de rechtsbeveiliging.

C. *De grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat*

Het *adol taoenan, ojodan, trowongan* enzovoorts is de gewone vorm van verhuur onder de javaanse bevolking; buiten Java schijnt die transaktie weinig bekend of wordt verstaan als een soort verpanding *dondon soesoet* bl. 98. De bovengenoemde *pitoenggoeh gadai* van Minangkabau vindt zijn parallel in een wel eens op Java voorkomend gebruik, dat de huurder aan den verhuurder vier maal per jaar een klein geschenk (een kip, enige vruchten) als erkenningsteken laat toekomen. Het doorverhuren (*pindah séwa*) is als parallel van *pindah gadé* op Java eveneens bekend. In de soendase benaming *ngadjoeal paèh doewit* (*ngadjoeal toetoeng*) zit dezelfde gedachte als in den genoemden bataksen term *dondon soesoet*. De duur van den termijn, voor welken werd verhuurd, is in dat geval afhankelijk van de hoegrootheid van het telken jare gewonnen produkt.

4. DE AFZONDERING VAN GROND TOT ZELFSTANDIG RECHTSGOED

moet op deze plaats pro memorie als grondtransaktie worden genoemd; zij vindt behandeling in het zesde hoofdstuk.

5. HET SCHENKEN VAN GROND

Het schenken van grond aan vreemden, waarbij het inlands bezit dadelijk overgaat, wordt in het bizonder vermeld uit Celebes. Vooral schenkingen van bouwvelden aan den vorst (van Bolaäng Mongondow bijvoorbeeld) of aan hoofden (Minahasa) om een gunst te krijgen en in betaling geven van grond als boete of als beloning voor rechterlijke werkzaamheid komen of kwamen voor. Ook werd in de Minahasa wel een bouwveld gegeven als adoptie-teken, als bruidschat en dergelijke, evenals in Zuid-Celebes. De aldus verkregen gronden hebben soms namen, die hun herkomst aanwijzen (*tanah pei pamoja* ,,voor bruidschat weggegeven grond", Minahasa). We hebben hierbij dus te spreken van schenkingen en adatbetalingen als grondtransakties. Daarnaast kent men de grondverpanding als voorlopige regeling van een adatbetaling, een bruidschat of een huwelijksgift. Met de werkelijke betaling daarvan wordt dan later de grond ingelost (Bataklanden, Zuid-Celebes). In Zuid-Celebes heet dat *soenrang sanra* voorlopige huwelijksgift. De veelsoortige grondschenkingen die bij de toba-batak plaats hebben van den vrouws vader, de vrouwsfamilie, aan haar en haar man (*bangoenan, paoeséang, indahan arian* enzovoorts) — in het zuidelijk Batakland bestaan zulke geschenken slechts zelden in grond — hebben het karakter van toescheiding van een gedeelte van den boedel door den vader aan zijn dochter (en schoonzoon), bl. 205.

6. TOESCHEIDING VAN GROND

Algemeen indonesisch is de later te behandelen toescheiding van grond; zij behoort uiteraard ook bij de grondtransakties vermeld te worden, zij moet echter besproken worden bij het erfrecht in het tiende hoofdstuk; zij is in zekeren zin aan de grondtransaktie als kontante handeling tegengesteld, in zoverre namelijk dat zij in beginsel een verschuiving is binnen den kring der *waris* en niet een loslaten van grond naar buiten dien *waris*kring met de beschreven gevolgen van dien. Om bepaalde redenen kan zulk een toescheiding echter ook wel niet-bloedverwanten bevoordelen, met name den echtgenoot.

7. DE AKTE BIJ GRONDTRANSAKTIES

Van de grondtransaktie, gelijk zij ten overstaan van het volkshoofd plaats heeft, wordt in de meeste rechtskringen van den archipel heel dikwijls, soms zelfs altijd, een akte opgemaakt. Die akte vertoont overal dezelfde eigenaardigheden, zij is tot een vast type terug te brengen en bevat de eenzijdige verklaring van hem, die den grond overdraagt: ik ondergetekende verklaar te *mendjoeal* mijn bouwveld, zo geheten, zo begrensd; hij die dien grond ontvangt is die en die, tegen een som gelds van zoveel, welke ik volledig ontvangen heb; onze afspraak is: òf dat de grond voor goed bij den verkrijger blijven zal, òf dat de grond door mij tegen hetzelfde bedrag zal mogen worden teruggenomen òf dat de grond na zoveel jaren tot mij zal terugkeren.

Het eigenlijke karakter van de rechtshandeling vindt men wel is waar niet steeds op de boven weergegeven wijze in twee delen gesplitst omschreven, de akte kan ook beginnen: ik ondergetekende verklaar te verpanden (*mendjoeal gadai* of *manggadai*) maar de gesplitste omschrijving is de zuiverste fotografie van het rechtsgebeuren. De akte wordt ondertekend door dengene, die overdraagt; ondertekend wil zeggen, dat hij, die handelt eigenhandig zijn naam in een of ander lettertype onder de akte krabbelt, of een kruisje zet bij zijn dooı een ander geschreven naam, of zijn duimtop daaronder afdrukt in een beetje inkt. Voorts wordt op gelijke wijze de akte ondertekend door het volkshoofd van de gemeenschap, waarbinnen de grond gelegen is en door eventueel aanwezige andere gemeenschapsautoriteiten; soms door een groep *waris*, die in de transaktie is gekend; soms door buurgrondbezitters; soms door ter vermeerdering van de zekerheid als getuigen aanwezige lieden, met andere woorden door alle soorten van *saksi*.

De aldus ingerichte akte wordt ter hand gesteld aan dengene, die den grond koopt, in pand neemt, huurt, toegescheiden of geschonken krijgt. Hij kan daarmee tegenover een ieder, speciaal tegenover lieden van buiten de eigen gemeenschap, nog meer in het bizonder straks tegenover een beroepsrechter, de rechtmatigheid van zijn nieuwe individuele betrekking tot den grond bewijzen. Hij kan bewijzen, dat de rechtshandeling waardoor hij blijvende, ophefbare of tijdelijke rechten op den grond kreeg, aanspraak heeft op bescherming, omdat hij zorg

droeg, dat zij *terang* was, dat zij in het volle daglicht plaats had. Het stuk is dan ook een *soerat katerangan*, een bewijsstuk. Zonder twijfel zal het stuk in zijn werking tussen partijen zijn eigen plaats hebben in het participerende denken der bevolking; welke plaats dat is, bleef echter nog onopgehelderd. De gissingen, dat het stuk als zichtbaar teken dienst doet in den zin van bindmiddel of als middel, de betrekking tot den grond als het ware gematerialiseerd over te dragen, missen naar het schijnt de noodzakelijke aanknopingspunten in het uiterlijk en innerlijk gebeuren zelf; ze zijn daarom niet gerechtvaardigd. Wil men de akte met een oorspronkelijk inheems instituut vergelijken, dan zou dat moeten wezen het teken in den zin van herinnerings- of herkenningsteken, als de inkepingen in de Redjang en de stenen van Minangkabau, derhalve: bewijsmiddel. Gemakkelijker te verstaan lijkt de functie, die naar participerend denken de ondertekening van de akte door het volkshoofd heeft. Hij verbindt zich tastbaar in den vervolge de nieuwe betrekking als rechtsbetrekking te erkennen.

8. DE GRONDTRANSAKTIES BUITEN DE GEMEENSCHAPPEN

Dorpsstichting op vorstenbevel als middel van gezagsuitbreiding of als van den vorst verkregen gunst is bekend, bijvoorbeeld van Java en Bali; het dorp verkrijgt dan veelal een bizondere rechtspositie (bl. 46). Voor ontginningen buiten de gemeenschappen zijn de regelen der vorstenrechtsorde of die van de rechtsorde van het gouvernement de enige geldende rechtsregelen bl. 86.

Ten aanzien van de tweezijdige grondtransakties kan in het algemeen worden gezegd dat, waar de kleine rechtsgemeenschappen verdwenen zijn of nooit bestonden, waar dus de individuele rechten op den grond rechtstreeks beheerst worden door de rechtsorde der vorstensfeer of die van het gouvernement ook zij in de eerste plaats onderworpen zijn aan eventuele van een wetgever uitgaande regelingen. Aangezien de mensen, die buiten de gemeenschappen rechten op den grond uitoefenen, veelal in ononderbroken kontakt staan met de rechtssfeer der gemeenschappen, uit die gemeenschappen herkomstig zijn, en daartoe wederkeren, daar hun familie-relaties hebben, en hun

belangen, moeten die regelingen, willen ze worden verstaan, wel aansluiten bij het boven beschreven adatrecht. Van de jogjase regeling der grondtransakties ter hoofdplaats na de reorganisatie is dat dan ook een grote verdienste. Voor zover er geen regelingen zijn mag men met zekerheid zeggen, dat de sociale werkelijkheid met betrekking tot het verhandelen van grond, de gewoonten en gebruiken te dier zake, overeenkomen met die der gemeenschappen, zodat de beslissingen van vorstenrechters en gouvernementsrechters voor deze sfeer gelijke regelen behoren te brengen als die in de volkssfeer gelden. Overal zal echter steeds de vraag rijzen, wat voor de medewerking der volkshoofden buiten de gemeenschappen in de plaats komt. De registratie voor en na de reorganisatie ten kantore van de rijksbestuurders in de Vorstenlanden en door de vorstenambtenaren op Bali zijn uitnemende voorbeelden van een goede voorziening voor dat ontbrekende element. Een soortgelijke registratie voor de gouvernementssfeer, de grote steden waar de dorpshoofden verdwenen, en de groepen buiten de gemeenschappen levenden (*prijaji*), wordt node gemist. Een enkele maal trachtten plaatselijke voorzieningen op dat stuk iets te geven (als het ,,inlands notariaat" van Makasar); in welke mate de door de agrarische reglementen geopende mogelijkheid van registratie bij bestuursambtenaren in de buitengewesten in deze lacune voorziet, is een opzettelijk onderzoek waard.

De p r ij s g e v i n g van rechten op den grond als eenzijdige handeling, ten einde een bouwveld tot ,,vrij landsdomein" te maken en geschikt voor uitgifte aan niet-inlanders, behoort als rechtshandeling uiteraard typisch thuis in de rechtsorde van het gouvernement. Ook dat onderdeel van het ,,agrarische recht" behoeft dringend grondige herziening.

VIERDE HOOFDSTUK. TRANSAKTIES WAARBIJ GROND BETROKKEN IS

De kerngedachte van de wederkerige grondtransaktie: „ik laat den grond tegen ontvangst van een bepaalde som los, gij zijt (voor altijd of zolang ik niet inlos of voor enige jaren) de gerechtigde tot den grond" rechtvaardigt de groepering van die transakties als reële overeenkomsten nopens grond (en de daarmee in dit opzicht gelijk te stellen objekten) tegenover andere overeenkomsten. Vooreerst tegenover transakties, welke men veelal in termen van grondtransakties beschreven vindt, waarbij de grond een belangrijke faktor is, maar waarvan de grond toch niet in denzelfden zin als bij de *djoeal*transakties het objekt heten mag, en voorts tegenover transakties, waarbij grond in het geheel geen rol speelt en die evenmin als kontante handelingen maar als krediethandelingen zijn te verstaan; over die laatste wordt gehandeld in het vijfde hoofdstuk.

1. DE DEELBOUWOVEREENKOMST

De typische transaktie waarbij grond betrokken is doch waarvan de grond niet het objekt heten mag in technisch adatrechtelijken zin is de deelbouw-transaktie, een in alle rechtskringen bekende zeer gebruikelijke overeenkomst. De grondslag van die rechtshandeling en haar functie zijn in niets te vergelijken met de *djoeal*transakties. Grondslag van de deelbouwovereenkomst is: ik heb een akker en mis de gelegenheid of de gezindheid dien grond zelf produktief te maken; ik wil toch profijt van mijn veld trekken en spreek daarom met een ander af, dat hij den arbeid verricht, het gewas plant, en mij een deel van den oogst afstaat; grondslag van de *djoeal*transaktie is, ik heb een akker, welken ik aanwend om in een ogenblikkelijken geldnood te voorzien (of ik heb (tijdelijk) liever geld dan grond). Functie van de deelbouwovereenkomst is: het produktief maken van grondbezit zonder eigen arbeidsgelegenheid, en van arbeidskracht zonder eigen grondbezit; de functie van de *djoeal*transaktie is, dat grondbezit dienstbaar wordt gemaakt aan alle levensbehoeften en dat geldbezit door grondbezit produktief wordt.

In het nederlands is de tegenstelling tussen de eigenlijke grondtransaktie en de deelbouw-overeenkomst het best tot uitdrukking te brengen, door niet naast verkopen, verpanden en in huur geven met vooruitbetaalden huurschat te spreken van in deelbouw geven van grond, maar door die laatste transaktie te omschrijven als het toelaten door den inlands bezitter of anderen grondgerechtigde van den deelbouwer tot zijn akker om daar te arbeiden, te planten en te oogsten. Het objekt van de transaktie is niet de grond maar de arbeid en het gewas. Met dat karakter van de overeenkomst hangen verschillende trekken samen; vooreerst dat medewerking van volkshoofden nooit geldigheidsvereiste is; er heeft geen verschuiving plaats, die *terang* moet zijn om te gelden, de overeenkomst speelt zich af tussen partijen; voorts dat zelden een akte wordt opgemaakt van die rechtshandeling; vooral, dat elke deelbouwovereenkomst, waarbij niet om bizondere redenen iets anders is vastgesteld (en zelfs dan nog in beginsel) voor één oogstjaar gesloten wordt, van planttijd tot oogsttijd gerekend wordt; eindelijk dat elke grondgerechtigde: de inlands bezitter, de pandnemer, de huurder krachtens een *djoeal taoenan*-overeenkomst, zelfs de gebruiker van familiegrond of de ambtelijk profijt-gerechtigde zulk een overeenkomst kan aangaan; hij beschikt dan niet over den grond, maar treft een hem in beginsel steeds geoorloofden maatregel nopens de bewerking, het produktief maken, daarvan. Ook is er nooit sprake van de werking van het beschikkingsrecht ten aanzien van die rechtshandeling — niet gemeenschapsgenoten mogen steeds (indien zij op het gebied der gemeenschap zijn toegelaten, bl. 63) deelbouwer zijn, zij vestigen daarmee immers geen individuele betrekking tot den grond, maar vertoeven op andermans grond om daar te arbeiden in beider belang. De transaktie is eerder dan aan een grondtransaktie, verwant aan het doen bewerken van een bouwveld in loondienst. Het verschil tussen die beide is echter hierin gelegen, dat de grondbezitter zich bij de deelbouwtransaktie na de overeenkomst niet meer met de bewerking van zijn grond bemoeit; hij laat de ganse bewerking over aan den deelbouwer, verschaft alleen, indien zulks afgesproken is, zaadpadi en ploegvee en ontvangt van het door den deelbouwer geplante gewas de helft of een derde of een ander deel, terwijl hij bij bewerking in loondienst opdracht geeft tot elke handeling, den oogst geheel

tot zich neemt en het loon in enigerlei vorm uitbetaalt.

De overeenkomst van deelbouw komt derhalve tot stand door het toelaten van een ander tot een bouwveld, waarop men rechten uitoefent, met de afspraak dat de toegelatene, de deelbouwer, op den grond gewas zal telen en van den oogst een deel aan den rechthebbende op den grond zal afstaan. Nadere afspraken over het leveren van de zaadpadi en het ploegvee, over het juiste deel dat de grondgerechtigde ontvangt, enzovoorts plegen de transaktie te preciseren.

In Minangkabau heet die overeenkomst *memperdoeaī*, in de Minahasa *tojo*, in Zuid-Celebes *tésang*, op Middel-Java *maro* (half om half) of *merteloe* (een tot twee), in de Preanger *nengah* (half om half) en *djedjoeron* (een tot twee) enzovoorts.

Deelbouw-verhoudingen. De gedachte dat hij, die andermans grond bewerkt, de helft van het gewas moet afstaan aan den grondbezitter is een zeer algemeen beginsel van adatrecht, dat niet beperkt blijft tot de door een afspraak geregelde verhouding maar ook werkt bij onrechtmatige occupatie van grond en dat niet alleen werkt ten aanzien van bouwvelden die beplant, maar ook ten aanzien van tuinen, die onderhouden moeten worden, een beginsel dat zijn parallel heeft bij de visvangst en de veeteelt.

Srama en plais. Twee neveninstituten, bij den deelbouw zich vertonend, moeten in aansluiting hierop worden genoemd. Het eerste is de betaling van een kleine som gelds bij den aanvang van het kontrakt. Het komt speciaal in Middel-Java voor en heet *srama* of *mesi*. De betaling heeft de betekenis van een gift, die men met een verzoek doet gepaard gaan (*srama*) of van een erkenning, dat men zich op andermans grond bevindt (*mesi*). Het tweede neveninstituut is een verband, dat men legt tussen een geldlening en de deelbouwtransaktie. De inlands bezitter van den grond leent renteloos geld van zijn deelbouwer, waartegenover de deelbouwer aanspraak behoudt op de bewerking van den grond in deelbouw zolang het geld niet is terugbetaald *balango* (Zuid-Celebes), *plais* (Bali) of liever: de geldvordering van den deelbouwer is niet opeisbaar, zolang hij als deelbouwer wordt toegelaten, maar wordt dadelijk opeisbaar, indien hem verboden zou worden het veld van den geldnemer verder te bewerken. Soms heeft een verrekening plaats van de leensom en het genoten voordeel in dier voege, dat na elk jaar

profijt de leensom met een bepaald bedrag vermindert, soms blijft de geldschuld tot haar volle bedrag wachten op directe afbetaling.

Wanprestatie. Zou de deelbouwer niet tot den grond worden toegelaten, dan heeft hij een schade-vordering op den grondbezitter, hij kan niet, gelijk degene die rechten op den grond kreeg door een *djoeal*transaktie, de grond zelf opvorderen, ook daarin uit zich het verschil tussen de grondtransaktie en deelbouw; de laatste eindigt of is te beëindigen na elken oogst; de deelbouwer heeft aanspraak op het gewas (waarvan hij een deel moet afdragen), niet op den grond; hij is te beschouwen als inlands bezitter van het door hem geteelde gewas.

2. SÉWA

Een vreemde eend in de bijt, althans in de meeste rechtskringen is gebleven de figuur van huur van bouwvelden met achterafbetaalde huursom, *séwa*. Men is zich bewust, dat het woord *séwa* een transaktie met vreemden weergeeft. Daarmee zou goed overeenkomen dat bijvoorbeeld in Zuid-Tapanoeli het woord *mengasi* wordt gebruikt en voor huur (*séwa*) van grond en voor het genotrecht; dat in Zuid-Sumatra het woord *séwa* als *séwa-boemi* bekend is voor de retributie, die vreemden betalen voor het profiteren van een beschikkingskring; dat het woord *tjoekai* op Borneo zowel ziet op de betaling van den vreemdeling, die van den beschikkingskring profiteert als op de betaling van dengene die grond huurt; dat het verkrijgen van zamelrecht door vreemden op den beschikkingskring van een *negorij* op Ambon heet *séwa éwang* en dat op Bali het verhuren van een bouwveld heet *ngoepetènin* en *oepeti* het woord is voor de retributie van vreemden (de *séwaboemi*) krachtens beschikkingsrecht geheven.

Het huren van grond door ondernemingen, vooral suikerondernemingen, wordt in het bizonder met het woord *séwa*, *njéwa*, aangeduid. Indien daarbij echter „voorschot" op den huurprijs wordt gegeven voor een langen termijn is de gelijkenis met *adol taoenan* heel groot geworden. In inheemse verhoudingen op Java schijnt men óf te zeggen, dat *séwa* van bouwvelden niet voorkomt, óf dat het hetzelfde is als *adol taoenan*. Verhuur van ambtsvelden op Java wordt, hoe het ook genoemd

wordt, steeds begrepen als een verhuur per jaar opzegbaar en de vooruit betaalde geldsom (aan de zo dikwijls om geld verlegen dorpshoofden) aangemerkt als voorschot (dat kan worden teruggevorderd, indien door ontslag den huurder het genot niet verstrekt kan worden). Het verhuren van woonerven en huizen is als zodanig ook een niet inheems gebruik; waar het in zwang komt zou daarvoor de term *séwa* goed passend zijn. *Séwa* als afzonderlijke overeenkomst zou dan behoren te worden omschreven als het toelaten van een ander tot den grond, waarop men recht heeft, ten einde dien grond te bewerken of daarop te wonen tegen betaling na elke maand of na elken oogst of na elk jaar van een vast bedrag als huursom en, evenals deelbouw, na elke betaling eindigende althans opzegbaar.

In dien vorm kan deze transaktie met die van deelbouw worden genoemd als tegenstelling tot de grondtransakties in eigenlijken zin.

3. SAMENGAAN VAN DEELBOUW EN SÉWA MET GRONDVERPANDING EN GRONDVERHUUR MET VOORUITBETAALDEN HUURSCHAT

Een bizondere betekenis ontlenen de overeenkomsten van deelbouw (en *séwa*) aan de omstandigheid, dat zij veelvuldig worden aangehaakt aan de grondverpanding en wel zodanig, dat dadelijk na de vestiging van het recht van den pandnemer op den door hem in pand genomen grond, hij, de pandnemer, den pandgever toelaat op den zo juist in pand gegeven grond als deelbouwer of als huurder. Hij mag dat, gelijk boven betoogd werd, doen, evenals de huurder met vooruitbetaalden huurschat op Java, op wien het gezegde van overeenkomstige toepassing is, dat doen mag. Een *djoeal*transaktie mag de pandnemer niet met den in pand genomen grond verrichten ook *djoeal taoenan* niet, omdat hij daardoor (tijdelijk) het lossingsrecht aantast; alleen doorverpanden is hem geoorloofd. Maar anderen toelaten tot den grond om dien te bewerken of te bewonen krachtens een jaarlijks of maandelijks opzegbaar kontrakt mag hij wel. Indien hij nu den pandgever dadelijk tot den door hem verpanden grond toelaat, vervult die combinatie van transakties een zelfstandige economische functie in het maatschappelijk leven,

deze namelijk, dat hij, die over zijn bouwveld beschikt om geld te krijgen, zodat hij daardoor arbeidskracht overhoudt zonder grondbezit, die arbeidskracht dadelijk produktief kan maken op den grond, dien de ander, de pandnemer, heeft ontvangen (en te veel heeft). Zo kunnen ook bij de verpanding van woonerven de door de transaktie in het leven geroepen vraag naar woonruimte en het aanbod daarvan elkaar meteen weer vinden. Daarnaast is van wellicht nog meer belang de maatschappelijke (sentiments)functie, dat de bezitter, die aan zijn grond gehecht is, op zijn geliefden grond kan blijven werken of wonen.

De rechtsgevolgen. Adatrechtelijk zijn de rechtsgevolgen van die gecombineerde rechtshandeling duidelijk; de deelbouw en *séwa*verhouding kan op korten termijn worden beëindigd; bij wanprestatie door den deelbouwer of deelbouwgever of door den huurder of verhuurder in den zin van *séwa* kan een recht op vergoeding aanwezig zijn, geen vorderingsrecht ten aanzien van den grond. De pandverhouding kan slechts tot een einde komen op de in het derde hoofdstuk onder 3. A. beschreven wijze.

Naar het uiterlijk gebeuren gelijkt die combinatie van *sawah*-verpanding-met-deelbouw of woonerf-verpanding-met-huur veel op een geldtransaktie, waarbij grond tot zekerheid is gesteld. Naar het uiterlijk bekeken gebeurt immers slechts dit, dat de een geld geeft aan den ander en zolang dat geld niet is terugbetaald van den ander een deel van den oogst van diens bouwveld of een periodieke betaling ontvangt. Zulk een transaktie kan ook als geldtransaktie, waarbij grond als zekerheid betrokken wordt, worden verricht, maar is dan adatrechtelijk een totaal andere figuur. Grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat gecombineerd met toelaten van den verhuurder als deelbouwer tot zijn eigen grond is naar het uiterlijk gelijk aan voorschot op gewas of geldlening met jaarlijkse afbetaling van de schuld in *padi* (deelbouw) of in geld (*séwa*). Adatrechtelijk liggen uiteraard ook hier verschillen van verreikende betekenis tussen de grondtransakties enerzijds en de geldtransaktie anderzijds.

4. ZEKERHEIDSTELLING VAN GROND

Het tot zekerheid stellen van grond is een accessoire afspraak bij de hoofdovereenkomst van geldlening; zij schijnt vooral een voorbereidend karakter te hebben in dezen zin, dat bij het ter leen ontvangen van geld, dus bij het voorzien in geldnood door middel van een geldtransaktie, reeds dadelijk een bouwveld wordt aangewezen, waarmee men zo nodig of zo gewenst het delgingskontrakt zal sluiten, en waardoor men dus de grondtransaktie in de plaats zal laten treden van de geldschuld (bl. 91); in sommige rechtskringen (Bali, Bataklanden) gaat de tot zekerheid aangewezen grond, zodra de rente een zekere hoogte bereikt heeft en de schuld dus is aangegroeid, in pand over op den geldgever (óf moet aan hem in pand worden afgestaan?). Ook op Java volgt verpanding (als rechtshandeling) dikwijls op zekerheidstelling. Kernpunt van de transaktie van zekerheidstelling is: ik verbind mij, zolang mijn geldschuld niet is voldaan, met het aangewezen bouwveld geen grondtransaktie te verrichten anders dan ten behoeve van mijn geldgever (met hem of met een ander). Men heeft voor die overeenkomst overal eigen benamingen *tahan* (bat.) *babaring* (ngadjoe daj.) *makantah* (bal.) *tanggoengan, djonggolan* (jav.) enzovoorts waarnaast de ontleende term „*borreh*", „*borg*", *borrot*, zeer verbreid schijnt.

Onderhandse zekerheidstelling. De transaktie wordt althans op Java dikwijls gesloten tussen partijen zonder medeweten van het dorpshoofd of ander volkshoofd; zij werkt dan op geen wijze tegen derden. Dat beduidt in de eerste plaats, dat *djoeal*transakties, welke hangende de geldschuld tegen de afspraak in met den grond worden verricht, rechtsgeldig zijn en in de tweede plaats, dat het tot zekerheid gegeven bouwveld voor andere schulden kan worden uitgewonnen, terwijl de zekerheidskrediteur geen voorrecht heeft boven andere schuldeisers. Daarmee is niet, zoals wel eens beweerd wordt, alle betekenis aan een onderhandse zekerheidstelling ontnomen — gelukkig berust de naleving van de in de zekerheidstelling vervatte belofte op andere motieven dan den wens zonder kleerscheuren uit een rechtsstrijd te voorschijn te komen; de kleerscheuren in het maatschappelijk conflict op te lopen tellen practisch niet minder; in een rechtsregel kan men echter een bescherming van den onderhandsen zekerheidnemer tegen derden niet formuleren.

Zekerheidstelling met medeweten van het dorpshoofd. Is de overeenkomst met medeweten van de volkshoofden gesloten — zoals bijvoorbeeld in de Bataklanden en op Bali steeds geschiedt — dan mag men zeggen, dat de inlands bezitter den grond niet vervreemden of verpanden mag en kan, zonder de opbrengst te doen strekken tot afbetaling van de schuld. Het volkshoofd moet, mocht de debiteur zulks verzuimen, den krediteur in kennis stellen van een voorgenomen transaktie; doet hij dat niet, dan wordt er geknoeid en heeft de zekerheidnemer in rechte aanspraak op bescherming; de maatschappelijke faktoren werken in die gevallen uiteraard nog sterker dan bij de onderhandse zekerheid. Bij het batakse *tahan*kontrakt wordt evenals bij het balise *makantah* bij uitwinning een voorrecht van den door zekerheid gedekten krediteur erkend. Hoe is dat op Java in die gevallen, waarin partijen wel het dorpshoofd bij de overeenkomst betrokken en daarvan (zoals steeds op Bali) een akte opmaakten? Er zijn beslissingen en schrijvers, die menen, dat in die gevallen toch geen voorrecht kan worden erkend, omdat registratie bij het dorpshoofd op Java (nog) niet een zodanige instelling is, dat daarvan de werking der transaktie in het rechtsverkeer afhankelijk kan zijn; er zijn ook beslissingen en schrijvers, die aannemen, dat zulk een kennisgeving aan (en registratie door) het dorpshoofd, indien zij vrijwillig door partijen plaats heeft, wel een positiefrechtelijk te verwezenlijken preferentie meebrengt. Een wettelijke voorziening was in voorbereiding maar schijnt vastgelopen te zijn. De wettelijke mogelijkheid van het kredietverband, een westers gedachte hypotheek-regeling is alleen van belang voor schulden van de volkskredietbank en enige andere instellingen (stbl. 1908 no. 542).

Adatrechtelijke verschillen tussen grondverpanding gevolgd door deelbouw en geldlening met zekerheidstelling. In pand geven van grond dadelijk gevolgd door toelating van den pandgever tot den door hem verpanden grond als deelbouwer of huurder (*séwa*) moge naar het uiterlijk en veelal naar de maatschappelijke werking niet veel verschillen van zekerheidstelling van grond voor een rente-dragende geldschuld, het feit, dat met de grondverpanding een *djoeal*transaktie is verricht en met zekerheidstelling niet, brengt adatrechtelijk een aantal

belangrijke verschilpunten mee (anders gezegd: het stelselmatige verschil tussen die twee rechtsfiguren, hetwelk men ook kan uitdrukken door te zeggen, dat de grondverpanding een *djoeal*transaktie is, de zekerheidstelling niet, uit zich onder andere in de volgende verschilpunten); bij grondverpanding is de medewerking der volkshoofden steeds vereist; bij grondverpanding kan de pandsom nooit worden opgevorderd, terwijl het met zekerheidstelling uitgeleende geld bij wanbetaling wel kan worden opgeëist; de pandnemer kan den grond doorverpanden, de zekerheidnemer kan met den grond niets doen; bij wanprestatie kan, indien bij de grondverpanding een lossingstermijn is gesteld, de pandnemer vorderen afstand van den grond aan hem in inlands bezit, bij geldlening met zekerheidstelling kan alleen het geld worden opgevraagd; bij wanprestatie met betrekking tot het afdragen van den halven oogst of de huursom kan de pandnemer weigeren den pandgever verder als deelbouwer of huurder toe te laten, bij wanbetaling van de rente der geldschuld met zekerheidstelling wordt gewoonlijk de hoofdsom opeisbaar; bij het te niet gaan van den grond door watergeweld bijvoorbeeld heeft de pandnemer (geldgever) generlei vorderingsrecht op den pandgever overgehouden, terwijl de geldgever, zekerheidnemer, op den geldnemer zijn vorderingsrecht onverminderd behoudt. Op Bali wordt wel uitdrukkelijk bedongen, dat bij tenietgaan van den grond de pandsom opvorderbaar wordt, waaruit blijkt, dat zonder zulk een beding het tegenovergestelde het geval zou zijn.

Het spreekt van zelf, dat die adatrechtelijke verschilpunten pas aan de beurt komen, nadat feitelijk is vastgesteld, met welke rechtsfiguur men te maken heeft.

5. DE SCHIJNHANDELING

Een veel voorkomend gebruik, waardoor de ware aard der (geld)transaktie verduisterd wordt en dooreenmenging daarvan met grondtransakties telkens dreigt, behoeft in dit verband nadere bespreking. Dat gebruik bestaat hierin, dat men naast een verzwegen geldlening een geopenbaarden grondverkoop (of grondverpanding of grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat) dadelijk gevolgd door deelbouw of *séwa* stelt; het vindt zijn oorzaak in twee omstandigheden. De eerste

is het op den islaam gegronde bezwaar tegen geld uitlenen met rente-beding. Men wil zijn geldvermogen toch produktief maken en besteedt het dan schijnbaar voor grondtransakties, terwijl men in werkelijkheid niets anders doet dan geld uitlenen. Het is in de praktijk een moeilijke feitelijke vraag, of men met een schijntransaktie van dien aard te maken heeft. De gang van zaken kan ook zo geweest zijn, dat de gelddruftige geld te leen vroeg, dat de geldbezitter echter op godsdienstige gronden weigerde geld te lenen, maar bereid was tot een grondtransaktie (met deelbouw). Dan heeft niets anders dan een grondtransaktie plaats gehad. Heeft de geldbezitter echter gezegd: goed ik leen je duizend gulden tegen tien procent, maar laten we het door middel van een akte kleden in het gewaad van een verkoop met daarop gevolgde huur, omdat ik naar buiten den schijn wil ophouden, het rente-verbod van den islaam te eerbiedigen, dan heeft men twee afspraken, de verheimelijkte en de geopenbaarde, een vorm van relatieve simulatie. De rechter heeft, dunkt mij, in zo'n geval tussen partijen de werkelijke overeenkomst te laten gelden, zich niet in te laten met quasi-vroomheid; alleen voorzover derden aanspraken kunnen baseren op het feit, dat zij op de geopenbaarde overeenkomst afgingen, zal daarmee te rekenen zijn.

De schijnhandeling als zekerheidstelling. Een andere omstandigheid die tot relatieve simulatie leidt, is het verlangen om aan den geldgever een papier in handen te geven, dat hem in geval van wanbetaling voorrang geeft boven andere krediteuren en boven anderen, die zich een titel op den grond verschaffen. Een poging dus, bij kontrakt het gemis aan een tegen derden verdedigbare zekerheid aan te vullen. Men wil een ander geld lenen, maar kleedt de transaktie in een grondverkoop of grondverpanding, omdat men bij wanbetaling een in rechte geldend te maken greep op een deel van het vermogen van den debiteur verlangt. Die simulaties zijn gewoonlijk herkenbaar aan de berekening van de vergoeding (die alleen verstaanbaar is als rente en niet als huur), aan het feit dat na verkoop de koper niet naar feitelijke occupatie van den grond taalt enzovoorts. Zulke dubbele overeenkomsten zijn door de geldgevers gemakkelijk af te dwingen, omdat nu eenmaal iemand die geld nodig heeft lichtvaardig en kneedbaar is. De rechter zal een gefingeerden koop mijns inziens nooit mogen

laten gelden, omdat daarmee de geldgever zijn wederpartij op onredelijke wijze in zijn macht heeft gebracht. Is echter de gefingeerde overeenkomst een pandverhouding dan kan de rechter, door die wel te laten gelden, alle bij de transaktie betrokken partijen en de belangen van derden op bevredigende wijze verzoenen. Hij moet dan echter bij het vaststellen van de rechtsgevolgen (afgezien natuurlijk van de mogelijkheid een minnelijke afdoening op verantwoordelijkheid van partijen te bewerken) vasthouden aan de pandtransaktie als grond-transaktie en slechts de rechtsgevolgen van een verpanding met deelbouw of huur in stelselmatig verband aanvaarden — de vaste omlijning van zulke instituten in de rechterlijke beslissingen is een eerste eis van rechtszekerheid.

6. BIJWONER EN OPWONER

Van soortgelijke natuur als deelbouw en *séwa* is een veel voorkomende overeenkomst, waarbij een inlands bezitter die in eigen woning zijn woonerf bewoont een ander toestaat op datzelfde woonerf een eigen huis te hebben en te bewonen; het toelaten van iemand als bijwoner tot een woonerf. Wordt iemand op die wijze toegelaten tot het bewonen van een erf in eigen huis, waarop de inlands bezitter niet zelf woont (het toelaten van iemand als opwoner op een erf) dan is de overeenkomst met huur (*séwa*) nog sterker; er wordt geen vergoeding betaald, maar de bijwoner is tot hulpbetoon verplicht. Ook die toelating kan door den inlands bezitter worden opgezegd, zij het tegen een schadevergoeding voor verhuiskosten (*toekon tali*, jav.) indien bijwoner of opwoner geen aanleiding gaf tot het doen eindigen van zijn verblijf op het erf. De bijwoner en de opwoner heten *indoeng*, *lindoeng*, *magersari* (jav.) *noempang* (ook mal.).

7. HET IN GEBRUIK GEVEN VAN GROND

Het toelaten van niet rechthebbenden tot het gebruik van grond komt voorts vooral om twee redenen nog al dikwijls voor. In de eerste plaats geeft degene, die tijdelijk zijn woonplaats verlaat, veelal aan een familielid of aan een ander dorpsgenoot vergunning voor den tijd van zijn afwezigheid zijn bouwveld

te beplanten en het daarmee tevens voor hem te bewaren *titip* (jav.). In de tweede plaats geven families, groepen erfgenamen, den familie-grond, de bouwvelden van den onverdeelden boedel, gewoonlijk in gebruik aan familiegenoten of mede-erfgenamen. Boven bl. 76 werd in dit verband de verhouding van den gebruiker tot den grond genoemd een gebruiksrecht; het is wellicht stelselmatiger ook hier in de eerste plaats de formulering te kiezen van een toegelaten zijn op grond van een ander met de mogelijkheid van beëindiging, zodra de inlands bezitter dat wenst. In de verhouding: familie-inlandsbezitster tot familiegenoot-gebruiker is dat echter stellig te zwak — de genoot kan zijn gebruiksrecht naar regelen van adatrecht tegenover eventuele willekeur beschermen.

Buiten de gemeenschappen in de vorstensteden en de grote kustplaatsen is het toegelaten worden tot de bewoning van een woonerf hetzij alleen hetzij naast den inlands bezitter of den ambtelijk profijtgerechtigde een frequente figuur. Boven bl. 80 werd het reeds genoemd als een vorm, waarin grondgerechtigdheid zich kleden kan ten einde domeinrecht van den vorst naar het uiterlijk te ontzien.

De „bataviase grondhuur" behoort in deze rubriek. Ter bescherming der opwoners is daaruit door wettelijke maatregelen een zekere grondgerechtigdheid ontstaan (staatsblad 1918 no. 287).

De gewone huur van huizen (*séwa*) is eigenlijk alleen in de grote steden ook onder indonesiërs gebruikelijk.

Verkoop en verpanding van woonerven met dadelijk daarop gevolgde huur door den verkoper of pandgever is daar meer dan elders een schijnhandeling voor geldlening met zekerheidstelling.

VIJFDE HOOFDSTUK. SCHULDENRECHT

1. RECHTEN OP HUIZEN, GEPLANT GEWAS, VEE, VOORWERPEN

Terwijl bij de beschrijving van de rechten op grond het gemeenschapsrecht vooropstaat, is ten aanzien van de bovengenoemde soorten van goederen het recht, dat daarop in de eerste plaats wordt uitgeoefend, het inlands bezitrecht; een recht van de gemeenschap, de eenheid van volksordening, rust als een hoger recht op die goederen niet dan bij uitzondering; bij sommige dajakstammen, als de maänjan-sioeng mogen *poesaka*goederen niet vererven op lieden buiten het stamgebied noch naar buiten worden meegenomen en in de dorpsrepubliek Tnganan Pagringsingan (Bali) schijnt men te moeten voorop-stellen dat alle bezittingen der dorpelingen, hun vee, hun kippen, hun huisraad aan het dorpsrecht ondergeschikt zijn, terwijl ook in vele andere dorpen van dat eiland het dorp voor gemeenschapsdoeleinden allerlei vee en voorwerpen zonder vergoeding kan opvorderen.

Het inlands bezitrecht op huizen en geplant gewas is in beginsel afgescheiden van het recht op den grond, waarop die goederen voorkomen: men kan inlands bezitter zijn van bomen en huizen op ander mans erf; genoten in een gemenen boedel, die op grond van de groep bomen planten (op Ambon bijvoorbeeld zeer veelvuldig) worden inlands bezitter van die bomen; voor het opzegbare recht om een huis te hebben op het woonerf van een ander naast het eigen huis van den woonerf-bezitter heeft men op bl. 115 genoemde rechtstermen; de term *noempang* geeft (evenals ten aanzien van den vreemdeling in een beschikkingskring) weer, dat men met den grond zelf niets te maken heeft, dat men er los bovenop blijft (bl. 64) al mag men er dan een huis hebben; vruchtbomen kunnen zelfstandig worden verkocht en verpand.

Die principiële scheiding tussen het recht op gewas en huizen en het recht op den grond is echter niet zonder restrikties. Vooreerst worden bij transakties nopens een woonerf praktisch steeds de huizen en de aanplant daarin begrepen; dan zijn dus die huizen en aanplant met het woonerf objekt van de *djoeal*-transaktie, terwijl het daarnaast mogelijk is, huizen en bomen

los van den grond te verhandelen op de wijze waarop men voorwerpen verkoopt; dat laatste sluit dan evenwel, wat het huis betreft, gewoonlijk in dat men het verplaatst. Zo kent men in het vorstenlandse javaans twee termen, die tegenover elkaar staan *adol ngebregi* en *adol bedol*: een huis verkopen opdat de koper het op de plaats zelf bewone tegenover een huis verkopen opdat de koper het huis wegdrage.

In de tweede plaats neemt het recht op bomen (en op huizen) soms het recht op den grond mee. Het sprekendste voorbeeld daarvan is het verschijnsel, dat een genoot (vrucht)bomen heeft geplant op een bouwveld dat hij heeft aangelegd, waarvan hij heeft geoogst en dat hij vervolgens wegens onvruchtbaarheid weer geruimen tijd heeft moeten verlaten. Hij verliest dan in het algemeen tegenover het zich herstellende onbelemmerde beschikkingsrecht het individuele recht op den grond maar hij behoudt het inlands bezitrecht op de door hem geplante bomen en in sommige rechtskringen bovendien recht op zoveel grond, als het bladerdak van den boom overschaduwt. Indien echter de bomen zo dicht geplant zijn, dat daartussen geen redelijke ruimte voor iets anders over is, blijft het inlands bezit op den grond, den boomgaard, aan den boombezitter; het recht op den grond volgt in die gevallen derhalve het recht op het overjarige gewas (bl. 60). Het te loor gaan van het inlossingsrecht (het inlands bezitrecht) van den pandgever, die toeliet dat de pandnemer het verpande bouwveld met bomen beplantte, is hieraan verwant (bl. 97).

Voorts is het recht op den grond onverbrekelijk verbonden aan het recht op een stenen huis, hetwelk men nu eenmaal (anders dan bamboe- of houten huizen) niet kan verplaatsen. Daarom gelden de rechtsregelen nopens woonerven (ook wettelijke rechtsregelen als het vervreemdingsverbod) noodzakelijk evenzeer voor stenen huizen (met den daarbij behorenden grond); feitelijke onzekerheden over de vraag of men met een stenen huis te maken heeft, hoever de bij het huis als zodanig behorende grond zich uitstrekt, doen zich voor, maar laten het uitgangspunt onaangetast.

Een eigenaardig gebruik van de relatie tussen het recht op huis en aanplant en het recht op den grond werd reeds in ander verband genoemd. Het is het gebruik in de vorstensfeer, het recht op den grond te blijven noemen des Vorsten recht, den

grond des Vorsten grond (*kagoengan dalem*, jav.), doch de individuele rechten op grond feitelijk als zodanig te erkennen, door ze te noemen recht op huis en aanplant; hierbij behoort de bovengenoemde term voor het huis verkopen met het recht het woonerf te bewonen (*ngedol ngebregi*). Bevoegdheid tot ingrijpen en opleggen van beperkingen van rijkswege is bij die verhoudingen quasi op des vorsten recht op den grond, in waarheid op des vorsten regeergezag gebaseerd (bl. 78).

Dat degene, die geplant heeft, de inlands bezitter is van het geteelde gewas kan ook uitgangspunt zijn voor de rechtsverhoudingen, die ontstaan door het telen van padi of een dergelijk produkt op andermans grond. De onrechtmatige beplanter kan verplicht zijn den oogst als schadevergoeding, hetzij voor de helft, hetzij voor een ander deel af te staan aan den inlands bezitter van den grond; het verschil tussen onrechtmatige occupatie te goeder en te kwader trouw schijnt tot uitdrukking te moeten worden gebracht door aan den bewerker te goeder trouw een redelijk deel ter vergoeding van zijn arbeid en zijn kosten te laten (gewoonlijk de helft van den oogst) en door bij bewerking te kwader trouw zorg te dragen, dat in de eerste plaats de inlands bezitter van den grond geen schade lijdt, al behoeft hij ook niet onevenredig te worden verrijkt. De rechtmatige planter op andermans grond, die bij overeenkomst tot den grond werd toegelaten, bijvoorbeeld de deelbouwer, kan adatrechtelijk evenzeer worden gezien als de inlands bezitter van den oogst, die hij voor een deel moet afstaan. Valt (illustratie van een uitzondering?) in Tnganan (Bali) een bouwveld met groene padi terug aan het dorp, dan is de oogst voor het dorp.

Bezit van vee is somtijds aan afzonderlijke regelen nopens slachten en vervreemden gebonden echter niet zodanig, dat het recht daarop geen inlands bezit zou moeten heten. In sommige streken, met name in de Bataklanden, komt vooral ten gevolge van de deelwinning d e e l b e z i t van vee veel voor; men is dan inlands bezitter van bijvoorbeeld één vierde buffel. Bezit van schepen (dikwijls familiebezit van prauwen, in Zuid-Celebes bijvoorbeeld) levert adatrechtelijk niets bizonders op; bij een bepaalde interpretatie van artikel 1 van staatsblad 1933 no. 49 kan de inschrijvingsplicht van staatsblad 1933 no. 48 en het daardoor toepasselijk worden van europeanen-recht tot grote moeilijkheden leiden.

Over de voorwerpen, die ten gevolge van hun magische gebondenheid aan den inlands bezitter slechts door een *djoeal*-transaktie kunnen worden overgedragen werd op bl. 90 reeds iets gezegd. De verkoop, van hand tot hand, van voorwerpen heeft niets bizonders; de ook hiervoor gebruikelijke term *mendjoeal* beduidt steeds (kontant) verkopen, niet ook verpanden of verhuren. In pand geven (*megangkan*, mal., *njekelaké*, jav.) van voorwerpen geschiedt door ter hand stelling. Het pand moet langen tijd worden bewaard. Blijft de pandgever te lang in gebreke, het pand te lossen, dan kan het óf worden verkocht en verrekend, óf aan den pandnemer vervallen. Wordt het pand alleen bewaard, dan is over de pandsom gewoonlijk rente verschuldigd; wordt het gebruikt dan behoeft geen rente te worden betaald.

Er is geen aanleiding (en geen mogelijkheid) de hier beschreven verscheidenheid van rechtsbetrekkingen tot grond en goederen te wringen in een tweedeling door de goederen te onderscheiden in roerende en onroerende goederen; die, aan een ander rechtsstelsel ontleende, tegenstelling te betrekken bij de vraag naar gescheiden zijn of niet gescheiden zijn van het recht op den grond en het recht op het gewas schijnt verwarrend (men zou toch grond en gewas beide onroerend kunnen noemen en nochtans kunnen aannemen dat op elk van de twee een ander het inlands bezit heeft). Wordt men door een wettelijke bepaling gedwongen de tegenstelling roerend goed — onroerend goed te maken voor een naar adatrecht bezeten vermogen, gelijk bijvoorbeeld door de voorschriften van het Inlands Reglement op het beslag dan rijst een vraag van methodische interpretatie bij botsing van wettenrecht en adatrecht. De juiste wijze van interpreteren schijnt: grond als ontwijfelbaar onroerend te stellen tegenover vee en voorwerpen als stellig roerend, doch daartussen te erkennen een groep twijfelgoederen; houten huizen, bamboe-huizen, vruchtbomen, te velde staande padi enzovoorts. Die groep behoort dan, al naar de ratio van het te interpreteren voorschrift in verband met de bizondere eigenschappen der goederen, te worden ingedeeld bij roerend of bij onroerend goed, welke indeling dus niet voor elk artikel op gelijke wijze behoeft te geschieden. De vraag „is een klapperboom naar adatrecht roerend of onroerend" voorop te stellen en daarop een algemeen antwoord te verlangen heeft mijns inziens geen redelijken zin.

Auteursrecht op scheepsversiering op de Kei-eilanden is oud inheems; auteursrecht op sarong-patronen in Minangkabau schijnt modern.

2. DE KREDIETHANDELING, ONDERLING EN WEDERKERIG HULPBETOON

Is de kerngedachte van de kontante handeling: ik kan uit mijn gebonden levenskring met mij verbonden grond, voorwerpen, mensen slechts loslaten, indien op het ogenblik van de loslating het aequivalent daarvoor in de plaats treedt (magisch, economisch en adatrechtelijk) — de kerngedachte van de krediethandeling is een gans andere; die kerngedachte is: ik geef iets aan een ander of ik arbeid voor een ander; dat geeft mij aanspraak op een tegenprestatie te gelegener tijd; dat geeft, moet daarbij gezegd worden, den ander het recht tot een (door hem verlangde) tegenprestatie (te gelegener tijd) van hem te mijwaart —; onze handelingen zijn onderdeel van het groepsverkeer of het individuele verkeer, dat streeft naar evenwicht, dat overwicht verleent aan hem die meer geeft dan ontvangt, zodat het teruggeven (het meer teruggeven) tot een verlangen, een plicht, een daad van behoud van eigen waardigheid ja van zelfbehoud (immers voorkóming van pandelingschap) wordt. Er is geen reden de kerngedachte der kontante handeling chronologisch voor of na die der krediethandeling te stellen. Beide zijn grondvormen, oerfiguren, die op den bodem van het indonesisch rechtsgebeuren te vinden zijn.

Ook dit geven, ontvangen en teruggeven heeft, gelijk de rechtsverhouding ten aanzien van den grond, een werking binnen de gemeenschap en een werking naar buiten. De genoten helpen elkaar in wederkerig hulpbetoon; de groepen, met name de verwanten-groepen, staan naar buiten in een regelmatige verhouding van uitwisseling van goederen, aangehaakt aan de uitwisseling van vrouwen; de exogame clan-gedeelten zijn daarbij veelal de handelende subjekten.

Het onderling hulpbetoon. Van het wederkerig hulpbetoon binnen de gemeenschap kan worden onderscheiden het gezamenlijk handelen voor een gemeenschapsdoel, het onderling hulpbetoon. De plicht, daaraan mee te doen, berust rechtstreeks op een regel van adatrecht, niet op het

ontvangen hebben of in de toekomst willen ontvangen van een tegenprestatie. De grens is vaag, maar het type is gemakkelijk te onderkennen. Wanneer bijvoorbeeld een gemeenschapshuis moet worden gebouwd, een gemeenschapsbegraafplaats moet worden aangelegd, verschaffen de werkbare mannen daarvoor arbeid en materiaal. Wanneer de dorpelingen gezamenlijk onder leiding van het hoofd een stuk bos ontginnen, dat daarna door het hoofd in individuele bouwvelden wordt verdeeld, kan men een figuur van onderling hulpbetoon aanwezig achten. Indien de individuele velden te voren zijn uitgekozen en men helpt elkaar bij de ontginning, moet dat wederkerig hulpbetoon heten; met de indeling is slechts een theoretisch ordeningsbelang gediend. Indien hoofden bij de bebouwing van hun ambtsvelden, bij het herstel van hun woning, door de ganse gemeenschap worden geholpen, kan men daarin onderling hulpbetoon zien van de genoten ten behoeve van den bestuurder hunner gemeenschap, men kan er eveneens in zien een presteren van diensten in ruil voor de werkzaamheden van het hoofd ten behoeve van de gemeenschap. Die hoofdendiensten zijn hier en daar als afzonderlijke instelling waar te nemen, *pantjèn* (jav.), *resajo* (min.), *kwarto* (amb.).

Op Java en elders leeft het onderling hulpbetoon mede voort in den vorm van *désa*diensten; het wordt dan in tegenstelling tot de hoofdendiensten gewoonlijk met dezelfde termen aangeduid als het wederkerig hulpbetoon.

De goederenruil der groepen. De uitwisseling van goederen in den vorm van bruidschat, van geschenken bij belangrijke levensgebeurtenissen, volgt soms in beginsel een traditionele baan, die in één richting de goederen van clangedeelte op clangedeelte doet gaan; evenals de vrouwen (het asymmetrisch connubium). Bij de batak en in het oosten van den archipel (bl. 36, 39) is daarvan nog veel terug te vinden, al werd het pas in den allerlaatsten tijd onderkend. Het plechtige verbond der *euri* op Nias hield bepaalde zeker ook in verband met den goederenruil te begrijpen, afspraken in ter vaststelling van de rijstmaat, de varkensmaat, de goud-alliage. De zogenaamde „feesten", adatplechtigheden, vooral overgangsriten, hebben dat geven en ontvangen, dat onthalen en verspillen tot wezenlijk bestanddeel. De functionele betekenis daarvan, ook als faktor in de naleving van gedragsregelen der groepen onderling —

niet uitnodigen tot een plechtigheid, niet komen op een feest bij geschil over het wederzijdse gedrag — kan ter nauwernood worden overschat. Nog veel te weinig is naar de werking daarvan opzettelijk onderzoek gedaan.

Het wederkerig hulpbetoon. Het wederkerig hulpbetoon binnen de gemeenschap, binnen het dorp, de streekgemeenschap, de genealogische groep, de diensten- en goederenruil van gezin tot gezin, ontbreekt in den archipel nergens doch is van ongelijke waarde. Ook daarvoor zijn de *slametan*, de besnijdenis- en huwelijksfeesten, de hulp bij geboorte en overlijden van veel gewicht. De bijdragen der gasten (*soembang* jav., *panjamboeng* soend., *passoloq* boeg. enzovoorts) staan onder den ban der soms angstvallig gecontroleerde gelijkwaardigheid. Voorts zijn het vooral gebeurtenissen als het bewerken der akkers en het bouwen van woningen, welke tot dien ruil van diensten aanleiding geven — men noemt dat instituut: *sambat sinambat* (jav.), *resaja* (soend.), *marsiadapari* (bat.), *seraja* (mal.), *toeloeng menoeloeng* (mal.) *masohi* (amb.) enzovoorts. Grenzend aan dat wederkerig hulpbetoon zijn die talloze handreikingen van verwanten en goede buren aan elkaar, die alle berusten op de gedachte den dienst, het gekregen goed, te gelegener tijd in redelijkheid te moeten reciproceren; verhoudingen waarbij grote lankmoedigheid plicht is en die bij onenigheid niet dikwijls leiden tot beslissingen, aan partijen opgelegd, maar die in minnelijk overleg *roekoenan* (jav.) worden geregeld. Ook de functionele betekenis daarvan is groot; de genoten kunnen zich in de nog sterk gesloten gemeenschappen niet onttrekken aan het van hen verlangde gedrag; de individuele kredietHandeling heeft een nog sterk gebonden karakter.

Gespecialiseerd hulpbetoon. Een algemeen waarneembare inzetting naast het ongedifferentieerde wederkerig hulpbetoon binnen de rechtsgemeenschap, is het bewijzen van speciale diensten door speciale groepen, de jongelui, de meisjes, de houthakkers, de grondbezitters, een differentiatie in de wederkerige hulpverlening der gezinnen, waarbij echter de gemeenschap, het dorp, de basis der onderlinge hulpverlening blijft.

3. VERENIGINGEN

Met een ander beginsel krijgt men te maken, waar zich het verschijnsel voordoet van het losraken van den kring, waarbinnen men elkaar hulp verleent. Er vormen zich groepen met het oog op de wederkerige diensten- en goederen-ruil, welke groepen de neiging hebben als zelfstandige eenheden naar buiten te gaan optreden. Hoe meer de dorpen of andere gemeenschappen door oorzaken van binnen of van buiten slap zijn of slap worden, of hoe meer men naar buiten het dorp wil optreden, hoe duidelijker dat verschijnsel zich vertoont. Dikwijls zijn het bepaalde belangen, die men in allerlei vormen van samenwerking verzorgen gaat. De naar het schijnt van de chinezen afgekeken wijze van geldlening, *hwé*, waarbij een aantal personen elke maand een bepaald bedrag betaalt en elk van hen om de beurt het ganse bedrag gebruiken mag (*sarikat* in Batavia, *djoela djoela* in Minangkabau, *mohaqka* op Salaiar) is daarvan een voorbeeld. De maatschapjes tot het slachten van buffels in Atjeh en de over heel Java bijvoorbeeld sterk verspreide zogenaamde begrafenis-verenigingen eveneens. In de Minahasa spreekt men van *mapaloes*verenigingen, welk woord *mapaloes* zowel de betekenis heeft van wederkerig hulpbetoon als van met allerlei doeleinden gevormde groepen, voor hulp bij akkerbouw bijvoorbeeld, niet alleen door de leden aan elkaar in wederkerigheid verleend, maar ook tegen loon aan buitenstaanders; ook ter kredietverstrekking (*mapaloes wang*) gaat men aldus te werk. Het meest bekend en meest gevorderd is die zelfstandige groepsvorming met het oog op een zakelijk belang op Bali. De *sakaha* kan daar op gelijke wijze als in de Minahasa twee betekenissen hebben namelijk óf een groep, die binnen *dèsa*verband een taak te vervullen heeft en ook dan wel eens maar lang niet altijd (als de *bandjar*vereniging, de jongelingen-vereniging) een zekere zelfstandigheid als „vereniging" verkrijgt óf een ook buiten *dèsa*verband vrijwillig gevormde vereniging tot het graven van tunnels, het afoogsten van velden, het geven van muziek-uitvoeringen, het uitlenen van geld.

De beroemde bevloeiingsgemeenschappen, de *soebak* van Bali, met haar zakelijken grondslag (het *sawah*bezit) en haar min of meer openbaar karakter werden op bl. 45 reeds genoemd.

Zo kan men het instituut van wederkerig hulpbetoon enerzijds

ten grondslag zien liggen aan de krediethandeling: geven om te gelegener tijd het aequivalent terug te ontvangen, geïndividualiseerd en gespecialiseerd tot nauwkeurig en vooral onnauwkeurig bepaald en aan termijnen gebonden geldlenen, goederen op krediet kopen enzovoorts, het *oetang pioetang*; anderzijds ten grondslag zien liggen aan allerlei vormen van samenwerking, die de onderscheiden behoeften der inheemse samenleving te voorschijn roepen.

Uiteraard is daarmee niet gezegd dat alle blijvende vormen van samenwerking tot de figuur van wederkerig hulpbetoon teruggaan. Een instituut als de zogenaamde nieuwerwetse *sasi* op Ambon, een samenwerking van klapperaanplant-bezitters voor bewaking en verkoop van het produkt, staat geheel los daarvan, evenals die verenigingen die de europese koöperatie tot voorbeeld nemen. Inlandse koöperaties die zich doen inschrijven zijn aan de wettelijke regelen van staatsblad 1927 no. 91 onderworpen.

D e e l b o u w a l s m a a t s c h a p. In het vierde hoofdstuk werd deelbouw beschreven als een transaktie, waarbij grond betrokken is, ten einde die overeenkomst in de eerste plaats te zetten in haar stelselmatig verband met de grondtransakties. Deelbouw moet ook hier worden genoemd omdat die overeenkomst ook kan worden gezien als een vorm van samenwerking — een soort maatschap zegt men wel — van den grondbezitter en den arbeider, waarbij de prestatie van den grondbezitter bestaat in het toelaten van den arbeider tot zijn grond en de prestatie van den arbeider in het bewerken, beplanten en afoogsten van dien grond, terwijl óf de een óf de ander voor zaadpadi en ploegvee zorgt, waarop het product van die samenwerking wordt gedeeld in te voren afgesproken of door de gewoonte bepaalde gedeelten.

D e e l w i n n i n g. Een soortgelijke vorm van samenwerking komt in den gansen archipel voor ten aanzien van vee. De inlands bezitter van vee stelt — om tal van redenen — zijn vee in handen van een ander, die het vee verzorgt en die met den inlands bezitter ieder voor de helft profiteert van de opbrengst of de waarde-vermeerdering van het dier. De transaktie wordt in het nederlands deelwinning van vee genoemd. Runderen en buffels worden heel veel op die wijze uitbesteed en productief gemaakt; de jongen worden naar een bepaalde volgorde tussen deelwinner

en veebezitter verdeeld, of de jongen worden verkocht en de opbrengst wordt verdeeld, of het dier zelf wordt bij den aanvang der transaktie op een bepaalde waarde gesteld, later verkocht en de meerwaarde wordt verdeeld, of ten slotte de jongen blijven in een bepaalde verhouding het gemeenschappelijk bezit, deelbezit, van den inlands bezitter van het moederdier en den verzorger der beesten. Er hebben zich overal tengevolge van de veelvuldigheid der beslissingen vaste regels gevormd aangaande de wederzijdse rechten en verplichtingen. Sterft het dier in handen van den deelwinner dan is de deelwinner voor de schade aansprakelijk, indien hij nalatig was in de verzorging en het sterven daaraan is te wijten; wordt het dier door den inlands bezitter teruggenomen voordat het vrucht afwierp en zonder dat de deelwinner daartoe aanleiding gaf, dan moet hij de onderhoudskosten betalen, tenzij de deelwinner intussen van de werkkracht van het vee heeft geprofiteerd; velerlei afspraken geven uiteraard telkens aan deze transaktie een lokaal of individueel aspekt. De inheemse termen zijn veelal gelijk aan die voor deelbouw. Niet alleen groot vee, ook geiten, kippen en eenden worden op dien voet in onderlinge samenwerking verzorgd en produktief gemaakt.

4. INDIVIDUELE KREDIETHANDELINGEN

Het uitlenen van geld al of niet tegen rente is in de inheemse samenleving ingeburgerd, niet alleen als rechtshandeling met arabieren, chinezen, voorindiërs, europeanen maar ook als rechtshandeling van indonesiërs onderling, niet het minst ten einde te voldoen aan geld-verplichtingen jegens de overheid. Een zekere belemmerende werking gaat daarbij van het islamitische renteverbod nog wel eens uit, doch het aantal inheemse geldschieters en geldschietende verenigingen is legio. De batak onderscheiden *manganahi* lenen tegen rente van *morsali* lenen zonder rente. Daarnaast is het „lenen" (*oetang, memindjam*) van goederen, winkelgoederen, eetwaar, enzovoorts frequent, evenals omgekeerd het lenen van geld met de afspraak in vruchten, gewas, huiden en soortgelijke handelswaar terug te betalen.

Worden in het nederlands de begrippen kopen (en verkopen) tegen kontant betaalden prijs en kopen op krediet verbonden door den grootsten gemenen deler „(ver)kopen", in de indo-

nesische rechtstaal staan de beide begrippen als in wezen verschillend tegenover elkaar, als (*membeli mendjoeal*) tegenover *memindjam* (*memindjamkan*). Waar uitlenen van geld tegen rente zo gebruikelijk is geworden dat het geld als op rente te zetten vermogensbestanddeel wordt gewaardeerd, zal de rechter wellicht voor nalatigheid in een betaling een vergoeding gaan toekennen aan den krediteur eventueel in den vorm van moratoire interessen. Bij de batak evenwel wordt rentevergoeding zelfs voor den termijn van vonnis tot betaling positief door het adatrecht afgewezen.

Het tot betaling manen moet met égards jegens den debiteur geschieden; iemand zo maar op den openbaren weg aanspreken over een achterstallige schuld is onbehoorlijk (Bataklanden, Bali enzovoorts).

Het persoonlijk instaan voor de schuld van een ander kan in de eerste plaats het gevolg zijn van de verbondenheid der verwantengroep tegenover de buitenwereld. Een schuld aan één der clangenoten, vooral een adatverplichting welke moet worden voldaan, is een schuld van de groep, op elk der genoten kan die vordering worden verhaald — *tanggoeng menanggoeng*. Een genoot die al te zware verplichtingen voor zijn clangenoten meebrengt, kan worden uitgestoten, buiten de adat geplaatst (zoals een stuk van den beschikkingskring kan worden prijsgegeven, indien de gemeenschap de adatbetaling voor het door een onbekende daar gepleegde delikt niet wil of kan opbrengen). Het is de kredietverhouding in haar werking naar buiten (van de verwantengroep uit bekeken). Daarmee hangt ook de aansprakelijkheid van erfgenamen voor de schulden van den overledene, voorzover die voorkomt (bl. 216) vermoedelijk samen.

Het persoonlijk instaan voor de schuld van een ander kan eveneens berusten op een saamhorigheid van aanverwanten, als bijvoorbeeld in de Bataklanden. Bij de karo-batak handelt een man steeds te zamen met en gedekt door zijn *anaq beroe senina* een aanverwant en een bloedverwant, die als het ware de beide aansprakelijke groepen vertegenwoordigen (bl. 39).

Het gezamenlijk instaan voor een schuld is voorts tussen echtgenoten aanwezig, waar de huwelijksgoederengemeenschap gegrond is op het beide werkzaam zijn voor het gezin.

Ten slotte is ook in het adatrecht de overeenkomst bekend,

waarbij iemand zich borg stelt voor de schuld van een ander. De borg heet in het maleis *djamin*, het verinlandste woord *borreg* is zekerheidstelling van grond (bl. 111). De borg kan worden aangesproken indien aannemelijk is dat van den debiteur geen betaling kan worden verkregen. Struktureel is er voor die overeenkomst echter niet veel ruimte in het adatrecht. Het dienstbaar worden aan den krediteur tengevolge van niet betaalde schulden zodanig, dat de krediteur volstrekte zeggingschap over zijn debiteur krijgt, was een algemeen bekend instituut van indonesisch adatrecht, pandelingschap. Vooral indien adatschulden (zoengeld en dergelijke) niet konden worden gekweten door den schuldige of zijn verwantengroep, verloor de schuldige daardoor zijn persoon aan den schuldeiser, als enig middel het evenwicht te herstellen, waarop hij inbreuk maakte. Wie tegenover vijandige krediteuren hulp zocht bij een vermogend hoofd, werd daardoor diens pandeling. Ook al is dat instituut verboden, de daaraan ten grondslag liggende gedachte werkt in inheemse verhoudingen nog wel door, soms in een geoorloofden vorm van inverdienen van een schuld door arbeid.

Zoals lenen van geld en goed als individuele krediethandeling in verband gezien kan worden met het over-en-weer-geven in het wederkerig hulpbetoon, kan met het over-en-weer-voorelkaar-werken de arbeidsovereenkomst in verband worden gebracht als de geïndividualiseerde vorm daarvan.

Het bij anderen als huisgenoot werken tegen den kost is frequent en loopt dooreen met het huisvesting verlenen aan arme familieleden tegen hulp in huis en op het veld (*rajat*, jav.).

Tegen loon (*oepah*) werken als arbeider (*boeroeh*) op het veld, in weverijen, batikkerijen enzovoorts komt eveneens op Java en elders veel voor wanneer het wederkerig hulpbetoon geen uitkomst bieden kan. De arbeidsverhouding vangt aan met een bindsommetje (*pandjer*, bl. 133) waaraan de mogelijkheid van als voorschot betaald loon aanknoopt gelijk vooruitbetaling van een deel van den bruidschat soms aanknoopt aan het verlovingsgeschenk. Een dwaas survival uit den tijd zonder begrip van adatrecht doet op de meeste dier arbeidsverhoudingen (niet voorzover het hogeren arbeid betreft) nederlands burgerlijk recht formeel van toepassing zijn (staatsblad 1879 no. 256).

Beloning van allerlei diensten (bemiddelaarsdiensten, geneeskundige hulp, diensten van den bedrevene in ma-

gische bezweringen, enzovoorts) is niet minder frequent.

Bij transakties geroepen getuigen plegen een klein bedrag te ontvangen als teken van bij de zaak betrokken te zijn (de *toeroes* der dajak) of als „herinneringsgeld" (de *ingot ingot* der batak), elders mede bekend als *wang saksi.*

Sommige krediethandelingen lijken endemisch in bepaalde streken. Bijvoorbeeld het commissie-kontrakt, (*kempitan*) dat is het ten verkoop toevertrouwen van goederen met de afspraak, dat na zekeren tijd óf het goed zelf óf de te voren vastgestelde waarde daarvan aan den inlands bezitter zal worden uitgekeerd op Java. Met het oordeel, dat zulke kontrakten speciaal in bepaalde rechtskringen zouden thuisbehoren is echter grote voorzichtigheid geboden, het kan berusten op onkunde op dat punt omtrent andere gebieden. Op Java treft men streken waar het *idjon-* of *idjoan*kontrakt, de verkoop van een nog jonge padi-aanplant, in het geheel niet bekend is, waar alleen de te velde staande rijpe oogst pleegt te worden verkocht (*tebasan*), terwijl elders beide overeenkomsten gebruikelijk zijn enzovoorts.

Een zeer speciale plaats in het adatvermogensrecht neemt het zogenaamde verzorgingskontrakt van de Minahasa in. De naam is van Van Vollenhoven, in de Minahasa zelf heet dat kontrakt „adoptie", doch het is naar zijn eigenlijken inhoud geen handeling op het stuk van verwantschapsrecht; inheemse termen zijn onder andere *ngaranan* en *mengara anak.* Het kontrakt heeft tot inhoud, dat de ene partij (zorggever) zich verplicht, zorg te dragen voor het levensonderhoud, vooral gedurende den ouden dag, van de andere partij (zorgtrekker) en na diens dood voor zijn begrafenis en boedel-beréddering, terwijl daartegenover aan den zorggever een deel, veelal een kindsdeel, uit den boedel van den zorgtrekker toekomt. Zijn er geen kinderen dan is de zorggever de enige erfgenaam. Al kan dit kontrakt worden gesloten tussen lieden van elken leeftijd en zelfs door ongehuwden als zorgtrekker, het vervult toch tot zekere hoogte de functie van de adoptie elders, doordat vooral kinderloze echtparen jonge mensen op die wijze aan zich verbinden als zorggever, hetgeen men bovendien in het maleis *mengakoe anak* noemt. De verwantenrechtelijke betrekking van het zorggevende kind tot de eigen ouders wordt echter door het verzorgingskontrakt niet verbroken; de zorgtrekker erft niet van den zorggever. Met dat al schijnt de scherpe tegenstelling

van het vermogensrechtelijke verzorgingskontrakt tot de verwantenrechtelijke rechtshandeling adoptie te kort te doen aan het persoonlijkheidselement in de verhouding van zorgtrekker en zorggever, zoals zij zich gewoonlijk voordoet, en dien ten gevolge niet bevredigend te zijn, hetgeen bij de bespreking van de ordonnantie op het huwelijksrecht der christenindonesiërs voor den dag kwam.

Van nabij met het minahassische verzorgingskontrakt te vergelijken is het zich met zijn gehele hebben en houden aan een ander overgeven (*makehidang raga*) op Bali. Degene aan wien men zich overgeeft heeft te zorgen voor begrafenis en lijkverbranding en voor de nagelaten betrekkingen, hij heeft daartegenover aanspraak op de nalatenschap.

Een aanwijzing, dat ook elders zulke verzorgingsverhoudingen bestaan als in de Minahasa is bijvoorbeeld de mededeling, dat in Ambon beschikkingen ter zake des doods voorkomen ten behoeve van hem, die den erflater tot zijn dood heeft verzorgd.

5. BENADELING VAN SCHULDEISERS

In hoeverre goederen verhaalbaar blijven voor schulden van den inlands bezitter ook nadat ze aan derden zijn overgedragen is een vraag, die regelmatig naar het ongeschreven recht der inheemse bevolking moet worden beantwoord. De eis van ontzag voor de belangen van hen, met wie men in het rechtsverkeer te maken heeft, de eis van goede trouw in dat rechtsverkeer, kon in vele gevallen de oplossing buiten twijfel stellen. Pogingen tot benadeling van schuldeisers door schijnhandelingen (absolute simulatie) vallen hierbuiten, zij zijn als schijnhandelingen achterhaalbaar. Benadeling van schuldeisers door toescheidingen, verdeling van gemeen huwelijksgoed, schenkingen, handelingen, welke men had kunnen nalaten en waardoor, nu men ze heeft verricht, vorderingen onverhaalbaar dreigen te worden, wordt in de beslissingen der gouvernementsrechters ongeldig geacht. Evenmin worden handelingen, waardoor goed is verkocht of verpand onder zodanige omstandigheden, dat de wederpartij redelijkerwijs moest begrijpen, dat schuldeisers door die handeling werden benadeeld, rechtens erkend. Het feit, dat algemeen bekend was dat tegen den verkoper een vordering aanhangig was, het feit van nauwe verwantschap tussen koper

en verkoper en dergelijke feiten meer zijn herhaaldelijk aangenomen als grondslag van de beslissing, dat het verhaalrecht van den krediteur door de rechtshandeling niet was te loor gegaan. Indien echter de derde bij de transaktie op dat punt te goeder trouw was, wordt hij beschermd tegen den krediteur. In zulke gevallen zou een oplossing mogelijk moeten zijn, die de belangen van krediteur en derde beide tot zekere hoogte laat gelden (bijvoorbeeld de opbrengst van den grond voor zekeren tijd doen komen aan den krediteur, die redelijkerwijs mocht verwachten, dat de grond voor zijn schuld goed was, doch het recht op den grond bij den koper laten). Wellicht komen dergelijke oplossingen in den vorm van minnelijke schikkingen wel tot stand.

Ook indien het vermogen van den debiteur is beklemd door het beschikkingsrecht der gemeenschap, of behoort tot een onverdeelden boedel, of op enige andere wijze gebonden is, is een gebrekkige executie-regeling oorzaak van veel moeilijkheden. In beslissingen moet gestreefd worden naar regelen, welke de belangen van den krediteur tot een redelijke verzoening brengen met de belangen van hen, te wier behoeve het bezit gebonden is. Nu trekt meestal de krediteur aan het kortste eind, maar worden toch ook wel eens de belangen van medegerechtigden door schuldeisers te hardhandig doorbroken.

6. HET BINDMIDDEL, HET ZICHTBARE TEKEN

Het verschil van de overeenkomst met bindsom en de kontante handeling ligt voor de hand — zij zijn als het ware elkaars tegendeel; men kan ze tegenover elkaar stellen als een consensuele tegenover een reële overeenkomst, een overeenkomst waarbij uit de wilsovereenstemming gevolgen voortvloeien, tegenover de overeenkomst welke bestaat in het verwezenlijken van de beoogde veranderingen zelf, waaruit dus als zodanig geen verplichtingen tot prestaties in de toekomst voortvloeien maar waarbij de prestaties op het ogenblik, waarop de overeenkomst gesloten wordt, plaats hebben. Men kan ook, wat wel eens voorkomt, beide soorten van handelingen, de kontante handeling en de overeenkomst met bindsom, reëel noemen, omdat bij beide enig goed overgaat van den een op den ander, zij het bij de eerste teneinde tevens den inhoud van de overeenkomst te verwerkelijken en bij de tweede om zich concreet

tot een verwerkelijking van de overeenkomst in de toekomst te binden. Meer wezenlijk is de overeenkomst met bindmiddel dan ook verwant aan de kredиethandeling. Het verschil tussen beide ligt slechts hierin, dat bij de kredиethandeling de prestatie door de ene partij reeds dadelijk plaats heeft, welke prestatie de kracht heeft te verplichten tot een al of niet nader bij de overeenkomst gepreciseerde tegenprestatie, terwijl bij de overeenkomst met bindsom de beide prestaties, gelijk zij bij de afspraak zijn vastgesteld, in de toekomst moeten worden verricht, en men zich van weerszijde daartoe verbindt.

Consensueel zonder meer mogen de bindsom-overeenkomsten uiteraard al evenmin heten, omdat de afspraak in woorden alleen ook daarbij nog niet tot iets verplicht. Pas wanneer door de overreiking van een klein geldstuk of van enig voorwerp de verbinding tussen partijen is te weeg gebracht binnen dewelke de afspraak haar werking doen kan, zijn de door de afspraak bepaalde verplichtingen geboren; die afspraak heeft heel dikwijls betrekking op het zullen verrichten van een kontante handeling: de een verbindt zich de *sawah*, het woonerf, ook het rund van den ander te zullen kopen, de ander dien grond enzovoorts te zullen verkopen. Zijn partijen het eens dan geeft de aanstaande koper aan den aanstaanden verkoper een gulden, een rijksdaalder als *pandjer*, *tanda*. Is de *pandjer* niet gegeven dan acht men zich niet gebonden, is de *pandjer* gegeven en ontvangen (*wis dipandjeri* zegt men in het javaans van de overeenkomst) dan voelt men zich gebonden. De wezenlijke betekenis in het dagelijks verkeer is, dat men dan ook de afspraak nakomt — een gevoel van magische gebondenheid, een besef van fatsoen, drijven daartoe. Adatrechtelijk is de betekenis slechts deze, dat de toekomstige koper de *pandjer* verbeurt, indien hij, na het geven van een bindsom, de afspraak niettemin niet gestand doet, of aan de andere partij redelijke aanleiding geeft de afspraak niet gestand te doen, terwijl omgekeerd, de toekomstige verkoper bij wanprestatie van zijn kant verplicht is de *pandjer* terug te geven en gewoonlijk het bedrag daarvan nog eenmaal te betalen. Het verbindend worden van een overeenkomst door een formeel woord wordt van de toradja meegedeeld, het „ja" zeggen en daardoor een betalingsplicht op zich nemen. Elders schijnt dat niet aldus voor te komen.

Tot naleving van de afspraak dwingen is (bijna) steeds

uitgesloten; geleden schade kan op dengene, die zich aan wanprestatie schuldig maakte, (meestal) worden verhaald.

Niet alleen doet de bindsom zich voor bij de afspraak in de toekomst een kontante handeling te zullen verrichten, maar bijvoorbeeld ook indien de ene prestatie wel is waar dadelijk aanvangt, doch van langen duur is, terwijl de andere prestatie in de toekomst geschieden moet; zo bij het arbeidskontrakt. Degene, die in dienst komt krijgt een *pandjer*, een kleinigheid, van den werkgever, die het loon achteraf betaalt. De *pandjer* wordt op de betaling gekort, vandaar de economische betiteling van de *pandjer* als voorschot (*persekot*) waarachter de adatrechtelijke en participerende betekenis schuil gaat.

Het verlovingsgeschenk. Een volkomen parallel verschijnsel in het huwelijksrecht is het verlovingsgeschenk. De wederzijdse verbondenheid vangt aan op het ogenblik van het overreiken van de verlovingsgift of het verlovingspand. Waar de verloving de inleiding is tot een bruidschat-huwelijk in een vaderrechtelijk geordende samenleving valt het verlovingsgeschenk dikwijls samen met de vooruitbetaling van een deel van den bruidschat. In Minangkabau en elders kent men de uitwisseling van verlovingstekens (*mempertimbangkan tanda*); meestal echter geeft de man het verlovingsgeschenk (dat veelal letterlijk bindmiddel heet (vergelijk de bl. 160 genoemde benamingen) en ontvangt de vrouw het. In Krintji is de *tanda paletak* een verlovingspand, dat na het huwelijk wordt teruggegeven. De gebondenheid is eveneens parallel aan de gebondenheid in het vermogensrecht; wie verbreekt of redelijke aanleiding geeft te verbreken verbeurt het verlovingsgeschenk (de familie van den jongen) of moet het dubbel teruggeven (de familie van het meisje) en schade (geschenken met het oog op het huwelijk) vergoeden.

Andere vormen. De band, die in de Minahasa de ongehuwde vader aan zijn kind bindt, wordt door hem bevestigd door middel van een adatgeschenk aan de moeder van het kind (*lilikoer*); zo ook werd de band van een adoptant met het geadopteerde kind soms door een geschenk in grond (*paradé*) gelegd. Ook aan die zichtbare tekenen schijnt de zin te moeten worden gehecht van een materiële uitdrukkingswijze voor een in de toekomst werkende ideële betrekking.

Aan talloze andere gebruiken ligt de gedachte ten grondslag,

dat het overdragen van enig tastbaar goed van den een op den ander een bij de overdracht gewenste verbinding te weeg brengt. Het geschenkje, gewoonlijk in eetwaar, dat een verzoek aan een macht- of gezaghebbend persoon vergezelt (in westerse ogen maar al te dikwijls omkoping); het geschenkje, dikwijls in vlees, dat een uitnodiging vergezelt; het procespand, procesgeschenk misschien, dat de eiser aan zijn vordering toevoegt, moeten op soortgelijke wijze worden verstaan; die geschenken banen den weg waarlangs de tijdelijke betrekking, die men wenst wordt gelegd en waarlangs het antwoord, de beslissing, komen kan. In dien zin zou men de betaling van *srama* bij deelbouw (bl. 107) met dit instituut in verband kunnen brengen. Ik heb iets van den ander aangenomen, ik ben nu verplicht tot hetgeen hij van mij verlangt, bijvoorbeeld een uitnodiging aannemen, een antwoord geven (zij het een weigerend antwoord), een beslissing geven (zij het een afwijzende), hem toelaten tot mijn grond als deelbouwer enzovoorts. Het is niet helemaal hetzelfde als de *pandjer*, maaı het is er ten nauwste aan verwant, magisch naar het schijnt van gelijke natuur. Bij de *pandjer*, de *paningset*, volgt het zichtbare teken op de afspraak, maakt geven en aannemen de afspraak wederkerig bindend; bij het geschenk, dat het verzoek vergezelt, verplicht men zich door het aannemen daarvan tot een antwoord; soms ook (bij de uitnodiging, bij de *srama?*) tot inwilliging; er zit in het geschenk enig (zij het misschien zwak) dwingend element.

Men kan zich door een zichtbaar teken ook binden aan bij afwezigheid genomen besluiten, gelijk hij doet, die op Bali zijn kris meegeeft aan een kerndorper naar de *dèsa*vergadering, indien hij zelf volstrekt verhinderd is; gelijk de weduwe op Bali doet, die de kris van haar overleden man aanwendt om, hem vertegenwoordigend, voor hem een kind (postuum) te adopteren; of aan bij afwezigheid verrichte rechtshandelingen, gelijk de vorst doet, die zich (op Java) bij een huwelijk met een bijvrouw doet vertegenwoordigen door een ambtenaar, aan wien hij zijn kris meegaf; men kan ook, gelijk de grote heren van Mandar op Zuid-Celebes, een meisje magisch aan zich binden door toezending van een kris, waarvan het meisje moet worden „losgekocht" wil het weer vrij zijn.

Het verbodsteken. Langs dezen weg komt de verwantschap voor den dag van het zichtbare teken, dat een

betrekking vestigt van persoon tot persoon met het zichtbare teken dat een betrekking legt van persoon tot grond of tot een boom, het verbodsteken (bl. 86), welks positieve zijde den rechtsband te weeg brengt, terwijl zijn negatieve werking anderen op een afstand houdt. Nog algemener nadert men aldus een der grondslagen van de individuele rechtsbetrekking tot datgene, waaraan men persoonlijk gearbeid heeft, den grond, een riviertje op Borneo, dat men heeft schoongemaakt, een boom, dien men bekapt heeft enzovoorts. Naar participerend denken wordt naar het schijnt op die wijze een metajuridische verbondenheid geschapen, welke in het adatrecht haar juridische weerspiegeling vindt.

D e a k t e. Het geschrift zal ook wel eens als zulk een zichtbaar teken worden opgevat. Niet wanneer het een akte is van een *djoeal*transaktie, dat is stelselmatig onhoudbaar (bl. 102); ook niet, indien het een bewijsstuk is van een geïndividualiseerde krediethandeling, omdat daarbij de bindende werking uitgaat van de verrichte prestatie zelf, welke prestatie dus zelf in haar werking aan het zichtbare teken verwant is, maar wel bijvoorbeeld wat betreft de ondertekening door het volkshoofd van de akte, waarmee hij voor de toekomst zichtbaar maakt de relatie van de gemeenschap met den nieuwen rechtstoestand of ook een briefje, dat men iemand geeft, die zich verbindt op den gever te stemmen of waarmee men een ander in dienst neemt en dergelijke.

In de v o r s t e n s f e e r is het zichtbare teken een overal gebruikelijke rechtsfiguur als uitbeelding en bevestiging van den rechtsband tussen vorst en vazal, vorst en volkshoofd. Een stel kleren, een wapen, een stok, ook een op metaal gegrifte erkenningsakte (*piagem*) worden door de vorsten aan de onder zijn gezag regerende lagere *radja* met dat doel gegeven en door hen als zodanig aangenomen. Wellicht is het geoorloofd met zulke zichtbare tekenen volkomen op één lijn te stellen de door den vorst aan hem onderdanige hoofden verleende titels. De aan den vorst aangeboden geschenken hebben omgekeerd dikwijls het karakter van begeleidingsgeschenk bij het verzoek om erkenning.

ZESDE HOOFDSTUK. STICHTINGEN

1. DE WAKAP

Een rechtshandeling, die een zeer eigen en in zekeren zin dubbel karakter heeft, moet afzonderlijk worden genoemd: het *wakap*-maken van grond of goed.

Met een dubbel karakter wordt bedoeld, dat die handeling enerzijds een handeling is nopens grond of goed, waardoor het objekt in een bizondere rechtspositie wordt gebracht (bl. 76), anderzijds echter tevens kan worden begrepen als het in het leven roepen van een adatrechtelijke zelfstandigheid, een rechtspersoon, in staat om als rechtssubjekt aan het rechtsleven deel te nemen.

De weergave van het islamitische rechtsinstituut *waqf*, dat in vele streken van den archipel is gerecipieerd, met den nederlandsen term „vrome stichting", heeft herhaaldelijk tot verwarring geleid; men is gaan menen, dat zulk een handeling slechts geoorloofd was voor een positief religieus, een vroom doel; in werkelijkheid kan men grond en goed *wakap* maken voor elk doel, dat niet in strijd is met de heilige wet. Wel is het mogelijk twee typen van *wakap* te onderscheiden, welke het veelvuldigst voorkomen; vooreerst het bestemmen van woongrond voor een moskee of een bidhuis (eventueel plus een bouwveld om van de opbrengst in het onderhoud van de moskee en het moskeepersoneel te voorzien, plus bijvoorbeeld koraanexemplaren voor het gebruik in de moskee); in de tweede plaats het bestemmen van een vermogensgedeelte als onvervreemdbaar goed ten behoeve van nakomelingen, die daarvan de inkomsten mogen genieten. Het rechtsinstituut is, gelijk gezegd, door islamitische indonesiërs gerecipieerd uit het recht van den islaam, zoals het daar geregeld is. Dat wil zeggen: de *wakap*-maker moet de volledige beschikking (adatrechtelijk beoordeeld) over het goed, dat hij tot *wakap* bestemt, hebben; het goed zelf moet duidelijk zijn aangewezen en mag niet tot een door den islaam verboden gebruik leiden; in duidelijke bewoordingen moet het (geoorloofde) doel zijn omschreven, tenzij een stilzwijgende bestemming onmiskenbaar is; het doel moet een blijvend karakter hebben; de bevoordeelde personen moeten zo duidelijk mogelijk zijn aangeduid en zo mogelijk de bevoor-

deling aannemen (*kaboel*). De *wakap*maker kan voorzien in het beheer door aanstelling van een beheerder; ontbreekt een beheerder dan is het hoofd van het moskeepersoneel, althans op Java, daartoe van rechtswege geroepen. Is aldus de handeling verricht (waarvan meestal een akte wordt opgemaakt), dan wordt de rechtspositie van het goed beheerst door het (godsdienstig bestanddeel van het) adatrecht; alles wat geschieden moet om het doel te verwezenlijken, ook procederen, behoort tot den plicht van den beheerder.

Zou de *wakap* uitsluitend in aanraking komen met het ongeschreven recht der inheemse bevolking, dan zou kunnen worden volstaan met de rechtsfiguur van goed zonder rechthebbende, welks bestemming volledig is bepaald en volledig kan worden verwezenlijkt door de eventueel afgedwongen naleving van de voorschriften, onder welke de *wakap* door den *wakap*-maker zijn gesteld en die daarvoor als wet gelden. Zodra de *wakap* echter in aanraking komt met een stelsel van geschreven recht, dat tot vooropstelling heeft dat alle goederen in het rechtsverkeer aan iemand toebehoren (zeg bijvoorbeeld het wetboek van strafrecht) is het nodig achter het afgezonderde goed een rechthebbende te denken, „de *wakap*", waarvan de beheerder de vertegenwoordiger is. De figuur is daardoor vollediger geworden, de rechtshandelingen met de *wakap* (bijvoorbeeld iets „aan de *wakap*" verkopen) kunnen daardoor ook in het ongeschreven recht zonder moeite tot uitdrukking worden gebracht. De *wakap* heeft, aldus bezien, de adatrechtelijke zelfstandigheid gemeen met de als rechtspersoon optredende vereniging (bl. 139), onderscheidt zich daarvan slechts, doordat zij niet een als eenheid optredende veelheid is; zij behoort dan ook als inlands rechtspersoon te worden begrepen.

2. DE STICHTING

Aldus verstaan is de *wakap* ongetwijfeld in het stelsel van het adatrecht een belangrijk aanknopingspunt voor de mogelijkheid, ook buiten de islamitische beperkingen van de *wakap* om, grond, goed of geld af te zonderen als adatrechtelijke zelfstandigheid, als stichting, waardoor een inlandse rechtspersoon in het leven is geroepen, welke binnen de perken van de oprichtings-

handeling, de akte, aan het rechtsverkeer kan deelnemen. Reeds herhaaldelijk bleek aan die mogelijkheid behoefte te bestaan, bijvoorbeeld indien men rente gevend geld (dat men wegens strijd met de godsdienstige wet niet tot *wakap* maken kan) voor een fonds, waaruit nakomelingen profijt zullen trekken, wil afzonderen. Die handeling moet geheel los van de gerecipieerde voorschriften van den islaam naar eigen behoeften worden beoordeeld; enig quasi verband-met-uitzonderingen met het *wakap*-instituut te construeren is methodisch onjuist en leidt tot onwezenlijke juristerij. Indien christen-indonesiërs zulk een rechtshandeling zouden willen verrichten zou de mogelijkheid naar dezelfde normen moeten worden beoordeeld als ten aanzien van islamieten. Waarom zou men zulk een in de sociale werkelijkheid groeiende, door het stelsel van het adatrecht verdragen, figuur door beslissingen buiten het ongeschreven recht mogen houden? In de beslissingen moeten daarentegen stelselmatig samenhangende regelen worden gevormd, welke aan de maatschappelijke noden den goeden rechtsvorm geven.

ZEVENDE HOOFDSTUK. PERSONENRECHT

Over de positie van gemeenschapsvreemden en over invloed van standverschillen werd reeds gehandeld in het eerste hoofdstuk; over stichtingen als rechtspersonen in het zesde hoofdstuk.

1. RECHTSPERSOONLIJKHEID DER VERENIGINGEN

Welke de rechtspositie is van de groepen, die zich als verenigingen hebben georganiseerd (bl. 124, 125), kan voor de verscheidenheid, die de werkelijkheid laat zien, niet in één formule gevangen worden. In heel veel gevallen doet zulk een vereniging zich voor als een zelfstandige eenheid, namens welke het bestuur ook in rechte handelt, welke geld en een gebouw en gronden bezitten kan en als hoedanig zij dan ook in het rechtsverkeer wordt erkend door een ieder, die vrij is van westerse rechtspersoonlijkheidsproblemen (hetgeen niet van alle instanties gezegd kan worden). De aansprakelijkheid van het verenigingsbezit voor verenigingsverplichtingen en het zelf eisen en verweren voor den rechter gaan daarmee samen. De vragen, of er een subsidiaire aansprakelijkheid der (handelende) bestuursleden of der verenigingsleden moet worden aangenomen en of de leden bij uittreding aanspraak kunnen maken op enig deel van het verenigingsbezit (bij de toba-batak regel) zullen telkens door de beslissende instanties moeten worden beantwoord en afhankelijk zijn van plaatselijke concrete faktoren.

In wettelijke bepalingen vond het bestaan van inlandse rechtspersonen sinds lang erkenning (landschappen, streekgemeenschappen, dorpen, christen-gemeenten, zelfstandige onderdelen van een kerk, minangkabause families, koöperatieve verenigingen). Een regeling, die de erkenning van verenigingen en maatschappen als inlands rechtspersoon gaat verbinden aan bepaalde voorwaarden van materiëlen en formelen aard is (1938) (gelukkig) in voorbereiding. Parallelle voorschriften zullen dan tevens ten aanzien van stichtingen moeten worden getroffen, ten einde te voorkomen, dat men in den vorm van een stichting tracht te ontvluchten aan hetgeen ter rechtsbeveiliging bij het zelfstandig maken van een vereniging gevorderd wordt. De stelselmatigheid van het recht verzet zich tegen een partiële voorziening op dit stuk.

2. NATUURLIJKE PERSONEN (HANDELINGS-BEKWAAMHEID)

Handelingsbekwaam is naar adatrecht de volwassen man en de volwassen vrouw, uiteraard binnen de perken van het gebonden familie- en gezinsbezit, welke gebondenheid in de verschillende rechtskringen, gelijk al meermalen is gebleken, ongelijk is van aard en kracht. Ook in een vaderrechtelijk milieu kan de getrouwde vrouw gewoonlijk zelfstandig handelen binnen den eigen kring, al is het adatrechtelijk overwicht van den man in een bruidschat-huwelijk zeer groot. In een inlijf huwelijk is evenwel van overwicht van den man geen sprake, integendeel. Door den gehuwden man te verlenen bijstand voor privé-zaken der vrouw, bijvoorbeeld het voeren van een geding in verband met een door haar persoonlijk gedreven handel, is naar het schijnt slechts in een enkele streek bekend.

Naar het adatrecht der kleine rechtsgemeenschappen is het ogenblik waarop een mens volwassen wordt, het ogenblik waarop hij of zij gehuwd uit de ouderlijke of schoonouderlijke gezinswoning wegtrekt en het jonge echtpaar als een zelfstandig gezin gaat wonen. Dat zelfstandig gaan wonen kan zijn het betrekken van een eigen apartement in de familiewoning, het betrekken van een huis op het woonerf der ouders, het betrekken van een huis op eigen woonerf; het zal soms een feitelijke vraag wezen of een bepaalde wijze van wonen moet worden opgevat als nog inwonen of als reeds op zich zelf wonen; de waardering van het milieu is voor het antwoord uiteraard van groot gewicht. Die waardering kan typisch blijken uit de bejegening bij het onderling en wederkerig hulpbetoon en bij de heilmaaltijden in den dorpskring. Daarbij toch wordt zichtbaar of de betrokkenen nog als inwoners werken voor anderen, dan wel zelfstandig voor zich en of zij zelfstandig worden uitgenodigd tot bijwoning van de *sedekah*, de *slametan*, den heilmaaltijd. Het ophouden huiskind te zijn is het einde der adatrechtelijke onvolwassenheid; niet het huwelijk zonder meer. In meer dan één rechtskring blijven jonggehuwden het eerste jaar, de eerste jaren, behoren tot het gezin der ouders bij wie zij inwonen; zij worden dan opgevoed tot de komende zelfstandigheid en krijgen bij hun uitvliegen (*mentjar*, jav., *mandjaé*, bat.) hun eigen bezit.

Bij afwijking van den normalen (ouderwetsen) gang van zaken kunnen allerlei vragen ontstaan. Hoe, indien van een gezin de ouders overlijden en de oudste zoon de leiding overneemt, terwijl hij langer dan gebruikelijk is ongehuwd blijft; hoe indien een jongen tot bijvoorbeeld een *désa*-ambt geroepen wordt, zelfstandig gaat wonen, doch nog niet trouwt; hoe indien jongelui ver buiten het gezin opgevoed, als student zelfstandig leefden en daarna zelfstandig en ongehuwd levende een betrekking aanvaarden? Men zal in beslissingen voor zulke gevallen kenmerken moeten vinden voor handelingsbekwaamheid en beperkingen daarvan. De plicht verwanten (*waris*) in rechtshandelingen te kennen maakt de grens tussen handelingsbekwaam en handelingsonbekwaam uiteraard onscherp. Die plicht zal in gevallen, welke op zich zelf misschien twijfel-gevallen zouden zijn, een handelen met voorkennis der verwantengroep meebrengen, waardoor moeilijkheden worden vermeden. In het rechtsverkeer, dat onttrokken is aan de commune samenleving, eisen de vragen naar bekwaamheid of onbekwaamheid stellige antwoorden. In zulke gevorderde kringen zal — in verband ook met den burgerlijken stand — de leeftijd in jaren (18 jaar?) zijn rol gaan spelen. Bij ordonnantie (staatsblad 1931 no. 54) is vastgesteld dat het woord minderjarig, in wettelijke bepalingen voorkomend, betekent: den leeftijd van 21 jaar nog niet voltooid hebbend (behoudens eerder huwelijk). Door den landraad op Java onder voogdij gestelden kunnen aan den landraad een vonnis vragen, dat hun onvolwassen-zijn is geëindigd (artikel 30 lid 2 van de ordonnantie van 31 Januari 1931, staatsblad no. 53). Krankzinnigen laat men zo lang ze niet gevaarlijk zijn hun gang gaan; een beroep op krankzinnigheid en dus handelingsonbekwaamheid kan echter worden gedaan. De rechter heeft de taak in zijn beslissingen vast te stellen, wat de rechtsgevolgen zijn van het niettemin zelfstandig gehandeld hebben van handelingsonbekwamen; daarbij voorop te stellen, dat hun handelingen altijd „nietig" zouden zijn, zou op een dwaalspoor leiden, hetgeen de wetgever erkent in artikel 29 lid 2 van het genoemde staatsblad 1931 no. 53. Het optreden als vertegenwoordiger (*wali*) van een huwende vrouw door haar vader of, bij diens afwezigheid, door een mannelijk familielid in de mannelijke lijn heeft een eigen, door gerecipieerd moslems recht bepaald karakter (bl. 178).

Hij die krachtens adatrecht voor een ander opkomt heet zeer algemeen diens *wakil*; op Java bijvoorbeeld ook *djoegoel*; voor de over handelingsonbekwamen zich uitstrekkende zorg van anderen vindt men op Ambon den term *perlindoengan*.

Het moeten vertegenwoordigd zijn (van den handelingsonbekwame) heeft als rechtshandeling naast zich: het zich doen vertegenwoordigen (door den handelingsbekwame). In gevallen, waarin persoonlijke verschijning noodzakelijk is, kan men zich om zeer dringende redenen toch wel eens doen vertegenwoordigen; somtijds wordt aan den vertegenwoordiger (ook: *wakil*) een zichtbaar teken, met name een kris, meegegeven (bl. 134).

Het voor elkaar optreden van verwanten is frequent, het opkomen van den man voor de vrouw eveneens; naar een machtiging, een handeling van uitdrukkelijke lastgeving, wordt niet gevraagd; die schijnt slechts nodig, wanneer vreemden als vertegenwoordigers willen optreden, hetgeen bij de rechtspraak in meer dan één rechtskring verboden is, soms daarentegen wordt geëist. Bij de gouvernementsrechtspraak geldt uiteraard de wettelijke eis van bizondere schriftelijke volmacht.

Het zich voor een keer doen vertegenwoordigen in de *proatin*, de rechtbank, door een volkshoofd in de Lampongs (en elders), door (een aannemelijk) iemand die eenvoudig in zijn plaats verschijnt, wordt, evenals het zenden van een *wakil* naar een *dêsa*vergadering op Java, geaccepteerd. Het aanstellen van een vasten vertegenwoordiger (*pegang penjamboet* Lampongs) is een formele rechtshandeling, die nog al eens verband houdt met den onwil van volkshoofden om als werktuig van bestuurs-*printah* op te treden, waarvoor de ngadjoe-dajak den naam *aso blanda*, europeanen-hondje, hebben.

Vaste vertegenwoordigers (helpers tevens) van adatwaardigheidsbekleders (*beudeul*, gaj., *toengkat*, min.) voor het mindere werk of om op te treden bij afwezigheid zijn overal bekend. Het zenden van een *wakil* ter bedevaart, indien men zelf niet gaan kan, is een vrome handeling.

ACHTSTE HOOFDSTUK
VERWANTSCHAPSRECHT

Als onderwerp van het verwantschapsrecht kan men vooropstellen de vraag naar de sociale gevolgen der biologische verwantschap en al dadelijk springt dan in het oog, dat in den archipel de rechtsgevolgen van biologisch gelijksoortige verwantschap zeer verschillend kunnen zijn. Overal bestaat in het algemeen een rechtsbetrekking gebaseerd op de verwantschap van ouders tot kinderen, doch de inhoud van die betrekking varieert en kan samenhangen met den aard van het huwelijk der ouders. Overal zijn rechtsgevolgen verbonden aan het gezamenlijk afstammen van dezelfde voorouders, doch binnen welken graad die gevolgen werken, of ze naar beide zijden werken of slechts naar één zijde en of aan afstamming van de ene zijde andere rechtsgevolgen zijn verbonden dan aan afstamming van de andere zijde staat van te voren niet vast en moet voor elk volk zelfstandig worden nagegaan.

Een opsomming van alle rechtsverhoudingen, waarvoor de verwantschap betekenis heeft zou leiden tot nutteloze herhalingen. De verwantschapsband als faktor in de struktuur der rechtsgemeenschappen kwam uitvoerig ter sprake in het eerste hoofdstuk; op het feit, dat verwantschapsbetrekkingen huwelijksbelemmering of huwelijksvoorkeur meebrengen behoort onder Huwelijksrecht te worden gewezen; de verwantschapsband als basis voor erfrecht moet onder het hoofdstuk Erfrecht een plaats krijgen, de verwantschapsband als grondslag voor verbondenheid wegens onrechtmatige daad bij het Deliktenrecht en de aanspraken van *waris* in verband met rechten van een hunner op een bouwveld of woonerf werden bij het Grondenrecht genoemd.

Afzonderlijke behandeling zullen hier slechts vinden de vragen:

1. wanneer en in hoeverre staat een kind bij zijn geboorte tot een vrouw en een man in de betrekking van kind tot moeder en vader;

2. in welke betrekking staat een kind bij zijn geboorte tot de verwantengroepen van moeder en vader;

3. op welke wijze wordt voor een kind, dat beide ouders (of een zijner ouders) verloor, gezorgd;

4. op welke wijze kan men door een rechtshandeling rechtsbetrekkingen in het leven roepen, gelijk aan de sociaal bepaalde rechtsbetrekkingen der biologische verwantschap.

De behandeling van die vragen brengt in aanraking met de spanning, die bij vele indonesische volken bestaat tussen het gezin en de familie (het geslacht, het clangedeelte), waarvan ook bij het huwelijks(goederen)recht en bij het erfrecht blijken zal, een spanning die er altijd is geweest, doch die door de levensomstandigheden van den laatsten tijd met toenemende uitzwerming over den archipel en toenemende zelfstandigheid van de jeugd door westers onderwijs sterker wordt. Ten gevolge daarvan neemt in het algemeen de betekenis van het gezin toe ten koste van die van de familie.

1. DE VERHOUDING VAN HET KIND TOT DE OUDERS

Bij de boven geformuleerde vraagstelling is onderscheid gemaakt tussen de verwantschapsbetrekking als algemeen begrip en de speciale betrekking van een kind tot zijn ouders. Dat is onder andere daarom nodig, omdat bij een vaderrechtelijke struktuur de verwanten van de moeder een andere betekenis hebben voor het kind dan de moeder zelf en bij een moederrechtelijke struktuur de verwanten van den vader een andere betekenis dan de vader zelf; allerlei betrekkingen (onderhoudsplicht, verzorgingsrecht, uithuwelijkingsbevoegdheid, erfrechtelijke verhoudingen) bestaan met de moeder als moeder of met den vader als vader, niet met hen als den naaste der familiegenoten.

Een kind tijdens huwelijk geboren heeft de vrouw, die het ter wereld bracht, tot moeder en den met haar gehuwden man, die het kind verwekte, tot vader. In die omschrijving zijn reeds de afwijkingen van het normale geval als mogelijkheden begrepen. Het buiten echt geboren kind heeft in sommige rechtskringen de ongehuwde vrouw uit wie het gesproten is op gelijke wijze tot moeder, als het tijdens huwelijk geboren kind zijn moeder (Minahasa, Ambon, Timor, Mentawai). Doch elders is er sterke afweer tegen de ongehuwde moeder en haar kind, werden beide oorspronkelijk (uit angst voor een geboorte waaraan de ceremoniën van het huwelijk niet voorafgingen?)

geëxcommuniceerd, gedood (verdronken) of als slaven aan den vorst gegeven, dus naar de sfeer der gemeenschapsvreemden overgebracht. Men kende en kent echter in verband daarmee instellingen om dat harde lot van moeder en kind te voorkomen: het gedwongen huwelijk van den man, die door de vrouw met wie hij al of niet verloofd was als den verwekker van het kind, waarvan zij zwanger is wordt aangewezen met die vrouw (de rapat-marga in Zuid-Sumatra veroordelen bijvoorbeeld nog steeds in zo'n geval tot het aangaan van een huwelijk evenals de rechter op Bali, die den man bij weigering straft, terwijl de dorpshoofden van Java feitelijk tot een huwelijk trachten te dwingen) en het noodhuwelijk, het huwen van een willekeurig man (zeg: het dorpshoofd) met een zwangere vrouw, ten einde de geboorte tijdens huwelijk te doen plaats hebben (*nikahta mbelan* = laphuwelijk, jav., *pattongkoq siriq* = schaamtebedekking, boeg.).

Nu de krachtdadige excommunicering niet meer of nog zelden (Nias) plaats heeft, worden moeder en kind getolereerd, zij het dat het kind (geringschattend) als basterd *astra* (bal.), *haram djadah* (jav.) bekend blijft staan, tenzij om bepaalde redenen wettigingshandelingen kunnen worden verricht (Bali); soms is een adatbetaling om in de gemeenschap te blijven, nodig. Het kind staat nu tot zijn ongehuwde moeder in gelijke verhouding als het tijdens huwelijk geboren kind. Op Bali zijn kinderen, geboren binnen een periode van aan het huwelijk voorafgaand feitelijk samenleven, wettig.

Tot den niet gehuwden man, die het kind verwekt heeft, staat in de Minahasa het kind in de verhouding als van een kind tot zijn vader. Wil de vader die verhouding van zijn kant boven twijfel stellen dan geeft hij aan de moeder, indien hij niet met haar samenwoont, het geschenk *lilikoer* (bl. 133). Elders heeft het buitenechtelijk kind adatrechtelijk geen vader. Christen-inlandse kinderen kunnen soms (ook krachtens de ordonnantie van 1933 staatsblad no. 74), bij huwelijk worden gewettigd (*dièrkèn*, Ambon).

Is een kind tijdens huwelijk door een anderen man verwekt dan door dengene, met wien de vrouw was getrouwd, dan is de man met wien zij gehuwd is adatrechtelijk de vader van het kind, tenzij hij zijn vaderschap op aannemelijke gronden verwerpt, hetgeen althans op Java mogelijk is; anders alweer in

de Minahasa waar ook in dat geval de natuurlijke vader als vader wordt erkend, uiteraard voorzover zijn vaderschap komt vast te staan.

Naar adatrecht schijnt niet relevant, hoeveel tijd na de sluiting van het huwelijk het kind geboren wordt; het recht van den islaam eist, dat het kind meer dan zes maanden na de huwelijkssluiting wordt geboren, wil het als wettig worden aangemerkt; die regel heeft wellicht hier of daar (doch in elk geval zelden) invloed op het adatrecht; hij heeft echter stellig de genoemde instituten van dwang- en noodhuwelijk niet aangetast.

Naar adatrecht heeft een kind, na de ontbinding van een huwelijk geboren, den man tot vader indien het binnen de zwangerschapstermijn ter wereld kwam; de vier jaren van het recht van den islaam zijn nergens overgenomen.

Kinderen uit bijvrouwen staan achter bij kinderen uit de hoofdvrouw met name wat aangaat het erfrecht en den stand des vaders.

Het rechtsgevolg van de betrekking kind-vader en kind-moeder is overal een huwverbod van vader met dochter en moeder met zoon; voorts wederzijdse onderhoudsplicht en verzorgingsrecht; daarbij kunnen echter de aanspraken der unilaterale familie in bepaalde gevallen, waarover nader op bl. 152 de plichten en aanspraken van vader of moeder ter zijde stellen; steeds moet de vader, indien hij aanwezig is, optreden als *wali* (vertegenwoordiger) voor zijn dochter bij huwelijken, welke naar de leer van den islaam gesloten worden. Het erfrecht ab intestato tussen ouders en kinderen berust meer op de verwantenordening dan op de verhouding ouder-kind; de toescheidingspraktijk brengt daarin echter, bijvoorbeeld ten behoeve van de betrekking van een minangkabausen vader tot zijn zoon, praktisch veel verandering (bl. 205).

Opheffing, prijsgeving door een rechtshandeling van de rechtsverhouding ouders-kinderen, verstoting van een zoon door zijn vader, is in verschillende rechtskringen formeel mogelijk, *mangaliplip* (Angkola) *pegat mapianaq* (Bali).

Het toevertrouwen van een kind aan anderen ter verzorging, als *anaq piara*, is als een wijze waarop men aan zijn onderhoudsplicht voldoet den ouders overal geoorloofd. Het is een gans andere handeling dan de straks te bespreken afstand in adoptie,

al kost het feitelijk soms moeite te onderkennen met welke der beide handelingen men te maken heeft. Een toevertrouwd kind kan door de ouders te allen tijde worden teruggenomen tegen vergoeding van onderhoudskosten.

2. DE VERHOUDING VAN HET KIND TOT DE VERWANTENGROEPEN

Of een buitenechtelijk kind daar, waar het in geringschattenden zin als zodanig blijft bekend staan, waar de ongehuwde moeder en haar kind ter nauwernood in de gemeenschap worden geduld, in elk opzicht op gelijke wijze tot de verwantengroep der moeder in betrekking staat als een wettig kind is nog weinig onderzocht. In Redjang is dat niet zo, staat het buitenechtelijk kind buiten de verwantengroep; op Java is er naar het schijnt tussen een buitenechtelijk en een wettig kind in dit opzicht geen verschil. Waar de betrekking van het buitenechtelijk kind tot den vader erkend wordt, werkt zij ook ten aanzien van zijn verwantengroep.

Gelijk in het eerste hoofdstuk ten dele reeds werd vermeld, is de sociale verwantenordening (de sociale waardering der biologische verwantschapsbetrekking) zeer verschillend. Slechts enkel hoofdzaken kunnen op deze plaats daaromtrent worden herhaald en gezegd.

In sommige rechtskringen staat de verwantengroep van den vader in precies dezelfde verhouding tot het kind als de verwantengroep van de moeder; de ouderrechtelijke, parentele, bilaterale verwantenorde. Huwverboden, huwelijksvoorkeur, erfrecht, onderhoudsplicht, al die rechtsbetrekkingen zijn naar beide zijden in gelijken graad gelijk. Twee figuren moeten daarbij echter worden onderscheiden. Vooreerst de stammen van bijvoorbeeld de binnenlanden van Borneo en Middel-Celebes, waar een endogamie (een praktijk van huwen binnen den stam op eigen woongebied) en een afgeslotenheid van die stammen tegenover vreemden zulk een ouderrechtelijk stelsel handhaven; wel kan het daarbinnen gewoonte zijn, dat de mannen in de families hunner vrouwen gaan wonen, zodat een kind veel meer merkt van de moeders familie dan van de vaders familie, maar adatrechtelijk is er geen verschil tussen die twee. In de tweede plaats de volken, die niet in groter genealogisch verband

leven doch gezinsgewijs geordend in territoriale gemeenschappen, zoals in Atjeh, op Java enzovoorts. Daar kan men uiteraard van een exogamie of endogamie op basis van verwantengroepering niet meer spreken (wel soms van endogamie van dorpen); huwelijksverboden, huwelijksvoorkeur, erfrecht, onderhoudsplicht zijn naar beide zijden gelijk. Slechts treft men bij nauwkeurig toezien herhaaldelijk gebruiken aan, welke vermoedelijk herkomstig zijn uit een periode, waarin een eenzijdige verwantenorde gold of die door de eenzijdige verwantenorde, welke aan het recht van den islaam ten grondslag ligt, zijn beïnvloed; dergelijke gissingen omtrent de herkomst staan echter los van de vraag naar de huidige functie en rechtswaarde van zulke gebruiken. Op de eilanden Borneo en Celebes kan men van het binnenland naar de kusten toe een overgang waarnemen van een in stam-, geslacht- en familiegemeenschappen gebonden ouderrechtelijke ordening naar een ouderrechtelijke orde, waarin de gezinnen (binnen het dorp) de enige eenheden zijn.

In andere rechtskringen is de sociale verwantenorde niet tweezijdig, doch eenzijdig, unilateraal, vaderrechtelijk of moederrechtelijk.

Dat beduidt in de eerste plaats, dat de verwantengroepen (families, clangedeelten), welke als sociale eenheden onderkenbaar zijn tengevolge van haar innerlijke ordening en haar als eenheid betrokken zijn op grond, huizen, andere goederen, op een naam, een titel, een adatrang of wat dan ook, zijn samengesteld naar een eenzijdig afstammingsprincipe en dientengevolge omvatten óf slechts hen die langs de mannelijke lijn van één gemeenschappelijken voorvader afstammen óf slechts hen, die langs de vrouwelijke lijn van één gemeenschappelijke voormoeder afstammen. Hebben in één samenleving de beide eenzijdige ordeningsprincipes geleid tot als sociale eenheden onderkenbare — dus dooreenlopende — verwantengroepen, elk met eigen hoofden, een eigen naam, eigen bezittingen en belangen, waarbij dus ieder (met zijn volle broers en zusters) deel uitmaakt van twee clans, die waartoe de verwanten behoren die langs vrouwelijke lijn met hem van dezelfde stammoeder afstammen en die waartoe de (heel andere) verwanten behoren die met hem langs mannelijke lijn van denzelfden voorvader afstammen, dan kan men daarvoor den naam dubbelunilaterale orde aan de ethnologie ontlenen. Zo natuurlijk en eenvoudig

zulk een dubbele orde voor wie daarin leeft zijn moge zo verwikkeld kan zij zijn voor den waarnemer van buiten; in de huidige rechtsorde der gemeenschappen van den archipel komt zij weinig voor. Het traditioneel vererven van bepaalde goederen van vader op zoon en daarnaast van andere goederen van moeder op dochter is wellicht een dubbelunilaterale trek (Atjeh, Savoe).

Bij vele indonesische volken echter heeft het enkelvoudig eenzijdige ordeningsbeginsel tot sociaal onderkenbare groepering geleid en is hetzij de matrilineale clan hetzij de patrilineale clan de enige basis der verwantenorde; vooral door de exogamie weet zij haar eenzijdigheid te bewaren.

Die eenzijdigheid der verwantenorde beduidt dus in de tweede plaats, dat het kind bij zulk een ordening tot de verwantengroep van zijn moeder in een andere sociale verhouding staat dan tot de verwantengroep van zijn vader. Bij de moederrechtelijke ordening is de verwantengroep der moeder voor het kind de sociaal boven alles belangrijke, dadelijk komt het kind daarmee in al zijn levensverhoudingen in aanraking, het huwverbod, de exogamie, werkt in die groep; bij de vaderrechtelijke orde is de clan van den vader van soortgelijk belang. Zulks betekent echter n i e t, dat bij moederrechtelijke groepering het (moederrechtelijk) clangedeelte van den vader voor het kind z o n d e r betekenis zou zijn; evenmin dat bij vaderrechtelijke groepering het (vaderrechtelijk) clangedeelte van de moeder voor het kind zonder betekenis zou zijn. In Minangkabau is voorbeeldshalve de vaders familie (*bako baki*) bij allerlei plechtigheden als zodanig vertegenwoordigd, zij komt soms te hulp voor het levensonderhoud van een kind, er is te haren opzichte een duidelijke huwelijksvoorkeur, eerder dan andere vreemden kan zij goederen overnemen van een uitstervende familie. In de Bataklanden heeft het (patrilineaal) clangedeelte der moeder voor een jongeling in de eerste plaats de betekenis, dat hij daaruit bij voorkeur zijn vrouw te kiezen heeft en heeft verder voor hem de sociale waarde der *hoela-hoela-boroe*-verhouding (toba) welke reeds ter sprake kwam (bl. 36). Op Soemba dragen de (vaderrechtelijke) verwanten van de vrouw bij tot den bruidschat van haar zoon enzovoorts. Ook al is dus slechts één der twee eenzijdige (biologische) verwantengroepen in een samenleving van sociale betekenis geworden, niettemin hebben voor

een kind de op die eenzijdige wijze geordende groepen van vader en moeder sociale waarde, zij het die van den vader verreweg de meeste in een vaderrechtelijke orde en die van de moeder verreweg de meeste in een moederrechtelijke orde. Het hier gezegde is echter alleen dan compleet, indien bij een volk met (enkelvoudige) eenzijdige verwantenorde slechts één soort van huwelijk bestaat, zoals in Minangkabau en bij de toba-batak (bl. 165). Er zijn echter ook inheemse volken waarbij (ten minste) twee wijzen van huwen bekend zijn: het bruidschathuwelijk, waardoor het kind gaat behoren tot het (vaderrechtelijk) clangedeelte des vaders en het inlijfhuwelijk waardoor het kind gaat behoren tot het (vaderrechtelijk) clangedeelte der moeder. In het laatste geval is dus moeders (vaderrechtelijk) clangedeelte (haar familie) voor het kind van alomvattend sociaal belang. Blijven die inlijfhuwelijken uitzondering dan blijft de verwantenorde haar vaderrechtelijk karakter behouden; zouden de inlijfhuwelijken regel worden (Saparoea?), dan zou daaruit noodzakelijk een moederrechtelijke orde voortvloeien. Zijn bruidschathuwelijken en inlijfhuwelijken even frequent (als in de Redjang, bl. 19) dan zijn de sociaal onderkenbare verwantengroepen samengesteld uit verwanten, die afstammen van denzelfden voorvader of dezelfde voormoeder en welke afstamming al naar gelang den huwelijksvorm der ouders óf langs mannelijke óf langs vrouwelijke lijn berekend wordt. Men heeft daarmee geen parentele orde verkregen, evenmin een dubbelunilaterale orde, noch kan men blijven spreken van vaderzijdig of moederzijdig, want de uitzondering zou even groot zijn als de regel, welke men aldus willekeurig zou vooropstellen (al zijn er in de Redjang wel symptomen, welke op een patrilineaal overwicht wijzen) — doch men heeft naast elkaar staande eenzijdig geordende verwantengroepen (*soekoe*), terwijl de lijn die de eenzijdigheid te weeg brengt, telkens verspringt van vaderszijde naar moederszijde (afhankelijk van den huwelijksvorm); men kan dit dus de alternerend eenzijdige verwantenorde noemen. Ook daarbij zijn uiteraard beide verwantengroepen, die van den vader en die van de moeder, voor het kind van sociaal gewicht, maar altijd is een van de twee primair, de ander zeer secundair. Een dergelijke alternerende orde (waarbij het instituut van kind-overdracht van moeders op vaders clangedeelte als begeleidend verschijnsel schijnt te behoren)

is wellicht ook in de Grote Oost hier en daar aanwijsbaar.

Een eenzijdige verwantenorde kan een zekere ouderrechtelijke inslag hebben, indien (zoals op Bali) exogamie niet bekend is, of in onbruik raakt (Mentawai), dan wel het huwelijk binnen het clangedeelte ter vermijding van hoge kosten geoorloofd wordt (Middel-Timor), of indien een derde soort huwelijk bestaat, waardoor het kind in gelijke positie wordt gebracht tot de verwantengroepen van vader en moeder (*semendo radjo radjo*, Redjang; *tambiq anaq djoerai doewa negeri doewa*, Pasemah). Bij de moederrechtelijke semendoërs en rebangers van Zuid-Sumatra handhaaft het oudste kind met de kern van den familie- of gezinsboedel door haar huwelijksvorm het moederrecht (*toenggoe toebang*) doch voor het overige is door het *semendo-anaq-tengah*-huwelijk de orde ouderrechtelijk.

Een belangrijk doch nog weinig onderzocht punt is de vraag in hoeverre het doorsnijden van verwantschapsbanden, dat het gevolg is van de dorpsstichting (bl. 22, 84) voor de exogamie betekenis heeft (stellig niet steeds en stellig niet nooit). Over de mogelijkheid terzake van een huwelijk de exogame groep te kloven beneden bl. 162. De vraag waar een gezin zich vestigt, bij de vadersfamilie (patrilokaal) of bij de moedersfamilie (matrilokaal) is feitelijk voor het kind van grote betekenis maar de adatrechtelijke betrekkingen tot de verwanten(groepen) kunnen daardoorheen lopen; op Borneo bijvoorbeeld wil ondanks ouderrechtelijke verhoudingen de vrouw toch bijna steeds in elk geval tot na de geboorte van haar eerste kind in eigen kring blijven.

Een algemene trek van indonesische verwanten-orde is de zogenaamde klassifikatorische verwanten-waardering. De hele generatie der ouders neemt in sommige opzichten ten aanzien van het kind dezelfde plaats in als de vader en de moeder zelf. Generatieverschil schept huwverbod.

3. DE ZORG VOOR WEZEN

Komt in een gezin een der beide ouders te ontbreken, terwijl er nog onvolwassen kinderen zijn, dan zet in een streek met ouderrechtelijke verwantenorde de andere ouder de uitoefening van de ouderlijke macht voort — tenzij de kinderen aan de familie van den overledene worden overgelaten, als

bij de ngadjoe-dajak wanneer de man een vreemdeling is. Komen in zo'n ouderrechtelijke streek beide ouders te ontbreken dan rust op de naaste verwanten (de families) van een van beide zijden, welke daartoe tevens het best in de gelegenheid is, de plicht voor de wezen te zorgen. In welken kring de kinderen tijdens het leven der ouders werden opgevoed is juist hierbij uiteraard van grote betekenis. Ook kan daarop van invloed zijn de betaling, die bij het huwelijk gedaan is, als bij sommige dajakstammen van Borneo. Grotere kinderen beslissen zelf naar hun persoonlijke voorkeur. Tot welke concrete oplossing die beide factoren: naaste verwant en daartoe het best in de gelegenheid (afgezien van de voorkeur der kinderen) telkens leidt is familie-zaak. Mochten daarover moeilijkheden rijzen of mocht er niemand of slechts een ongeschikt iemand beschikbaar zijn, dan benoemt op Java en Madoera de landraad een voogd (hoofdstuk II van de ordonnantie van 31 Januari 1931, staatsblad no. 53).

Komt bij een volk met eenzijdige verwantenordening degene der ouders te overlijden, die zijn (haar) kinderen niet onder het gezag der eigen familie-hoofden bracht, dus in Minangkabau de vader, in de Bataklanden, Lampongs, Bali enzovoorts de met bruidschat gehuwde moeder, dan zet de langst levende ouder het ouderlijk gezag binnen het familiegezag alleen voort. Overlijdt bij zulk een struktuur echter de andere ouder, degene dus die het kind binnen zijn of haar eigen familie-verband bracht dan wordt de spanning tussen gezin en familie duidelijk zichtbaar. In Minangkabau blijven de kinderen onder het gezag der familie van hun (overleden) moeder; hun vader zal zich met hen zoveel bemoeien als de feitelijke omstandigheden het toelaten. Bij de batak blijft evenals op Bali de moeder der kinderen na den dood van den vader als opvoedster der kinderen in de familie van den vader, hetzij als vrouw van vaders jongeren broer (zwagerhuwelijk) hetzij als weduwe. Zou zij naar haar eigen familie willen terugkeren of met iemand anders willen huwen dan kan zij van de familie van haar man scheiden, maar de kinderen blijven onder dat familiegezag. Heeft uitzwerming of hebben andere omstandigheden geleid tot sterker gezinsleven dan vroeger gebruikelijk was, dan kunnen veranderde omstandigheden dien regel aantasten door den uitzonderingsregel: „tenzij het belang van de kinderen

meebrengt, dat zij tot hun volwassen zijn onder het ouderlijk gezag van hun moeder in de levenssfeer, waaraan zij gewend zijn, met haar een gezin blijven vormen." De goederen kunnen dan echter onder beheer van de mans familie blijven, al moet de opbrengst daarvan ten behoeve van de kinderen komen.

Overlijden beide ouders dan komt (blijft) bij een eenzijdige verwantenorde het gezag over de kinderen, dat wil zeggen zowel de zorg voor hun persoon als voor hun goed aan de familiehoofden of oudsten, onder wier gezag het gehele gezin (in verband met het huwelijk der ouders) reeds stond.

Over het gevolg van huwelijksontbinding onder de levenden voor de kinderen bl. 188.

4. KINDSAANNEMING

Boven kwam reeds ter sprake, dat door een rechtshandeling invloed kan worden geoefend op het bestaan van betrekkingen, die gelden als sociaal bepaalde biologische verwantschapsbanden. Dat is vooreerst het geval bij het inlijfhuwelijk. In een vaderrechtelijke orde, waar de familiehoofden onder hun gezag en tot hun opvolgers hebben de langs mannelijke lijn verwante familiegenoten, kan door een huwelijk zonder bruidschat aan de biologische verwantschap via de moeder de sociale werking worden gegeven dat de kinderen tot haar (vaderrechtelijke) familie gaan behoren. Daarover nader onder huwelijksrecht.

De handeling, waardoor men een niet tot de familie behorend kind zodanig in de familie kan opnemen, dat daardoor een met de sociaal bepaalde biologische verwantschap gelijkstaande betrekking wordt geschapen, is in den archipel zeer algemeen; die handeling heet in het nederlands kindsaanneming, adoptie.

In de eerste plaats moet genoemd worden de a d o p t i e v a n v r e e m d e n in een hechte verwantengroep, een clangedeelte, een familie. Het kind wordt los gemaakt uit zijn oude omgeving en tegen een aequivalent van magische goederen, een betaling, opgenomen in de adopterende familie; de adoptie als kontante handeling (bl. 88). De aanleiding is vrees voor uitsterven van de familie; het kinderloze gezin handelt in en met de familie; het kind wordt aangenomen door een ouderpaar doch de handeling is familiezaak. Het kind neemt volledig de plaats in van een natuurlijk kind van het adopterende ouderpaar en is

los van zijn oorspronkelijke verwantengroep. De adoptie geschiedt met plechtigheden (rites de passage) en met medewerking der hoofden, zij moet *terang* zijn, opgeheven in de rechtsorde der gemeenschap (Nias, Gajo, Lampongs, ook Borneo). In Minangkabau schijnt adoptie niet voor te komen, in het grensgebied tussen Minangkabau en Mandailing wel eens een enkele maal, in Angkola niet.

De adoptie op Bali (*njentanajang*) in de tweede plaats geschiedt bijna steeds binnen den groten traditioneelverwanten clan (*poeroesa*) al wordt in den laatsten tijd (weer) meer toegelaten dat men kinderen van buiten dien kring aanneemt; in sommige dorpen worden ook familieleden van de vrouw (van de *pradana*) tot kind aangenomen. Heeft de hoofdvrouw geen kinderen doch de bijvrouw wel, dan worden die kinderen wel door adoptie kinderen der hoofdvrouw gemaakt. Indien er geen mannelijke verwanten zijn die voor adoptie in aanmerking komen, kan ook een meisje als *sentana* worden aangenomen. Het kind wordt door een dubbele rechtshandeling eerst (met doorbranding van een draad) afgescheiden van de eigen familie en door een adatbetaling van duizend *kèpèng* en een stel vrouwenkleren van de eigen moeder losgemaakt, daarna aangehecht aan de adopterende familie: *diperas*. De adopterende man handelt in overleg met zijn familie; bekendmaking in de *dèsa* (*siar*) heeft plaats, van vorstenwege moest vergunning worden gegeven, vorstenbeambten maakten een akte op (*soerat peras*). Motief is vrees voor kinderloos overlijden voor te loor gaan van de eigen afstammingslijn. Geschenken worden gegeven aan het kind zelf. Het kind is na de adoptie volledig verwant aan zijn nieuwe familiegenoten en ook ten aanzien van het erfrecht afgesneden van zijn oude familie. Na den dood van den man kan de weduwe voor hem adopteren (bl. 134).

In de derde plaats moet genoemd worden de figuur van neefjes- (en nichtjes-)adoptie van Celebes, Java en elders, ook wel voorkomende naast de adoptie van vreemden en daarvan door verschil in benaming en door het achterwege blijven van de betaling onderscheiden (gajo, de Pasemah, de pepadongroepen in de Lampong). De neefjes-adoptie is een verschuiving binnen de familie in ruimen zin (te vergelijken

met de verschuiving van grondbezit door toescheiding); van betalingen is gewoonlijk geen sprake. Toch blijkt in Oost-Java nog een instelling te bestaan die daar de adoptie als kontante handeling doet kennen, namelijk het betalen van het (magische) bedrag *rong wang sagobang* (17½ cent) aan de natuurlijke ouders als tovermiddel om den band van het kind met zijn ouders te verbreken (*pedot*). In de Minahasa kent men het zichtbare teken *paradé* (niet *lilikoer* naar het schijnt) aan het kind gegeven ter bevestiging van de adoptie (bl. 133); over het daar „adoptie" geheten verzorgingskontrakt bl. 129. Het kinderloze gezin handelt voornamelijk ten einde voor nakomelingen te zorgen, die de eigen afstammingslijn voortzetten, doch ook met allerlei andere oogmerken (het krijgen van een werkkracht in huis enzovoorts). Ook gezinnen met kinderen adopteren; men adopteert ook in de hoop daardoor later zelf kinderen te krijgen, alsmede uit medelijden met een verweesd jongetje. Van medeweten der dorpshoofden is bijvoorbeeld op Java en in Zuid-Celebes zelden sprake; elders worden familie- en volkshoofden wel eens in de handeling gekend; in de Pasemah wordt de handeling *terang* gemaakt door medeweten der ganse verzamelde doesoenbevolking, de *laman doesoen*. Op Java komt ook wel adoptie van vreemden voor, doch de neefjes-adoptie is ver overheersend; zij werkt verstevigend op den familieband. Het geadopteerde kind wordt geheel als eigen kind behandeld, het geadopteerd zijn wordt niet meer genoemd. Het blijft wat het erfrecht betreft echter aanspraak behouden op den boedel der werkelijke ouders. Op den boedel der adoptief ouders heeft het eveneens een zekere aanspraak, doch wellicht (juist omdat de adoptie geen familie-zaak is en omdat de handeling niet *terang* gemaakt wordt) niet op de geërfde goederen, die terug moeten naar de eigen familie van den man of de vrouw (bl. 211). In Zuid-Celebes bestaat wel een toescheidingspraktijk, doch naar het schijnt geen aanspraak van het geadopteerde kind als abintestaat erfgenaam.

Ten slotte kan als een afzonderlijk instituut worden genoemd het adopteren door een kinderlozen man van zijn stiefkinderen (de kinderen van zijn vrouw), gelijk onder andere in de Redjang voorkomt (*moelang djoerai*) en daar niet geoorloofd is zolang de vader der kinderen in leven is, en bij de maänjan-sioeng-dajak (*ngoekoep anaq*).

Het verheffen van een zoon van een bijvrouw tot zoon van hoofdvrouw verandert diens rechtspositie en schept voor hem aanspraken op opvolging van den vader in zijn waardigheid (Lampongs); op Bali moet, indien de bijvrouw een eigen offerplaats heeft, het overbrengen van haar zoon geschieden met het bovengenoemde volledige adoptie-ceremonieel.

In vaderrechtelijke streken worden uiteraard jongens geadopteerd, tenzij men (zoals op de Kei-eilanden wel plaats heeft) een meisje adopteert om te zorgen dat een jongen het gewenste cross-cousin-huwelijk kan sluiten. Hetzelfde heeft op Soemba plaats: de adoptie van een meisje in een vaderrechtelijk clangedeelte (*kabisoe*) om een huwelijk met een jongen van een bepaalde andere *kabisoe* mogelijk te maken, en vergelijkbaar hiermee schijnt het opnemen van de vrouw met wie de batakse priestervorst Si Singamangaradja wilde trouwen in een *marga* van de Lontoeng-groep omdat de Singamangaradja zijn vrouw uit zulk een marga behoorde te nemen. Het adopteren van meisjes bij de semendoërs van Zuid-Sumatra of bij de landaken tajan-dajak om een dochter te hebben, die het kernvermogen kan blijven beheren (bl. 200), en die dan een plaats krijgt boven zoons, is evenzeer begrijpelijk.

Het adopteren van een man, die met een dochter van den adoptant een huwelijk sloot komt op Bali en in de Grote Oost (naast het inlijfhuwelijk zonder adoptie) voor; afgezien daarvan betreft gewoonlijk adoptie ongehuwde kinderen; zij geschiedt algemeen door gehuwden (op Bali ook wel eens door ongehuwden) die zoveel ouder dan de geadopteerden zijn, dat de geadopteerden, wat den leeftijd betreft, hun eigen kinderen zouden kunnen zijn.

Het te niet doen van een adoptie is in beginsel mogelijk in de gevallen waarin verstoting van een kind kan plaats hebben (bl. 146), op Bali om nog vele andere redenen van ongenoegen, gelijk ook op Borneo doch tegen een hoge deliktsbetaling.

Een rechtshandeling, die in dit verband behoort te worden genoemd, is het op het eiland Bali tot gezinsvoortzetster (*sentana*) maken van een dochter. Alleen de zoon kan bij den dood van den vader diens boedel ontvangen en voortzetten als hoofd van het gezin (bl. 200). Zijn er geen zoons dan kan een jongen worden geadopteerd, hetzij door den vader, hetzij na diens dood voor hem door zijn weduwe. In plaats daarvan kan echter de

vader een dochter tot *sentana* verheffen en haar daarmee de rechten en verplichtingen van een oudsten zoon geven. Zulk een dochter kan geen ander huwelijk sluiten dan een inlijfhuwelijk, haar man heet dan *sentana tarikan*.

Ten slotte moet als rechtshandeling, waardoor de verwantschapspositie van een kind verandert, worden herinnerd aan de overbrenging door een vader van een of twee zijner kinderen uit het clangedeelte (*soekoe*) van de moeder, waartoe zij krachtens het inlijfhuwelijk behoorden, naar zijn eigen *soekoe*; die overbrenging geschiedt óf tengevolge van een traditioneel vastgestelde betaling bij het huwelijk óf door een latere betaling (*pedaoet*, redj.); zij behoort tot de kontante handelingen (bl. 88).

NEGENDE HOOFDSTUK. HUWELIJKSRECHT

1. HUWELIJKSVORMEN

Men kan zeggen dat het huwelijk naar adatrecht in zeer ongelijke onderlinge verhouding familiezaak, gezinszaak, gemeenschapszaak, standszaak en een persoonlijke zaak is.

Voor verwantengroepen, welke zich als eenheden, als rechtsgemeenschappen voordoen (clangedeelten, geslachten, families) is het huwelijk der genoten (dat der mannen, dat der vrouwen of dat van beide) het middel waardoor de groep regelmatig kan voortbestaan, het middel waardoor een, de groep voortzettende, nieuwe generatie kan ter wereld komen. Binnen die familiegemeenschappen is het huwelijk echter ook steeds de wijze waarop een bepaald, tot die gemeenschap behorend, gezin zijn eigen lijn in de toekomst doortrekt (hoopt door te trekken), gezinszaak dus, zaak der ouders. Hebben de verwantengroepen niet de waarde van rechtsgemeenschappen, is het gezin in het rechtsleven primair (geworden) dan is, hoezeer verwanteninvloed voelbaar blijven kan, het huwelijk in eerste instantie een zaak van het gezin, waaruit de kinderen dadelijk of na enigen tijd door hun huwelijk losraken, ook dan voortzettende de (sociale) levenslijn der ouders (of van één der ouders). Bij eenzijdige familieverbanden is het huwelijk bovendien het middel, waardoor de aanverwantschap der groepen geregeld wordt; het is onderdeel van het clanverkeer, waardoor de clangedeelten hun evenwichtspositie in den stam, in het zelfgenoegzame geheel van volksgenoten, handhaven of herzien. Vandaar dat rechtsgeschillen tussen twee families, oude familieveten, wel eens uit de wereld geholpen worden door een huwelijk van een man uit de ene familie met een vrouw uit de andere te bewerkstelligen (Bataklanden).

Ten aanzien van de rechtsgemeenschappen, die de eenheden van volksordening zijn, de dorps- en streekgemeenschappen, is het huwelijk der genoten het belangrijke element in hun overgang, voorzover zij daarvoor overigens in aanmerking komen, tot de sociale kern der gemeenschap, die de volle lasten en lusten draagt en ten volle verantwoordelijk is voor het ideëele en materiële welvaren der gemeenschap.

Door het (goedgekozen) huwelijk worden ook de standen in

en buiten de gemeenschappen in stand gehouden, in zoverre is het huwelijk standszaak.

Al die verschillende functies van het huwelijk komen tot uiting in de bemoeienis der familie(clan)hoofden, der ouders, der dorpshoofden met de huwelijkskeuze, den huwelijksvorm, de huwelijkssluiting. Het huwelijk als rechtsgebeuren moet zijn plaats krijgen in de rechtsorde, de handeling moet *terang* zijn, de betrokken gemeenschapshoofden ontvangen ook hierbij hun bevestigingsbetalingen.

Evenwel — hoezeer ook gezins-, familie- en gemeenschapszaak, het huwelijk blijft toch ook steeds persoonlijke levenszaak der toevallige individuele partijen, voorwerp van verlangen of van afkeer. De gang van zaken bij het aanzoekhuwelijk, vooral de vormen vlucht- en schaakhuwelijk weerspiegelen die spanning tussen de groep en den individuelen mens.

De plechtigheden in zake het huwelijk zijn overal geladen met dynamistische en animistische voorstellingen en gebruiken; doch ze zijn tegelijkertijd aangrijpingspunt voor de openbaringsreligies islaam en christendom beide, welke, ieder op eigen wijze, de huwelijksgewoonten en het huwelijksrecht beïnvloeden.

A. *Aanzoek-, wegloop-, schaakhuwelijk*

Naar de wijze van tot standkoming van het huwelijk kan men naast en tegenover elkaar stellen: het aanzoekhuwelijk, het vlucht- of wegloophuwelijk en het schaakhuwelijk.

Het aanzoekhuwelijk (*meminang*, mal., *nglamar*, jav.) vertoont zeer algemene indonesische trekken.

Onder aanbieding van sirih nodigt de ene partij, meestal die van den jongen, de andere uit een bepaald huwelijk tot stand te brengen. Zulk een aanzoek wordt bijna steeds overgebracht door een afgezant, een vertegenwoordiger, er komen gewoonlijk vele bloemrijke en overdrachtelijke spreekwijzen bij te pas. De handelende partijen zijn óf de familie-groep óf de ouders na overleg met de familiegroep óf de ouders alleen, allen meestal in overleg met de betrokkenen, of de betrokkenen in overleg met hen. Telkens wordt vermeld, dat de aanstaande echtgenoten op de keuze beslissenden invloed kunnen hebben. Voor de meeste rechtskringen zijn de gegevens hierover uitvoerig. Wordt

het aanzoek aanvaard dan leidt dit gewoonlijk niet ineens tot het huwelijk maar eerst tot de verloving, de afspraak tussen de partijen, waarbij zij zich over en weer verbinden een bepaald huwelijk tot stand te brengen; veelal maar niet noodzakelijk worden bij de verloving de dag bepaald, waarop het huwelijk zal plaats hebben, de grootte van de huwelijksbetalingen vastgesteld en de deliktsbetaling bedongen, welke op verbreking van de verloving is gesteld. Bindend wordt deze afspraak pas door het overreiken van het verlovingsgeschenk, het bindmiddel, het zichtbare teken, dat soms gegeven wordt van den kant van den man aan de vrouw, soms (batak, minangkabau, de meeste dajak, sommige toradja, de to mori) van weerskanten; zie over dit bindmiddel in algemeen verband bl. 133. In de Minahasa schijnt het onbekend. Het verlovingsgeschenk heet in Atjeh *tanda kong narit*, de *tanda* dat de afspraak van kracht is; op Nias *bobo miboe*, haarbindsel; op de Mentawai-eilanden *sesèrè* van *sèrè* binden; in Zuid-Celebes *passikkoq* van *sikkoq*, binden; bij de tobelo op Halmaheira *tapoe*, anker; op de Kei-eilanden *mas ajè*, bindgoud; in het javaans *pandjer* en *paningset*, middel om te binden (van *singset*) in het soendaas *panjangtjang* ook bindmiddel, voorts *tanda, tjenkerem* en soortgelijke woorden. Dat geschenk komt óf aan de familie óf aan de ouders óf aan de vrouw zelf. Een enkele maal schijnt wel eens een andere werking aan dit verlovingsgeschenk en aan de benaming ervan ten grondslag te liggen; zo bij de toradja, waar het *poedjonpo*, op Bali waar de daarbij behorende sirih *basé panglarang* heet, welke woorden betekenen: middel om te verhinderen (dat anderen het meisje huwen). Het hele verlovingsgeschenk heet op Bali gewoonlijk eenvoudig *pawèwèh*, geschenk; in de *dèsa* Tnganan Pagringsingan heet de verloving *masawèn*, dat is het aanbrengen van een verbodsteken (door middel van het aanbieden van sirih); dezelfde gedachte zit bijvoorbeeld in het woord *pou gossi* der to lainang van Zuid-Oost-Celebes. Een enkele maal wordt het aan de ouders van het meisje ter hand gestelde sieraad na de huwelijkssluiting teruggegeven en moet dan verlovingspand heten (Krintji). De *tanda rasan* der redjangers is het eerste gedeelte van het verlovingsgeschenk, dat het meisje krijgt voordat zij haar antwoord gegeven heeft en moet teruggeven als zij weigert, het heet ook *gadai*. Stellig slijt het gevoel voor de magische werking van zulk een geschenk af en krijgt de

tanda daarvoor in de plaats betekenis voor het bewijs, dat de verloving inderdaad tot stand kwam; de ervaring leert echter, dat men niet al te spoedig het verdwijnen van het geloof aan magische werkingen mag aannemen. Voor de regeling van een eventuele verbreking der verloving behoudt het overal zijn betekenis.

Geldt het verloving van onmondigen dan handelen uiteraard ouders of familiehoofden; ten aanzien van mondigen is er gewoonlijk een bevoegdheid tot meepraten.

Het motief dat tot verloving leidt kan zeer verschillend zijn. Men wil reeds spoedig een gewenst huwelijk verzekeren; men verkrijgt soms hulp van den aanstaanden schoonzoon; men wil, waar het sexuele verkeer van meisjes voor de verloving vrij is, het meisje daaraan zo spoedig mogelijk onttrekken en zulke met de sociale omstandigheden samenhangende overwegingen meer. Ter zake van de verloving heeft voorts gewoonlijk een eetmaal plaats, waarbij de familieleden aanzitten, terwijl aan de gemeenschapshoofden van de verloving wordt kennisgegeven om de gemeenschap in het nieuwe rechtsfeit te doen delen en door de medewerking der hoofden zich van rechtsbescherming te verzekeren. De verloving maar vooral de verloofde heet in het maleis *toenangan*, op Bali *boentjing*, in het javaans *patjangan* enzovoorts. Een meisje op jeugdigen leeftijd bespreken voor een verloving (*misek*) met een bepaalden jongen, een soort voorverloving, heet bij de ngadjoe-dajak *mamoepoeh*.

In sommige rechtskringen kunnen de betrokkenen zich op bizondere wijze doen gelden, namelijk door een „dwingend aanzoek", dat dan nauwelijks meer aanzoek mag heten. De jongeling bestijgt bijvoorbeeld bij de ngadjoe-dajak het huis van het meisje met een kostbaar geschenk en gaat niet weg, voordat in het huwelijk is toegestemd of een boete is betaald van even grote waarde als het geschenk. Het huwelijk volgt dan dadelijk, zonder verloving. Het meisje kan wel eens tot een huwelijk dwingen door den jongen in haar huis te sluiten en geschenken uit te stallen, wanneer zij zwanger is. Het paar forceert (onder andere bij de toradja) een huwelijk door des morgens bijeen te blijven in het huis van het meisje.

Uiteraard werkt reeds dadelijk bij de verloving het huwverbod en de huwelijksvoorkeur; het verbod in eigen clan-(gedeelte) te huwen (exogamie); het verbod van wederkerige

huwelijksbetrekkingen; de verboden huwelijksgraden der naastbestaanden; het verbod te huwen met gescheiden echtgenoten van clangenoten; de voorkeur voor moedersbroedersdochter, het eenzijdige cross-cousin huwelijk; het gebod in het dorp te huwen enzovoorts. Bovendien mag in vele streken een jongere zuster niet trouwen, voordat haar oudere zuster getrouwd is. Zulke verboden zijn óf strikt dwingend óf zij kunnen door een adatbetaling, die de slechte gevolgen, welke men vreest, wegneemt, worden opgeheven. Zo is het somtijds gemakkelijk (en soms onmogelijk) met een verwant van een anderen tak binnen het exogame clangedeelte zodanig te huwen, dat van dat ogenblik af slechts de tak en niet meer de grotere groep exogaam is; daarbij zijn bizondere betalingen nodig en het huwelijk heet dan ook openlijk huwelijk met kloving van de exogame groep (*petjah soekoe* redj., *meroeboeh soembai* pas., enzovoorts).

Het gevolg der verloving is in de eerste plaats, dat men gebonden is met de wederpartij te huwen; rechtstreeksen huwelijksdwang kent men echter zeer zelden. Andere rechtsgevolgen der verloving zijn: het ontstaan van de verplichting plaatselijk zeer verschillende geschenken te geven, aldus, dat, indien die geschenken niet worden gegeven, de verloving verbroken is; de bescherming van de vrouw tegen sexuele vrijheden op soortgelijke wijze als een getrouwde vrouw (echter wordt gemeenschap met een verloofd meisje niet overal met overspel gelijk gesteld); het intreden (soms) van een schaamteverhouding tussen schoonzoon en schoonouders, of van arbeidsplicht van schoonzoon jegens schoonouders.

Ontbinding van de verloving bij onderling overleg is familie- en gemeenschapszaak.

Het eenzijdig verbreken van de verloving, *moengkir* (mal.), omvat zowel het redelijke aanleiding geven aan de wederpartij om van het huwelijk af te zien als het zich zelf terugtrekken zonder daarvoor een reden op te geven, welke als redelijk erkenning vindt. De schuldige verbeurt de *tanda* of moet haar dubbel teruggeven of een andere deliktsbetaling doen. Het bedrag daarvan wordt bij de verloving wel vastgesteld. In een maleis boekje over Minangkabau heet het dan *ketjil tanda gedang ikatan*: het geringe verlovingsgeschenk brengt een verplichting tot een hogere boete (bij verbreking) mee. Zijn beide partijen

als schuldig aan te merken dan heeft overal zoveel mogelijk een herstel in den vroegeren toestand plaats (enkelvoudig teruggeven van de *tanda* enzovoorts).

Het recht van den islaam kent de verloving niet als rechtsinstituut, dus de godsdienstige rechter kent haar evenmin. De rechtsregelingen der christen-indonesiërs bevatten gewoonlijk ook een voorschrift nopens verloving; de ordonnantie in staatsblad 1933 no. 74 echter niet.

Op den bepaalden dag wordt het huwelijk gesloten. In geen rechtskring kan men bij het adatrechtelijk huwelijk scherp een ogenblik aanwijzen, waarop het tot stand kwam; het overreiken van bepaalde huwelijksgeschenken (in Zuid-Celebes), de optocht van den bruidegom naar het huis van de bruid met vele volgelingen en allerhande goederen, de plechtige ontmoeting van het bruidspaar, het brengen van offers en verrichten van bezweringen, vooral het gezamenlijk eten (hernieuwing van het kontakt met de levensmachten), de betaling van den bruidschat, het echtelijk samenkomen zijn alle gebeurtenissen, die men in verschillende streken tot de huwelijkssluiting gerekend vindt. Het islamitische en het christelijke recht kennen daarentegen een bepaald ogenblik waarop het huwelijk wordt voltrokken.

Het wegloophuwelijk. Bij vaderrechtelijke verwantenordening algemeen, in ouderrechtelijke streken en zelfs in moederrechtelijke ook bekend, is het zonder formeel aanzoek en zonder verloving samen weglopen van het aanstaande bruidspaar, wegloophuwelijk of vluchthuwelijk. Het heeft tot doel te ontkomen aan allerlei verplichtingen, welke een aanzoekhuwelijk meebrengt, vooral aan de inmenging en tegenwerking van ouders en familieleden. Het wordt echter lang niet altijd door de familieleden werkelijk afgekeurd. Het paar laat een brief of enig voorwerp dan wel een som gelds ten huize van het meisje achter (*peninggalan*, Lampongs) en brengt zich in veiligheid bij een verwant of een gemeenschapshoofd, en de onderhandelingen over den bruidschat en dergelijke vangen aan op den voet van het huwelijk als voldongen feit (zij het dat de echtelijke omgang soms wordt uitgesteld en dat de onderhandelingen ook kunnen uitlopen op een inlijfhuwelijk). Een enkele maal, bij de moederrechtelijke rebangers in de Lampongs en bij sommige dajak-stammen bijvoorbeeld, schijnt ook het huwelijk zelf nog te kunnen worden tegengehouden door de

familie van het meisje (waar de jongen zou moeten gaan inwonen). Door het vluchthuwelijk worden de huwelijksbetalingen (bruidschat, huwelijksgift enzovoorts) dikwijls gedrukt; soms echter (op Bali bijvoorbeeld), blijft de bruidschat even hoog, of wordt er zelfs nog een betaling bovenop verlangd (Lampongs). Het samen wegvluchten in Zuid-Celebes is een adatdelikt, het huwelijk wordt pas door en bij de verzoening gesloten. Niettemin worden aan de samenleving van man en vrouw in den tijd tussen het samen weglopen, gevolgd door huwen volgens de leer van den islaam, en de verzoening, welke tijd vrij langdurig zijn kan, rechtsgevolgen gehecht ten behoeve van de dan geboren kinderen.

Onder schaakhuwelijk verstaat men soms: het weglopen met een vrouw, die door verloving of huwelijk reeds aan een ander gebonden was, soms: de ontvoering van de vrouw tegen haar wil. Het eerste wordt bijvoorbeeld van Borneo vermeld; het verplicht den schaker tot betaling van boete aan de beledigde partij en voorts tot de gewone huwelijksbetalingen. Het tweede is de betekenis van het schaakhuwelijk bijvoorbeeld in de Lampongs en op Bali. Het verschil met het vluchthuwelijk is dikwijls heel moeilijk vast te stellen. Is er werkelijk sprake van schaking, dan kan de jongeman gedood worden voordat hij de schuilplaats of het asyl heeft bereikt. Daarna worden evenals bij het vluchthuwelijk, wanneer ten minste echtelijke omgang heeft plaats gehad, de ceremoniën, bestaande in het aanbieden van den bruidschat, verricht. De gang van zaken is als bij het vluchthuwelijk; de betalingen zijn in dit geval dikwiils hoog. In Zuid-Celebes heet het wegvluchten van jongeman en meisje blijkbaar daarom gewoonlijk „schaking", omdat zulks steeds heftig verzet bij de familieleden van het meisje verwekt en hun het recht geeft den man te doden.

B. *Bruidschat-, dien-, ruil-, vervang- en vervolghuwelijk; het huwelijk met andere of zonder betalingen; het inlijfhuwelijk*

De samenhang van den huwelijksvorm met de verwantenordening is in het voorgaande reeds op meer dan één plek ter sprake gekomen; in dat verband moet de thans aan de orde gestelde onderscheiding der huwelijken in de eerste plaats worden bezien. Vooraf dient echter de algemene opmerking te

worden gemaakt, dat naar het schijnt overal in den archipel ter zake van deze, de gewichtigste, overgangsrite een zekere geschenken-ruil plaats heeft. Overal komen allerlei traditionele betalingen in geld en goederen bij het huwelijk te pas; de speciale betekenis van elk dier geschenken is lang niet altijd bekend, veelal ook vervaagd en verdwenen door ingrijpende wijzigingen in de sociale struktuur, elders echter nog duidelijk en doorzichtig. Het huwelijk zonder enige adatbetaling is óf een bizondere figuur als het inlijfhuwelijk, óf naar het schijnt hoge uitzondering, verschijnsel van sterke individualisering of van invloed van het christendom. Er is daarom ook hier gevaar bij generaliseren en behoefte aan voorzichtige terminologie.

Onder de verschillende huwelijksvormen is de tegenstelling met de verste strekking: enerzijds het huwelijk dat de consequente vaderrechtelijke verwantenorde in stand houdt: de vrouw wordt uit haar verwantengroep losgemaakt, gaat over (als aangehuwde) in de verwantengroep van den man, de kinderen behoren tot zijn clan, een andere wijze van huwen is onbekend, voorbeeld: de toba-batak, tegenover (anderzijds) het huwelijk dat de consequente moederrechtelijke verwantenorde in stand houdt: de vrouw blijft in haar verwantengroep (haar man blijft in de zijne), de kinderen behoren tot den clan der vrouw, een andere wijze van huwen is onbekend, voorbeeld: de minangkabauers. Het eerstgenoemde huwelijk gaat steeds gepaard aan betalingen, terwijl men zich bewust is van de strekking daarvan, zodoende den overgang van de vrouw mogelijk te maken, haar en haar toekomstige kinderen aan haar clanverband te onttrekken, haar los te maken uit de macht der huisgoden (Bali). Men moet derhalve waarschijnlijk dit dubbele karakter bij dezen huwelijksvorm bedenken: uit één oogpunt zijn de vrouw en de betalingen onderdeel (en centrum) van het clan-verkeer, de waarden-ruil, welke alles op gang houdt, uit een ander oogpunt is de betaling in geld of goederen het magische middel, de vrouw los te maken, haar (en haar kinderen) zonder kosmische en sociale evenwichtsverstoring te doen overgaan. Het in de tweede plaats genoemde (moederrechtelijke) huwelijk gaat wellicht ook gepaard aan de uitwisseling van geschenken, maar de vrouw is daarbij geen onderdeel van de waarden-ruil, zij wordt niet door middel van de overgedragen goederen losgemaakt; de geschenkenruil ter zake van een huwelijk is bij

moederrechtelijk geordende gemeenschappen een zaak van ondergeschikt belang. De geld- of goederenoverdracht van den mans kant aan de vrouwsfamilie met het doel de vrouw zodanig in te lijven, dat haar kroost als jongste generatie van des mans clangedeelte, als voortzetting van diens clan, geboren wordt, is de typische b r u i d s c h a t (als technisch adatrechtelijk begrip). Andere goederenruil of andere geschenken ter zake van een huwelijk behoren met een anderen term te worden aangeduid. Het bruidschathuwelijk (ter in stand houding van de vaderrechtelijke orde) is dus een kontante handeling in den boven (bl. 88) genoemden zin. Het huwelijk ter in stand houding van de moederrechtelijke orde kan men (negatief) het huwelijk zonder (met andere) betalingen noemen; de man wordt tot de (moederrechtelijke) vrouw(sfamilie) toegelaten, zonder daarin over te gaan; zij en haar kroost blijven evenals de man in eigen verband.

Een tegenstelling in de huwelijksvormen met iets minder verre strekking is b i n n e n de vaderrechtelijke verwantenorde enerzijds het bruidschathuwelijk anderzijds het huwelijk zonder bruidschat, het i n l i j f h u w e l i j k, dat ten doel heeft, (soms) den man tot zoon te krijgen en (steeds) de kinderen van de vrouw te doen geboren worden als voortzetting van den vaderrechtelijken clan van haar vader (bl. 150). Een enkele maal leest men daarbij van een gelijksoortige losmaking van den man uit zijn clan als bij het bruidschathuwelijk plaats heeft ten aanzien van de vrouw (Bali, Soemba), van een bruidegomschat; soms ook van adoptie van den man in den clan der vrouw (bl. 156); meestal wordt de man (volksvreemde of volksgenoot) zonder betalingen tot de (vaderrechtelijke) vrouwsfamilie toegelaten. Boven bl. 150 werd reeds uiteengezet hoe gelijkheid van frequentie van bruidschat- en inlijfhuwelijk de alternerend-eenzijdige verwantenorde meebrengt en het regel worden van het inlijfhuwelijk leiden moet tot een moederrechtelijke ordening (waarmee geenszins is bedoeld te stellen dat de moederrechtelijke orde steeds op die wijze is ontstaan, al is dat wellicht het geval op Saparoea en bij de moederrechtelijke semendoërs van Palembang, die van vaderrechtelijke pasemahers afstammen).

De tegenstelling met de minst verre strekking is: enerzijds het kontante bruidschathuwelijk, anderzijds óf een huwelijk, waarbij de betaling wordt uitgesteld, waarbij wel de samen-

leving van man en vrouw reeds aanvangt doch de man in dienst-verhouding komt bij zijn schoonfamilie totdat de bruidschat is voldaan (dienhuwelijk) óf anderzijds een huwelijk in een orde, waarin wederkerige huwelijksverhoudingen geoorloofd zijn (dus geen asymmetrisch connubium bestaat), waarbij als het ware de wederkerig verschuldigde bruidschatbetalingen tegen elkaar wegvallen (ruilhuwelijk) óf ten slotte anderzijds een huwelijk waarbij een man van denzelfden clan het huwelijk van zijn overleden broer (clangenoot) voortzet of een vrouw in de plaats komt van haar overleden zuster (vervang- en vervolghuwelijk) zonder nieuwe bruidschatbetaling.

De dusver besproken twee (drie) hoofdtypen van huwelijksvorm: het bruidschathuwelijk (vaderrechtelijk) het huwelijk zonder of met andere betalingen (moederrechtelijk) en het inlijfhuwelijk (vaderrechtelijk) vooronderstellen een eenzijdige verwanten-orde, met het clangedeelte (de familie) als rechtsgemeenschap. Waar het clangedeelte geen rechtsgemeenschap (meer) is kan niettemin een vaderrechtelijke verwanten-orde onderkenbaar zijn, bijvoorbeeld in de huwverboden en de wijze waarop de naam, het ambt en de goederen vererven (Ambon, Bali) al zijn er dan ook ouderrechtelijke trekken als de gelijkheid van man en vrouw ten aanzien van tijdens huwelijk gewonnen goed; bruidschathuwelijk en de daarbij behorende vormen en het inlijfhuwelijk komen ook daarbij voor.

Is bij de vaderrechtelijke orde mitsdien het uitgangspunt: door den bruidschat komen de kinderen (maar dan ook alle kinderen) aan de mansfamilie —, met name op Middel-Celebes is het uitgangspunt: door de bruidschatbetaling (die ook nodig is om te voorkomen dat de kinderen idioot worden) krijgt de man evenveel recht op de kinderen als de vrouw (wordt dus de ouderrechtelijke orde gevestigd), zonder bruidschatbetaling blijven de kinderen geheel buiten de mansfamilie. Vandaar dat bijvoorbeeld verwanten van den man na diens dood zijn bruidschat haastig afbetalen, indien zijn weduwe dreigt te hertrouwen, ten einde te voorkomen dat de tweede echtgenoot, door dadelijk den vollen bruidschat te betalen, de kinderen van den eersten man bij zich zou inlijven.

In de meeste ouderrechtelijke streken echter is aan de functie van de besproken huwelijksvormen de grondslag ontnomen.

Bijna overal treft men niettemin het instituut van huwelijksbetalingen aan, waarvan een aantal stellig het karakter heeft van uit een vroegere vaderrechtelijke orde overgebleven bruidschat, of van uit een vroegere clan-orde overgebleven geschenken-ruil, welke in de geldende ouderrechtelijke orde van thans een eigen betekenis, een in de eigen omgeving te begrijpen andere functie, hebben gekregen. Die betalingen behoren niet met den term bruidschat te worden genoemd. Worden zij aan de vrouw persoonlijk gedaan dan heten zij huwelijksgift (gelijk de overal door islamieten gerecipieerde *mas kawin* van het moslemse recht); voor het overige kunnen zij met huwelijksgeschenk of huwelijksbetaling worden aangeduid, ook al hebben zij in hun inheemse benaming de herinnering aan den bruidschat als onderdeel van de kontante handeling behouden (*toekon* jav.).

Ten aanzien van enige der genoemde huwelijksvormen laten zich nog enkele nadere opmerkingen maken. Termen voor den bruidschat in technischen zin zijn bijvoorbeeld *beuli niha* (Z.-Nias), *oendjoek* (Gajoland) *oendjoeng, sinamot, pangoli, boli, toehor* (Bataklanden) *djoedjoer* (Z. Tap. en Z. Sum.) *seroh* (Lampongs) *koele* (Pasemah) *wilin, beli* (Molukken) *belis* (Timor) *patoekoe n loeh* (Bali).

Voorzover die termen teruggaan tot denzelfden wortel als woorden voor kopen, koopsom (van grond) wijst zulks op den gemeenschappelijken kentrek (den kentrek, welke beide handelingen, bruidschathuwelijk en grondtransaktie, tot kontante handelingen maakt): het losmaken van enig deel uit een levensgemeenschap, een levenskring door middel van een handeling, welke de door die losmaking dreigende verzwakking en evenwichtsverstoring voorkomt.

De *wang antaran* van het maleise gebied, de *toekon* van Java en dergelijke zijn veelal in hun huidige betekenis huwelijksbetalingen waaraan de karakteristieke werking als bruidschat niet (of niet meer) verbonden is. De *djinamèe* van Atjeh, de *pekain* der dajakstammen van de Boven-Kapoeas, de *soenrang* en *sompa* van Zuid-Celebes, de *hoko* van de Minahasa schijnen huwelijksgift te zijn (geworden).

De huwelijksbetalingen der dajak hebben in het algemeen het karakter van geschenkenruil en wederzijdse versterking zonder de losmakende kracht van den bruidschat; zelfs wordt het afgesneden en bewaarde stukje navelstreng van den man

na de huwelijksbetalingen bij dat van de vrouw gevoegd (en niet omgekeerd) om de gezinseenheid tot materiële uitdrukking te brengen. De goederen, welke als huwelijksbetaling worden opgebracht, moeten ook daarbij worden bewaard. Ook blijven de kinderen in het hiernamaals bij de moeder, zij worden althans bijgezet in haar knekelkist, tenzij de man bovendien een speciale betaling doet (*pangidaran para* bij de maänjan) waardoor de beenderen der kinderen in zijn knekelkist worden opgenomen. Die betaling moet dus wellicht inderdaad bruidschat heten.

De huwelijksgift is veelal als de *djinamèe* van Atjeh, de *soenrang* in Zuid-Celebes en de moslemse *mas kawin* geldigheidsvereiste voor het huwelijk, al kan in Zuid-Celebes door het lenen van de *soenrang* (*soenrang niinrang*) de betaling fictief gemaakt worden; de bruidschat kan men voor een bruidschathuwelijk moeilijk geldigheidsvereiste noemen, daarzonder is het geen bruidschathuwelijk. De *toekon* op Java wordt wel opgevat als nooit een andere strekking te hebben gehad dan een hulp van den mans kant in de uitgaven voor het huwelijksfeest.

Verschil in samenstelling, in invloed van standsverschil, in de wijze van bijeenbrengen en verdelen en in vele andere omstandigheden geeft aan den bruidschat (en de andere huwelijksbetalingen) overal een lokale kleur.

Dikwijls is de bruidschat samengesteld uit dynamistisch hoog gewaardeerde voorwerpen (gesnelde koppen, slaven, grond, porcelein, weefsels, goud); veelal en later uit een geldsbedrag. De economische waardering der als bruidschat te betalen goederen (geld) geeft daaraan het pijnlijke karakter, dat wordt uitgedrukt door den bruidschat met een koopsom en de vrouw met een gekochte zaak te vergelijken, al is de ouderwetse voorstelling als zoude de vrouw in vaderrechtelijk geordende streken met het bruidschathuwelijk als ,,koopwaar'' een maatschappelijk lage plaats innemen, thans praktisch verdwenen. De met verkeerde denkbeelden samenhangende pogingen den bruidschat in de rechtsorde van het gouvernement te verbieden en te negeren hebben dat instituut nergens uit de rechtsorde der gemeenschappen of der hogere standen doen verdwijnen. Of van vorstenwege en van gouvernementswege opgestelde tarieven veel invloed hadden en hebben schijnt onzeker. Bijna steeds hebben bepaalde onderdelen van den bruidschat een eigen bestemming, hetzij dat zij gegeven worden speciaal voor bepaalde

verwanten(groepen) van het meisje (ten einde het meisje uit al haar betrekkingen één voor één los te wikkelen en het verlies op die wijze als het ware gespecificeerd te compenseren), hetzij dat ze heten te worden voldaan „voor het bestijgen van de trap" als „bindsel der families" „ter vervanging van het mes waarmede bij haar geboorte de navelstreng der vrouw was doorgesneden" enzovoorts.

Het bedrag verschilt bijna overal naar gelang van den stand der vrouw (bl. 25). Zelfs daar, waar overigens van een indeling in standen weinig te merken is, mogen eenvoudige lieden niet een hogeren bruidschat betalen en ontvangen dan voor hen is vastgesteld; dat is ongeoorloofde inbreuk op de rechten der aanzienlijken, de rust der gemeenschap komt daardoor in gevaar. Veelal hangt het bedrag van den bruidschat af van dat van den bruidschat, welke indertijd voor de moeder van het meisje is betaald. Steeds is de bruidschat voor een maagd hoger dan die voor een gescheiden vrouw of weduwe. Bij eenzijdige huwelijksbetrekkingen als bij de batak en in de Molukken en de Timorgroep is een bruidschat bij een huwelijk, dat niet binnen de reeds gevestigde aanverwantschapsbetrekkingen gesloten wordt, maar dat een nieuwe aanverwanten-relatie schept, veel hoger dan de gewone bruidschat. Veranderen de sociale omstandigheden zodanig, dat de oorspronkelijke bestanddelen van een bruidschat niet meer kunnen worden opgebracht (gesnelde koppen, slaven enzovoorts) of dat de bruidschat in verhouding te hoog is geworden om economisch mogelijk te blijven, dan handhaaft men dikwijls nog zeer lang in woorden de oude bedragen en bestanddelen maar vervangt die in werkelijkheid door mindere of andere voorwerpen (*ramban*-goederen, Lampongs) of door geld; die gewoonte kan ook samenhangen met de aparte bestemming van bepaalde onderdelen van den bruidschat.

Een bruidschat na schaking is hoger, na een vluchthuwelijk dikwijls lager doch ook dan wel eens hoger, dan de normale.

Wie den bruidschat bijeenbrengen en wie hem ontvangen hangt uiteraard weer nauw samen met de gesteldheid der samenleving in het algemeen; soms draagt een grote groep verwanten (de ganse clan of stam) bij, doch somtijds zorgen alleen de ouders van den man voor den gehelen bruidschat. Bij verschillende volken bestaat een voortdurende en goed

onderhouden wisselwerking tussen meebetalen aan een bruidschat, recht op meegenieten van een bruidschat en recht om hulp te vorderen bij bruidschatbetaling; ook dat: onderdeel van het clan-verkeer.

Naast het rechtsgevolg van de bruidschatbetaling (den overgang van de vrouw en het gaan behoren van de kinderen tot de verwantengroep van den man) is een maatschappelijk gevolg daarvan, dat de verplichting, bij ontbinding van het huwelijk den bruidschat terug te betalen, den huwelijksband zeer verstevigt.

Het teruggeven van een gedeelte van het betaalde (bijvoorbeeld uit de Pasemah en Bali vermeld van een deel van den bruidschat, in Atjeh gebruikelijk bij de huwelijksgift, ook in de Minahasa en elders bekend) en het opzettelijk schuldig blijven van een deel van bruidschat of huwelijksgift (bijvoorbeeld Pasemah, sommige dajakstammen, toradja, Halmaheira, Timor, Java) zoals ook een jaarlijks geschenkje van de vrouw aan haar familie van herkomst (Ambon) hebben alle betekenis als uitdrukking van een zekere na het huwelijk doordurende betrekking van de vrouw tot haar familie — hoe wezenlijker de bruidschat als zodanig begrepen wordt, hoe wezenlijker die functie uiteraard is; zij kan ook tot inhoudsloze traditie zijn geworden.

Het tegengeschenk van den vrouwskant, dat bijvoorbeeld van Soemba wordt vermeld (een gouddoorweven doek, een buffel, een paard) en van Roti (dieren en doeken) heeft vermoedelijk betekenis als onderdeel van de goederenruil in het verkeer, gelijk de *ragi ragi* der toba-batak. Op Borneo schijnt het veelvuldig voorkomende tegengeschenk te moeten worden opgevat als van gelijken aard als de algemene betalingen van den manskant: herstel van magisch evenwicht, neutralisering van magischen invloed op de familieleden van den man, uitgaande van zijn aanraking met de vrouw.

De goederen, welke de vrouw mee ten huwelijk brengt en waarop bij sterk vaderrechtelijke verhoudingen de man recht krijgt, doch die elders van de vrouw blijven en ook wel eens doch zelden gemeen worden, haar u i t z e t, vormen economisch veelal een aequivalent van den bruidschat; adatrechtelijk is die uitzet echter van een gans ander karakter dan de bruidschat. De uitzet nadert de toescheiding aan een meisje van een deel van het gezinsvermogen, waarop zij mederechthebbende was,

doch ten aanzien waarvan haar aanspraken door haar huwelijk te loor gaan (bl. 205).

Het dienhuwelijk is, gelijk gezegd, een variant op het bruidschathuwelijk; het is een om praktische redenen toegelaten manier van huwen, bij onmacht om dadelijk den bruidschat te voldoen (*mandinding*, bat.; *ering beli* bij de peminggir in de Lampongs; *noenggonin* op Bali, enzovoorts). De man wordt niet opgenomen in de familie van de vrouw; de gedurende de dienperiode geboren kinderen behoren gewoonlijk tot de verwantengroep van de vrouw en niet tot die van den man; zij gaan echter daarnaar over door de latere betaling van den bruidschat. Bij het dienhuwelijk (of inwoonhuwelijk) der tobabatak behoren echter de kinderen dadelijk tot de *marga* van den vader. Een vorm van dienhuwelijk *ngisiq* genaamd, kent men bij de peminggir in de Lampongs, waarbij de prestatie van den man bestaat in het onderhouden van familieleden van de vrouw. Het dienhuwelijk op Bali kan een soortgelijken inhoud hebben. In Zuid-Tapanoeli kent men de mogelijkheid bij ontbinding van een dienhuwelijk, voordat de bruidschat betaald is, aan de vrouwsfamilie één der dochters af te staan, ten einde de voor die dochter te betalen bruidschat als bruidschat voor haar moeder betaald aan te merken. Hiermee vergelijkbaar is de inzetting onder andere bij een der volkjes op Timor, waarbij men, indien geen bruidschat is betaald, een dochter aan de vrouwsfamilie afstaat. Waar een algemeen onvermogen ontstaat een bruidschat op te brengen, kan het dienhuwelijk wel eens in het inlijfhuwelijk overgaan en in plaats van het bruidschathuwelijk het normale huwelijk worden, met de genoemde ingrijpende gevolgen voor het verwantschapsrecht (bl. 150, 166).

Het ruilhuwelijk is, bij de wederkerige huwelijksbetrekkingen gebruikelijk; bij een asymmetrisch connubium is het uiteraard onmogelijk. Waar het in een ouderrechtelijke verwantenorde verboden of gevreesd is, zal men wel attent moeten zijn op een verlaten huwelijkssysteem waarin dat verbod zin had. Op Java bijvoorbeeld is meestal zulk een combinatie van huwelijken, waardoor de ouders dus tweemaal tot elkaar komen te staan in de verhouding van: ouders van een echtpaar, *bésan*, ongewenst en gevreesd; een dubbel *bésan*schap brengt ongeluk. Soms echter geeft men aan een huwelijk waardoor de ouders tweemaal elkaars *bésan* worden zeer de voorkeur

(Bagelen), indien maar niet een oudste kind met een jongste en een jongste met een oudste trouwt. Op Ambon heeft het wissel- of ruilhuwelijk de voorkeur (gekregen?), gelijk bijvoorbeeld ook bij de to lainang op den Oost-arm van Zuid-Celebes, op Savoe, in Nieuw-Guinee en elders. Ruilhuwelijk in dezen zin, dat gehuwde mannen hun vrouwen ruilen wordt wel eens van Borneo vermeld, maar schijnt van geen belang.

Het huwelijk van een man met de zuster van zijn overleden vrouw, waarbij de tweede vrouw zonder nadere betaling van bruidschat als het ware in de plaats komt van de eerste, het vervolghuwelijk, heet bijvoorbeeld in de Pasemah *toengkat*; in Middel-Java heet het schoonzusterhuwelijk *karang woeloe*. De tegenhanger daarvan, het leviraathuwelijk of vervanghuwelijk (*pareakhon* bij de toba-batak, *ganti tikar* of *kawin anggau* in Palembang en Bengkoelen, *njemalang* bij de pepadon-groepen der Lampongs, enzovoorts), doet zich voor wanneer een weduwe, blijvende in de familie van haar overleden man, huwt met diens jongeren broeder in klassifikatorischen zin. Het behoort typisch bij de vaderrechtelijke verhoudingen als complement van het bruidschathuwelijk. Het is somtijds gericht op het verwekken bij de weduwe van een zoon, rechtsopvolger van den overleden man (*njemalang negikan*, Lampongs). Misschien is het *medoen randjang* op Java daaraan een herinnering. Dat huwelijk kan voor de weduwe en haar kinderen een zeer gunstig instituut zijn; het kan ook op grote persoonlijke bezwaren stuiten.

Het huwelijk dat de moederrechtelijke orde in stand houdt gaat niet gepaard aan zulke betalingen als bruidschat of huwelijksgift. De man blijft in eigen verwantengroep doch wordt als *oerang soemando* (min.) als aangetrouwde toegelaten tot het verkeren in de vrouwsfamilie. Hij wordt bij de huwelijkssluiting uit huis gehaald (*didjapoeïq, didjempoet*) waar een kleine plechtigheid plaats heeft om hem te laten gaan (*alat melepas mempelai*), en daarna „naar huis", dat is: naar het huis van zijn vrouw, gebracht. Er worden wel enige geschenken gedaan ter bevestiging van de wederzijdse huwelijksverhouding *bako*, welke men zo veel mogelijk door volgende huwelijken tracht te bestendigen.

Het inlijfhuwelijk kwam reeds vele malen ter sprake (bl. 27, 150, 153, 166). De biologische verwantschap met de

moeder krijgt daardoor de sociale waarde, die in het algemeen, struktureel, verbonden is aan de verwantschap met den vader. Dat huwelijk heet onder andere *anggap* (gajo), *semendo ambil anaq, nangkon, tjamboer soembai*, enzovoorts (Zuid-Sumatra), *kawin ambil piara* (Ambon), *njeboerin* (Bali). De echtgenoot is bij sommige volken dikwijls iemand van elders of van geringen stand, bij andere meestal een volks- en standgenoot. Van een betaling waardoor de man wordt losgemaakt uit zijn verwantengroep leest men hoogst zelden, zoals van sommige gevallen op Bali (1000 duiten of een kussen, en rijst als bruidegomschat) en van een betaling voor den uit een *kabisoe* op Soemba in de *kabisoe* der vrouw overgebrachten man (bl. 166).

Bij de *pepadon*groepen in de Lampongs kan een adatwaardigheidsbekleder (*penjimbang*), wiens hoofdvrouw (*bini ratoe*) alleen dochters ter wereld bracht, zijn waardigheid in stand houden (*negikan*) voor zijn eigen tak (*koeroeng*) door zijn dochter een inlijfhuwelijk te doen sluiten. Dat kan zijn: (1) een huwelijk tengevolge waarvan zijn neef (*kawin tegaq tegi*), — of (2) tengevolge waarvan een ander geheel in de mans familie wordt opgenomen en als schoonzoon de waardigheid en de nalatenschap verkrijgt, ten einde die later te doen overgaan op zijn (en der dochter) zoon (*kawin ambil anaq*); dat kan ook zijn: (3) een huwelijk waardoor de man wel is waar overgaat in de vrouws familie, maar de waardigheid en de nalatenschap slechts te beheren krijgt voor zijn vrouw en haar (hun) zoon (*djeng miroel*); dat kan eindelijk zijn: (4) een huwelijk tengevolge waarvan de man niet overgaat van zijn familie naar die van zijn vrouw doch slechts als verwekker van nakroost wordt toegelaten (*mengindjam djago*). Slechts bij één groep, de Sewo Mego, verzet de exogamie zich tegen het neefjes-huwelijk. Bij lieden die niet tot den hoofdenstand behoren, bij wie het alleen gaat om voortzetting van de nalatenschap, bestaan soortgelijke mogelijkheden onder andere namen; zo ook bij de peminggirgroepen. Ook op Bali staan, indien een man alleen dochters heeft, de twee figuren: de schoonzoon geheel opgenomen als rechtendrager en de schoonzoon alleen toegelaten als verwekker van nakroost voor de dochter en haar familie, naast elkaar.

Omzetting van inlijfhuwelijk in een bruidschathuwelijk of in een ouderrechtelijk huwelijk (*semendo radjo radjo*) is bijvoorbeeld mogelijk in Zuid-Sumatra.

Het inlijven van een meisje in de familie van haar man met het doel haar man en haar als erfgerechtigden te doen optreden van den kernboedel, die eigenlijk door een dochter moest worden voortgezet, wordt gemeld als *semendo-ngangkit*-huwelijk uit de Semendostreek van Zuid-Sumatra en schijnt ook voor te komen in het grensgebied van Minangkabau en Mandailing, waar een man uit een familie, die geen vrouwen meer heeft als stamvoortzetsters, somtijds een batakse vrouw na bruidschatbetaling huwt, om haar op die wijze in zijn minangkabause familie in te lijven.

C. *Kinderhuwelijken*

Huwelijken waarbij bruid noch bruidegom huwbaar zijn, zijn adatrechtelijk in de meeste rechtskringen geoorloofd; soms echter, als in Krintji, bij de toradja, op Roti, komen zij niet voor; op Bali is het huwen van een meisje, dat nog niet huwbaar is, strafbaar. De islaam vormt tegen kinderhuwelijken geen beletsel. Dikwijls is het zo, dat indien men een kinderhuwelijk verlangt tot stand te brengen, de islamitische huwelijkssluiting voorafgaat (*kawin gantoeng*, mal.), en de adatrechtelijke pas volgt, zodra de echtelijke samenleving mogelijk is. Hetgeen gezegd werd omtrent het grote belang, dat verwantengroepen kunnen hechten aan den door een huwelijk gelegden band, maakt begrijpelijk, dat zelfs ongeboren kinderen soms al ten huwelijk worden beloofd aan een gewenste wederpartij en zeer jong in den echt worden verbonden. De aanvaarding van het christendom brengt echter den eis van huwbaarheid voor een huwelijk mee, zo ook artikel 4 der christeninlanders-regeling voor Java, Ambon en de Minahasa van staatsblad 1933 no. 74. Van de genoemde kinderhuwelijken (beide partijen onvolwassen) moeten worden onderscheiden de meisjes-huwelijken, waarbij de man na het huwelijk intrekt bij zijn schoonouders en voor hen een werkkracht is (dikwijls het motief voor zo'n huwelijk) maar de echtelijke samenleving uitstelt, totdat het meisje, zijn vrouw, huwbaar is.

D. *Meer vrouwendom*

Bij verreweg de meeste volken van den archipel is voor de grote massa van het volk het tegelijkertijd getrouwd zijn met

meer dan één vrouw, hoewel geoorloofd, zeer ongebruikelijk. In de hoge standen komt het hebben van twee of meer vrouwen veel meer voor. Slechts zelden vindt men de polygamie verboden, als in Tnganan Pagringsingan op Bali. Het aanvaarden van den christelijken godsdienst brengt de verplichting tot monogamie mee, die dan ook is opgelegd in de ordonnantie van staatsblad 1933, no. 74; het aanvaarden van den islaam brengt het verbod mee tegelijkertijd met meer dan vier vrouwen gehuwd te zijn.

Zijn de vrouwen niet van den stand van den man dan nemen zij herhaaldelijk de positie in van tweede vrouw, bijvrouw. De standgenote is hoofdvrouw. Een man kan ook alleen met een bijvrouw gehuwd zijn, en later bovendien met een hoofdvrouw huwen. Gewoonlijk zijn alleen de kinderen van de hoofdvrouw, of door de hoofdvrouw geadopteerd (Lampongs, Bali), volgerechtigd tot nalatenschap of ambt van den vader.

Waar bij meervoudig huwelijk ieder der vrouwen met haar eigen kinderen in een eigen huis woont, een gezin vormt met veelal eigen gezinsgoederen, blijven die gezinnen geheel gescheiden.

E. *Invloed van islaam en christendom op het huwelijksrecht*

Zodra door een volk levend onder ongeschreven recht de islaam of het christendom wordt aanvaard, brengt dat een spanning op het stuk van het huwelijksrecht te weeg. Niet zozeer omdat, gelijk boven reeds werd gezegd, er strijd is tussen de diepgewortelde magisch-religieuze voorstellingen en gebruiken en de godsdienstige postulaten aangaande het huwelijk; dat is een andere zaak, langzamerhand komt vast te staan, wat van het oeroude wordt gehandhaafd naast of in het nieuwe van den wereld-godsdienst, hoe die beide elementen elkaar eventueel aanvullen of beïnvloeden. Maar de spanning, die ontstaat, ligt hierin, dat huwen naar de eisen van islaam of christendom voor jonge mensen de mogelijkheid opent zich te onttrekken aan de familie- en gemeenschapsdwang, waaraan hun adathuwelijk onderworpen zou zijn. Die mogelijkheid geeft plotseling een kans aan het individueel menselijke, niet in eigen kring, in worsteling met het commune, veroverd, maar op de wijze der

doorbreking van het oude. Men kan huwen volgens met de eigen religie samenhangende rechtsregelen onder bescherming van godsdienstvoorgangers zonder zich aan exogamie, aan huwelijksvoorkeur, aan dorpsendogamie of wat ook te storen. Aan den enen kant verzet zich daartegen wel de geweldige macht van het eigen traditionele denken en de macht der traditionele volkshoofden en familieoudsten, waardoor heel veel huwelijken binnen de adatrechtelijke grenzen worden gehouden en men soms zelfs (Zuid-Tapanoeli bijvoorbeeld) spreken moet van een onvolledige receptie van islamitisch huwelijksrecht, terwijl de godsdienstvoorgangers, islamitische en christelijke, veelal trachten binnen het adatverband hun functie uit te oefenen, doch christenen komen toch reeds gemakkelijk met het traditionele gezag in botsing, geraken buiten de oude commune samenleving en worden onderworpen aan officiële of half-officiële wettelijke bepalingen van christelijk huwelijksrecht, en voor islamieten wordt, waar godsdienstige rechters zijn, de wettigheid van een huwelijk afgemeten naar de voorschriften van den islaam alleen. Aan geavanceerden en recalcitranten is daardoor een sterk wapen in de hand gegeven, dat al naar 's mensen overtuiging, goed of slecht werkt. De in het leven geroepen doorbrekingsmogelijkheid behoort tot de dingen, welke tornen aan het gezag der adathoofden. Bekend genoeg zijn de gevallen van batakse jongelui, die buiten hun woonplaats tegen het adatrecht in een islamitisch huwelijk sloten, van minangkabause moeilijkheden van gelijken aard, van de vervorming, met behulp van het islamitische *nikah*, van het schakingsdelict in Zuid-Celebes tot een erkende, zij het liefst nader te regelen, wijze van huwelijkssluiting, enzovoorts. Aangrijpingspunt vindt het godsdienstige huwelijk soms in de huwelijksvormen, welke als niet strikte, huiselijke echtverenigingen naast de officieel adatrechtelijke mogelijk zijn, het *porda doempang* van Zuid-Tapanoeli, het *bakoe piara* van de Minahasa, enzovoorts. Bij de huwelijksontbinding doet zich dezelfde tweespalt voor. Het is voor iederen wetgever een uiterst precaire taak in deze botsing van maatschappelijke krachten een rol te spelen, doch het kan soms even precair zijn, die krachten maar haar eigen oplossing te laten vinden. Een bescheiden poging tot regeling doet artikel 4, lid 2b van staatsblad 1932, no. 482, door voor Minangkabau en Batak-

landen te eisen, dat de moslemse huwelijksbeambte geen bijstand verlene, indien het huwelijk niet aan de door het adatrecht gestelde eisen voldoet.

Er is een algemeen verschil tussen de wijze waarop de islaam het huwelijksrecht beïnvloedt en die waarop het christendom dat doet. De islamitische huwelijkssluiting is een kontrakt tussen bruidegom en vertegenwoordiger (*wali*) van de bruid, in bijzijn van ten minste twee getuigen, waarbij in sakramentele woorden het aanbod en de aanname (*idjaab kaboel*) worden uitgesproken en de huwelijksgift (*mas kawin*) wordt vastgesteld (terwijl gewoonlijk de bruidegom bovendien de voorwaardelijke verstoting uitspreekt). De *wali* is de vader van de bruid of bij gebreke van hem, haar naaste mannelijke bloedverwant in mannelijke lijn. Alleen de vader (of grootvader) is bevoegd een maagd tegen haar wil ten huwelijk te geven (*wali moedzjbir*). Ontbreekt een wali dan kan de *pengoeloe*, het hoofd der godsdienstbeambten, optreden als noodwali, of partijen kunnen een hulpwali (*hakam*) aanstellen. De getuigen moeten aan bepaalde vereisten voldoen. De huwelijksgift, *mas kawin* (*mahr*) is een kleine betaling (veelal vijf gulden) van den man aan de vrouw, zij is soms samengesmolten met andere betalingen, op Java bijvoorbeeld met de *toekon*, op Zuid-Celebes met de *soenrang*, in Atjeh met de *djinamèe*, en is dan ook een hoger bedrag. Het is dikwijls gebruik, de *mas kawin* schuldig te blijven. De huwelijks-ordonnantie voor Java 1929, staatsblad no. 348 en die voor de Buitengewesten 1932, staatsblad no. 482 zijn geen burgerrechtelijke regelingen, maar administratieve voorschriften, die het inroepen van de hulp van een aangewezen godsdienstvoorganger bij huwelijken naar de leer van den islaam gesloten verplicht stellen ten behoeve van de rechtszekerheid en de orde onder bedreiging van straf tegen nalatigen.

Naast die huwelijkssluiting volgens de leer van den islaam kan het adatrechtelijke huwelijk intakt blijven; in alle graden van bijna niet meer tot nog bijna geheel is dat het geval. Sterk godsdienstige kringen verzetten zich zo nu en dan daartegen doch in het rechtsleven der gemeenschappen is de islamitische huwelijkssluiting een bestanddeel van de huwelijkssluiting in haar geheel, naast de inheemse elementen en met behoud veelal van het inheemse karakter daarvan. Zo kan men zelfs in Minangkabau niet zeggen, dat de vader van het meisje als

wali volgens de leer van den islaam een belangrijker plaats bij de uithuwelijking der meisjes inneemt dan de *mamaq kepala waris*, de *wali* naar adatrecht —, integendeel.

Het huwelijksrecht der christen-indonesiërs echter laat geen plaats voor een adathuwelijk naast zich; het tracht het huwelijk in zijn geheel te regelen en daarbij alleen die elementen uit het inheemse huwelijk te laten doorbestaan, die met den christelijken godsdienst positief verenigbaar zijn. Sinds men begrijpt welke remmende betekenis de bruidschat heeft voor de huwelijksontbinding behoort de bruidschatbetaling veelal tot de toegelaten elementen, doch de invloed van het christendom is veel vernietigender voor inheemse bestanddelen en inheems karakter dan die van den islaam. Het huwelijk van christen-inlanders wordt bij de katholieken gesloten door partijen in de kerk, bij protestanten voltrokken door een godsdienstvoorganger. Aan zulk een huwelijk gaat gewoonlijk een verplichte aangifte vooraf. Voor hen regelt de ordonnantie van 15 Februari 1933, staatsblad no. 74 in Ambon, de Minahasa en op Java een burgerlijk huwelijk; daarin worden onder andere de door het christendom aan een huwelijk gestelde eisen wettelijk vastgelegd en enkele regelen geformuleerd, die op het adatrecht aansluiten.

Het hier aangeduide verschil in werking van invloed van den islaam en invloed van christendom laat zich ook buiten het huwelijksrecht vaststellen, bijvoorbeeld in het feit dat op Ambon een met de magisch-religieuze denkwijzen samenhangende gemeenschapsfunctionaris als de tuinpriester (*maoewin*) in het islamitische Hitoe nog wel —, in christelijk Ambon in het geheel niet meer is terug te vinden en in het algemeen bij een vergelijking van christelijk en islamitisch Ambon.

2. HUWELIJKSONTBINDING

A. *Echtscheiding naar adatrecht*

Het huwelijk als gezins- en familiezaak heeft de functie, de regelmatige groei der familiegemeenschappen in nieuwe generaties mogelijk te maken; de uit het huwelijk geboren kinderen zetten de verwantengemeenschap voort, het clangedeelte, het geslacht, de familie, het gezin. Het huwelijk bestendigt verder

de dorps- en streekgemeenschappen als eenheden van volksordening. Gelijk elke invoegingshandeling in het heilige ondoorgrondelijke kosmische levensproces, is ook het huwelijk een rite; de overgang van de huwenden in de nieuwe gemeenschapsklasse en de nieuwe levensperiode, het tot stand komen van de nieuwe man-vrouw verbinding, het zoeken van de evenwichtspositie van het nieuwe paar ten opzichte van de eigen gemeenschap en de buitenwereld, dat alles is ritueel gebeuren; daarbij kan de mens met zijn wil door de keuze van den huwelijksvorm de richting van het groeiproces bepalen en door magische handelingen de beoogde vruchtbaarheid bevorderen. Tevens heeft het huwelijk als familiezaak in sommige rechtskringen de werking, de onderlinge verhouding der verwantengroepen te bestendigen, de wederkerigheidsverhouding of de eenzijdige huwelijksbetrekking. Onafhankelijk daarvan is het huwelijk, de vereniging van twee mensen tot echtelijken omgang en blijvende samenwoning, een hoogst persoonlijke zaak.

Die verschillende functies, die bij de huwelijkssluiting reeds genoemd werden, moeten hier opnieuw worden overdacht, omdat zij zich evenzeer doen gevoelen ten aanzien van de echtscheidingsredenen en -mogelijkheden. In het algemeen verlangen de familie en de gemeenschap het in stand blijven van het eenmaal gesloten huwelijk. Er kunnen echter omstandigheden zijn, welke de ontbinding van een huwelijk een familie- en gemeenschapsbelang doen zijn; daarnaast worden omstandigheden van persoonlijken aard door de gemeenschap aanvaard als redenen van uiteengaan. Hoe meer de gemeenschap (zowel de familie als het dorp) op den achtergrond raakt, zodat de van haar uitgaande bindende kracht ook in dit opzicht verzwakt, hoe meer andere normen samenhangende met de betekenis van het gezin (en verband houdende met de voorschriften der openbaringsgodsdiensten) de huwelijksontbinding gaan beheersen.

Bij een vaderrechtelijke verwantenorde betekent ontbinding van een bruidschathuwelijk het teruggaan van de vrouw en van den bruidschat. Omstandigheden als kinderloosheid (zoonloosheid), lichamelijke gebreken enzovoorts, welke de functie van het huwelijk als gemeenschapszaak beletten, kunnen in de eerste plaats daartoe leiden; om die redenen uiteengaan is een volkomen gerechtvaardigde gang van zaken, welke door

de familieoudsten en gemeenschapshoofden wordt geregeld. De door het huwelijk bevestigde (of zelfs te weeg gebrachte) aanverwantschapsverhouding van groep tot groep kan blijven bestaan en desgewenst worden vernieuwd door een ander huwelijk. Het om genoemde redenen tot ontbinding brengen van een inlijfhuwelijk spreekt vanzelf: het huwelijk heeft zijn doel gemist. Bestaat bij zulke huwelijken de mogelijkheid van een gemenen huwelijksboedel, dan worden de daartoe behorende goederen tussen man en vrouw verdeeld.

Speciaal van Borneo wordt als een door het gemeenschapsbelang zelfs gevorderde echtscheiding vermeld het uiteengaan op grond van een magisch gevaarlijken toestand, in het bizonder blijkende uit slechte dromen van een der echtgenoten; er hebben bij het uiteengaan geen betalingen plaats en het kan weer terecht komen als de kwade magie wijkt.

Algemeen wordt als reden tot echtscheiding erkend: overspel van de vrouw. De vrouw maakt door zulk een gedraging zowel inbreuk op de bij het huwelijk betrokken gemeenschapsbelangen als op de gevoelens van den man, welke in elken rechtskring aanspraak op bescherming hebben. Slechts een enkele maal leest men dat, indien de boete op de misdraging wordt betaald, in de misdraging zelf geen aanleiding tot huwelijksontbinding meer gelegen is (bijvoorbeeld bij enkele dajakstammen). Maar overigens kan bij elke verwantenorde op grond van overspel van de vrouw de man de huwelijksontbinding doorzetten, in elk opzicht tot nadeel der vrouw: is zij op heter daad betrapt en gedood, dan behoeft voor haar geen zoengeld te worden betaald; is zij niet gedood dan moet zij (haar familie) een deliktsbetaling doen (soms zo hoog als de bruidschat), de bruidschat moet terug (de huwelijksgift in Zuid-Celebes niet), de vrouw is haar aandeel in het huwelijksgoed kwijt. Voor zulk een „zonder iets te mogen meenemen uit een huwelijk gezet worden" heeft men beeldende uitdrukkingen als *metoe pindjoengan* (jav.) *balik tarandjang* (soend.), *toeroen kain sehelai sepinggang* (mal.), *solari bainenna* (mak.).

Overal schijnt naar adatrecht ook het in onderling overleg, met onderling goedvinden, ontbinden van een huwelijk mogelijk te zijn. Wel is waar zullen, indien er niet zulke gemeenschapsredenen zijn als kinderloosheid, overspel van de vrouw en kwade dromen, de familiehoofden en de rechters langen tijd

trachten partijen van haar voornemen af te brengen, zodat in sommige streken zulk uiteengaan zeldzaam is, doch op den duur kan de afwikkeling in gezamenlijk overleg, waarbij alle financiële gevolgen en de gevolgen ten aanzien van de kinderen worden vastgesteld, tot echtscheiding leiden. Uiteraard is dat echter iets gans anders dan het eigenzinnig hun eigen weg gaan van twee individuen, hetgeen zeker in het sociaal bestek van het adatrecht geen plaats kan vinden.

Ten slotte is het meestal mogelijk dat één der echtelieden om redenen, met de persoonlijke verhouding samenhangend, op een of andere wijze echtscheiding afdwingt. Die echtscheiding hangt, juist als persoonlijke zaak, steeds samen met de schuldvraag. Soms beheerst de schuldvraag het recht om echtscheiding te vorderen. Zo kan in de Pasemah in een bruidschathuwelijk de vrouw alleen echtscheiding vorderen als de man schuld heeft, doordat hij een der adatverboden (het weefgetouw door te snijden, het haar der vrouw af te knippen, enzovoorts, de *larangan koele*) heeft overtreden. Elders is het de vrouw wel eens in theorie onmogelijk ontbinding van een bruidschathuwelijk te vorderen, al kan zij toch dikwijls feitelijke situaties scheppen, waardoor zij haar zin krijgt. Maar vooral beheerst de schuldvraag het vermogensrechtelijk gevolg van de echtscheiding, wie de deliktsbetaling doen moet als adatreaktie op het onbehoorlijk gedrag, of de bruidschat terug moet, dan wel (geheel of gedeeltelijk) bij de vrouwsfamilie blijft (als deliktsbetaling van den manskant), wat met de gemene huwelijksgoederen geschiedt, enzovoorts. Voor dit alles geldt, dat de echtelieden die in onmin leven dikwijls de wederpartij in de positie van schuldige trachten te dwingen (de man door langen tijd op reis te gaan, de vrouw door tergend gedrag, enzovoorts). Veelal ook gaat een naar haar ouders gaan en niet terugkomen van de vrouw en een langdurig gescheiden leven aan het echtscheidingsproces vooraf. De rechters, de volkshoofden, hebben tenslotte (na langdurige pogingen het huwelijk in stand te houden) over de schuldvraag te beslissen en het huwelijk te ontbinden. Voorzover het afdwingen van echtscheiding op grond van eenzijdigen afkeer zonder rechtvaardigende motieven mogelijk is, bijvoorbeeld door den man in een bruidschathuwelijk, wordt degene, die zo handelt, wat de gevolgen in zijn (of haar) vermogen betreft, behandeld als de schuldige.

Voor de vrouw die op die wijze een inlijfhuwelijk ontbindt heeft zulks echter generlei nadelig gevolg. Symbolische handelingen, het driemaal laten vallen van een bamboe, het doorhakken van een rotan, enzovoorts, zijn somtijds bekend, evenals bij sommige volken (batak, west-toradja) het geven van een zichtbaar teken, dat de echtscheiding een feit is.

B. *Invloed der grote godsdiensten*

Hetgeen hierboven aangaande adatrechtelijke huwelijksontbinding is gezegd komt nog maar zelden als zodanig voor; bijna steeds hebben regelen van godsdienstigen aard daarop ingegrepen. De islaam en het christendom komen in hun werking op de echtscheiding in twee punten overeen. Vooreerst keuren beide religies de echtscheiding scherp af. In de tweede plaats vatten de regelen van beide religies de persoonlijke zijde van de huwelijksontbinding aan en niet het huwelijk als gemeenschapszaak. Ten gevolge daarvan ondermijnen de godsdienstige voorschriften de regulerende en behoudende kracht van de bemoeienis van familieoudsten en dorpshoofden, al stellen beide hoge eisen aan de persoonlijke standvastigheid van echtelieden. Ondanks die gelijkheid in uitgangspunt oefenen islaam en christendom op de adatrechtelijke huwelijksontbinding op drie punten een tegengestelden invloed. De christelijke regelingen verkleinen in het algemeen gesproken de praktische mogelijkheid van echtscheiding, de moslemse vergroten die mogelijkheid; de christelijke regelingen stellen man en vrouw ten aanzien van de redenen voor echtscheiding en het procederen tot echtscheiding gelijk, de moslemse geven aan den man veel groter vrijheid dan aan de vrouw; de christelijke regelingen eisen steeds overheidsbemoeienis, bijna altijd echtscheiding bij rechterlijk vonnis, de moslemse scheppen de mogelijkheid van huwelijksontbinding buiten alle autoriteiten om.

Wettelijk ingrijpen, de regeling van wereldlijke huwelijksontbinding voor de christen-indonesiërs van Java, Ambon, de Minahasa, de regeling van registratie der huwelijksontbinding van de islamieten, is naast adat en religie een derde element in het samengestelde rechtsbeeld inzake huwelijksontbinding der inlanders.

Op allerlei manieren verenigen zich in de verschillende

rechtskringen en rechtssferen de uiteenlopende postulaten en de uiteenlopende mogelijkheden. Vooreerst blijkt dat uit de wijze waarop de moslemse instituten inzake huwelijksontbinding in de praktijk worden gehanteerd; in de tweede plaats uit de concessies die christelijke huwelijksregelingen doen aan de eisen der werkelijkheid.

C. *De moslemse wijze van huwelijksontbinding*

De *talaaq*, de verstoting van de vrouw door den man. Nə één *talaaq* treedt de *iddah*periode in: drie menstruatie-perioden (100 dagen) of, indien de vrouw zwanger is, tot 40 dagen na de bevalling. Gedurende die *iddah*periode mag de vrouw niet hertrouwen, mag ook de man het aantal van vier vrouwen, de verstoten vrouw meegerekend, niet overschrijden, heeft de vrouw recht op onderhoud *nafaqah* van haar man en kan de man zijn verstoting herroepen *roedjoeq* en zijn vrouw terugnemen. Na een tweede *talaaq* treden dezelfde rechtsgevolgen in, na een derde is echter *roedjoeq* niet meer mogelijk. Hoewel de man de verstoting derhalve als zuiver eenzijdige daad verrichten kan en duizenden malen als zodanig verricht, zijn er toch streken waar de vorm der huwelijksontbinding wel geworden is deze eenzijdige verstoting door den man, maar waar overleg met familie en hoofden nog regel gebleven is, ja zelfs komt het voor, dat de man van de moslemse verstoting geen gebruik maakt doch een vordering tot echtscheiding bij den rechter indient.

De choel'. De verstoting kan ook door den man op verzoek van de vrouw worden uitgesproken, nadat de vrouw door een betaling den man daartoe heeft overgehaald. De huwelijksontbinding heet dan *choel'* (*koeloeq*) (het uittrekken van een kledingstuk); de betaling van den vrouws kant *peneboes talaaq* (mal.), *pemantjal* (jav.) (middel om af te stoten), *pengiwal* (jav.) (aequivalent), enzovoorts. Die betaling kan bestaan in een geldsom maar ook in afstand van haar aanspraak op een aandeel in gemeen gewonnen goed of in afstand van aanspraak op de onbetaald gebleven *mas kawin*. Het gevolg is de ontbinding van het huwelijk zonder dat daarna *roedjoeq* mogelijk is; wel volgt een *iddah*periode, waarbinnen de man nog *nafaqah* aan de vrouw verschuldigd is. Ook dat instituut is veelal een (doorschijnend) islamitisch kleed voor een vereenvoudigde indone-

sische mogelijkheid van ontbinding van het huwelijk op initiatief van de vrouw, zonder schuld van den man en dus met terugbetaling van de huwelijksbetalingen (bruidschat, huwelijksgift). Zo kent men bijvoorbeeld in Zuid-Celebes „het kopen van het niet willen" *pammali kateaang* (mak.): de vrouw krijgt de huwelijksontbinding tegen terugbetaling (in normale gevallen) van de huwelijksgift als „prijs voor haar niet langer willen". Dat verband met de huwelijksgift en den bruidschat wordt ook elders vermeld (gelijk ook de *choel'* met de *mahr*, den bruidschat, verband hield).

Een duidelijke inslag van indonesische origine is de hier en daar aangenomen mogelijkheid, dat de vrouw den man dagvaardt om hem te dwingen een bedrag (en dan juist den bruidschat) te accepteren als verstotingsprijs. Blijft de man weigeren dan bepaalt de rechter, dat hij de *talaaq* heeft uitgesproken of dan ontbindt de rechter eenvoudig het huwelijk zonder *talaaq*; het redelijk geoordeelde bedrag blijft vanwege de vrouw bij den rechter ter beschikking van den man gesteld. Zulk een aangifte van de vrouw heet in Solo „*rapaq loemoeh*", de aangifte, dat men van het huwelijk afkerig is; doen van een tot huwelijksontbinding dwingende betaling heet in de binnenlanden van Benkoelen *membeli talaaq*, in Salaiar (Zuid-Celebes) daarentegen *pangalli kaändaäng*, de prijs voor het niet willen (van de vrouw).

De ta'lieq. Algemeen indonesisch is de huwelijksontbinding op grond van aangifte van de vrouw dat de voorwaarde, waaronder de man haar verstootte, is vervuld: de *taqlèq*. De mogelijkheid een verstoting van het in vervulling gaan van een voorwaarde te doen afhangen berust wel is waar op het recht van den islaam, doch de instelling, dat praktisch bij iedere huwelijkssluiting een moslem een formule uitspreekt, dat, indien hij zijn vrouw zoveel maanden zal hebben verlaten zonder in haar levensonderhoud te hebben voorzien (of indien hij zijner vrouw enige andere in de clausule genoemde onaangename bejegening zal hebben aangedaan) en zij daarmee geen genoegen neemt en daarvan aangifte doet bij den *hakim* (overheid), zij verstoten zal zijn, — die instelling is een aanpassing van het recht van den islaam aan het adatrecht, voorzover volgens dat recht initiatief tot echtscheiding ook van de vrouw kan uitgaan. De godsdienstige rechter in de streken die zulk een rechter kennen en anders soms de inheemse rechter of (bijvoorbeeld in de Lam-

pongs, de Minahasa) een godsdienstbeambte, is de overheidsinstantie, bij wie de vrouw haar aangifte (*rapaq gaib*) moet doen; de overheid behoort „eigenlijk" alleen te konstateren (na het horen van twee getuigen) dat de voorwaarde, waaronder de verstoting was uitgesproken, is vervuld en dus het huwelijk (door verstoting van den man) is ontbonden. Vele rechters vatten dat echter anders op (en ook dat bewijst de inheemse plaats van deze praktijk) en ontbinden zelf het huwelijk op grond van de gedragingen van den man. Om de mogelijkheid van *roedjoeq* in die gevallen te voorkomen, wordt soms die bevoegdheid uitdrukkelijk uitgesloten en wordt soms in de formule zelf bepaald, dat de schuldig gebleven *mas kawin* tot afkoopsom zal strekken, zodat de gevallen *talaaq* vanzelf een *choel'* is en *roedjoeq* niet is toegelaten. Aansluiting aan adatrechtelijke instituten is bij dezen vorm ook nog wel gelegen in den inhoud der voorwaarden, bijvoorbeeld: indien ik (de man) het weefgetouw doorsnijd of de haren mijner vrouw afknip (Banjoemas); vergelijk de *larangan koele* van de Pasemah, bl. 182.

De fasch. Een andere instelling van den islaam, de *fasch* (*pasah*) wordt al evenzeer toegepast op een wijze, welke afwijkt van de zuivere leer maar het instituut in het adatrecht-milieu beter passen doet. *Pasah* is huwelijksontbinding door den rechter op grond van gebreken, welke bij het sluiten van het huwelijk aanwezig waren, bijvoorbeeld onvermogen van den man om zijn vrouw *nafaqah* te bezorgen. Veelvuldig wordt in Indië echter kennisgenomen van de vordering tot *pasah* van een vrouw op grond van het feit, dat haar man op dat ogenblik haar niet onderhoudt (haar in den steek heeft gelaten). De man wordt dan opgeroepen en (ook al verschijnt hij niet) de gelegenheid gegeven binnen drie dagen te bewijzen, dat hij zijn vrouw kan onderhouden. Verschijnt de vrouw daarna weer voor den rechter met het bewijs, dat de man nog geen onderhoud heeft verschaft, dan wordt het huwelijk door *pasah* ontbonden verklaard. Ook een vorm dus voor de inheemse huwelijksontbinding op verzoek van de vrouw.

Apostasie geeft aan de afvallige geen recht zich te beroepen op het daardoor ontbonden zijn van haar huwelijk. Wellicht kan apostasie voor den rechter onder bepaalde omstandigheden, waaruit de religieuze ernst van het gebeuren voldoende duidelijk wordt, aanleiding zijn een huwelijk op vordering van een der

partijen te ontbinden. De andere instituten van den islaam zijn niet van voldoende gewicht voor het inheemse rechtsleven om hier te worden genoemd. De aanwending van het rechtsinstituut der dwingende scheidslieden *hakam* ingeval van onheelbare tweespalt (*sjiqaaq*) is door het hof van islamitische zaken gesanctioneerd; voordien werd zulks slechts door een zwakke mening gesteund.

Het sociaal diep ingrijpende gevolg van het aanhaken der huwelijksontbinding aan islamitische instituten is, dat het adatrechtelijke volkshoofden-proces in overleg met de families tot beoordeling, voorkoming of regeling van de huwelijksontbinding daarmee bedreigd wordt en te loor gaat. Het veroorzaakt een gelijksoortige spanning als boven bl. 176 werd genoemd bij de huwelijkssluiting: het wordt mogelijk krachtens met de eigen religie samenhangende regelen sprongsgewijs persoonlijke verlangens en inzichten te laten triomferen over de eisen der commune samenleving. De *talaaq* bijvoorbeeld, uitgesproken door een man die een inlijfhuwelijk sloot, is een sprekend beeld van zulke sociale verstoringen.

Door den wetgever is de aangifte van verstotingen achteraf bij den huwelijksbeambte verplichtend gesteld onder bedreiging met straf op verzuim.

D. *Het christelijk recht in zake huwelijksontbinding*

Voor katholieke indonesiërs is naar kerkelijk recht echtscheiding onmogelijk. Of men voor hen de mogelijkheid mag aannemen, een wereldlijke huwelijksontbinding te bewerkstelligen naar regelen van ongeschreven recht (gelijk zij in zo menig rechtsmilieu naar regelen van geschreven recht bestaat) is een vraag (die mijns inziens bevestigend moet worden beantwoord). Protestante indonesiërs plegen sommige ernstige feiten als redenen voor echtscheiding te erkennen: overspel (van man en vrouw), ernstige mishandeling, kwaadwillige verlating; soms ook kinderloosheid. In de Minahasa werd echtscheiding uitgesproken op grond van het gezamenlijk verzoek daartoe der echtelieden, in Ambon op grond van een enigszins langdurig feitelijk uiteengaan. Gewoonlijk wordt de landraad of de inheemse rechter bevoegd geacht van vorderingen tot echtscheiding kennis te nemen; op Java was een tijd lang een kerkeraad daartoe bevoegd.

Door de ordonnantie van 15 Februari 1933, staatsblad no. 74 zijn wettelijke regelen getroffen voor een (wereldlijke) echtscheiding van (alle) christeninlanders op Java en Madoera, op Ambon en in de Minahasa. Onder de zes redenen komt voor onheelbare tweespalt, niet kinderloosheid, met andere woorden kinderloosheid alleen indien daardoor onheelbare tweespalt ontstaat. Aansluiting aan het adatrecht is beproefd door voor te schrijven, dat de rechter zich van de onheelbaarheid van de tweespalt moet overtuigen in een ondervraging van verwanten en omgangsgenoten der echtelieden.

E. *Gevolgen der echtscheiding*

Voor een deel kwamen de gevolgen der echtscheiding reeds ter sprake. Na de echtscheiding is de vrouw vrij een nieuw huwelijk aan te gaan. Onderhoud van haar gewezen man kan zij noch naar adatrecht noch naar het recht van den islaam vorderen, wel naar christelijk recht en krachtens artikel 62 der ordonnantie van 1933. Kinderen gaan zolang ze zuigeling zijn (beneden de 2 à 3 jaren) steeds met de moeder mee. Daarna blijven zij óf bij de familie waartoe zij struktureel behoren óf indien de verwanten-ordening zulk een verbondenheid niet meebrengt bij diengene der ouders aan wien zij bij de regeling der huwelijksontbinding zijn toegewezen. Schuld bij een der echtgenoten geeft aan den ander meer recht op de kinderen; de keuze van de kinderen zelf is dikwijls van belang; van betekenis is ook wie der ouders de kinderen onderhoudt. Tot dat onderhoud is met name de vader (ook gedurende den zuigelingen-tijd) verplicht. Bij ouderrechtelijke verhoudingen kan echter de moeder, die de kinderen opvoedt en die tot het onderhouden van de kinderen in staat is, naast den vader daartoe gehouden worden. Indien bij conflict beslissingen genomen moeten worden is het belang van het kind de gewichtige faktor.

De invloed van de schuld op de vermogensrechtelijke gevolgen van het huwelijk werd boven vermeld; de gevolgen der echtscheiding ten aanzien van de goederen zullen ook bij het huwelijksgoederenrecht telkens worden genoemd.

3. HUWELIJKSGOEDERENRECHT

De gezinnen, die zich door een huwelijk gaan vormen, hebben een materiële basis nodig; man en vrouw (met hun kinderen) als door het huwelijk gevormde gezinseenheid moeten gezamenlijk leven en daarvoor over goederen de beschikking hebben. Waar de familie-eenheid als gemeenschap grote sociale betekenis heeft tekent het gezinsvermogen zich af tegen het familievermogen; soms zijn de grenzen zwak en vluchtig, soms duidelijk en goed zichtbaar. Waar de families niet als georganiseerde eenheden voorkomen zijn de gezinnen met hun vermogens de omlijnde kernen der gemeenschappen, doch strekt niettemin de familieverbondenheid zich over de gezinnen uit, en oefent invloed op den rechtstoestand van het gezinsbezit. Tegenover de families als gemeenschappen emancipeert zich het gezin, het leeft met die grotere groepen in een dagelijks evenwicht, toch ook in een zekere spanning; in gevorderde verhoudingen is het bezig zich te ontworstelen of heeft het zich ontworsteld aan de familiebeslotenheid; tegenover de zelfstandige gezinnen doet echter omgekeerd de aanspraak der familie als ongeorganiseerde verwantengroep zich telkens weer gelden. Door het huwelijksgoederenrecht worden de gezinsgoederen tussen die twee polen van ongelijke sterkte, familie en gezin, op hun plaats gehouden.

Men kan in het algemeen gesproken ten aanzien van gezinsgoed een onderscheid maken in vieren: A. goederen door toescheiding of vererving aan een der echtgenoten van wege zijn of haar familie meegegeven of toegevallen; B. goederen door elk der echtgenoten voor of tijdens huwelijk voor zich zelf verworven; C. goederen door de echtgenoten tijdens huwelijk als gezamenlijk bezit verworven; D. goederen bij het huwelijk aan de echtgenoten gezamenlijk geschonken.

A. *Geërfde goederen*

Zeer algemeen geldend beginsel van indonesisch adatrecht is, dat goederen van de eigen familie door vererving of toescheiding gekregen het inlands bezit van diengene der echtgenoten, van wiens familie het goed afkomstig is, blijven. Zulk goed heet *pimbit* (ngadjoe dajak) *sisila* (mak.) *babaktan* (bal.) *asal, asli,*

poesaka (jav. mal.), *gana, gawan* (jav.) enzovoorts. Bij huwelijksontbinding onder de levenden blijven die goederen dus aan den bezittenden echtgenoot en na den dood van den inlands bezitter komt het goed niet buiten de familie, vererft het met name niet aan den anderen echtgenoot en misschien op Java daarom ook niet aan adoptief kinderen, opdat het goed niet wegrake, zegt men. In Minangkabau kan familiegoed nimmer worden toegescheiden en kan het niet vererven op een individueel familiegenoot; daar tekent zich op dit stuk het gezin of de familietak slechts zwak af door het gebruiksrecht op de familiegoederen, het *ganggam baoentoeiq* der *harta poesaka* (bl. 76, 116), gelijk het gezinsrecht op *poesaka*goederen in Ambon. Doch bijna overal elders is de afgescheidenheid van het tot gezinsgoed gemaakt familiegoed scherper. Goederen aan de huwende vrouw als uitzet meegegeven blijven ook in een vaderrechtelijke orde somtijds (in de Pasemah bijvoorbeeld) haar bezit en vererven op haar kinderen en bij kinderloos overlijden op haar man al neemt de vrouw ze bij echtscheiding mee terug naar de familie van herkomst. Gronden bij de batak als bruidsgift aan de vrouw meegegeven komen bij haar man (en haar) in inlands bezit, al eist elke beschikking daarover overleg met de vrouws familie. Zijn er kinderen, dan zijn die de natuurlijke voortzetters in de volgende generatie van de door de ouders geërfde of bij wege van toescheiding ontvangen goederen (bl. 197, 208). Kinderen zijn de plek, waar het gedifferentieerde gezinsgoed der ouders als eensoortig goed (namelijk als *barang asal*) samenkomt en zo vervolgens. Bij de dajak omvat het begrip *poesaka* naast de geërfde goederen ook die voorwerpen (van magischen aard) welke men bijvoorbeeld als huwelijksbetaling of als boete krijgt en welke zijn voorbestemd om als erfgoed op de erfgenamen te worden overgedragen. Tegenover *poesaka* in algemenen zin als „heilig bezit" staan de door eigen arbeid verkregen, voor den verkrijger geenszins „heilige" goederen, welke de ngadjoe-dajak samenvatten onder den term *noekar* en die elders wel *pentjarian* (in algemenen zin) heten.

B. *Persoonlijk verworven goederen*

De mogelijkheid voor een getrouwden man of een getrouwde vrouw, gedurende het huwelijk voor zich persoonlijk goederen te bezitten, hangt enerzijds samen met de absorberende kracht

van zijn of haar familie(goed), anderzijds met de absorberende kracht van het gemene gezinsvermogen. Waar het familieverband sterk is, zijn nieuw gewonnen goederen van den aanvang af bestemd voor den verwerver en diegene zijner verwanten, die met hem de sociale eenheid vormen, tenzij hij of zij ze kan nalaten aan eigen kinderen in datzelfde familieverband thuisbehorende. De andere echtgenoot blijft adatrechtelijk buiten het bezit van zulke goederen, profiteert echter uiteraard als deel van het gezin mee van de eventuele opbrengst daarvan; beschikkingen daarover vorderen instemming althans medeweten van de *waris*, de familiegenoten. Zowel vóór het huwelijk verworven goederen als gedurende het huwelijk verkregen goederen kunnen in die rechtspositie verkeren.

Zo behoren bijvoorbeeld de goederen, door een bataks gezin verkregen, aan den man in zijn familieverband, in dien zin, dat de vrouw of de vrouws familie nooit enige aanspraak op een gedeelte daarvan voor zich maken kan, al heeft de vrouw gedurende het huwelijk mede het profijt van het gezinsvermogen. De batakse vrouw kan wel eigen goederen bezitten, de haar als meisje door haar vader geschonken grond (*tano* of *saba bangoenan*) bijvoorbeeld, doch die goederen vallen onder de bovengenoemde rubriek van toegescheiden vermogen, hetwelk verbonden blijft (zij het door een rekbaren band) met het familievermogen van herkomst. Zo beperkt de eigen familiegebondenheid den man of de vrouw dus enerzijds in het hebben van eigen vermogen; anderzijds voorkomt juist die gebondenheid aan het familiecomplex een toevallen van goederen aan den gemenen gezinsboedel. In Minangkabau zijn de *harta pentjarian*, de persoonlijk verworven goederen, zowel van de vrouw als van den man onderhevig aan de cohaesie van het familiegoed, waartegen de adhaesie van den gemenen gezinsboedel slechts dan is opgewassen, indien man en vrouw beide deel hadden in de verwerving van het goed, behoudens de beneden te noemen verschuivingen in het adatrecht.

Afgezien van de beperkende werking van den familieband blijft vóór het huwelijk persoonlijk verworven goed toebehoren aan man of vrouw persoonlijk, gelijk ook voorhuwelijkse schulden persoonlijke schulden blijven. In Zuid-Sumatra heten zulke goederen *harta pemboedjangan* (van den man) en *harta penantian* (van de vrouw), op Bali zowel van man als vrouw: *goena kaja*.

Tijdens huwelijk verworven, vallen zulke goederen echter gewoonlijk — wederom afgezien van de beschreven werking van den familieband — in de beneden te noemen goederen-gemeenschap van man en vrouw, al zijn er omstandigheden, waaronder tijdens huwelijk gewonnen vermogen als persoonlijk goed toevalt aan één der echtgenoten; bijvoorbeeld komen in Atjeh de inkomsten van den man aan hem persoonlijk, indien de vrouw niet enigen materiëlen grondslag in den vorm van een woonerf of een tuin aan het gezin verschafte, of hem geen leeftocht meegaf op reis (of is dat een goed praten van de gemeenschap tegenover de leer van den islaam, die haar niet kent?); bijvoorbeeld komen in West-Java de inkomsten tijdens huwelijk aan de vrouw persoonlijk, indien zij bij het sluiten van het huwelijk rijk was en de man arm; bijvoorbeeld schijnt onder prijaji op Java wel te worden aangenomen dat de inkomsten van den man voor hem persoonlijk zijn. Tenslotte blijven bij de vrouw in persoonlijk bezit veelal die goederen of dat geld, welke haar ter zake van het huwelijk persoonlijk geschonken zijn (anders dan in den vorm van toescheiding, uitzet, enzovoorts van wege haar ouders, welke goederen wel meestal (in familieverbondenheid) aan haar blijven, doch thuis horen in de boven besproken rubriek van *barang asal*). Waar onder de huwelijksbetalingen voorkomt een huwelijksgift aan de vrouw, zoals de *djinamèe* in Atjeh, de *hoko* in de Minahasa en gelijk de *soenrang* in het grootste deel van Zuid-Celebes blijft dat goed of geld, evenals de *mas kawin* en de daarmee versmolten betalingen elders, aan de vrouw persoonlijk. Ook de geschenken, die zij van haar aanstaanden man of van familieleden ter zake van het huwelijk krijgt, blijven meestal haar eigen bezit (in Atjeh alleen de ontmaagdingsgave en het zevende-dags-geschenk), evenals de boete, die (in Borneo bijvoorbeeld) de ene echtgenoot wel aan den andere betalen moet wegens een delikt.

C. *De tussen man en vrouw gemene huwelijksboedel*

Even algemeen als de boven vooropgestelde regel nopens *asal*goed, hetwelk verbonden blijft aan de familie van herkomst, is de regel, dat tijdens huwelijk verkregen goed tussen man en vrouw gemeen is, dat daardoor gevormd wordt een boedel (onderdeel van het gezinsvermogen) waarop als het er op aankomt (in het bizonder bij ontbinding van het huwelijk)

man en vrouw beide (ieder voor een deel) aanspraak hebben. Dat voor zulk een gemeen vermogen in het geheel geen ruimte gelaten wordt is hoge uitzondering. Slechts daar, waar vaderrechtelijk geordende familiegemeenschappen gevonden worden laat het familievermogen van den man (bij een bruidschathuwelijk) of van de vrouw (bij een inlijfhuwelijk) geen gelegenheid tot de vorming van een rechtens gemenen boedel, hoe gering ook. Men kan echter ook bij die verhoudingen de tendens waarnemen, dat vermindering van de familiegeslotenheid versterking van de gezinsverbondenheid van goederen meebrengt. En slechts in die gevallen, waarin (buiten familie-invloed om) sterk persoonlijk overwicht bestaat bij een der echtgenoten, als in de boven reeds genoemde soendase huwelijken van een rijke vrouw met een armen man (*njalindoeng ka geloeng*) of omgekeerd (*manggih kaja*) enzovoorts, voorkomt dat overwicht het ontstaan van een gemenen boedel.

Overigens bestaat praktisch overal elk gezinsvermogen voor een deel uit *harta soearang* (min.) *barang perpantangan* (Borneo), *tjakkara* (boeg. en mak.) *droewé gabro* (bal.), *barang gini*, *gana gini* (jav.), *goena kaja* (soend.) enzovoorts.

Een verschil in den omvang van den boedel weerspiegelt nog wel eens een verschil in aantrekkingskracht van familiegoed. Het engst omschreven is de gemene huwelijksboedel in Minangkabau. Daar schijnen alleen die goederen, op welker verkrijging de werkzaamheid van man en vrouw beide gericht geweest zijn, *harta soearang* te worden. Echter is ook daar de sociale verandering die tot uiting komt in een vervanging van familiehuizen door gezinswoningen van verruimenden invloed op den gemenen gezinsboedel.

Gewoonlijk echter rekent men als tussen man en vrouw gemeen die goederen, die tijdens huwelijk verkregen werden terwijl beide, man en vrouw, in algemenen zin ten behoeve van het gezin werkzaam waren; en ook die laatste eis wordt wel weggelaten, zodat de tijdens huwelijk verworven goederen steeds gemeen gezinsvermogen zijn; een enkele maal vindt men een overgang als op Bali, waar persoonlijk verkregen goederen (daar „*goena kaja*") na drie jaren tussen man en vrouw gerekend worden gemeen te zijn geworden (*droewé gabro*). Aldus uit zich op het stuk van goederen-bezit de verschuiving van het zwaartepunt van familie naar gezin. De geschenken aan het bruidspaar

ter zake van het huwelijk (modern instituut) worden tussen de echtelieden gemeen.

Allerlei speciale rechtsvragen doen zich voor. Vruchten van persoonlijk goed heten soms gemeen (Zuid-Celebes), soms alleen dan indien de niet het *asal*goed bezittende echtgenoot tot de verkrijging meewerkte (het *asal*vee van den anderen echtgenoot verzorgde, bijvoorbeeld op Java), soms steeds van den inlands bezitter van het *asal*goed. De opbrengst van verkocht of geruild *asal*goed is *asal*goed. Indien *asal*goed is aangewend voor de behoeften van het gezin, heeft de bezittende echtgenoot gewoonlijk geen aanspraak op vergoeding daarvan ook niet bij huwelijksontbinding.

Veelal vindt men mededelingen over huwelijksgoed in termen, die zich tevens over de bewijsrisico in geval van geschil uitspreken, bijvoorbeeld: de goederen zijn gemeen, tenzij bewezen wordt, dat de vrouw niet voor het huishouden zorgt. Zulks kan verwarrend werken —; voor de verdeling van de bewijsrisico is het de vraag, wat het normale geval is en daarom zich zelf dus reeds aanvankelijk waar maakt en wat, als daarmee in strijd, in het bizonder moet worden waar gemaakt; doch de zaak zelf behoort slechts in termen van materieel recht te worden vervat.

Staande huwelijk handelen de echtgenoten met de gemene goederen elk binnen eigen normalen kring, in normaal uitgesproken of onuitgesproken overleg. Bij gewichtige transakties treden somtijds beide op, doch als de man handelt is de instemming van de vrouw verondersteld en de handeling is geldig ook al heeft hij haar niet geraadpleegd. Zou de vrouw zich echter openlijk blijven verzetten tegen een of andere handeling, dan kan de man buiten noodzaak niet alleen te werk gaan; derden hebben daarmede rekening te houden. Hetzelfde geldt bij het maken van schulden; verplichtingen door man of vrouw aangegaan moeten als gezinsverplichtingen worden voldaan met behulp van den gemenen boedel; zulke schulden zijn op dien boedel verhaalbaar, bij ongenoegzaamheid bovendien op de *asal*goederen van dengene die handelde; in Makasar kunnen zelfs *asal-*(*sisila-*)goederen voor gezamenlijke schulden worden uitgewonnen vóór het gemeenschappelijk bezit; niet evenwel de *asal*goederen van een overledene. Zouden man of vrouw eigen schuld hebben, voorhuwelijkse schulden bijvoorbeeld, dan zijn die schulden in de eerste plaats verhaalbaar

op het *asal*goed van den betrokkene en in de tweede plaats op den gemenen boedel in zijn geheel. Men kan gedurende het huwelijk niet spreken van een onverdeeld aandeel van den man of de vrouw in den gemenen boedel en beslag op een onverdeeld aandeel ter realisering van een schuld is adatrechtelijk (en praktisch) een onding, omdat de boedel staande huwelijk niet tegen den wil der betrokkenen kan worden verdeeld.

Verdeling van de huwelijksgoederen komt vooral aan de orde bij huwelijksontbinding tijdens leven. Indien zich dan niet voordoet, dat een der echtgenoten zich zo misdragen heeft dat alle aanspraak op een deel der goederen is verbeurd of dat de vrouw als verstotingsvergoeding van haar deel afstand deed (bl. 181, 184), neemt gewoonlijk elk der echtgenoten uit het huwelijk zijn *asal*goederen, eventueel zijn persoonlijk verworven bezit en zijn deel in de huwelijksgemeenschap mee. Die gemeenschap wordt dan óf in twee gelijke delen verdeeld óf in rede van twee delen voor den man en één deel voor de vrouw. Die laatste voet van verdeling schijnt een indonesische standaard voor hetgeen men beschouwt als de waarde van hetgeen de man tot den gemenen boedel bijdroeg en wat de vrouw daaraan toedeed; men spreekt van *sapikoel sagendong* (jav.) *sasoehoen sarembat* (bal.). De mening, dat die verdeling herkomstig is uit het recht van den islaam moet afstuiten op de waarneming, dat er streken zijn, waar de islaam geen invloed had en waar dezelfde voet van verdeling inheems is. De mening, dat dezelfde standaard van verdeling ook in andere gevallen behoort te gelden (bij boedelverdeling bijvoorbeeld) miskent het verschil in grondslag van de verdeling in geval van huwelijksgoed en in geval van erfrecht. Op het gebied van het erfrecht is die waardering, de man twee tegen de vrouw één, wellicht uit het recht van den islaam afkomstig, wellicht ook wel eens een volksnabootsing van de verdeling van huwelijksgoed en slechts zelden plaatselijk adatrecht. Bij ontbinding van het huwelijk door den dood behoudt de langstlevende echtgenoot den gemenen boedel op dezelfde wijze als tijdens het huwelijk; de langst levende echtgenoot heeft daarop tot eigen levensonderhoud aanspraak; indien in dat onderhoud op redelijke wijze is voorzien kan het ook tot een scheiding komen met de erfgenamen; zijn er kinderen dan erven zij tenslotte den boedel als *barang asal*; zijn er geen kinderen, dan schijnt na den dood

van den langst levende der echtgenoten de boedel te moeten worden verdeeld tussen de verwanten van den man enerzijds en de verwanten van de vrouw anderzijds op denzelfden voet als man en vrouw ze tijdens leven zouden hebben verdeeld. Komt een verdeling van goederen tijdens leven van den langst levenden echtgenoot tot stand, dan wordt op Java bijvoorbeeld niet nauwkeurig gerekend, maar krijgen kinderen en moeder of vader alle op voet van gelijkheid hun deel uit den helen boedel, van alle goederen te zamen genomen; in Zuid-Celebes krijgt de vrouw naast haar deel in het gemene huwelijksgoed nog een weduweportie, de man een weduwnaarsdeel (*tawa kabaloeang*).

Terwijl het dwingen tot verdeling tijdens leven van beide echtgenoten adatrechtelijk overal is uitgesloten komt verdeling van den gemenen huwelijksboedel door man en vrouw tijdens huwelijk in gemeen overleg wel voor en werkt tussen de echtgenoten en hun erfgenamen. Het geschiedt óf in den vorm van een verdeling op den door partijen zelf gewensten voet óf in den vorm van toescheidingen van hen samen aan den een en aan de ander. Aanleiding kan bijvoorbeeld zijn het gaan van den man alleen ter bedevaart. Men zal moeten aannemen dat zulk een verdeling tegenover oude schuldeisers (bij benadeling van hun belangen) niet geldt en tegenover nieuwe slechts indien er redelijke openbaarheid aan gegeven is.

Het te voren uitsluiten van de gemeenschap van tijdens huwelijk gewonnen goederen is als rechtshandeling in het adatrecht niet bekend. Onder christelijken (katholieken) invloed schijnt daarentegen wel eens voor te komen dat van te voren wordt vastgesteld dat — enige en hoge uitzondering — ook het *asal*goed tussen de echtgenoten gemeen zal zijn (artikel 50 van de ordonnantie van 15 Februari 1933 stbl. 74).

D. *Aan echtgenoten gezamenlijk geschonken goederen*

Van Madoera is bekend dat daar bij de huwelijkssluiting aan de echtgenoten goederen geschonken worden (*barang pembawaän*) die op andere wijze tussen hen worden verdeeld dan de tijdens huwelijk gewonnen goederen (*ghoena ghana*). Terwijl namelijk van de laatste de man twee delen krijgt tegen de vrouw één komen de *barang pembawaan* voor de helft aan den een, voor de andere helft aan de ander.

TIENDE HOOFDSTUK. ERFRECHT

In zeer nauwen samenhang, uiteraard, met het in de andere hoofdstukken behandelde omvat het adaterfrecht de rechtsregelen, welke betrekking hebben op het boeiende, eeuwige proces van doorgeven en overgaan van het materiële en immateriële vermogen van generatie op generatie. De invloed van de andere rechtsregelen op het erfrechtelijk beeld van elken rechtskring behoeft slechts te worden aangeduid. Het beschikkingsrecht beperkt de vererving van grond; grondtransakties als grondverpanding moeten door erfgenamen worden gecontinueerd; verplichtingen en rechten uit krediethandelingen blijven na den dood hun werking doen; de struktuur der verwantengroepering heeft erfrechtelijke betekenis evenals de huwelijksvorm. Rechtshandelingen als adoptie, inlijfhuwelijk, uitzet-verstrekking zijn mede te bezien als erfrechtelijke verrichtingen — erfrechtelijk in dien ruimen, bovengenoemden, zin van zorg voor overdracht en overgang van het vermogen op de volgende generatie.

Dit gebeuren nu weer in stukjes te knippen door toescheiding te stellen naast uiterste wilsbeschikking en naast abintestaatvererving, door onverdeeld blijven van den boedel te stellen tegenover boedelverdeling, door legitieme porties te vergelijken met ontervingsbevoegdheid, dat schiften en scheiden is ook hier onontbeerlijk voor overzicht en begrip, maar het is tevens een aanslag op het goed begrijpen van de eenheid van het levensgebeuren. Men kan in de werkelijkheid nooit volstaan met te vragen wat bij den dood van den bezitter met een bepaald vermogen is geschied zonder een gebrekkig beeld te krijgen, men kan en moet echter niettemin den vermogensovergang bij den dood als rechtsfiguur apart houden van de toescheiding bij leven enzovoorts.

Eenheid en verscheidenheid van het indonesische adatrecht laten zich op het stuk van erfrecht gemakkelijk aantonen. Men kan zeer algemeen geldende hoofdregelen, beginselen, opstellen maar niet één regel, welke in alle rechtskringen dezelfde uiterlijke gedaante heeft. De regel: bij overlijden van een inlands bezitter erven in de eerste plaats de kinderen is in de Bataklanden maar half waar, namelijk alleen ten aanzien van de zoons (al mogen hierbij de aan de dochters meegegeven goederen niet buiten

beschouwing blijven); in Minangkabau maar half waar, namelijk alleen ten aanzien van de moeder, van den vader erft de jonge generatie, die afstamt van zijn zusters, niet die, die afstamt van (hem en) zijn vrouw (al mogen de regelmatige toescheidingen van den vader aan zijn kinderen hierbij niet buiten beschouwing blijven); in de Lampongs maar half waar, voorzover daar alleen het oudste kind erft, doch met den plicht het gezin van den vader te behandelen als zijn eigen gezin. De regel, dat na den dood van den inlands bezitter de boedel onder bepaalde omstandigheden onverdeeld blijft brengt in de Minahasa een andere toestand te weeg dan in Minangkabau dan op Bali dan op Java enzovoorts.

De regelen van erfrecht ondergaan niet alleen den invloed van sociale veranderingen, toeneming van het gezinsverband bij afneming van clan- en stamverband, maar ook den invloed van erfrechtelijke regelen van vreemde rechtsstelsels, die door een zekeren uiterlijken samenhang met den godsdienst van aan de religie ontleend gezag worden voorzien en bijvoorbeeld door godsdienstige rechters op concrete gevallen toegepast, al is die invloed bij het erfrecht in veel mindere mate merkbaar dan bij het huwelijksrecht; het hangt af van de kracht van het strukturele erfrecht of daartegen blijvend weerstand geboden wordt dan wel of daarvan ingrijpende werking kan uitgaan.

In de eerste plaats zal nu worden gehandeld over het onverdeeld blijven van den boedel; daarna over de rechtshandelingen die de verdeling bewerkstelligen of beïnvloeden; vervolgens over de abintestaat erfgerechtigden en ten slotte over de vererving van bepaalde boedelbestanddelen en schulden. Het meegeven in het graf van goederen, welke naar het participerende denken te persoonlijk met den overledene verbonden waren om zonder gevaar door anderen te kunnen worden bezeten moet als een verdwenen of verdwijnende gewoonte worden beschouwd.

1. HET ONVERDEELD BLIJVEN VAN DEN BOEDEL

Het onverdeeld blijven van den boedel hangt in sommige rechtskringen samen met de onmogelijkheid om van de vaderen (en moederen) ontvangen goederen anders te bezitten dan gezamenlijk, met de andere *waris*, tot één ondeelbare eenheid verbonden. De familiegoederen, de *harta poesaka*, van Minang-

kabau en de familie-gronden *dati* op het schiereiland Hitoe van Ambon kunnen tot voorbeeld strekken. Elk kind dat geboren wordt is deelgenoot in het personen-complex, dat familie-goederen, bouwvelden, woonerf met huis en vee, krissen en preciosa bezit; elke man of vrouw, die overlijdt laat dat complex ongestoord doorbestaan. Voorzover iemand bij zijn leven zich eigen goederen verworven heeft (*harta pentjarian*) komen die bij zijn overlijden als een ondeelbaar geheel aan zijn daartoe gerechtigde nakomelingen die ook tijdens zijn leven reeds als *waris* tot die goederen in betrekking stonden (bl. 189). Wanneer bijvoorbeeld in Minangkabau een vrouw overlijdt in het persoonlijk bezit van een sawah, dan wordt die sawah het ondeelbare groepsbezit van haar kinderen, *harta poesaka* in de eerste generatie (daarom naar het schijnt, wel *harta saka*, of *harta poesaka rendah* geheten). Op gelijke wijze worden *harta pentjarian* van een man de *harta (poe)saka* van zijn broers en zusters en de nakomelingen der zusters in vrouwelijke lijn. Zo vormen zich in de harta poesaka g e l e d i n g e n. De oudste goederen van vele generaties her, afkomstig van de voormoeders, die tot de stichting der nagari meewerkten, de *harta poesaka tinggi* onder het beheer van het hoofd der grootste familie-eenheid, den *pengoeloe andiko*, en de jongste goederen afkomstig van een overleden man of vrouw der vorige generatie; daartussen complexen afkomstig van voorouders van enige generaties terug. Dat alles wordt in de praktijk eenvoudiger dan het lijkt door uitsterven van groepen, samenvoeging van complexen tengevolge daarvan enzovoorts. Wordt een familiecomplex te groot dan splitst het zich en daarmee splitst zich het onverdeelbare vermogen (*gadang manjimpang*). Waar, als op het schiereiland Hitoe van Ambon, zulke onverdeelbare familievermogens (*dati*) in handen zijn van een vaderrechtelijk clangedeelte zijn de kinderen van den man (en zijn vrouw) en de afstammelingen van de zoons de voortzetters daarvan. Kenmerk van dit eerste onverdeeld blijven is dus de o n m o g e l ij k h e i d der verdeling en het gezamenlijk rechthebbende zijn der groep, onder leiding veelal van een familiehoofd, den *mamaq kepala waris*, den *kepala dati*. Wanneer zulke familiegoederen onbeheerd geraken, *goentoeng* (min.), *linnjap* (amb.) doordat de familie uitsterft, *poenah* (min.) kunnen ze toevallen aan verwante families of, zo die ontbreken, aan de gemeenschap.

Een andere wijze van onverdeeld blijven van den boedel is het erfgerechtigd zijn van één kind, van den oudsten zoon (als bij een deel der lampongse bevolking, als eertijds en nu nog veelal op Bali), van de oudste dochter (gedeeltelijk) en indien er geen dochters zijn den jongsten zoon bij de semendoërs van Zuid-Sumatra, bij de landak- en tajan-dajak der Westerafdeling van Borneo. De oudste zoon schuift bij overlijden van den vader op diens plaats; hij wordt de inlands bezitter van het vermogen, maar hij heeft tegelijk tegenover zijn broers en zusters den plicht hen te onderhouden, uit te huwelijken, in hun levensstrijd bij te staan. Hij moet op Bali een gedeelte, een huistempelaandeel, voor den eredienst laten bestemd blijven. Broers, die niet op die wijze bij den oudsten broer thuis willen blijven, zwermen in de Lampongs bijvoorbeeld met hun gezinnen uit naar elders, hele *marga* schijnen op die wijze bevolkt te zijn. Maar de vaderlijke boedel blijft van generatie op generatie een onverdeelde eenheid in het bezit van den *penjimbang*, den oudsten zoon van den oudsten zoon enzovoorts; komt die te ontbreken en wordt in zijn vervanging niet voorzien door het *negikan*, het oprichten van den tak, dan sterft die tak uit (*moepoes*) en komt de boedel aan den naast-verwanten tak. De mogelijkheid dat jongere kinderen om kapitalisering van hun onderhoudsrecht vragen, zich laten uitboedelen, kan leiden tot aanspraak op een boedeldeel en in onbruik raken van dat majoraatserfrecht. Op Bali is dat proces, naar het schijnt, aan het vorderen. De bizondere positie van de oudste dochter bij de semendoërs, de *toenggoe toebang*, (onder toezicht van den oudsten zoon, den *pajoeng djoerai*) en van de oudste dochter bij de landak- en tajan-dajak, de *anaq pangkalan*, heeft eveneens de strekking en de werking om de hoofdbestanddelen van den boedel als een onverdeelbaar geheel bijeen te houden, van elke soort één: één bouwveld, één woonerf, één karbouw, één klapperboom; dat complex blijft uitvliegings- en toevluchtsoord beide voor alle kinderen. Op soortgelijke wijze schijnt te moeten worden begrepen de bevoorrechte erfrechtelijke positie van den jongsten zoon bij een gedeelte der batakse bevolking; hij, die het langts thuis blijft, krijgt het deel van den boedel dat nog onverdeeld in handen van den erflater was om het (voor zich) in stand te houden. Zijn verplichtingen jegens ongehuwde zusters (welke hij met de oudere broers deelt) zijn aan zijn bevoorrechte positie evenredig.

De bekende onverdeelde familie-boedels van de Minahasa, de *barang kalakéran*, verschillen (afgezien van de ouderrechtelijke struktuur der Minahasers met vaderzijdig overwicht) in zoverre van de minangkabause familiegoederen, dat verdeling van den onverdeelden boedel mogelijk en geoorloofd is, mits alle gerechtigden instemmen. Het onverdeeld blijven van individueel verworven goed, *pasini*goed, bijvoorbeeld aanplant op *kalakéran*-grond, bij overlijden van den bezitter, als gemene boedel van een groep afstammelingen van den overledene, welke groep dus een klein onderdeel is van de hele familie, die een *kalakéran*-vermogen bezit, veroorzaakt soortgelijke geledingen in de familieordening als in Minangkabau maar tengevolge van de endogame huwelijken veel ingewikkelder. Daarin ligt de oorzaak van de grondenrechtelijke verwarring in de Minahasa, die men wil opheffen door rechtsgeldige boedelverdeling mogelijk te maken zonder volstrekte eensgezindheid der (niet altijd bereikbare) familieleden. De gebrekkige organisatie der (gouvernements-)rechtspraak, het gebrekkig inzicht in de functie, die de rechtspraak bij dat proces noodzakelijk moet vervullen en de daaruit voortvloeiende gebrekkige zorg voor verbetering van die rechtspraak maakt de oplossing van dit probleem voorshands onwaarschijnlijk.

In Ambon vererven de buiten het *dati*bezit vallende gronden aan de nakomelingen in ouderrechtelijken zin des erflaters; zij blijven onverdeeld *poesaka*bezit, al kan de verdeling wel worden bewerkstelligd. Ook binnen dat bezit vormen zich geledingen van kleinere groepen *poesaka*gerechtigden (afstammelingen van een familielid, dat door ontginning of bijplanting persoonlijke bezittingen, *peroesahan*, verwierf) onder de grotere groep, die den ouderen aanplant bezit; ook daar doet zich het verschijnsel voor van praktische vereenvoudiging van theoretisch hoogst ingewikkeld geworden groepering der mederechthebbenden.

Buiten de genoemde vormen van onverdeeld blijven van den boedel is algemeen indonesisch het na den dood van een inlands bezitter van een vermogen als onverdeelde eenheid doen voortbestaan van diens goederen als gezinsvermogen; de grondslag van het onverdeeld blijven is de gedachte, dat verworven goed dienstbaar is aan de materiële noden en verlangens van het g e z i n. Het wordt beseft als een vanzelfsprekend gebeuren dat, indien de leider van het gezin wegvalt,

diens (des gezins) goederen ten behoeve van het gezin onverdeeld blijven onder andere leiding (van den oudsten zoon, van de weduwe) totdat het op den goeden tijd verdeeld zal zijn tussen de individuele gezinsleden, als basis wederom van de door hen gevormde gezinnen. Ook hierbij moet steeds bedacht worden, dat de verdeling niet behoeft te zijn, en dikwijls niet is een handeling op één bepaald ogenblik maar een voortgezet proces van het meegeven van bouwvelden, woonerven, huizen aan uitvliegende (huwende) kinders met toevallen van het laatst overgeblevene, nadat de ouders overleden zijn, aan den jongste, den langst thuis geblevene. Het overlijden der ouders kan in dat proces zijn een incident zonder wezenlijken invloed op den adatrechtelijken gang van zaken; het kan ook zijn de aanleiding voor een definitief opdelen van het vermogen. De vraag, waarop het adatrechtelijk aankomt, is in dit verband of, indien degene, die als inlands bezitter geldt, is overleden, een erfgenaam, zeg een volwassen kind, de definitieve verdeling van den boedel kan vorderen. Het antwoord daarop is, dat indien het onverdeeld bijeenblijven van den boedel nodig of wenselijk is om dien boedel te doen beantwoorden aan zijn bestemming van gezinsvermogen, indien bijvoorbeeld een weduwe of onvolwassen kinderen daaruit moeten worden onderhouden en door verdeling in dat onderhoud op onvoldoende wijze zou zijn voorzien, dat dan de verdeling door een erfgenaam (nog) niet mag worden gevorderd. In hoeverre men in onderlinge overeenstemming al of niet vlug tot verdeling overgaat hangt af van talrijke economische en magisch-religieuze factoren. De batakse zoons van een succesvollen vader verzekeren zich gaarne zo spoedig mogelijk van hun aandeel in de zelfverworven goederen des overledene; dat aandeel zal hen tevens doen delen in den in die goederen als onzichtbare kracht aanwezigen voorspoed; zij zullen echter van de voorvaderen geërfde droge bouwvelden bijvoorbeeld ook tussen hen levenslang onverdeeld laten. De dajak laten daarentegen sterk magisch geladen voorwerpen als gongs, oude wapenen, oude kledingstukken tussen ervengroepen onverdeeld, de leidende individuen zijn daarvan slechts de gebruikers, de beheerders. Bij de west-toradja blijft het complex familiegoederen onder beheer van de oudste der vrouwen onaangetast; de man trekt wanneer hij trouwt naar de woning van zijn vrouw, zonder iets van waarde mee te nemen.

Op Java kan bijvoorbeeld geldbehoefte gepaard aan de noodzakelijkheid eigen bouwvelden tot zekerheid te stellen voor van de volkscredietbank te lenen geld een verdeling, die zonder dat nog langen tijd zou uitblijven, bespoedigen.

Van den anderen kant is voor het participerende denken het gezamenlijk bezit van een onverdeeld vermogen, met name van onverdeelden grond, tevens een reëel middel tot bijeenhouden van het familieverband zelf. Ook daarom laat men wel een boedel opzettelijk langen tijd onverdeeld en om die reden wordt, indien het tot verdeling komt, een praktisch waardeloos stukje grond wel buiten de verdeling gehouden, als concreet plechtanker voor de blijvende hechtheid van den familieband (bijvoorbeeld de *tanah wawakes oen teranak* der Minahasa, letterlijk: bindsel der familie). Het is adatrechtelijk uitgesloten dat een onwillige erfgenaam van zulk een stukje grond de verdeling zou mogen vorderen; het is eveneens uitgesloten dat een beroep op den westersen rechtsregel, dat niemand kan genoodzaakt worden in een onverdeelden boedel te blijven, of een beroep op de plichten-leer van den islaam, welke in onmiddellijke boedelverdeling voorziet, aan de gelding van de beschreven adatrechtregelen iets zou afdoen.

Het gebruik en beheer van een onverdeelden boedel is soms bij elk der erfgerechtigde gezinnen om beurten (*giliran*, jav.) soms bij elk van hen gedeeltelijk en soms bij een van hen. Indien geen afspraken zijn gemaakt is er geen plicht tot verdeling of afdragen van de opbrengst en zeker kan achteraf (bij de verdeling) door de gezamenlijke erfgenamen geen vergoeding voor door den beherenden erfgenaam alleen genoten vruchten worden verlangd, gelijk bij de landraden op Java nog wel eens wordt geprobeerd.

2. TOESCHEIDINGEN EN UITERSTE WILSBESCHIKKINGEN

Het rechte tegendeel van het onverdeeld blijven van den boedel, toch stoelend op dezelfde grondgedachte (het vermogen als gezinsvermogen, bestemd om voor de leden van het gezin in de volgende generaties de materiële levensbasis te zijn) is de verdeling of gedeeltelijke verdeling van den boedel bij leven van den bezitter. Bij het ophouden huiskind te zijn, het uit-

vliegen uit het ouderlijk nest, het zich inzetten als een nieuw zelfstandig gezin (*mentjar* jav., *mandjaé* bat. bl. 140) krijgen de kinderen heel dikwijls reeds een bouwveld, een woonerf met woning, enig vee mee, welke goederen van den aanvang af de materiële grondslag van het nieuwe gezin uitmaken en voor hen uit den gezinsboedel hun aandeel zijn, waarmede na den dood van de ouders bij de boedelverdeling wordt rekening gehouden. Bij den gewonen boedel van den kleinen landbouwer blijft het ook later bij dat ontvangen aandeel; slechts bij een zekere gegoedheid valt er, ook al zijn alle kinderen op die manier bevoordeeld, na den dood nog iets te verdelen. Een man, die ter bedevaart gaat, verdeelt dikwijls bij leven al zijn goederen. Omtrent de frequentie van de toescheiding tijdens leven (*marisaké* jav., *papassang* Zuid-Celebes) kan men niet meer zeggen, dan dat zij dikwijls plaats heeft en dikwijls ook niet. De toescheiding aan een huwenden zoon of dochter van grond is een grondtransaktie, echter een grondtransaktie binnen den verwantenkring, een verschuiving, een van zelfsprekend doorgeven van den een aan den ander binnen den bestaanden verwantenkring, welke gever en verkrijger beiden omvat (bl. 101). Zij is dan ook geen *djoeal*transaktie, waarbij de kontant betaalde som onontbeerlijke tegenprestatie is voor het loslaten van den grond. De medewerking der volkshoofden is noodzakelijk voor de werking naar buiten, tegenover de gemeenschap en andere derden; ook de toescheiding moet „*terang*" zijn om in het rechtsverkeer buiten den familiekring bescherming te vinden bijvoorbeeld tegenover schuldeisers van den toescheider met betrekking tot schulden na de toescheiding aangegaan. Als erfrechtelijke handeling geldt zij echter binnen den familiekring ook zonder dat en ook hier is de vereiste medewerking te vervangen door de feitelijke vestiging en erkenning gedurende zekeren tijd van de nieuwe rechtsverhouding (bl. 90); de medewerking of het medeweten der belanghebbende familiegroep, de *waris*, is soms geldigheidsvereiste in zoverre, dat elke *waris* zich met vrucht kan beroepen op het feit, dat de handeling buiten hem is omgegaan en hem benadeelt, tenzij lang tijdsverloop in verband met hetgeen in dat tijdsverloop is geschied, ook in dit opzicht den toestand dekt.

Aan de beperkingen door het gemeenschapsbeschikkingsrecht gevorderd (alleen grondbezit aan gemeenschapsgenoten,

geen twee bouwvelden in handen van één genoot enzovoorts) is ook de toescheidingshandeling onderhevig.

De toescheiding wordt tegenover alle andere erfrechtelijke handelingen jegens den boedel gekenmerkt door de onmiddellijke werking van de overdracht.

De eenvoudigste toescheidingshandeling is de overdracht van grond aan een erfgerechtigd kind; de ouder is daarbij gebonden aan den regel, dat alle kinderen een redelijk deel moeten krijgen van den boedel (dat onterving van een kind adatrechtelijk verboden is), doch dat de wijze van verdeling en de bepaling, overigens, van den omvang van ieders aandeel hem vrij staat. De toescheidingshandeling heeft echter nog een andere functie dan zich te bewegen binnen de regelen van het abintestaat erfrecht; door de toescheiding is een zekere korrektie van de strukturele of traditionele of religieuze doch niet of niet meer bevredigende regelen van abintestaat-erfrecht mogelijk. Zo wordt de regel van toba-bataks erfrecht, dat de zoons alleen den boedel des vaders verdelen, verzacht door het toescheiden van bouwgrond of vee door den vader aan zijn ongehuwde en huwende dochter en aan haar eerstgeborene (*saba bangoenan, paoeséang, indahan arian*); zo blijft de minangkabause rechtsregel, dat een man alleen door de nakomelingen van zijn moeder wordt beërfd, tolerabel door de praktijk dat bijna elke vader aan zijn kinderen iets of alles van zijn zelfverworven goed toescheidt; zo pleegt in het vaderrechtelijke Ambon de vader van de bruid aan het jonge gezin een boomgaard (*doesoen lélépéello*) toe te scheiden; zo kon men zich tegen de eertijds op Java van godsdienstige rechters te verkrijgen ontkenning van de aanspraken van een adoptief kind wapenen door (dan ook regelmatig voorkomende) toescheiding van den boedel of een deel daarvan aan het adoptieve kind. Kinderloze lieden kunnen over hun persoonlijk goed zonder erfrechtelijke beperkingen beschikken, tenzij de familieband zo sterk is, dat de goederen geheel of gedeeltelijk moeten komen ten behoeve van de ruimere *waris*groep; zekerstelling van de materiële positie der echtgenote wordt eveneens dikwijls door toescheiding bereikt. Ten slotte kan de zogenaamde uitzet, aan huwende dochters meegegeven (soms met grote plechtigheid als het *peungklèh* van Atjeh), eveneens als een (soort) toescheiding worden bezien. De aan de vrouws familie ten behoeve van huwende zoons

betaalde bruidschat is wel aanwending van gezins- of familievermogen ten behoeve van de gezinsvorming van een der kinderen, maar is, gelijk boven bleek, adatrechtelijk niettemin niet verwant aan toescheiding.

Dat bij kinderloos overlijden toegescheiden grond terugvalt aan den toescheider is geen aparte regel maar toepassing van de erfrechtregelen nopens *asal*goed.

Uiterste wilsbeschikkingen. De inlands bezitter kan nog op andere wijze tijdens leven invloed oefenen op en dientengevolge uitlokken tot boedelverdeling. Vooreerst door een handeling, welke tot doel heeft een bepaald bestanddeel van het vermogen ten goede te doen komen aan een der erfgenamen van het ogenblik van den dood des erflaters af. Bij een of andere gelegenheid wordt in bijzijn der *waris* door hem het bouwveld of het woonerf genoemd als bestemd voor een met name aangewezen kind. Indien de erflater die beschikking niet herroept, heeft de bevoordeelde aanspraak op het voor hem bestemde vermogensbestanddeel uit den boedel, voorzover ten minste de gesteldheid van den boedel in verband met schuldenbetaling en ontervingsverbod zulks toelaat. Waar die handeling bekend is schijnt zij te worden aangeduid met den islamitischen term *hibah wasijat*.

Een andere, veel algemenere, overal in den archipel bekende en in praktijk gebrachte, uiterste wilsbeschikking is het op het laatste ziekbed of althans kort voor den dood opsommen van goederen en kenbaar maken van verlangens door den erflater. Op Java wordt zulk een beschikking *wekas* (hoog *weling*) geheten, in Minangkabau *oemanat*; elders wordt zij eveneens met eigen termen aangeduid. Voor een deel is de bedoeling daarvan een bindende mededeling omtrent den aard der nagelaten boedelbestanddelen (geërfd goed, zelf verworven goed, tijdens huwelijk verkregen goed enzovoorts), voor een ander deel is de bedoeling om de door den erflater billijk geoordeelde verdeling aan de erfgenamen op te leggen en onenigheid over den boedel te voorkomen. Ook de *oemanat* is onderhevig aan de regelen nopens schuldbetaling, onterving enzovoorts.

De vastlegging van den uitersten wil des erflaters in een testament schijnt in de meeste rechtskringen bij de maatschappelijk best gesitueerde bevolkingsgroep ingang te vinden. Ook te dien aanzien gelden uiteraard de materieel-rechtelijke beper-

kingen. Waar het testament nieuwe instelling is moet het door de rechtsvorming tot het recht worden toegelaten in een overal aan het stelsel aangepasten vorm; het heeft zijn aanknopingspunten in de *hibah wasijat* en de *oemanat*. Slechts een enkele maal is bewust verboden, uiterste wilsbeschikkingen te maken, gelijk in de sterk commune samenleving van Tnganan Pagringsingan op Bali. De tussenkomst van een notaris bij de opmaking van een testament kan adatrechtelijk volkomen irrelevant blijven, en voor de rechtszekerheid alleen dan gewenst zijn, indien de notaris adatrechtelijk is onderlegd.

3. BOEDELVERDELING

Heeft de erflater zich tijdens leven niet door toescheiding van al zijn goederen ontdaan en blijven er, na aftrek der schulden waarover beneden, baten over, dan kan de boedel dus óf op boven beschreven wijze onverdeeld blijven óf te eniger tijd worden verdeeld. De verdeling is een handeling der gezamenlijke *waris*, gewoonlijk niet beheerst door strikte regelen en scherpe wensen, maar veelal te weeg gebracht in een geest van goedhartigheid, behulpzaamheid en bevoordeling der minst fortuinlijken. Door de handeling vestigen zich de individuele rechten der *waris*; daarvan worden voorzover grondenrechtelijk noodzakelijk de volkshoofden in kennis gesteld, indien zij niet tegenwoordig waren bij de boedelscheiding; op Java is die tegenwoordigheid uitzondering.

Wenst één of wensen enige erfgenamen te scheiden en weigeren andere daartoe mede te werken dan ontstaat een rechtszaak welke, indien de erfgenamen niet tot elkaar te brengen zijn, een beslissing vordert van een rechter — van een dorpsrechter of van een beroepsrechter. Zijn er geen motieven op grond waarvan men zich met recht tegen de scheiding verzet, dan kunnen onwilligen gedwongen worden tot scheiding en deling over te gaan. Helaas behoort de procesrechtelijke wijze van bemoeienis der gouvernementsrechters met boedelverdeling tot de alleronbevredigendste gedeelten van het procesrecht. Op het vonnis volgt, bij blijvenden onwil, gedwongen openbare verkoop ja zelfs wel eens (doch ten onrechte) bemoeienis van instanties, welke men overigens juist buiten alle boedelverdeling houden wil. Betere voorziening van die stof is urgent.

4. ERFGENAMEN

Uit hetgeen hiervoren gezegd werd is reeds duidelijk, dat in het algemeen gesproken de naast verbondenen der volgende generatie, zij, die in het gezin van den erflater opgroeiden, de erfgenamen zijn; kinderen erven in de eerste plaats. Gelijk echter eveneens reeds opgemerkt is, wordt die gezinsverbondenheid in sommige rechtskringen doorbroken door de verbondenheid van de eenzijdig geordende familiegroepen. Bij families, die clangedeelten zijn (vaderzijdig of moederzijdig), wordt ook op dit punt de spanning tussen de aanspraken van de gezinsverbondenheid en die van de familieverbondenheid merkbaar. Zodra de sociale omstandigheden veranderen en bijvoorbeeld tot toenemende uitzwerming en daardoor toenemend zelfstandig gezinsleven leiden of tot in onbruik geraken van de kostbare familiehuizen, tot vermeerdering derhalve van de gezinswoningen en daardoor tot een versterkt zelfstandig gezinsleven, wordt ook de rechtsband, die op de gezinsbetrekking berust (huwelijksgoederengemeenschap, erfgerechtigdheid der kinderen van b e i d e ouders) krachtiger dan die op de familieverbondenheid is gebaseerd (bl. 193). Via een praktijk van toescheiding ontstaat dan een abintestaat erfgerechtigdheid der kinderen ten aanzien van het gezinsgoed in zijn geheel.

Erfgerechtigdheid van de kinderen van beide ouders is een trek van de ouderrechtelijke verwantenorde, zowel van die welke berust op de tweezijdige stamordening (dajak en toradja) als van die welke een gevolg is van de versplintering der verwantenordening tot gezinsverbanden, gelijk bijvoorbeeld op Java.

Bij eenzijdige verwantenordening bestaan, gelijk boven al werd opgemerkt twee belemmeringen voor het erven door kinderen van (beide) ouders. Vooreerst erven kinderen niet van diengene der ouders, die zelf deel bleef uitmaken van zijn familie-complex, waartoe de kinderen niet behoren, voorbeeld: Minangkabau, waar de kinderen tot het clangedeelte der moeder behoren, terwijl de vader daaraan geen deel heeft doch verbonden blijft aan eigen verwantengemeenschap; een abintestaat erfrecht van kinderen ten aanzien van het goed des vaders is daarbij door het stelsel uitgesloten; een praktijk van toescheidingen korrigeert die uitsluiting; verschuivingen in de

sociale omstandigheden kunnen haar gedeeltelijk of geheel opheffen. Waar dochters de goederen der moeder en zoons die van den vader erven, als op Savoe, kan die betrekkelijke belemmering ook door toescheiding worden overwonnen; de vader kan van zijn *poesaka*goederen, waarop zijn dochter nimmer door vererving recht kan krijgen, niettemin een tuin bijvoorbeeld aan haar (en haar vrouwelijke nakomelingen) toescheiden (*haroe kaballa*). Een gans andere belemmering voor het erven door kinderen van hun ouders bij eenzijdige verwantenorde is in de tweede plaats de huwelijksvorm, tengevolge waarvan het huwende kind uit zijn verwantengemeenschap wordt losgemaakt: het bruidschathuwelijk in strikten zin, bepaalde vormen van het inlijfhuwelijk, voorbeelden: de pepadongroepen in de Lampongs en de toba-batak bij welke laatsten de dochter steeds door haar huwelijk uittreedt uit haar vaders familie, zodat zij geen aanspraken als abintestaat erfgerechtigde heeft (evenmin als bijvoorbeeld op Bali een gehuwde dochter aanspraak heeft op een deel van den boedel haars vaders). Een praktijk van toescheidingen voor, bij en na haar huwelijk korrigeert die uitsluiting en zelfs kan bij de (toba-)batak de dochter, al is zij dan geen erfgerechtigde, onder het aanbieden van een maaltijd met inachtneming van de voorgeschreven adatbeleefdheden, na den dood van den vader enig bestanddeel van zijn boedel vragen, welk verzoek de erfgerechtigde zoons of andere verwanten binnen de grenzen der redelijkheid niet kunnen weigeren.

In de groep der erfgerechtigde kinderen doet zich in verschillende kringen een differentiatie voor, die verband houdt met het onverdeeld blijven van den (kern)boedel der ouders in den vorm van inlands bezit van den oudsten zoon (sommige batak, Lampongs, Pasemah, Bali) van de oudste dochter (Semendo, landak- en tajan-dajak) van den jongsten zoon (andere batak, elders op Bali) van oudsten en jongsten zoon enzovoorts, (bl. 200). Een differentiatie in ouderrechtelijke streken tussen jongens en meisjes in dier voege, dat zoons recht hebben op een tweemaal zo groot boedeldeel als dochters schijnt nergens van inheemsen oorsprong; het *sapikoel sagendong* (het twee tegen één) als inheemse verdelingsstandaard ziet uitsluitend op de verhouding in de huwelijksgemeenschap, al heeft het naar het schijnt op de wijze van de valse volksanalogie en gesteund door het recht van den islaam hier en daar (doch zelden)

in het plaatselijk erfrecht wel een plaats gekregen (bl. 195).

Het uitgangspunt: het gezinsvermogen van den aanvang af bestemd voor de materiële levensbasis van hen, die uit het gezin voortkomen, vindt zijn bevestiging in den adatrechtelijken regel der plaatsvervulling. Kinderen van vooroverleden kinderen krijgen uit den boedel van den grootvader het deel hunner ouders. Slechts de godsdienstige rechtspraak veroorzaakt(e) wel eens een doorbreking van die gedachte.

De positie van de weduwe in den boedel heeft tot adatrechtelijk uitgangspunt, dat de vrouw als vreemde geen erfrecht heeft, doch als echtgenote medebezit van de tijdens huwelijk verworven goederen, binnen de boven getrokken grenzen (bl. 195); dat zij bovendien overal, behalve daar waar de moederrechtelijke orde dat onnodig doet zijn, aanspraak heeft op levenslang onderhoud uit den boedel. Op Bali heeft zij, zolang de zoon nog niet bij het lijk van zijn vader als opvolger gewettigd is, ook rechtens het beheer; feitelijk heeft zij dat ook elders dikwijls. De vrouw krijgt derhalve van de geërfde goederen van den man niet een aandeel als erfgename; kan echter wel, zo nodig, van die goederen (als onverdeelden boedel) levenslang genot blijven trekken, of daarvan een deel krijgen als een onderhoudsuitkering in eens. Is zij in een vaderrechtelijke verwantenorde in de mans familie opgenomen dan kan zij daarin blijven en daar onderhouden worden, soms zelfs een deel van den boedel voor zich krijgen (Bali). Laat zij zich van de mans familie scheiden dan neemt zij echter nooit enig goed van den man, alsof zij dat geërfd zou hebben, mee. Ook de man erft niet van de vrouw, met een enkele uitzondering, bijvoorbeeld deze, dat in vaderrechtelijke streken als de Pasemah, de uitzet die de vrouw in een bruidschathuwelijk meekreeg en die zij bij echtscheiding behoudt, bij haar dood aan haar man toevalt of dat, gelijk op Bali, het aandeel in het huwelijksgoed evenals de door de vrouw zelf verdiende of ten huwelijk aangebrachte persoonlijke bezittingen aan den man komen.

Waar een gemene huwelijksboedel is krijgt, indien er geen kinderen zijn, de ene echtgenoot bij den dood van den andere den gansen boedel, welke na den dood van den laatsten echtgenoot vererft, voor de helft aan de verwanten van den een, voor de andere helft aan de verwanten van de ander of voor twee derde aan de verwanten van den man, voor één derde aan

de verwanten van de vrouw (*sapikoel sagendong*). Die verdeling kan ook vóór den dood van den langstlevenden echtgenoot worden bewerkt en kan wellicht bij hertrouwen of om andere redenen wel eens eerder worden afgedwongen. Het komt (in ouderrechtelijke streken) veel voor, dat de aanspraak van de weduwe op onderhoud en op haar deel in tijdens huwelijk gewonnen goed als er kinderen zijn bij de verdeling van den boedel wordt gerealiseerd in de toewijzing aan haar van een ongeveer gelijkwaardig aandeel, terwijl, gelijk reeds gezegd, ook de man zelf herhaaldelijk door een toescheiding het levensonderhoud van zijn vrouw zeker stelt. Ook hoort men wel eens (Zuid-Celebes, Middel-Java), dat naast het aandeel in het gemeen huwelijksgoed een weduwe- of weduwnaars-portie bekend is (dat aldus als iets aparts behandeld wordt). Vermoedelijk is daarop invloed van het recht van den islaam werkzaam.

Het adoptieve kind is als kind erfgerechtigd, als vreemde niet. Voorzover de adoptie het karakter van vreemde deed te loor gaan en dat van kind deed ontstaan, is het adoptieve kind erfgerechtigd als een kind. Dat is het adatrechtelijk uitgangspunt. Het kan echter zijn dat tegenover de families der adopterende ouders het geadopteerde kind een vreemde blijft, hetgeen betekent dat het kind niet krijgt van de *asal*goederen van den man of de vrouw, waarop de eigen families zekere aanspraken behielden, maar wel (alles) van de tijdens huwelijk gewonnen goederen, bl. 155. Aldus bijvoorbeeld in Poerworedjo (Java) — het punt is nog weinig onderzocht en onzeker. In de Pasemah wordt de erfgerechtigdheid van het adoptieve kind bij de adoptie besproken met de *doesoen*genoten. Bij neefjesadoptie blijft het adoptieve kind erfgerechtigd ten aanzien van de eigen ouders (bijvoorbeeld Java) elders (bijvoorbeeld Zuid-Sumatra) is elke erfrechtelijke verhouding tot de natuurlijke ouders en familie door de adoptie verbroken. De adoptie als kontante handeling doet steeds volledig erfrecht ontstaan. Het doorgeven der goederen aan het geadopteerde kind (de in stand houding van de eigen lijn in het algemene proces van de opvolging der generaties) is veelal de aanleiding tot de kindsaanneming. Storende invloed van naar den islaam rechtsprekende rechters werd (wordt) ook op dit punt door toescheidingen bestreden.

De vererving van goederen bij afwezigheid van kinderen en

afgezien van de aanspraken van den langstlevenden echtgenoot en het adoptieve kind is eenvoudig. De goederen gaan één stap op den stamboom van den overledene terug en vererven aan de afstammelingen van de daar aangetroffene —; bij afwezigheid van zodanige nakomelingen nog een stap terug en zo vervolgens. Stamboom uiteraard weer begrepen als vaderzijdige of moederzijdige of alternerende stamboom al naar gelang den aard der verwantenorde, een enkele maal (in de Grote Oost) zelfs: ten aanzien van sommige goederen de vaderzijdige, ten aanzien van andere de moederzijdige stamboom. De oudstlevende generatie sluit de jongere generaties uit behoudens de ook hier werkende plaatsvervulling. Waar kinderen door de werking van het familieverband zijn uitgesloten van de nalatenschap, als bij het overlijden van een man in Minangkabau, vererft de boedel op gelijke wijze: eerst de moeder van den man en haar afstammelingen (des erflaters broers en zusters); bij afwezigheid van hen de grootmoeder van den overledene en haar afstammelingen (practisch dus de neven en nichten van den erflater, die uit zijn tantes van moederszijde geboren zijn) en zo vervolgens. Zijn er in het geheel geen erfgenamen dan vervalt de boedel aan de territoriale gemeenschap van den overledene en komt onder beheer van het gemeenschapshoofd.

5. BESTANDDELEN VAN DEN BOEDEL

Al meermalen is in het voorafgaande gebleken, dat men de nagelaten goederen van een overledene niet als een homogeen, op gelijksoortige wijze vererved, geheel beschouwen mag. In den boedel kunnen goederen zijn, welke nog vastzitten in een zekere familieverbondenheid tegenover goederen, welke vastzitten in een gezinsverbondenheid of goederen, welke behoren tot een bepaalde waardigheid. In den boedel kunnen goederen aanwezig zijn welke nog vastzitten in een zekere verbondenheid van de rechtsgemeenschap, de eenheid der volksordening, ten aanzien waarvan het beschikkingsrecht der gemeenschap zich bij overlijden van den individueel gerechtigde op een bepaalde wijze doet gelden. In den boedel kunnen zijn schulden naast baten. Doch naast dat verschil in rechtspositie der goederen is ook de feitelijke gesteldheid van een boedelbestanddeel dikwijls van invloed op de vererving. Het ouderlijk woonerf vererft

bijvoorbeeld in Atjeh bij voorkeur aan de (oudste) dochter, in de Bataklanden bij voorkeur aan den jongsten of oudsten zoon. Voor de Bataklanden werd ook reeds genoemd het verschil tussen goederen, geladen met de magische kracht van den overledene tegenover indifferente goederen — een gelijk verschil treft men elders aan (op Borneo bijvoorbeeld) doch met andere gevolgen.

Familiegoederen. Het verschil in vererving tussen van de familie afkomstige goederen (geërfd goed) en in het eigen gezin zelfstandig verkregen goed wordt vooral zichtbaar, wanneer de erflater geen kinderen heeft; zijn *barang asal* gaat dan terug naar de eigen familie (opdat het niet „weg" rake), terwijl de gezinsgoederen aan den langstlevenden echtgenoot komen. Reeds werd vermeld, dat in sommige rechtskringen een krachtige familieband ook de vererving van de in het gezin verkregen goederen beïnvloeden kan (bl. 191). Gronden, bij de toba-batak als bruidsgift aan de dochter (en haar man) geschonken, blijven bij den dood der vrouw wel is waar bij haar man en diens familie, doch zodanig dat generaties lang over die gronden door de schoonfamilie (de *boroe*) niet mag worden beschikt zonder de vrouwsfamilie (de *hoela hoela*) daarin te kennen en haar een naastingsrecht te gunnen.

Waardigheidsgoederen. De heilige voorwerpen in een familie kunnen gebonden zijn aan een kwaliteit van den bezitter, bijvoorbeeld de kraton-goederen van de *kasepoehan* in Tjirebon aan dengene die de waardigheid van Sultan Sepoeh verkrijgt (erft). Op gelijke wijze kan een naam alleen aan een gekwalificeerd erfgenaam toevallen. Men kan ook zeggen dat de erfgenaam van dat familie-eigen de rechtmatige beheerder wordt.

Gezinsgoederen. Verschil in vererven tengevolge van gezinsverbondenheid kan zich voordoen in verband met een tweede huwelijk. De kinderen uit het eerste huwelijk erven de tijdens dat huwelijk gewonnen goederen, de kinderen uit het tweede huwelijk krijgen daarvan niet (Borneo). Voor Moena in Zuid-Celebes heet het dienovereenkomstig, dat de goederen van het ene huis niet mogen overgaan in het andere; elders in dien rechtskring kent men een adatrecht-gezegde van dezelfde strekking. Op Java worden door de praktijk der toescheidingen gewoonlijk de moeilijkheden bij meervoudig huwelijk op soort-

gelijke wijze voorkomen. Indien bijvoorbeeld de kinderen uit een eerste huwelijk reeds waren uitgehuwelijkt en dus geen deel meer uitmaakten van het in het tweede huwelijk gestichte gezin, erven zij bij den dood van den vader de in het tweede huwelijk gewonnen goederen niet, ten minste niet, indien zij uit de gezinsgoederen van het eerste huwelijk hun aandeel reeds hebben gehad; op *asal*goederen van den vader houden zij aanspraak. Vormen twee vrouwen van denzelfden man met haar kinderen afzonderlijke gezinnen dan blijven ook de goederen dier gezinnen gescheiden (bl. 176). Hoe ingewikkelder de verhoudingen in een speciaal geval zijn, hoe meer in een schikking de meest aannemelijke oplossing zal moeten worden gevonden; zulke schikkingen bevredigen echter alleen dan, indien de strukturele regelen daarvan de ondertoon, de grondslag vormen.

Gemeenschapsgoederen. Het beschikkingsrecht van de gemeenschap op den grond verhindert soms in zijn werking naar binnen vererving van bouwvelden, doordat bij den dood van een kerndorper zijn grondbezit (althans zijn aan het kerndorperschap verbonden standaardbezit) terugvalt onder onbelemmerd beschikkingsrecht van het dorp en door het dorp wordt uitgegeven aan een daarvoor aan de beurt gekomen tweederangs dorpsgenoot; wordt zulke grond in den regel uitgegeven aan een erfgenaam van den overledene dan groeit daaruit, zo de sociale omstandigheden meewerken, een erfrechtelijke aanspraak op het kerndorpersgrondbezit. Dat grondenerfrecht blijft dan echter veelal de werking naar binnen van het beschikkingsrecht ontmoeten, waar krachtens het beschikkingsrecht individuele rechten op bouwvelden slechts worden toegelaten tot een bepaalde uitgestrektheid, niet meer en niet minder. Dat wil zeggen dat (in sommige javaanse, in sommige balise *désa*) door vererving de eenheid van individueel grondbezit van den erflater niet mag worden toegevoegd aan een eenheid van grondbezit, dat reeds in het bezit van een erfgenaam was en dat evenmin, omgekeerd, de eenheid van grondbezit van den erflater mag worden verdeeld onder de erfgenamen tot kleiner eenheden. Verbod van cumulatie en splitsing van het krachtens het beschikkingsrecht door de gemeenschap toegelaten standaard-bezit is dan de norm, waarin de werking naar binnen van het beschikkingsrecht uitdrukking vindt. Talrijke

halfslachtige verhoudingen kunnen daarbij ontstaan ten gevolge van het om één of andere reden uiterlijk handhaven van den genoemden regel maar innerlijk toelaten van allerlei inbreuken daarop. Bijvoorbeeld: de erfgenaam die reeds een kerndorpersbouwveld heeft laat dat overschrijven op naam van zijn vrouw of zijn oudsten zoon en ontvangt zelf het bouwveld van zijn overleden vader of: twee broers laten het bouwveld van hun vader staan op naam van den oudsten maar gedragen zich hun hele leven als de elk voor de helft gerechtigden op dat veld; de dorpsautoriteiten werken daaraan wel mee door zulk een bouwveld in te schrijven op naam van den oudsten zoon „c. s." cum suis, welk latijn tot vele *désa* toegang vond, echter niet anders dan als *séès*.

De werking naar buiten van het beschikkingsrecht ontmoet het grondenerfrecht door veeal aan het erven van een kerndorpersbouwveld door niet in het dorp gevestigde erfgenamen in den weg te staan. Ook hier overgangstoestanden: het stellen van een gemachtigde voor de *désa*diensten, het inschrijven van den grond op naam van een familielid enzovoorts. In geval van geschil moet de beslissing de innerlijke waarde van zulk een overgangstoestand tot haar recht brengen.

Feitelijk bepaalde goederen. De invloed van de feitelijke gesteldheid van de boedelbestanddelen op de verdeling van den boedel neemt niet den vorm aan van een verbod of gebod, maar van een bij voorkeur gevolgde wijze van verdeling. Het is ongelukkig, dat de mechanische gang van zaken bij onwilligheid van een of meer erfgenamen invloed van den gouvernementsrechter op het volgen van die voorkeur uitsluit — men laat den helen boedel maar in het openbaar verkopen en het geld verdelen — een destructief in plaats van een constructief ingrijpen (bl. 207).

Schulden. De verplichtingen welke bij en door den dood van den erflater bestaan en ontstaan zijn ten slotte ook bestanddelen, zij het negatieve bestanddelen, van den boedel.

De baten, welke in den boedel van een overledene aanwezig zijn, mogen en moeten in de eerste plaats worden aangewend voor de lijkbezorging en de begrafenis. Een erfgenaam, die op eigen verantwoordelijkheid binnen de grenzen der redelijkheid voor dat doel enig positief boedelbestanddeel verkoopt, handelt rechtmatig. De begrafeniskosten zijn preferent. Die regel geldt

overal. Voorts worden uit den boedel bestreden de dodenfeesten, heilmaaltijden, lijkverbrandingen of wat ten behoeve van overledenen aan plechtigheden na den dood pleegt te geschieden. De uitgaven daarvoor gaan echter niet vóór de betaling van schulden des erflaters, die uitgaven zijn dus geen preferente boedelschulden maar kunnen worden voldaan uit het overschot van den boedel, baten min schulden, vóór de verdeling daarvan. Heilmaaltijden worden ook wel door de erfgenamen bekostigd met of zonder latere verrekening met den boedel. Van Celebes heet het, dat wie meebetaalt aan de begrafeniskosten en de dodenfeesten daardoor mede erfgenaam wordt.

Bij de vraag, of de schulden van den erflater op de erfgenamen vererven (dan wel, wat het zelfde is, in hoeverre erfgenamen aansprakelijk zijn voor de schulden des erflaters, welke op het ogenblik van zijn dood nog onbetaald waren) moet worden onderscheiden. Vooreerst vindt men uit meer dan één rechtskring als uitgangspunt voor deze vraag zonder restriktie de norm: de erfgenamen zijn aansprakelijk voor de schulden van den erflater (toba-batak, dajak, Bali). Verzachtend werkt daarbij echter de plicht der schuldeisers (op straffe van verval van hun vorderingsrecht) de schuld binnen 40 dagen na het overlijden of vóór een ten behoeve van den overledene te geven heilmaaltijd (het *njekoh* van Bali) bij de erfgenamen in te vorderen althans bekend te maken, alsmede stellig de overweging dat tegenover de erfgenamen in zodanige gevallen een speciale reden aanwezig is tot lankmoedigheid, tot afzien van het volle pond. Hoe de onderlinge verhouding der erfgenamen in geval van onenigheid daarover behoort te worden vastgesteld, vindt men niet vermeld.

Een ander uitgangspunt — enger dan het zo juist genoemde, doch naar het schijnt meer algemeen — is, dat slechts de onverdeelde boedel van den erflater moet worden aangewend tot betaling van de door hem gemaakte schulden. Dat uitgangspunt heeft aanleiding gegeven tot het opstellen van den regel van adatrecht: alleen het overschot van den boedel vererft. Daarbij wordt niet het ogenblik van den dood des erflaters maar het ogenblik van de verdeling aangenomen als het ogenblik van de vererving van den boedel. Die verdeling (dus het vererven) komt niet aan de beurt, voordat alle schulden zijn voldaan. Men mag die gang van zaken stellig een adatrechtelijken grond-

vorm van boedelvererving noemen. In de volkssfeer der kleine rechtsgemeenschappen zal dikwerf de erflater voor zijn dood een opsomming hebben gegeven van zijn schulden, indien er waren, of zullen binnen veertig dagen na den dood de schuldeisers van den erflater zich bij de erfgenamen hebben gemeld om voldoening uit den onverdeelden boedel. Ook in dit verband leest men wel, dat schuldeisers, die zich niet binnen veertig dagen melden hun vorderingsrecht op den boedel verliezen. Waar een dergelijke regel echter niet bestaat en volledige aansprakelijkheid van de erfgenamen voor alle schulden het uitgangspunt niet is, heeft de vraag zin: wat is rechtens, indien een schuldeiser van den erflater zich aanmeldt, nadat de goederen, welke tot den boedel behoorden, reeds zijn verdeeld. In de meeste rechtskringen en met name op Java moet het antwoord luiden: de erfgenamen zijn aansprakelijk voor de schulden van den erflater voorzover zij bij de boedelverdeling zijn gebaat. Daaraan moet worden toegevoegd: in principe in gelijke verhouding als bij de boedelverdeling tussen de erfgenamen werd in acht genomen. Zijn de baten van den boedel niet toereikend, dan blijft de schuld voor een deel onbetaald. Boedeltoescheidingen na het ontstaan van de schuld schijnen aantastbaar. Boedeltoescheidingen van voor dien tijd niet. In de praktijk ziet men de zaak dikwijls zo geregeld, dat één erfgenaam de bij de verdeling nog niet betaalde schulden op zich neemt en in verband daarmee een evenredig gedeelte uit de baten krijgt; of hij krijgt alle baten en betaalt de schulden (bij belangrijk nadelig verschil slechts ten dele).

De werkelijkheid der boedelverdelingen wordt uiteraard tot grote hoogte beheerst door allerlei eigenschappen en overwegingen — goedigheid, hebzucht, medelijden —; bij geschil wordt in de eerste plaats door alle instanties bemiddeld, gepoogd de partijen te brengen tot een schikking, die zij op eigen verantwoording nemen; maar lukt dat niet dan moet de beslissing zich baseren op de regelen en het stelsel van het indonesisch adaterfrecht.

ELFDE HOOFDSTUK. DELIKTENRECHT

Als een delikt in de rechtsorde der kleine rechtsgemeenschappen schijnt te moeten worden aangemerkt elke eenzijdige evenwichtsverstoring, elke eenzijdige inbreuk op de materiële en immateriële levensgoederen van een persoon of een, een eenheid vormende, veelheid van personen (een groep); een zodanige handeling eist een reaktie, in aard en omvang door het adatrecht bepaald, een adatreaktie — door welke reaktie (meestal een deliktsbetaling in goederen of geld) het evenwicht kan en moet worden hersteld.

Die omschrijving heeft tot vooropstelling de mogelijkheid zich in elke gemeenschap een verhouding te denken tussen mensen, onzichtbare machten, grond, goederen en al het andere dat tot de wereld behoort, welke voor het denken in die gemeenschap geldt als normaal en als voor een voorspoedig en harmonisch leven noodzakelijk, welke verhouding men „evenwicht" kan noemen. Daar de mensen en de gemeenschap middelpunten zijn van een complex van betrekkingen, zodat men van den levenskring van een mens of van een gemeenschap spreken kan, is de „normale" toestand een toestand van evenwicht tussen die levenskringen. De inhouden der individuele levenskringen kunnen gering zijn vergeleken bij die der gemeenschap zelf, enigen inhoud heeft de individuele levenskring overal; het proces van versterking en vergroting der individuele levenskringen ten nadele van dien der gemeenschap werd reeds vele malen genoemd (het individualiseringsproces). De complexen, die hier levenskringen worden genoemd omvatten de op bl. 88 bedoelde cirkels der mens-grond-goederen verbindingen benevens al datgene, waartoe de mens op andere dan de daargenoemde wijze in betrekking staat; op elke aanmatiging van buiten elke respektloze inbreuk op of aanraking van, ja elk respektloos spreken over dien levenskring en wat daartoe behoort reageert de mens door zich beschaamd (*maloe*) te voelen, en dat gevoel (de oorzaak daarvan) te willen opheffen.

De gegeven omschrijving heeft bovendien tot vooropstelling, dat alles, wat voorwerp van zulk een betrekking is, door het denken in de gemeenschap gewaardeerd wordt en daarom een zekere waarde heeft, welke vergelijkbaar is met andere waarden, zodat de materiële en immateriële goederen ten behoeve van

een gewenst evenwichtsherstel voor elkaar in de plaats kunnen worden gesteld.

Het „denken in de gemeenschap" wil zeggen de resultante van het participerende denken (beleven) en het analyserende denken gelijk die in elke gemeenschap de groepsvoorstellingen (représentations collectives) beheerst.

De gegeven omschrijving heeft ten slotte tot vooropstelling een besef niet alleen van de mogelijkheid maar ook van de noodzakelijkheid, uit lijfsbehoud bij inbreuk op den levenskring de aangetaste waarde door een aequivalent te vervangen (reciprociteitsidee).

Zo bezien is het eisen van deliktsbetalingen een onderdeel van de zorg voor het hervinden van het in een levende gemeenschap uiteraard telkens opnieuw te bepalen kosmisch evenwicht, waarvan het welvaren der mensen en mensengroepen afhankelijk is. Blijvende verstoring daarvan zou niet alleen verzwakking van den getroffene veroorzaken, maar ook verzwakking van de gemeenschap. De deliktsbetaling is derhalve bij inbreuk op de voorwerpen ener magische betrekking ten nauwste verwant aan de betaling der kontante handeling (bl. 88); de eerste herstelt, de tweede voorkomt evenwichtsverstoring. Zij houdt voor een ander deel verband met de betaling der krediethandeling, waardoor het geven, nemen en teruggeven als onderdeel van het evenwichtsproces wordt onderhouden.

Het woord delikt geeft dus aan een eenzijdige, door de wederpartij niet vooraf uitdrukkelijk of stilzwijgend goedgevonden, handeling van evenwichtsverstoring.

Door die motieven van (objektieve) evenwichtsverstoring en evenwichtsherstel heen loopt nu echter ook bij het delikt een hoogst persoonlijk element; het genoemde element van beschaamd te zijn gemaakt, te zijn geraakt in een „*maloe*complex"; het element van ongemak, van woede, van wraakzucht van den gekrenkte enerzijds; het element van onachtzaamheid en opzet van den dader anderzijds. Verwijdering, vijandigheid en haat tussen twee genoten (den delinquent en den gelaedeerde) verzwakt de groep — de goede verhouding moet worden hersteld, de bitterheid der gevoelens moet in het belang der gemeenschap verdwijnen, de gekrenkte eist genoegdoening — de persoonlijke motieven en de gemeenschapsmotieven lopen dooreen, vallen samen.

In zijn grondvormen is het deliktenrecht even homogeen als de rest van het adatrecht; ten gevolge van zijn afhankelijkheid van de waardering van materiële en immateriële goederen en van de onderlinge waarde-verhoudingen daarvan is het in zijn uitwerking zeer gevarieerd. De eer en de eerbaarheid, het leven der gezins- en familiegenoten, het eigen lichaam, de gezondheid en de magische levensvoorwaarden, het bezit van goederen, de betrekking tot kinderen en echtgenote, behoren praktisch overal tot den levenskring der personen, welke tegen inbreuk wordt beschermd; krenking daarvan veroorzaakt verstoring van evenwicht, wekt gevoelens van schaamte, boosheid en wraaklust, verzwakt den persoon, diens verwantengroep en tevens de gemeenschap waartoe hij behoort. De krenkingen hebben eigen, dikwijls voor dicht bijeen liggende handelingen zelfstandige, benamingen bijvoorbeeld voor allerlei soorten van diefstal, al kennen de inheemse deliktsbenamingen ook zeer rekbare begrippen, zoals *dago dagi* (min.) ongehoorzaamheid jegens adatgezagdragers, *kagaoe gaoe* (boeg.) iets slechts doen.

De deliktsbetalingen staan in een specifieke niet nader te verklaren verhouding tot het misdrevene, bijvoorbeeld: drie borden voor een gewone belediging, drie borden en een varken bij zware belediging, tien borden bij belediging van een hoofd (bij de lawangan-dajak); één willekeurig voorbeeld van de betrekking van een delikt tot een deliktsbetaling uit duizenden en duizenden andere, even onverklaarbaar als het genoemde.

De deliktsbetalingen bewijzen dikwijls haar magisch karakter door de gehechtheid aan het noemen van de goederen, welke door den delinquent verschuldigd zijn (zóveel buffels, zóveel slaven bijvoorbeeld) en het zonder bezwaar toelaten, dat die goederen in werkelijkheid worden vervangen door voorwerpen van geringe geldelijke waarde of door een geldsom.

De deliktsbetalingen hebben in verschillende rechtskringen haar specifieke aanduiding bijvoorbeeld *bosi sebelas kepala tadjau* (West-Borneo), hetgeen betekent: een pot ter waarde van 10 koppen en 12 losse koppen, hetwelk de deliktsbetaling is niet voor één soort delikten maar voor een groep ongelijksoortige (maar blijkbaar gelijkwaardige) delikten. De toradja onderscheiden voor misdrijven met den mond een betaling waarbij een kip de grondslag is, voor misdrijven met de hand een deliktsbetaling met een geit als grondslag, voor misdrijven met het

ganse lichaam een betaling met een buffel als grondslag. Al naar gelang den ernst van het misdrevene bedraagt de werkelijke deliktsbetaling dan bijvoorbeeld: een kip met drie dingen er bovenop of een buffel met vijf dingen er op enzovoorts. In de balise *dèsa* worden vele vergrijpen met een geldboete gestraft. Zo heeft elke rechtskring zijn specifiek delikts- en reaktie-beeld. Een algemene trek schijnt te zijn dat bij diefstal (en andere vermogensdelikten) de deliktsbetaling twee maal of enige malen de waarde van het ontvreemde bedraagt.

Behoren gekrenkte en krenker tot dezelfde gemeenschap, dan eist het welzijn der gemeenschap vereffening, hetzij slechts indien de gekrenkte dat vordert (zich *maloe* toont?), hetzij onafhankelijk daarvan; de hoofden komen in beweging tot herstel van de gemeenschapsverzwakking, tot voorkoming van erger, van rampen, van ondergang. Gedragingen van gemeenschapsgenoten, die de immateriële of materiële waarden der gemeenschap zelf aantasten, zonder dat krenking van een persoon daarmee gepaard gaat, bijvoorbeeld sexueel verkeer tussen lieden wier huwelijk de strukturele orde der gemeenschap verstoren zou, ter wereld brenging van een kind, zonder dat een huwelijk vooraf ging, aantasting van voor gemeenschapsdoeleinden bestemde gedeelten van den beschikkingskring, wegblijven van een dorpsvergadering enzovoorts zetten de gemeenschap(shoofden) ter bescherming daarvan in beweging. De deliktsbetalingen ter vereffening van het gebeurde worden door den gekrenkte alleen of met de gemeenschap (of alleen door de gemeenschap) ontvangen. Aangezien de magische levenskracht der gemeenschap zich op bizondere wijze in het hoofd samentrekt en van hem uit zich aan de gemeenschap meedeelt, is betaling aan de hoofden een middel, de verzwakte gemeenschap te versterken (en is boetebetaling aan den lande of aan een kas uit dat oogpunt bij vele volken een nutteloze handeling). Uit economisch gezichtspunt zijn zulke boeten door de hoofden zeer gewaardeerde inkomsten. Het reinigen (met *djeroek*) van de verontreinigde gemeenschap, het aanbieden van een maaltijd aan den gelaedeerde en aan de gemeenschapshoofden, het zich daardoor en daarbij verdeemoedigen, het vergiffenis vragen, het door woorden zichzelf terugzetten als reaktie op de daad waardoor men zichzelf een onrechtmatig overwicht gegeven had, zijn algemeen indonesische wijzen van

reaktie op delikten, zij schijnen bij uitstek geschikt, de zelfverzekerdheid van den *maloe* gemaakte te herstellen. Ook daarbij doen zich specifieke vormen voor als het uit-de-hand-te-etengeven, de dans en muziek begeleiding bij het aanbieden der deliktsbetaling bij de batak enzovoorts. De genoot die onwillig blijft staat daardoor buiten de adat of wordt buiten de adat gezet. Hem wordt het leven in de gemeenschap onmogelijk gemaakt. Als het erg is wordt hij weggejaagd.

Indien de krenking van buiten de gemeenschap aan een gemeenschapsgenoot wordt aangedaan, is inbreuk gemaakt op het evenwicht der gemeenschappen (van gekrenkte en krenker), voelt de gemeenschap zich getroffen, reageert gemeenschap tegen gemeenschap in haar eis tot vereffening. Dat geldt zowel voor de verwantengroep, het clangedeelte, als voor de dorpsgemeenschap. Zijn gemeenschapsbelangen van buiten af aangerand (inbreuk op den beschikkingskring bijvoorbeeld) dan reageren uiteraard de hoofden der benadeelde gemeenschap. Die vereffening wordt, indien het geschil niet tot dorpsoorlog leidt (leidde), gezocht met dezelfde middelen, op grond van dezelfde waarderingen, als de vereffening binnen de gemeenschap. Waar een overkappend gezag is, hetzij in een dorpenbond, hetzij in vorsten- of gouvernementsrechtbanken, kan tot zodanige vereffening bij vonnis gedwongen worden; de individuen van verschillende gemeenschappen komen dan individueel tegenover elkaar te staan.

Van spontane gemeenschapsreaktie heeft men zich geen overdreven denkbeeld te vormen; veel wordt aan zich zelf overgelaten, overgelaten ook aan de werking van de afkeuring der genoten, zelfs al verdwijnt het kwaad daarmee niet. Zo wist bijvoorbeeld vele jaren lang (op den Zuid-Oost-arm van Celebes) iedereen dat ernstige bloedschennige verhoudingen bestonden in een gemeenschap, en wat daarop van ouds de adatreaktie was, maar de hoofden lieten ze doorbestaan. Aan den anderen kant hoort men weer van spontane gemeenschaps-, hoofdenreakties, dikwijls in verband gebracht met het voordeel dat de boeten voor de hoofden meebrengen.

Het is dan ook moeilijk in het algemeen aan te geven, welke betekenis het persoonlijkheidselement in het proces van evenwichtsherstel, zorg voor instandhouding der individuele waarden en der gemeenschapswaarden heeft. Soms blijven delikten

onbehandeld, indien de gelaedeerde zijn gevoelens bedwingt en zwijgt; veelal is een onderdeel van de samengestelde deliktsbetaling of van de herstel-handeling door den delinquent speciaal bestemd voor het wegnemen van de boosheid, veelal ook heeft een enkelvoudige betaling meervoudige werking. Aan den anderen kant is somtijds de dader alleen verplicht tot een adatreaktie, indien bij hem schuld aanwezig was; somtijds ook is de reaktie zwaarder in geval van schuld dan bij afwezigheid daarvan.

Een complicatie vol onopgeloste moeilijkheden brengt de ontmoeting van het deliktenrecht der kleine rechtsgemeenschappen met het deliktenrecht (strafrecht) der vorstensfeer en dat der rechtsorde van het gouvernement. De vorst beschermt de materiële en immateriële waarden van zijn sfeer door strafbedreiging. In wetboeken worden de delikten en de straffen (veelal andere dan de gemeenschappen kennen) vastgelegd. Doch de vorstenrechtbanken krijgen te doen met delikten van gemeenschapsgenoten onderling of tegen lieden uit andere gemeenschappen gepleegd, waardoor ook de centrale rechtsorde geschonden is. De rechtbanken brengen door toepassing der vorstenedikten in de opgelegde reaktie de waarderingen der vorstensfeer, die in de rechtsorde der gemeenschappen niet passen. Sterker nog is dat het geval met de strafrechtspraak in de rechtsorde van het gouvernement, onder invloed van bestuursambtenaren of door rechterlijke ambtenaren geoefend. Het gouvernement beschermt evenzeer zijn waarden door strafoplegging, doch grijpt tevens diep in in de rechtsorde der gemeenschappen, door delikten die naar westers strafrecht strafbare handelingen zijn te doen straffen met de doeleinden en naar de beginselen en de waarderingen van dat westerse strafrecht. Het deliktenrecht der rechtsgemeenschappen is daarmee op geen wijze in organisch verband gebracht. De hele „waardeleer" der gemeenschappen blijft onbegrepen; daarvoor in de plaats wordt van buiten ingeschoven een strafwetboek op de „waardeleer" van westerse verhoudingen en westers strafrecht gebaseerd. De ontmoeting is een botsing; het gezag van het gouvernement drijft zijn methode door, ofschoon die methode vitale delen van hetgeen men op zich zelf in stand wil houden (de gemeenschappen) treft.

De gouvernementsstrafrechter is vrijwel machteloos om iets

voor het adatdeliktenrecht te doen; in den laatsten tijd wordt als nooddeur gewezen naar de mogelijkheid van een voorwaardelijke veroordeling, waarbij de voorwaarde bestaat in de adatreaktie; de burgerlijke rechter krijgt op het gebied van het deliktenrecht geen kans.

De dorpsrechter kan na 1935 wettiglijk adatreakties, welke geen straffen zijn in den zin van het wetboek van strafrecht, opleggen doch zal zich moeten beperken tot bijkomende adatreakties (vergeving vragen, een heilmaaltijd aanrichten en dergelijke), wanneer door een gouvernementsrechter een straf is opgelegd.

In de sfeer van de inheemse rechtspraak kunnen de adatdelikten, dat wil zeggen al die handelingen, welke reeds naar adatrecht delikt zijn (dus zowel bijvoorbeeld moord, doodslag, diefstal en overspel als het aanraken van de hand ener vrouw, bloedschande, het (bij de karo-batak) eten uit een koperen schaal op voetstuk in bijzijn van zijn *kalimboeboe* (iemand uit de vrouwen-leverende marga) en de duizenden feiten van dat soort) geheel naar adatrecht worden berecht. Zowel de reakties ten behoeve van de gemeenschap als die ten behoeve van den individu kunnen gezamenlijk worden opgelegd. Meestal echter worden straffen uit het wetboek van strafrecht toegepast, wordt dus op westerse wijze de straf opgelegd, welke de sfeer van het gouvernement verlangt; tot welke hoogte dat onvermijdelijk is, valt heel moeilijk te beoordelen. Overeenkomstige gebruiken volgt de landschapsrechter. Dientengevolge bestaat ook voor de inheemse rechters en de landschapsrechters de afzonderlijke vraag, welke veroordelingen met het opleggen van zulk een wetboekstraf eventueel kunnen samengaan, ten einde naast het „straffen", zoals een westerse rechtsorde dat wil, de individu te bevredigen in zijn streven naar herstel van evenwicht op de basis van zijn waarderingen, en de gemeenschappen op haar wijze haar rechtsorde te helpen handhaven. De sanktie op de nakoming van verzoenings- en herstel-handelingen (aanrichten van een maaltijd, vragen van vergeving aan de hoofden en notabelen enzovoorts) zal echter veelal wederom een westerse straf moeten zijn, omdat de adatsanktie, het stoten uit de gemeenschap, het onttrekken van wederkerig hulpbetoon, het zetten buiten de adat, door het losser worden der verhoudingen en door de uitwegen die het verkeer en de grote stad bieden

ondeugdelijk wordt. Bij keur hebben Tapanoeli en Amboina zo iets geprobeerd.

Het vorderen van schadevergoeding in geld wegens nadeel toegebracht door gebrek aan redelijke zorg voor de belangen van anderen (of dooı opzet) moet naar adatrecht overal mogelijk worden geacht. Bij schade door loslopend vee bijvoorbeeld mag men in vele streken het vee doden. Doet men dat niet doch vraagt men vergoeding van de schade, dan is ook dat toewijsbaar. Zonder schuld toegebrachte schade van louter economischen (niet ook van magischen) aard, kan niet tot een veroordeling tot vergoeding leiden.

De vraag wie voor toegebrachte schade aansprakelijk is, de bestuurder van een voertuig of (ook) de inlands bezitter, is een paar maal gerezen naar aanleiding van automobiel-ongelukken. De inlands bezitter van de automobiel is op Java reeds in enige beslissingen aansprakelijk geacht, hetgeen stelselmatig met bijvoorbeeld de aansprakelijkheid van den veebezitter als zodanig voor schade aangericht door hun, onder hoede van knaapjes losgelaten, buffels schijnt overeen te komen, doch niet overal met inheems rechtsbesef strookt.

De aansprakelijkheid van de beschikkingsgerechtigde gemeenschap voor in den beschikkingskring gepleegde ongedelgde delikten is een voorbeeld van den plicht tot evenwichtsherstel door deliktsbetaling op grond van de groep-grond verbondenheid zonder enig persoonlijkheidselement.

TWAALFDE HOOFDSTUK. INVLOED VAN TIJDSVERLOOP

Zowel rechten op grond als rechtsbetrekkingen tussen personen zijn naar adatrecht onderhevig aan den invloed van tijdsverloop. Van een in jaren gefixeerden termijn, waarna een recht is gevestigd of is te loor gegaan, is alleen daar sprake waar door *dèsa*wetgeving (Bali) door vorstenregeling, door bestuursinvloed, dan wel door beslissingen van vorsten- of van beroepsrechters de vaststelling van zulk een termijn bewust plaats had. In het ongeschreven recht der rechtsgemeenschappen zijn het óf aanwijsbare veranderingen door tijdsverloop in de gesteldheid van grond bijvoorbeeld te weeg gebracht óf het uit het geheugen gaan van de juiste toedracht van „lang" geleden plaats gehad hebbende gebeurtenissen, welke tot gevolg hebben, dat men beweerde aanspraken niet meer kan laten gelden, dat daartegenover de andere partij veilig is.

Individuele rechten op grond zijn tegenover de in het gemeenschapsrecht wortelende aanspraken der genoten niet te handhaven, zijn te loor gegaan, indien de sporen van bearbeiding vergingen, indien de grond weer overwoekerd is door struikgewas. Rechten op in het wild groeiende bomen gaan te loor door de overwoekering van aangebrachte tekens door nieuw aangroeiende boomschors. Een voorkeurrecht van den ontginner kan te loor gaan door het vergaan van zijn verbodsteken. In geval van verpersoonlijking van het beschikkingsrecht komt het voor, dat het despotisch volkshoofd een korten termijn gaat vaststellen, waarbinnen individuele rechten bij verlating van den grond vervallen (om ze weer te kunnen uitgeven tegen een betaling aan hem).

In verschillende rechtskringen zijn inheemse rechtstermen bekend, die het begrip weergeven van te lang geleden, door tijdsduur vertroebeld en daarom voorbij: *ranan kotor* (karo-bat.) *prakara lama* (toba-bat.) *kedaloewarsa* (jav.). Ten aanzien van grondverpanding vindt men in de inheemse jurisprudentie (Bataklanden, Gorontalo) en in de gouvernementsjurisprudentie wel eens aangenomen, dat door zeer lang uitstellen van het inlossen van den grond het recht daartoe van den pandgever zou zijn te niet gegaan. Naar adatrecht is echter het recht van

inlossen juist niet onderhevig aan aantasting door lang uitstel; voordat de rechter hierbij de rechtsveiligheidswerking van den invloed van tijdsverloop aanneemt, mag hij zich wel tien maal bedenken. Zo ook ten aanzien van individuele aanspraken op een onverdeelden boedel. Het onverdeeld laten van den boedel werd in zijn adatrechtelijke vormen beschreven (bl. 198); gedurende zeer langen tijd kunnen een paar erfgenamen in het genot van boedelbestanddelen gelaten worden, zonder dat door een verdeling individuele rechten daarop gevestigd zijn; doch het is evenzeer mogelijk, dat de medeërfgenamen den feitelijken toestand op den duur stilzwijgend gaan erkennen als een definitieve regeling. Ontstaat een geschil doordat een groep erfgenamen zich tegen een beschikkingshandeling nopens dat goed verzet met de bewering, dat de boedel nog onverdeeld is, of doordat een ongewenst huwelijk of een ander familiegeschil aanleiding geeft tot het oprakelen van hoe het „eigenlijk" is tussen de familieleden dan moet hetgeen feitelijk is geschied in rechte worden gewaardeerd. Het is een subtiele taak te zoeken naar hetgeen wel en hetgeen niet moet gelden als ingrijpend in de rechtsverhouding, naar de grens tussen feitelijk toelaten met behoud van aanspraken en rechtsverwerking. Een vonnis van den landraad van Toeloengagoeng van 1923 gaat daarbij op meesterlijke wijze voor (adatrechtbundel XXII bl. 27).

Ten aanzien van schuldvorderingen tegen dorpsgenoten en kennissen is in de inheemse volkssfeer een te niet gaan door het niet invorderen gedurende een scherp omlijnd tijdsbestek in strijd met den eersten plicht van elken schuldeiser geduldig, lankmoedig, soepel (*sabar*, jav.) te zijn; het wederkerig hulpbetoon werkt daarin na. Boven een zekere grens en in daarbuiten vallende verhoudingen, vooral ook ten aanzien van periodieke betalingen is echter invloed van stilzwijgen en stilzitten van den schuldeiser ongetwijfeld aanwezig; de rechtsregelen die daarbij gelden moeten in beslissingen nader worden bepaald.

Frequent zijn in de vorstensfeer en tengevolge van europese bestuursinvloed de maatregelen, die rechtsgeschillen uit een periode van rechtsonzekerheid (van vóór een oorlog, vóór een gebiedsverovering) verwerkt, onontvankelijk doen zijn (Batak, Borneo, Bali, Java).

In de beslissingen der rechters (bij wie wegens hun zorg voor redelijke zekerheid van subjectieve rechten overal aandacht,

zij het weinig stelselmatige aandacht, is voor het instituut van rechtsverwerking, aantasting door tijdsverloop) onderscheidt men een drietal lijnen. In de eerste plaats wordt wel aangenomen, dat materiële rechten op grond bijvoorbeeld door langdurige verwaarlozing kunnen te niet gaan, of door langdurig voortbestaan van een met de uitoefening van een recht overeenkomenden feitelijken toestand kunnen ontstaan; ook dat schulden, doordat de schuldeiser te lang zweeg, niet meer kunnen worden ingevorderd. In het adatrecht zal daarbij steeds moeten worden gerekend met het tijdsverloop en hetgeen daarin gebeurde in redelijkheid beoordeeld, niet met een gefixeerd aantal jaren, al is het denkbaar, dat bij verhoudingen in kringen, waarin de bevolking meer en meer met kalenders en jaren werkt, beslissingen ook op dat punt leiding geven. Waar de medewerking van volkshoofden bij grondtransakties vereiste is om den grondverkrijger rechtsbescherming van gemeenschapswege te doen deelachtig worden, kunnen indien verzuimd werd die medewerking in te roepen, tijdsverloop en daarin verrichte directe en indirecte erkenningshandelingen naar het schijnt het gebrek wel eens opheffen (bl. 90, 204). Evenzeer kan tijdsverloop doen te niet gaan het recht van een *waris*, die in een transaktie had moeten zijn gekend, werd voorbijgegaan, maar daartegen niet binnen redelijken termijn in verzet kwam (bl. 89). Een zeer reëel gevaar voor te spoedig aannemen van de werking van tijdsverloop kan de rechter alleen ontgaan door zichzelf te dwingen tot uitvoerige motivering der stelselmatige fundering van zijn beslissing.

In de tweede plaats wordt veelvuldig invloed toegekend aan tijdsverloop door het te doen gelden als een vermoeden voor het bestaan of te niet gegaan zijn van een rechtsfeit of een recht. Tegenbewijs is dan in beginsel niet uitgesloten, doch zolang dat niet is geleverd wordt ten processe en ten slotte in de beslissing het bestaan of te niet gaan bewezen geacht.

In de derde plaats kan de rechter het proces aan het bewijs niet laten toekomen, doch op grond van de enkele stelling van eiser, dat hij zijn aanspraak aan een ver in het verleden liggende gebeurtenis ontleent, behandeling van de zaak weigeren als *prakara lama*, als *kedaloewarsa*.

Het leidt tot verwarring dit vraagstuk te bespreken met behulp van den term verjaring. Het oordeel: „verjaring is in het adatrecht bekend" lokt het misverstand uit, dat een dertig

of tien of vijf jarige verjaring als algemeen instituut bij de indonesische bevolking van enigen rechtskring zou bekend zijn; het oordeel: „verjaring is niet bekend" brengt de misvatting mee, dat naar adatrecht generlei invloed van tijdsverloop op rechtsbetrekkingen zou uitgaan of kunnen uitgaan. Beide oordelen zijn onjuist. Het probleem is ook op dit stuk geen ander dan het in de volgende hoofdstukken nader uitgewerkte algemene probleem: dat de akademisch gevormde rechter zich in redelijkheid (in geformuleerde overwegingen en beslissingen) moet trachten bewust te worden van hetgeen de volksrechter in zijn beslissingen intuïtief doet en deed gelden, waarbij aan de betekenis der sociale veranderingen de goede plaats moet worden ingeruimd.

DERTIENDE HOOFDSTUK. RECHTSTAAL

Een in het nederlands gestelde beschrijving van adatrecht heeft te worstelen met de moeilijkheid, dat het nederlands de taal is, die „natuurlijk" bij het nederlandse recht behoort. Een op de vooropstellingen van het nederlandse recht in wetenschappelijke bewerking voortgezette opbouw van het nederlandse rechtsstelsel streeft daarbij van zelf naar zuivering van de nederlandse rechtstaal. Liever nog (want die twee zijn één): het zich steeds zuiverder bewust worden en maken van algemeenheden en bizonderheden van het dynamische, geldende, nederlandse rechtsgeheel (als bizonderheid van het recht in het algemeen) geschiedt in een zich steeds zuiverende nederlandse rechtstaal. Die arbeid wordt in onderlinge afhankelijkheid verricht door het volk en door de (tot het volk behorende) juristen, als volksrechtstaal en als technische rechtstaal, waarvan in Nederland de wetstaal een bizonder samenstel is, welke naast zijn betrekkelijke afhankelijkheid een betrekkelijke zelfstandigheid heeft. Een zuivere rechtstaal is niet iets, dat eens op een dag kan worden bereikt en als blijvend bezit behouden, doch is een eindeloos proces. Wat in de volkstaal als rechtsverlangen en in de beslissingen van den volksrechter als geldend recht tot onvolledig doordachte uitdrukking komt, wordt door den jurist, den beroepsrechter, den wetgever (voorzover hij jurist is) en de wetenschap verder doordacht, begrepen, en nader bepaald in gezuiverde taal. Wat de juristen, de rechters, de wetgevers, de geleerden bijdragen tot het geldende recht, dragen zij bij in die gezuiverde rechtstaal, voorzover hun begrip dat toelaat. Dat er naast de onnauwkeurigheid wegens het veranderende karakter van het recht ook veel onnauwkeurigheid is tengevolge van onvolledig begrip (bij het volk en bij de (alle) juristen) spreekt van zelf en zal overal en altijd zo zijn. De nederlandse rechtstermen van thans hebben derhalve in de eerste plaats in dat proces hun betekenis.

Zodra de denkarbeid van een nederlands jurist zich in het nederlands richt op een vreemd recht, op het recht van een indonesisch volk, is een nieuw probleem gesteld. Hij kan de rechtstermen in hun nederlandse betekenis noch verwaarlozen noch overnemen. Niet overnemen, omdat in een recht met zo

„vreemde" vooropstellingen en een zo „vreemde" sociale omgeving de nederlandse betekenis niet als nederlandse betekenis gelden kan; als zodanig zou de term een „vreemd" element in het adatrecht brengen. Niet verwaarlozen, omdat hij zich alleen óf met behulp van de nederlandse rechtstermen óf door middel van bewuste terzijde stelling daarvan begrijpelijk kan maken. Hij moet (in laatste instantie steeds met behulp van de inheemse volksrechtstaal) de adatrechtelijke werkelijkheid begrijpen en voor de beschrijving daarvan woorden, zinnen, bladzijden, boeken bezigen die voor het veroverde begrip de goede betekenis hebben. De gekozen termen moeten derhalve in de eerste plaats in onderlingen samenhang en onderlinge bepaaldheid voor het adatrechtelijk stelsel deugen en tevens blijvend worden afgegrensd van de nederlandse rechtelijke betekenis van die termen. Men doet dan dit: van het bizondere nederlandse rechtsbegrip (kopen, eigendom, vruchtgebruik, pand) komt men tot een algemener begrip „kopen" enzovoorts; dat algemene begrip wordt vervolgens weer verbizonderd tot het begrip van bepaalde rechtshandelingen of rechtsbetrekkingen in het adatrecht. Het bizondere zowel tegenover het algemene als tegenover het nederlandse kan men dan tot uitdrukking brengen door toevoeging van een bijvoeglijk naamwoord of door een omschrijving; men zegt bijvoorbeeld: kopen is naar adatrecht geen consensuele doch een reële overeenkomst. Welk een misverstanden en juristerijen uit dat proces alleen reeds voortkomen behoeft slechts in herinnering te worden gebracht, speciaal over dat „reële karakter van de koopovereenkomst" zijn door juristen talloze dwaasheden te berde gebracht, die even zovele barrières zijn tussen het adatrecht en het in het nederlands geformuleerde begrip daarvan; aangaande „eigendom", „bezit", „communaal bezit", „pand", „koop met beding van wederinkoop", „verloving", „koophuwelijk", „bruidschat", „voorschot", „vrome" stichting, „huur", „roerend goed", „verjaring" enzovoorts laat zich hetzelfde zeggen.

Bezinning op het gebruik van het nederlands voor de beschrijving van indonesisch adatrecht doet de „vertaling" van inheemse rechtstaal in het nederlands dus kennen als een moeizamen arbeid, die door Van Vollenhoven met één slag op wetenschappelijk niveau is gebracht, die langzaam aan verbeteringen brengt, doch die (sterker nog dan elke vorming van

rechtstaal) bij voortduring wordt bestookt en bedreigd door de rechtsverschuivingen zelf en door de van zelf sprekende slordigheden van de in dezelfde woorden denkende en sprekende volkstaal der partijen, der zaakwaarnemers, en de, helaas ook onvermijdelijke, slordigheden en voorlopigheden der juristentaal.

Op deze opmerkingen over het nederlands als rechtstaal voor adatrecht moeten nu twee opmerkingen over de inheemse rechtstaal volgen.

Vooreerst: de bewust technische ontwikkeling van de taal waarmee men rechtsbetrekkingen en rechtshandelingen aanduidt, is wel hier en daar (Batak, Minangkabau, Soenda) enigermate een eigen weg gegaan, doch overal achtergebleven bij de huidige vorming van een inheemsen juristenstand — uiteraard, omdat de vorming in het nederlands plaats heeft en initiatief tot bewerking van de eigen taal dusverre uitbleef. Vergouwens boek over de toba-batak doet met zijn batakse woorden voor de belangrijke rechtsrubrieken hiervoor meer dan iemand anders en Korn vraagt aandacht voor de tot zekere hoogte technisch ontwikkelde rechtstaal van Bali en de vernielende werking daarop van het huidige maleis der inheemse rechtbanken. Indonesische juristen zouden die inheemse taal eens moeten opvatten en zien wat daaruit te leren is voor betere onderkenning van inheemse onderscheidingen, inheemse rechtsbegrippen. Men denke bijvoorbeeld aan de talloze benamingen voor delikten en deliktsbetalingen, waarmede nederlandse beoefenaren van het adatrecht nog weinig hebben kunnen uitrichten.

Voorts: er moet (bijna steeds) een ,,wezenlijk" verband zijn tussen met gelijke termen aangeduide instellingen, betrekkingen of handelingen, en een ,,wezenlijk" verschil tussen verschillend benoemde instellingen, betrekkingen of handelingen; er moet iets meer te begrijpen zijn van de termen voor grond en goederen in verband met hun rechtspositie; het moet mogelijk zijn noodzakelijke en toevallige terminologie uiteen te houden. Vandaar dat het noemen van inheemse termen (door Van Vollenhoven als voorbereiding sterk gestimuleerd) zo bij uitstek nuttig is. Mallinckrodt geeft enige sprekende voorbeelden van dat zoeken naar het kernbegrip in ogenschijnlijk uiteenlopende rechtstermen. Zijn aandacht evenals die van Korn en Vergouwen voor het

probleem der rechtstaal staat onder den invloed van Van Vollenhovens Indonesische rechtstaal van 1922, waarin de problemen, welke daarmee samenhangen, voor het eerst gesteld werden. Het opsporings- en schiftingswerk der woordbetekenissen is een arbeid van zeer subtielen aard. Om enkele der bekendste vragen aan te wijzen: wat beduidt het gebruik van den term *adol, djoeal, toekoe, beli* en daarmee etymologisch verband houdende woorden voor de rechtsbegrippen, welke worden weergegeven? Over het woord „*toekon*" als een betaling bij het javaanse huwelijk is een weinig adatrechtelijke literatuur doch geen eenstemmigheid, zo ook over het woord „*adol*". Wat is de betekenis van het feit, dat een dajakstam voorbereiding tot grondontginning door een gemeenschapsgenoot (niet ontginning door een vreemde) met hetzelfde woord aanduidt als een door een zichtbaar teken bevestigde afspraak en als de „voorverloving" (*mamoepoeh*) (bl. 161)? Zit in die drie gelijkelijk het vestigen van een voorkeurrecht? En vindt men hetzelfde terug in het feit dat bij de zuidelijke batak een zichtbaar teken op ter ontginning gereserveerden grond met een gelijken term wordt genoemd als het verlovingsgeschenk (*toto*)? Wat is de juiste verhouding van den term *mamili*, bij de ngadjoe-dajak voor kopen gebruikt, en hun woorden *mandjawi* (door een magische betaling iets voor goed onder zijn macht brengen) en *mamèkat* (door een magische betaling iets tijdelijk onder zijn macht brengen)? Wat zit in het woord „*sanda*" zowel bij grondtransakties als bij huwelijken, wat in het woord „*toean*": *toean tanah, toean wang*? Wat is de functie van aan het arabisch ontleende woorden als „*miliq*", „*haq*" of van een nederlands woord als „*borreh*"? Wat is de waarde (en de zin) van een rechtsspreuk als „*haq bamilieq, harato bapoenja*" enzovoorts enzovoorts? Het benoemen van okjekten van recht met adatrechtelijk relevante termen is overbekend: *patoeanan, oelajat, panjampéto, noeroe, praboemian* enzovoorts voor beschikkingskring; *harta poesaka* voor familiegoed: *harta pentjarian, pasini* voor individueel goed; *barang kalakéran* voor goed, toekomende aan een veelheid van mensen (familie, dorp, of welke gemeenschap ook); *harta saka, harta poesaka rendah, harta soearang, barang gana, gini* en *gana-gini* en honderden andere.

Voor iederen rechtskring ligt peiling van de reële waarde van zulke volksrechtstermen, aanwending van die termen voor een

gezuiverde inheemse adatrechtstaal en het vinden van een goed overeenkomende weergave van die adatrechtstermen in het nederlands vóór ons als een arbeidsterrein, dat niet (als een ladang) na enkele jaren is uitgeput en ophoudt produkt te leveren, maar dat (als een sawah) bij gestagen arbeid jaarlijks zijn oogst opbrengt.

VEERTIENDE HOOFDSTUK. DE VORMING VAN ADATRECHT

Er is geen enkele reden iets anders „recht" te noemen dan datgene, wat door de gemeenschaps-functionarissen, die aangewezen zijn in hun beslissingen te zeggen wat recht is, wordt uitgemaakt recht te zijn, in die woorden ongeveer geeft mijns inziens de engelsman Gray ook voor het adatrecht het goede antwoord op de vraag, wanneer men theoretisch van geldend adat*recht* (tegenover adat), van geldende ongeschreven *rechts*normen (tegenover ongeschreven normen van anderen aard) spreken moet. De door de gezagsdragers, de volkshoofden, de rechters genomen beslissingen welke altijd niet slechts als een concrete beslissing, maar ook als een regel voor „gelijke" gevallen (gevallen met geheel of gedeeltelijk gelijke relevante feiten, dus gevallen *voorzover* ze gelijk zijn) kunnen en moeten worden begrepen, doen de rechtsregels kennen, die in de gemeenschap gelden, de, uit de veelheid der ongebonden levensvormen gewonnen, gebonden rechtsvormen der gemeenschapswaarden en waarderingen. Zodanige rechtsregels zijn echter van ongelijke dichtheid, van toenemende en afnemende densiteit, al naar gelang zij gesteund worden door al of niet stelselmatigen samenhang met andere regelen (door het stelsel), door een goede of minder goede waardering van de sociale werkelijkheid en de eisen der menselijkheid of door een groot of gering aantal van gelijke beslissingen, al welke faktoren elkaar kunnen versterken of verzwakken. Degene, die een beslissing te geven heeft, moet zich dan ook ter dege bewust zijn van zijn verantwoordelijkheid als element in de rechtsvorming. Hij moet, dat brengt zijn functie mee, *omdat* hij gemeenschapsautoriteit is zijn beslissing steeds zo geven, dat de daaruit af te leiden regel (dat de beslissing als regel verstaan) naar zijn beste weten in het milieu, waarin hij recht spreekt, te gelden heeft. In de eerste plaats voor het concrete geval, maar evenzeer voor alle andere gevallen voorzover zij gelijke relevante feiten omvatten (onder gelijke relevante sociale omstandigheden). Iedere autoriteit, die te beslissen heeft, elke rechter met name, moet dan ook kennis nemen van vroegere beslissingen in gelijke gevallen, die haar bizondere kwaliteit ontlenen aan de bizondere

verantwoordelijkheid van dengene, die de vroegere beslissing nam. Bovendien is van het feit der *presisering* en formulering in en door de beslissing het gevolg, dat elke beslissing iets bijdraagt tot hetgeen als „geldend" begrepen wordt. Psychologisch én functioneel gaat er dus van iedere beslissing een zekere werking uit. Doch slechts een zekere werking. Want juist die door zijn functie gegeven verantwoordelijkheid-tegenover-de-gemeenschap van den rechter (of andere gezagsdrager) die een beslissing te nemen heeft, maakt, dat hij (bij gelukkige afwezigheid van formele gebondenheid aan een precedent) vroegere beslissingen in gelijke gevallen slechts dan mag (maar dan ook moet) bevestigen, indien die beslissing houdbaar blijkt, getoetst aan het ganse stelsel van het adatrecht, zoals dat op de sociale werkelijkheid aansluit, en dus ook aan die sociale werkelijkheid zelf, welke bij voortduring verandert en welke in de vroegere beslissing „verkeerd" kan zijn verstaan; verder getoetst aan de eisen van menselijkheid, waaraan voldaan moet zijn, wil de rechter de beslissing voor zijn verantwoording kunnen nemen. Die kritische waardering van vroegere beslissingen kan uiteraard niet worden los gehouden van een kritische waardering van de mate waarin de rechter, die de beslissing gaf, in het algemeen voor zijn taak berekend was. Rechtspraak naar adatrecht is derhalve in de eerste plaats: op verantwoorde wijze voortbouwen op hetgeen zich in de samenleving reeds als recht gevormd heeft.

Kent de rechter geen vroegere beslissingen in gevallen met gelijke relevante feiten of bleken die beslissingen niet houdbaar, dan moet hij niettemin een beslissing nemen, welke naar zijn beste weten als rechtsbeslissing en dus als rechtsregel te gelden heeft in het milieu, waarin hij rechtspreekt. Om die beslissing te vinden moet hij zich doordringen van het rechtsstelsel in zijn geheel, moet hij de sociale werkelijkheid kennen en de eisen der menselijkheid verstaan. De plicht naar adatrecht recht te spreken betekent dan: op voor het heden verantwoorde wijze vorm geven aan hetgeen door die faktoren (rechtsstelsel, sociale werkelijkheid en eisen der menselijkheid) als geldende rechtsbeslissing (rechtsregel) gevorderd wordt; subjektief uitgedrukt: vorm geven aan datgene wat het rechtsbesef der bevolking in wisselwerking met des rechters eigen rechtsbesef als geldende rechtsbeslissing (rechtsregel) vordert.

Die beide, aldus onderscheiden, onderdelen van des rechters taak doen zich in de eindeloze verscheidenheid der praktische rechtsbedeling niet voor als scherp uitéén gehouden mogelijkheden maar veeal als slechts half onderkende, dooreenlopende, elementen van de rechterlijke werkzaamheid.

Aldus de taak des rechters naar adatrecht; zowel die des volksrechters als die des beroepsrechters. In het wezenlijke hunner functie is geen verschil — hoe groot verschil er ook zij in de mate waarin zij zich van hetgeen zij doen (moeten doen) bewust zijn. Het volkshoofd, de rechter der gemeenschap van binnen uit, handelt (extreem gezegd) intuïtief naar de boven geformuleerde normen; de van buiten gekomen akademisch gevormde beroepsrechter is zich (extreem gezegd) door theoretische bezinning op zijn taak van die voor hem geldende normen bewust geworden. De strukturele kracht van het adatrecht, de taaie weerstand van het recht tegen miskenning en inbreuk zelfs van centrale wetgevers, rechters en bestuurders is uit niets anders te verklaren dan uit de, door de beslissingen der volkshoofden, der adatgezaghebbers in een dagelijkse praktijk bij rechtshandeling en bij geschil onderhouden rechtsorde der kleine rechtsgemeenschappen. De door de wet den beroepsrechter opgelegde plicht, recht te spreken naar adatrecht, betekent de plicht te laten gelden hetgeen zich in die inheemse rechtsorde als geldend recht gevormd heeft, stelselmatig verstaan en stelselmatig uitgebouwd, alsmede de plicht, bij het onderzoek naar de houdbaarheid van den gevonden regel en bij het nemen van beslissingen voorzover zich nog geen recht gevormd had, de sociale werkelijkheid der inheemse bevolking tot uitgangspunt te nemen. Dat de te westers gevormde jurist voor die taak onvoldoende is voorbereid, dat de organisatie van de rechterlijke macht die taak onvoldoende steunt (al is daarin grote verbetering gekomen) heeft geleid tot een depreciatie en een miskenning van de intrinsieke rechtswaarde der rechterlijke beslissingen (van die der landraden vooral), die evenwel niets kan afdoen aan haar principiële betekenis. Van den gouvernementsrechter toch is ook in de eerste plaats te bedenken, dat hij (binnen zijn bevoegdheid) [1]) moet beslissen, zowel krachtens het wezen van zijn functie als krachtens wettelijk voorschrift. Rechts-

[1]) en over zijn bevoegdheid.

weigeren is hem verboden. Hij moet verder beslissen naar het recht, een rechtsbeslissing geven in het verband, waarin hij zijn functie uitoefent. Die plicht, een rechtsbeslissing te geven, maakt zijn beslissing tot recht(sregel) en eist van hem de boven aangeduide werkwijze.

Een stelling, dat de rechter kan volstaan met te kijken naar vroegere beslissingen, met te grijpen naar zijn jurisprudentieverzameling, is uit dit betoog op geen wijze, laat staan „gevoegelijk", af te leiden.

Evenmin is ermede gezegd, dat de taak van den rechter uitsluitend zou bestaan in het geven van rechtsbeslissingen en niet in het bewerken (uit alle macht) van schikkingen; dat feit valt buiten het kader van het betoogde.

Het tegenbetoog, dat de rechter de *dèsa* moet ingaan om daar het adatrecht te vinden in den vorm van van sanktie voorziene regels en dat de rechter als hij beslist heel dikwijls kan volstaan met een beslissing over feiten laat onopgehelderd wat onder „vinden", wat onder „regels", wat onder „van sanktie voorzien" is te verstaan, laat ondoordacht, wat de functie is van elke beslissing (namelijk altijd, behoudens bij bemiddeling wegens onzekerheid in de feiten, in de eerste plaats de vaststelling van een rechtsbetrekking) en zou nader opgehelderd mijns inziens uitkomen op hetgeen hierboven werd verdedigd. Het is voor de rechtspraak door beroepsjuristen een eerste eis tot begrip te komen omtrent de verhouding van „het adatrecht" en de taak des rechters; de aandacht mag niet door beeldspraak worden afgeleid van de functionele waarde der beslissing en de daarmee samenhangende verantwoordelijkheid van den rechter.

Het is onmogelijk tegelijkertijd juristen op te leiden tot beroepsrechter over den indonesiër en te pleiten: „geen juristenrecht voor den inlander". Die onverzoenlijke tegenstrijdigheid heeft zich gewroken en zal zich blijven wreken, zolang men haar niet te boven gekomen is. Van Vollenhovens leuze van 1905 was als element in zijn strijd tegen de unifikatie en de opdringing van westers recht in haar beperkte strekking even begrijpelijk als doeltreffend. Zij moet nu, in de, dank zij Van Vollenhoven, opgeklaarde atmosfeer, worden vervangen door: goed op het volksrecht aansluitend juristenrecht voor den indonesiër.

Levend kontakt met het rechtsmilieu, waarover de rechter rechtspreekt, „de *désa* ingaan", is voor elken rechter naar adatrecht de enige manier om de vroegere beslissingen te kunnen toetsen, en nieuwe beslissingen op verantwoorde wijze te kunnen nemen, om, met andere woorden, subjectief de vitale elementen van het rechtsstelsel te leren meebeleven en te leren dóórdringen in indonesisch rechtsbesef. Hij vindt echter „in de *désa*" lang niet alles wat hij nodig heeft!

Door schikkingsvoorstellen te trachten partijen op eigen verantwoordelijkheid regelingen te doen treffen welke rechtsbeslissingen onnodig maken, is een uiterst belangrijke taak des rechters in dienst der gemeenschap. Hij moet trachten aan te sluiten op de *roekoenan*-praktijk der indonesiërs, hoe meer hoe beter. Bij de actieve rol, die hij daarin speelt, kan (en moet) meedoen de wetenschap welke rechtsbeslissing hij zou moeten nemen, indien partijen niet wensen te schikken. Wensen partijen dat niet, moet de rechter de beslissing alleen op eigen verantwoordelijkheid nemen, dan treedt al het bovengezegde omtrent de wijze waarop de rechtsbeslissing moet worden gevonden, in werking.

Praktisch is regelmatig kontakt omtrent iedere rechtsbeslissing met het rechtsmilieu voor den rechter onmogelijk; voor een deel ligt dat in den aard der zaak, de aard der gerezen vragen (bijvoorbeeld de „rechtspersoonlijkheid" van een vereniging en derzelver gevolgen voor aansprakelijkheid van bestuur of leden, de aansprakelijkheid voor de helft of voor het geheel van een attesterende getuige op een bewijs van aankomst van een aangetekenden brief, welke door een niet geadresseerde was ondertekend, de achterhaalbaarheid van benadeling van schuldeisers, de gevolgen van een openbaren verkoop door een niet rechthebbende enzovoorts enzovoorts). Voor een deel ligt het aan gebrek aan tijd, aan gebrek aan talenkennis en dergelijke omstandigheden. V o o r z o v e r het kontakt onmogelijk is en de rechter dus daarin geen toetsingsmateriaal heeft, m o e t hij vroegere beslissingen, die tegen toetsing aan het, uit boeken gekende, stelsel en aan de eisen der menselijkheid bestand zijn, volgen. Bij twijfel of onvolledigheid van inzicht bieden regelen met grote dichtheid, door veel beslissingen gesteund, meer weerstand tegen eventuele afwijkingen daarvan dan regelen met weinig dichtheid (in één voorafgaande beslissing te vinden bijvoorbeeld).

Uitvoeriger hierover: De rechtspraak van de landraden naar ongeschreven recht, oratie Batavia 1930 en Het adatrecht en de volkenkunde in wetenschap, practijk en onderwijs, oratie Batavia 1937; Holleman, W.P.N.R. 3557 (1938), Ind. Tijdschrift van het Recht deel 147 (1938) bl. 428; Logemann, Ind. Tijdschrift van het Recht deel 148 (1938) bl. 27 met naschrift van Holleman op bl. 36; Van Hattum in W.P.N.R. 3587 met naschrift van Holleman. Zie ook Adaterfrecht op Java, Ind. Tijdschrift van het Recht deel 148 (1938) bl. 201.

In dit boek is getracht het stelsel van het indonesisch adatrecht te beschrijven. Die beschrijving van het stelsel is telkens gesteund door de vermelding van adatrechtregelen als geldende regelen. Slechts voor een gedeelte kunnen beslissingen worden genoemd, waarop die regelen berusten; voor het overgrote deel berust de weergave van adatrechtregelen op kennis uit de literatuur, dus uit de tweede of volgende hand, uiteraard geschift naar mijn oordeel omtrent de houdbaarheid der mededeling in verband met het rechtsstelsel, de sociale werkelijkheid en de eisen der menselijkheid, zoals ik die zie en waardeer. Het is nu eenmaal mede de taak van de wetenschappelijke adatrechtbeschrijving te kiezen en te zeggen wat naar des schrijvers mening te gelden heeft, wanneer beslissingen genomen moeten worden. De verantwoordelijke rechter heeft zich in concreto steeds weer af te vragen of het oordeel houdbaar, de adatrechtregel juist geformuleerd is.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK
ADATRECHT-LITERATUUR

Middelpunt van de bibliografie van het adatrecht — sluitsteen van het verleden, fundament voor de toekomst — zal altijd blijven het grote werk van VAN VOLLENHOVEN, „Het adatrecht van Nederlandsch-Indië" deel I 1906—1918. Bij elken rechtskring vindt men de literatuur, welke het materiaal leverde voor de samenvattende en stelselmatige beschrijving; achter in het boek kan men vinden in welk der jaren tussen 1906 en 1918 elke rechtskring behandeling vond. De rechtsethnologie van vóór dat jaar, die maar een enkele maal de adatrechtwetenschap naderde, heeft in het boek van Van Vollenhoven gevonden haar adatrechtelijke interpretatie. Het is volstrekt niet zonder belang in het licht van een intussen 20 à 30 jaar verder gekomen adatrechtwetenschap die oudere gegevens nog eens te bekijken (SNOUCK HURGRONJE, WILKEN, LIEFRINCK, KOOREMAN, DE ROOY, het „Eindresumé" enzovoorts) doch in het algemeen gesproken zijn de gegevens van voor de jaren 1906—1918 verwerkt in Van Vollenhovens standaardwerk; slechts enkele van die vele geschriften zullen straks op nieuw worden genoemd. Naar den anderen kant gekeken zal het eerste deel van Van Vollenhovens boek middelpunt der adatrechtbeschrijving en adatrechtbibliografie blijven heten, omdat de daarna verschenen literatuur in haar geheel op Van Vollenhovens stelselmatige uiteenzetting berust; de nieuwe feiten en inzichten, die worden aangedragen, bouwen het stelsel uit, vullen het aan, trekken hier of daar iets recht, doch doen daaraan nergens wezenlijke afbreuk.

Deel II van Van Vollenhovens Adatrecht van Nederlandsch-Indië 1918—1931 behandelt adatrecht van vreemde oosterlingen, godsdienstig recht, en vooral de handhaving en vorming van het adatrecht door den rechter en de „inlijsting" van het adatrecht, de talloze relaties van adatrecht met gouvernements-(wetten)recht.

Daarnaast staan de in deel III verzamelde opstellen (1904—1931) (waaronder „Indonesische rechtstaal" 1922), en de vier daarin niet verwerkte boekjes: „Miskenningen van het adatrecht" (1909) 1. inlandse gemeente, 2. beschikkingsrecht,

3. adatrechtsystematiek, 4. adatrecht van Java; „Een adatwetboekje voor heel Nederlandsch-Indië" 1910; „De Indonesiër en zijn grond" 1919 en „De ontdekking van het adatrecht" 1928. In de rede van Augustus 1932 in de aula der rechtshogeschool „De poëzie in het Indisch recht" komen ook enige instellingen van adatrecht ter sprake. Steunende op en gesteund door zijn wetenschappelijken arbeid zijn onder die kleinere geschriften van Van Vollenhoven vele strijdschriften; vier hoofdlijnen tekenen zijn strijd: 1. tegen unifikatie en andere verdringing van adatrecht door westers recht, 2. voor erkenning van de waarde der adatrechtspraak, 3. tegen miskenning van de rechten der inheemse rechtsgemeenschappen en der individuen op den grond, 4. tegen miskenning van den aard der inheemse gemeenschappen zelf. Aan de vier fronten is veel terrein gewonnen, al werkt nog niet al het wetenschappelijk veroverde in de praktijk van bestuur, rechtspraak en wetgeving door.

Een verzameling feitelijke gegevens in archiefstukken, vonnissen van alle denkbare rechters van den archipel, enkele oorspronkelijke opstellen over adatrecht werden onder leiding van Van Vollenhoven van 1910 af (na 1933 onder leiding van Van Ossenbruggen) bijeengebracht in de „Adatrechtbundels", bezorgd door de commissie voor het adatrecht (welke commissie sinds 1917 het bestuur voert over de Adatrechtstichting) en uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Veertig bundels zijn verschenen (1938); het laatste deel bevat een uitvoerige inhoudsbeschrijving (260 bladzijden) der andere bundels door mr. VAN OSSENBRUGGEN samengesteld; lijsten van indonesische rechtstermen vindt men in bundel XXX voor de eerste 29 bundels en in bundel XL voor de volgende bundels.

Van 1914 af werden onder leiding van Van Vollenhoven in 9 delen (10 boeken) de plaatsen uit de (rechts)ethnologische literatuur adatrechtelijk bijeengezet onder het onderwerp waarover zij licht geven. De serie heet: „Pandecten van het Adatrecht" en omvat: Het beschikkingsrecht over grond en water (1), het voorkeurrecht op grond en het genotrecht van grond (2), het inlands bezitrecht van grond en het bewerkingsrecht van grond (3), de overige rechten op grond en water (4), het erfrecht (5), het recht om te huwen en het recht in zake verloving (6), het recht in zake huwelijkssluiting (7), het recht in

zake gezinsleven en huwelijksontbinding (8), schuldenrecht (9), aangevuld in 1936 onder leiding van Idema door: het adatstrafrecht (10).

In 1927 verscheen de tweede druk der „Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië" telken jare gecompleteerd door aanvullingen welke thans (tot 1 September 1937) in een supplement-lijst zijn samengevat door mr. Holleman en herdrukt in adatrechtbundel XL.

In 1923 (3de druk in 1934) werden onder leiding van Van Vollenhoven bijeengezet alle wettelijke voorschriften nopens inlands privaatrecht op adatrecht aansluitend: de „Verordeningen inlandsch privaatrecht".

In 1932 verscheen een op instigatie van Van Vollenhoven door Van Hinloopen Labberton samengestelde „Dictionaire des termes du droit indonésien", uitgegeven door de Koninklijke akademie voor wetenschappen te Amsterdam.

Hetgeen aan adatrechtelijke beslissingen te vinden is in Het Indisch Tijdschrift van het Recht (vroeger het Recht in Nederlandsch-Indië) (van 1849 af), in het Indisch weekblad van het Recht (van 1864—1914), in Wet en adat (1897—1899) en in de Adatrechtbundels (van 1911 af) is samengevat eerst in 1912 in het proefschrift van mr. K. L. J. Enthoven (onder Van Vollenhoven) „Het adatrecht der inlanders in de jurisprudentie" 1849—1912, voortgezet door mr. J. C. van der Meulen (1912—1923) en dr. E. A. Boerenbeker 1923—1933. Sinds 1929 worden door het Indisch tijdschrift van het recht de vonnissen der inlandse rechters bijeengezet in afzonderlijke afleveringen, „landraadnummers", de 18de verscheen Augustus 1938 (zie Van Vollenhoven adatrecht I, bl. 83 (1907): „Indeeling van de beide genoemde juridische periodieken in een rubriek „wettenrecht" en een vaste rubriek „adatrecht" zou wellicht dit goede [openbaarmaking van de bouwstof die door de gouvernementsrechtspraak zou kunnen worden toegevoegd] in de hand werken". De afdeling „inlandsch recht" van het kaartregister der nederlandsindische jurisprudentie vergemakkelijkt sinds 1937 de raadpleging der beslissingen van 1929 af. Een verzameling „Indonesische dorpsakten", samengesteld en vertaald door dr. mr. Tirtawinata en mr. W. A. Muller (door Van Vollenhoven gesuggereerd) verscheen in 1933 te Batavia.

Wie dit alles overziet en daarbij nog denkt aan de twintig proefschriften over onderwerpen van adatrecht (voor een deel van bestuursambtenaren met eigen praktijk), onder Van Vollenhoven bewerkt, kan enig idee krijgen van hetgeen zijn arbeid voor de wetenschap van het adatrecht beduidt; wie hem gekend heeft weet, dat een opsomming van geschriften slechts een schraal beeld kan geven van hetgeen hij met woord en daad verrichtte.

De bovengenoemde literatuurlijst 1927 en de aanvulling daarop tot 1 September 1937 in adatrechtbundel XL, zowel systematisch als alfabetisch ingericht, maken het mogelijk in een oogwenk na te gaan, wat er voor elken rechtskring (rechtsgouw) na (en voor) het jaar, waarin de „legger" daarover handelde, aan adatrechtelijke publikatie is verschenen. Mede als aanwijzing van de voornaamste bronnen van deze Inleiding volgt van de boeken een schematisch overzicht. Met het oog op de betekenis der adatrechtelijke literatuur zou men de rechtskringen (en rechtsgouwen) kunnen verdelen in drie groepen.

1. Vooreerst die streken, waarvoor een opzettelijke stelselmatige behandeling van het ganse adatrecht bestaat op de basis van den huidigen stand der adatrechtwetenschap; als zodanig zijn te noemen:

A. de rechtsgouw der toba-batak door het boek van J. C. VERGOUWEN, „Het rechtsleven der toba-bataks", 1933, een boek dat hier bovenaan staat, omdat de rechtskringen steeds in de vaste volgorde (Atjeh, Gajō-, Alas- en Bataklanden enzovoorts tot West-Java toe) worden genoemd, dat echter evenzeer bovenaan zou staan, indien de volgorde afhankelijk ware van de wijze waarop een indringende beschrijving van de sfeer van het adatrecht gepaard aan een behandeling van typische adatrechtvragen geslaagd moet heten; helaas is het boek op het stuk van het grondenrecht onvolledig met een beroep op het nader te noemen in 1932 verschenen werk van Ypes;

B. de rechtskring Borneo door het proefschrift van J. MALLINCKRODT, „Het adatrecht van Borneo", twee delen, 1928, een boek dat voor de sfeer meer geeft dan voor specifieke rechtsvragen;

C. de rechtsgouw Bali, van den rechtskring Bali en Lombok door het proefschrift, later het boek van dr. V. E. KORN, „Het adatrecht van Bali, tweede druk", 1932, een boek met ontzag-

wekkend veel overzichtelijk bewerkt materiaal; voor de sfeer van het balische adatrecht is sprekender des schrijvers monografie „De dorpsrepubliek Tnganan Pagringsingan", 1933;

D. de rechtskring West-Java door het boek van rd. mr. Soepomo, „Het adatprivaatrecht van West-Java", 1933, waarin de rechtsvragen en de antwoorden daarop in regels gevat den vollen nadruk krijgen, terwijl de sfeer voelbaar wordt door de telkens van het terrein-onderzoek meegedeelde ervaringen aangaande het rechtsbesef van het milieu.

De genoemde boeken berusten alle mede op eigen onderzoek van de schrijvers naar het recht ter plaatse.

2. Voorts streken waarover een, de hele stof bestrijkende, behandeling van het adatrecht onderdeel is van een land- en volksbeschrijving door een niet in het bizonder adatrechtelijk geschoold schrijver; daarvan moeten worden genoemd:

A. de rechtskring Atjeh door het boek van dr. C. Snouck Hurgronje, „De Atjehers", 1893, dus van vóór den legger, doch dat desalniettemin in dit verband niet mag ontbreken. Het boek van J. J. Kreemer, „Atjeh", 1922 brengt na Snouck Hurgronje en Van Vollenhoven geen nieuws;

B. de rechtsgouw der Gajo door het boek van dr. C. Snouck Hurgronje, „Het Gajoland", 1903 opgetekend uit mededelingen van uitgezwermde gajo;

C. de rechtsgouw der toba en dairi-batak wat volksordening en grondenrecht betreft door het boek van W. K. H. Ypes, „Bijdrage tot de kennis van de stamverwantschap, de inheemsche rechtsgemeenschappen en het grondenrecht der Toba- en Dairi-bataks", 1932 (register daarop in Ad. B. XXXVIII bl. 467);

D. de rechtsgouw Nias door het boek van E. E. W. G. Schröder, „Nias", twee delen, 1917;

E. de rechtskring het Toradja-gebied door het boek van dr. N. Adriani en Alb. C. Kruyt, „De Barèe-sprekende Toradja", drie delen 1912 en het boek van dr. Alb. C. Kruyt, „De West Toradja op Midden-Celebes", vier delen 1938.

3. Ten slotte streken waarvoor opzettelijke verhandelingen van gedeelten van het adatrecht door in het adatrecht geschoolden aanwezig zijn:

A. de rechtsgouw der batak wat betreft:

de volksordening door de „Nota omtrent de inlandsche rechts-

gemeenschappen in het gewest Tapanoeli" van dr. B. J. HAGA, 1930, Landsdrukkerij, en

het grondenrecht door het proefschrift van A. ENDABOEMI, ,,Het grondenrecht in de Bataklanden", 1925;

B. de rechtskring het Minangkabause gebied wat betreft *de grondverpanding* door het proefschrift van mr. H. GUYT, ,,Grondverpanding in Menangkabau", 1936, Batavia;

C. de rechtskring Zuid-Sumatra wat betreft:

familierecht van de Pasamah door het proefschrift van W. HOVEN, ,,De Pasemah en haar verwantschaps-, huwelijks- en erfrecht", 1927, Leiden;

de volksordening en het familierecht van de Redjang door het proefschrift van mr. HAZAIRIN, ,,De Redjang", 1936, Batavia;

de volksordening en het grondenrecht van Palembang door het proefschrift van J. W. VAN ROYEN, ,,De Palembangsche marga en haar grond- en waterrechten", 1927, Leiden;

de volksordening in de Lampongs door de ,,Nota over de lampoengsche merga's" van dr. J. W. VAN ROYEN, 1930, Landsdrukkerij;

D. de rechtskring het Maleise gebied wat betreft:

de volksordening van Riouw door de nota ,,Erkenning en vorming van rechtsgemeenschappen in het gewest Riouw en onderhoorigheden" van P. WINK, 1929, Landsdrukkerij;

E. de rechtskring de Minahasa wat betreft:

het grondenrecht door het ,,Verslag van een onderzoek inzake adatgrondenrecht in de Minahasa" door mr. F. D. HOLLEMAN, 1930, Landsdrukkerij;

F. de rechtskring Zuid-Celebes wat betreft:

volksordening door het proefschrift van H. J. FRIEDERICY, ,,De standen bij de Boegineezen en Makassaren", 1933, Leiden;

G. de rechtskring Amboina wat betreft:

het grondenrecht van Ambon door het boek van mr. F. D. HOLLEMAN, ,,Het adatgrondenrecht van Ambon en de Oeliasers" 1933;

H. de rechtsgouw Lombok wat betreft:

het adatrecht der sasak door het proefschrift van TH. NIEUWENHUYZEN, ,,Sasaksch adatrecht", 1932;

I. de rechtskring Middel- en Oost-Java met Madoera wat betreft:

de grondtransakties en het schuldenrecht door het boek van

mr. F. D. HOLLEMAN, „Het adatrecht van de afdeeling Toeloeng-agoeng", 1927;

het adatrecht van Java's oostpunt door het proefschrift van J. W. DE STOPPELAAR, „Blambangansch adatrecht", 1927 en

de volksordening door het „Eindverslag over het desa-autonomie-onderzoek op Java en Madoera" door F. A. E. LACEULLE, 1929;

K. als een aanvulling voor den rechtskring West-Java op het boek van mr. Soepomo is te noemen het proefschrift van mr. A. KNOTTENBELT, „Verpanding en zekerheidstelling in den Oost-Preanger", 1934, Batavia.

L. Over *vorstenrecht* zij hier genoemd: dr. PH. S. VAN RONKEL, „Het maleische adatwetboek van Koetai" (Med. Kon. Ak.) 1935; mr. L. J. J. CARON, „Het Handels- en Zee-recht in de adatrechtsregelen van den rechtskring Zuid-Celebes", proefschrift, Utrecht, 1937; rd. mr. SOEPOMO, „De reorganisatie van het agrarisch stelsel in het gewest Soerakarta", proefschrift, Leiden, 1927; R. A. KERN, „Javaansche rechtsbedeeling", 1927 en rd. m. mr. SOERIPTO, „Ontwikkelingsgang der vorstenlandsche wetboeken", proefschrift, Leiden, 1929.

Tijdschrift-artikelen en verhandelingen in adatrechtbundels werden niet genoemd; daarvoor worde verwezen naar de meergenoemde literatuurlijsten; voor vier daarvan wordt een uitzondering gemaakt wegens hun betekenis als aanvulling van leemten in de adatrecht-literatuur en dus als bron voor deze Inleiding: „Hoofdlijnen van het huwelijksrecht in de *Lampongs*" door mr. H. GUYT in Ind. Tijdschrift van het Recht, deel 145 (1937).

„Uit en over de *Minahasa*" door dr. L. ADAM in Bijdragen Koninklijk Instituut, deel 81 (1925);

„Huwelijk en Huwelijksrecht in *Zuid-Celebes*" door mr. C. T. BERTLING in Ind. Tijdschrift van het Recht, deel 147 (1938) en

„Ponré, bijdrage tot de kennis van adat en adatrecht van *Zuid-Celebes*" door H. J. FRIEDERICY in Bijdragen Koninklijk Instituut, deel 89 (1932).

Van de samenvattende geschriften moeten nog worden genoemd:

De leidse proefschriften:

„Indonesisch waterrecht", door W. G. JOUSTRA, 1922;

„De autonomie van het indonesisch dorp" door L. ADAM, 1924;

„Indonesische en Indische democratie", door B. J. HAGA, 1924;

„Indonesische sawahverpanding", door SOEBROTO, 1925;

„De rechtstoestand van de getrouwde vrouw volgens het adatrecht van Nederl.-Indië", door S. R. BOOMGAARD, 1926;

„De indonesische bruidschat", door L. B. VAN STRATEN, 1927;

„De vrouw in het indonesisch adatrecht", door E. A. BOERENBEKER, 1931;

„Het gewas in Indonesië, religieus adatrechtelijk beschouwd", door SOEKANTO, 1933;

„Het adatdelictenrecht in de magische wereldbeschouwing", door N. W. LESQUILLIER, 1934;

„Inlandsche gemeente en indonesisch dorp", door W. P. VAN DAN, 1937, waarvan in het bizonder genoemd moet worden hetgeen daarin (in andere terminologie dan in deze Inleiding is gebruikt) over den genealogischen en territorialen faktor in de volksordening en over de soendase desa betoogd wordt.

Het wageningse proefschrift:

„Deelbouw in Nederlandsch-Indië", door A. M. P. A. SCHELTEMA, 1931.

Het boekje van dr. J. H. BOEKE, „Dorp en Desa", 1934, voorafgegaan door „Dorpsherstel" (in Ind. Gen.) 1931 en gevolgd door „De grenzen van het indonesisch dorp", in T. Aardr. Gen. 1937 waarin vooral over de mensengroep in territoriale gemeenschappen gehandeld wordt.

Over de Grote Oost en de Timorgroep is adatrechtelijke literatuur in engen zin schaars. Volkenkundige literatuur, waarin allerlei over adatrecht, is bijna uitsluitend in tijdschriftartikelen vervat; een boek als dat van pater H. GEURTJENS, „Uit een vreemde wereld", 1921, over Kei is met een paar andere een uitzondering.

Van groot belang echter voor de kennis van *volksordening, verwantschapsrecht en huwelijksrecht* in dat gebied is (wat Seran betreft) het proefschrift van J. PH. DUYVENDAK „Het kakeangenootschap van Seran", 1926; vooral het proefschrift van F. A. E. VAN WOUDEN, „Sociale structuur-typen in de Groote Oost", 1935 en hetgeen mr. F. D. E. VAN OSSENBRUGGEN

daarover schrijft in „Het economisch-magisch element in Tobasche verwantschapsverhoudingen", Kon. Ak. 1935 met name noot 29, welke verhandeling uiteraard in de eerste plaats voor de toba-batakse rechtsgouw van gewicht is. Over *het parentale verwantschapsstelsel* (in Kol. Tijdschrift 1934), *de aanverwantschap* (in Mensch en Maatschappij 1935) en *het asymmetrisch cross-cousin-huwelijk* (in Tijdschrift Bat. Gen. 1936) schreef dr. H. TH. FISCHER.

Over het verband tussen adatrecht en participerend denken handelt mr. F. D. HOLLEMAN in zijn leidse oratie „De commune trek in het indonesisch rechtsleven", 1935.

Inheemse geschriften, van betekenis voor de kennis van het adatrecht zijn onder andere:

Voor de rechtsgouw der batak: „Patik Dohot Uhum ni Halak Batak", 1899; vertaald door Vergouwen in adatrechtbundel XXXV, bl. 1 vlg.;

voor den rechtskring het Minangkabause gebied de boekjes aan D. SANGGOENODIRADJO, „Kitab tjoerai paparan adat lembaga alam Menangkabau", 1919 en „Kitab atoeran adat lembaga alam Minangkabau", 1924 (daarover Ind. T. v. h. R., deel 140 (1934) bl. 152);

voor den rechtskring West-Java „Hadji Hasan Moestapa Bab adat-adat oerang Priangan djeung oerang soenda lian ti eta", 1913, begin van vertaling in Djawa 1931.

Het negatieve resultaat van deze opsomming is, dat een aantal rechtskringen dringend om een samenvattend werk over het adatrecht, een uitwerking van hetgeen de legger daaromtrent inhoudt, roept. Ook daar waar partiële verhandelingen gedeelten van het adatrecht beschrijven is de afwezigheid van een stelselmatige uitwerking van de hele stof in onderling verband een dagelijks voelbare leemte.

Voor de rechtsgouw Middel-Java nadert een boek over het adatprivaatrecht zijn voltooiing; het manuscript daarvan kon ik reeds grotendeels raadplegen; in Zuid-Tapanoeli, Minangkabau, de Lampongs, de Minahasa, Zuid-Celebes om alleen kringen met gouvernementsrechtspraak over de inheemse bevolking te noemen, bestaat daaraan niet minder behoefte. Er is werk genoeg voor het corps der adatjuristen.

Bij de samenstelling van de hiervolgende „aanvullende literatuuropgave" werden de door Ter Haar gegeven indeling en normen in grote lijnen gevolgd. De naoorlogse literatuur werd om practische redenen iets uitvoeriger weergegeven dan de vooroorlogse.

De adatrechtbundels no. 41 en 42 kwamen tijdens de oorlog uit; no. 43 is binnenkort te verwachten.

Twee „literatuuropgaven voor het adatrecht" werden uitgegeven, die tesamen het tijdvak van 1 September 1937 tot eind April 1943, bestrijken en die dus aansluiten bij de literatuurlijst die in adatrechtbundel no. 40 werd opgenomen.

In het voorwoord van het 24e landraadnummer, T. 154 pag. 85 e.v. werd door de Redactie van het Indisch Tijdschrift van het Recht medegedeeld, dat dit het laatste landraadnummer zou zijn en dat voortaan de voor het adatrecht van belang zijnde beslissingen in de gewone afleveringen opgenomen zouden worden naast vonnissen van het europees civielrecht, het strafrecht e. a. Men meende dat de landraadnummers, hun taak, het wekken van belangstelling voor adatrecht, verricht hadden.

In de eerste helft van 1947 verscheen in Djogja de eerste aflevering van „Hoekoem", orgaan der Republikeinse juristen.

In 1940 kreeg Midden-Java zijn „opzettelijke stelselmatige behandeling van het ganse adatrecht" in de vorm van „Het adatrecht van Middel-Java" door Mrs. Djojodigoeno en Tirtawinata.

Het aantal „opzettelijke verhandelingen van gedeelten van adatrecht door in het adatrecht geschoolden" werd uitgebreid met, wat betreft:

A. de rechtsgouw der Batak:

1. J. Keuning, „Verwantschapsrecht en volksordening, huwelijksrecht en erfrecht in het Koeriagebied van Tapanoeli." Diss. Leiden 1948.

2. M. H. Nasoetion, gelar Soetan Oloan, „De plaats van de vrouw in de Batakse Maatschappij". Diss. Utrecht 1943.

B. het Minangkabause gebied:

V. E. Korn, „De vrouwelijke mama' in de Minangkabause familie", Bijdragen, deel 100.

C. de rechtskring Zuid-Sumatra:

1. W. F. LUBLINK WEDDIK, „Adatdelictenrecht in de Rapatmarga-rechtspraak van Palembang". Diss. Batavia 1939.

2. H. H. MORISON, „De Mendapo Hiang in het district Korintji", Diss. Batavia 1940.

E. de rechtskring Minahassa:

J. J. DORMEIER, „Banggaisch Adatrecht", Diss. Leiden 1945.

Over mohammedaans recht publiceerden:

1. V. E. Korn, „Mohammedaansch recht en adatrecht in Britsch en Nederlandsch-Indië", Bijdragen, deel 104.

2. J. PRINS, „Adat en Islamietische Plichtenleer in Indonesië", Diss. Leiden 1948.

Over agrarisch recht handelden:

1. E. H.s' JACOB, „Landsdomein en adatrecht", Diss. Utrecht 1945.

2. V. E. KORN en R. VAN DIJK, „Adatgrondenrecht en Domeinfictie", Gorinchem 1946.

3. M. SONIUS, „Over de keuze van het recht op de grond", T. 1947 p. 152.

Van de samenvattende geschriften moeten genoemd:

1. H. CAMPEN, „De regeling van het rechtswezen in de Buitengewesten", Diss. Leiden 1939.

2. R. VAN DIJK, „Samenleving en adatrechtsvorming", Diss. Leiden 1948.

Van steeds groter adatrechtelijk belang werden de laatste jaren voor de oorlog de publicaties van Mrs. SOEKASNO, SOENARIO e. a. i. v. m. de schuldbevrijdingsactie op Java, in „Volkscredietwezen".

Degenen die kennis willen nemen van de adatrechtpolitiek zoals die voor de oorlog gevoerd werd, worden verwezen naar een artikel van B. TER HAAR „Halverwege de nieuwe adatrechtpolitiek", Kol. Studiën 1939. Het is een verdere ontwikkeling van „Een keerpunt in de adatrechtpolitiek", van dezelfde schrijver in Kol. Studiën 1928.

Nadere gegevens hierover kunnen worden ontleend aan de praeadviezen van het Ve Juristen Congres 1939 van Mrs. H. GUYT en M. SLAMET over „De beteekenis van de term adatrecht in de wetgeving".

Na-oorlogse richtlijnen vindt men in de beide kort na elkaar gehouden reden van SUPOMO:

1. „Soal[2] politik hukum dalam pembangunan negara Indonesia", verschenen in de eerste aflevering van het tijdschrift „Hoekoem".

2. „Kedudukan hukum adat di kemudian hari", opgenomen in „Hoekoem", afl. 2, April 1947 en gedeeltelijk vertaald verschenen in T. 1948 p. 43; en in de 7 stellingen van SUPOMO nopens „Hukum sipil Indonesia di kemudian hari" in „Hoekoem", April 1947.

Na-oorlogse feitelijke gegevens over de nieuwe Rechterlijke Organisatie en het nieuwe procesrecht vindt men bij:

1. R. OERIP KARTODIRDJO, „De rechtspraak op Java en Madoera tijdens de Japanse bezetting 1944—1945", T. 1947, p.8.

2. H. K. J. COWAN, „De indische rechtsbedeling na de bevrijding". Indonesië, 2e jg. p. 64.

Een bijdrage van volkenkundige zijde, van belang voor beter begrip van de inhoud van de term adatrecht leverde J. P. B. DE JOSSELIN DE JONG, „Customary law, a confusing fiction". Uitgave van het Indisch Instituut 1948 (Mededeling no. LXXX, Afd. Volkenkunde no. 29).

Over het verband tussen adatrecht en participerend denken handelt:

1. B. TER HAAR, „De betekenis van de tegenstelling participerendkritisch denken en de rechtspraak naar adatrecht". Mededelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Amsterdam 1941.

2. R. SUPOMO in zijn inaugurele rede, „De verhouding van individu en gemeenschap in het adatrecht", Batavia 1941.

Tenslotte dient vermeld een groeiende belangstelling voor adatrecht van amerikaanse zijde:

1. R. KENNEDY publiceerde een „Bibliography of Indonesian peoples and cultures", Yale University Press, New Haven 1945.

2. A. A. SCHILLER rapporteerde op het 9e Congres van het „Institute of Pacific Relations" 1945 over „Legal and administrative problems of the Netherlands Indies"; tesamen met E. A. HOEBEL vertaalde hij TER HAAR's „Beginselen en stelsel van het adatrecht" in het engels onder de titel „Adat-law in Indonesia", Institute of Pacific Relations 1948.

AFKORTINGEN

Bij het aangeven van de herkomst der indonesische termen is soms de naam van volk of taal afgekort als hieronder wordt aangegeven:

amb.	= ambons	mak.	= makassaars
bal.	= balies	mal.	= maleis
bat.	= bataks	min.	= minangkabaus
boeg.	= boeginees	pas.	= pasemahs
daj.	= dajak	redj.	= redjangs
gaj.	= gajoos	soend.	= soendaas.
jav.	= javaans		

REGISTER
VAN RECHTSKRINGEN, RECHTSGOUWEN, EN ANDERE STREKEN, PLAATSEN OF VOLKEN

Aboeng (volk in de Lampongs) 25, 42.
Agam (in Minangkabau) 34.
Alasland 32.
Ambon 13, 14, 17, 27, 28, 35, 42, 50, 53, 54, 61, 62, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 117, 122, 123, 125, 130, 144, 145, 167, 171, 173, 174, 175, 179, 183, 187, 188, 190, 199, 201, 205, 225.
Anak-lakitan (volk in Zuid-Sumatra) 41.
Angkola (in Zuid-Tapanoeli) 20, 63, 68, 146, 154.
Aroe-eilanden (Molukken) 16.
Atjeh 13, 17, 28, 41, 46, 51, 52, 63, 98, 100, 124, 148, 149, 160, 168, 169, 171, 178, 192, 205, 213.
Bali 16, 18, 20, 25, 28, 29, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 62, 63, 66, 68, 74, 98, 103, 104, 107, 108, 111, 112, 124, 127, 130, 134, 145, 146, 150, 152, 154, 156, 157, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 174, 176, 189, 191, 193, 195, 198, 200, 209, 210, 214, 216, 221, 226, 227, 232.
Baligé (in Tapanoeli) 37, 38.
Banda (Molukken) 13.
Bandjarezen 29.
Banggai-archipel (ten Oosten van Celebes) 47, 57.
Bangka 17, 47.
Banten 45, 46, 53, 98.
Barèe-sprekende-toradja 26, 40.
Baroes (Bataklanden) 38, 39.
Bataklanden 16, 18, 20, 22, 25, 36, 62, 64, 68, 70, 71, 76, 89, 93, 98, 100, 101, 111, 112, 119, 122, 123, 126, 127, 129, 140, 152, 156, 158, 160, 168, 170, 172, 183, 190, 191, 197, 202, 204, 205, 209, 213, 222, 226, 227, 232.
Batavia 53, 116, 124.
Batin-bevolking (van Djambi) 29, 35.
Belitoeng 17, 46.
Bengkoelen 12, 23, 42, 173.
Bima (op Soembawa) 51.
Boalemo (op den Noord-arm van Celebes) 75.
Boeginezen 29, 123, 145, 220.
Boelèlèng (op Bali) 44.
Boeroe (Molukken) 22, 32, 68.
Bolaäng Mongondow (op den Noord-arm van Celebes) 47, 68.
Bone (in Zuid-Celebes) 52.
Borneo 14, 16, 18, 19, 23, 24, 25, 39, 47, 51, 64, 68, 70, 75, 78, 80, 87, 108, 135, 147, 148, 151, 152, 156, 163, 171, 173, 181, 192, 193, 213, 227, 232.
Boven-Kapoeas (Borneo) 168.
Boven-Mahakam (Borneo) 13.
Celebes 19, 25, 51, 80, 101, 148, 154, 216.
Dajak 62, 71, 75, 117, 129, 160, 163, 168, 171, 181, 190, 202, 208, 216, 233.
Djambi 12, 14, 29, 51, 52.
Djelma-daja (volk in Zuid-Sumatra) 42.
Djembrana (op Bali) 44.
Enggano (ten Westen van Sumatra) 32, 68.
Flores 33, 47.
Gajo Loeëus 30, 31.
Gajoland 17, 18, 30, 38, 142, 154, 168, 174.
Gedongtataän (in de Lampongs) 29.
Gorontalo 13, 47, 49, 226.
Gowa (in Zuid-Celebes) 52.
Groot Atjeh 12.
Grote-Oost 18, 30, 39, 150, 156, 212.
Halmaheira 171.
Hitoe (schiereiland van Ambon) 35, 179, 199.
Indragiri (Midden-Sumatra) 29, 68.
Java 14, 17, 20, 24, 25, 27, 41, 45, 46, 49—53, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 70, 72, 73, 74, 79, 83, 88, 89, 92, 98, 100, 103, 109, 111, 112, 115, 116, 120, 122, 123, 124, 128, 129, 132, 134, 140, 141, 142, 145, 147, 154, 155, 160, 161, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 181, 183, 184, 187, 188, 190, 192—196, 203—208, 211, 213, 217, 225, 226, 227, 233.
Kaili (west-toradja) 79.
Kampar-streek (in Minangkabau) 70.
Karangasem (op Bali) 44, 50, 53.
Karo-batak 38, 39, 127, 224, 226.
Kastala (Bali) 63.
Kedoe 61.
Kei-eilanden (Molukken) 16, 26, 121, 156, 160.

Kenja-dajak 39.
Kisar (Zuid-Wester-eilanden) 26.
Klemantan-dajak 16, 39.
Kodi (volk op Soemba) 19.
Koeboe (volk in Zuid-Sumatra) 41.
Korintji, Krintji (Westkust van Sumatra) 12, 18, 35, 133 160, 175.
Lagoeboti (in Tapanoeli) 37.
Laikang (Zuid-Celebes) 13.
Lampongs 16, 18, 25, 31, 53, 142, 152, 154, 156, 163, 164, 168, 170, 172, 173, 174, 176, 185, 198, 200, 209.
Landak- en Tajan-dajak 156, 200, 209.
Lawangan-dajak 29, 39, 220.
Lepo alim (volk op Borneo) 40.
Lepo timei (volk op Borneo) 40.
Lima-poeloeh-kota (in Minangkabau) 35.
Lingga-Riouw 12, 32.
Lombok 13, 29, 45, 51, 68.
Long glatt (volk op Borneo) 40.
Maänjan-patai-dajak 39.
Maänjan-sioeng-dajak 29, 39, 87, 169.
Madoera 14, 17, 21, 46, 152, 188, 196.
Makasar 104, 194.
Manado 13, 74.
Mandailing (in Zuid-Tapanoeli) 20, 98, 154, 175.
Mandar (op Zuid-Celebes) 39, 134.
Mentawai 12, 15, 18, 144, 151, 160.
Middel-Celebes 23, 147, 167.
Middel-Java 61, 107, 211.
Middel-Soemba 23.
Middel-Timor 151.
Minahasa 17, 26, 27, 28, 41, 58, 60, 68, 70, 75, 76, 101, 107, 124, 129, 133, 144, 145, 146, 160, 168, 171, 175, 177, 179, 183, 187, 188, 192, 198, 201, 203.
Minangkabau, 18, 21, 22, 23, 25, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 38, 41, 64, 68, 74, 76, 88, 98, 99, 100, 103, 107, 121, 122, 124, 133, 142, 149, 150, 152, 154, 160, 162, 165, 173, 175, 178, 190, 191, 193, 198, 199, 201, 206, 208, 212, 220, 232.
Moena (Z.O. van Celebes) 213.
Mollo (op Timor) 19.
Molukken 13, 16, 18, 41, 168, 170.
Ngada (volk op Flores) 47, 57.
Ngadjoe-dajak 15, 39, 111, 142, 161, 189, 190.
Ngajogjakarta 49, 78, 80, 104.
Nias 12, 18, 22, 35, 38, 122, 145, 154, 160.
Nieuw Guinee 32, 173.
Noord-Java 73.
Noord-Tapanoeli 12.
de Oeliasers 13, 26, 42.
Oost-Java 60, 154.
Oost-Soemba 23, 69.
Ot-danoem-dajak 39.
Padang 14, 51.
Padang Lawas (Bataklanden) 12, 31, 37.
Pagaiers (Mentawai) 15.
Pak-pak-gebied (der Bataklanden) 38.
Palembang 12, 14, 42, 51, 52, 53, 62, 173.
Pasemah (Palembang) 24, 69, 151, 155, 162, 166, 168, 171, 173, 182, 186, 209, 210, 211.
Pasir (Borneo) 13.
Peminggir (volk in de Lampongs) 42, 172, 174.
Pengoeloe-bevolking (van Djambi) 29.
Penjaboeng (volk op Borneo) 39.
Poebian (volk in de Lampongs) 31.
Poenan-dajak 39.
Poerworedjo (Middel-Java) 211.
Ponré (op Zuid-Celebes) 45.
Preanger 45, 107.
Rebang (volk in Noord-Lampong) 163.
Redjang (Bengkoelen) 19, 22, 23, 42, 64, 84, 88, 100, 103, 147, 150, 151, 155, 157, 160, 162.
Riouw 13, 32, 78.
Roti (Timorgroep) 31, 171, 174.
Sadan-toradja (Middel-Celebes) 40.
Sajoermatinggi (Zuid-Tapanoeli) 29.
Salaiar (ten Zuid-Oosten van Celebes) 124.
Samosir (in het Tobameer) 38.
Saparoea 150, 166.
Savoe (Timorgroep) 69, 149, 173, 209.
Semendo (Palembang) 18, 166, 175, 200, 209.
Seran (Molukken) 32.
Sigi (West-Toradja) 79.
Simeloengoen (Bataklanden) 38, 71.
Simeuloeë (ten westen van Atjeh) 32, 51.
Singkel (Atjeh) 13.
Soela-eilanden 53.
Soemba (Timorgroep) 16, 149, 156, 166, 171, 174.
Soemban Djoeloe (Tapanoeli) 37.
Soembawa 51.
Soendalanden 17, 88, 100, 123, 160, 181, 193, 232.
Soerabaja 53.
Solo 185.
Sumatra 25, 80.

Sumatra's Oostkust 47, 52, 78.
Tanah datar (in Minangkabau) 35.
Tano sapandjang (in Padanglawas) 31.
Tapanoeli 225.
Tawaili (West-Celebes) 49.
Ternate 13, 14, 51, 52, 53, 80.
Tidore 51, 52.
Timor 25, 144, 168, 171, 172.
de Timorgroep 18, 19, 51, 170.
Tjirebon 61, 213.
Tnganan Pagringsingan (op Bali) 50, 55, 61, 63, 68, 117, 119, 160, 176, 267.
Toba-batak 22, 29, 37, 38, 91, 149, 165, 171, 173, 205, 209, 213, 216, 232.
Tobelo (op Halmaheira) 160.
Toeloengagoeng (Kediri, Java) 227.
Toeloengbawang (Lampongs) 42.
Tolainang (op den Oost-arm van Celebes) 160, 173.
Tomori (volk op Middel-Celebes) 40, 160.
Toradja (Middel-Celebes) 16, 18, 40, 132, 160, 171, 175, 208, 220.
Vorstenlanden (op Java) 13, 72, 78, 79, 80, 104, 118.
Westerafdeling van Borneo 12, 13, 220.
West-Java 98, 192.
Westkust van Atjeh 29.
West-toradja 51, 71, 79, 183, 202.
Zuid-Celebes 14, 16, 17, 26, 28, 41, 43, 49, 51, 52, 62, 68, 73, 101, 107, 119, 155, 160, 163, 164, 168, 169, 177, 178, 181, 185, 192, 194, 196, 204, 211.
Zuid-Nias 168.
Zuid-Oost-Borneo 14.
Zuid-Oost-Celebes 160, 173, 222.
Zuid-Sumatra 17, 18, 20, 28, 29, 31, 40, 41, 42, 51, 75, 108, 145, 151, 168, 174, 175, 191, 211.
Zuid-Tapanoeli 29, 38, 51, 58, 61, 66, 101, 108, 168, 172, 177, 233.

Overzicht van de rechtskringen in de gebruikelijke volgorde, met de bij elken kring behorende namen der gouwen, volken, plaatsen en streken voorkomende in bovenstaand register.

1. *Atjeh* (Groot-Atjeh, Westkust van Atjeh, Singkel, Simeuloeë).

2. *Gajo-, Alas- en Bataklanden.*
   - A. Gajoland (Gajo Loeëus).
   - B. Alasland.
   - C. Bataklanden (Tapanoeli).
     - I. Noord-Tapanoeli.
       - *a.* pakpak-batak (Baroes).
       - *b.* karo-batak.
       - *c.* simeloengoen-batak.
       - *d.* toba-batak (Samosir, Baligé, Lagoeboti, Soemban Djoeloe).
     - II. Zuid-Tapanoeli.
       - *a.* Padang lawas (Tano sapandjang).
       - *b.* Angkola.
       - *c.* Mandailing (Sajoermatinggi).

2*a*. *Nias* (Zuid-Nias).

3. *Het Minangkabause gebied* (Padang, Agam, Tanahdatar, Limapoeloeh kota, Kamparstreek, Korintji).

3*a*. *Mentawai* (pagaiers).

4. *Zuid-Sumatra.*
   - A. Bengkoelen (redjang).
   - B. Lampongs (aboeng, paminggir, poebian, rebang, Gedongtataän, Toeloeng Bawang).
   - C. Palembang (anak-lakitan, djelma daja, koeboe, Pasemah, Semendo).
   - D. Djambi (batin- en pengoeloe-bevolking).

4*a*. *Enggano.*

5. *Het Maleise gebied* (Lingga-Riouw, Indragiri, Sumatra's Oostkust, bandjarezen).

6. *Bangka en Belitoeng.*

7. *Borneo* (dajak, Westerafdeling van Borneo, Boven-Kapoeas, Zuid-Oost-Borneo, Boven-Mahakam, Pasir, kenja-dajak, klemantèn-dajak, landak- en tajan-dajak, lawangan-dajak, lepo-alim, lepo-timei, long glatt, maänjan-patai-dajak, maänjan-sioeng-dajak, ngadjoe-dajak, ot-danoem-dajak, penjaboeng-poenan-dajak.

8. *Minahasa* (Manado).

9. *Gorontalo* (Bolaäng Mongondow, Boalemo).

10. *Het Toradja-gebied* (Middel-Celebes, toradja, barèe-sprekende-toradja, west-toradja, Sigi, kaili, Tawaili, sadan-toradja, to mori, to lainang, Banggai-archipel).

11. *Zuid-Celebes* (boeginezen, Bone, Gowa, Laikang, Ponré, Mandar, Makasar, Salaiar, Moena).

12. *Ternate-archipel* (Ternate, Tidore, Halmaheira, tobelo, Soela-eilanden).

13. *De Ambonse-Molukken* (Ambon, Hitoe, Banda, de Oeliasers, Saparoea, Boeroe, Seran, Kei-eilanden, Aroe-eilanden, Kisar).

14. *Nieuw-Guinee.*

15. *De Timor-archipel* (Timorgroep, Timor, Middel-Timor, Mollo, Soemba, Middel-Soemba, Oost-Soemba, kodi, Flores, ngada, Roti, Savoe, Bima).

16. *Bali en Lombok* (Bali, Tnganan Pagringsingan, Kastala, Karangasem, Boelèlèng, Djembrana, Lombok, Soembawa).

17. *Middel- en Oost-Java met Madoera* (Middel-Java, Kedoe, Poerworedjo, Toeloengagoeng, Oost-Java, Soerabaja, Madoera).

18. *Vorstenlanden* (Solo, Jogjakarta).

19. *West-Java* (Preanger, Soendalanden, Batavia, Banten).

ZAAK-REGISTER

aansprakelijkheid beschikkingsgerechtigde gemeenschap 65, 71, 127.
aansprakelijkheid voor handelingen van anderen 127, 128, 225.
aansprakelijkheid voor schade door vee 225.
absolute simulatie 130.
adatjuristen 229, 249.
adatreaktie 182, 218 e.v.
adel 25, 48, 49, 50.
adoptie 153.
advocaten 52.
agrarische commissie 81 noot.
agrarisch eigendom 82.
agrarische reglementen 104.
agrarische wetgeving 68, 81, 104.
akte 102, 135.
alternerende verwantenorde 19, 150, 166, 212.
ambtsvelden 62, 72, 76, 106, 109.
animistische gebruiken 159.
apanage (gebied) 42, 44, 49, 51, 52, 53, 63, 72, 78, 79, 80, 81.
arbeidskontrakt 128, 133.
asymmetrisch connubium 37, 39, 122, 167, 172, 249.
bataviase grondhuur 116.
begeleidingsgave 107, 134.
begrafeniskosten 215.
begrafenisvereniging 124.
beheer (van een boedel) 203.
bemiddelen 214, 217, 239.
beschikkingsgebied 38, 40, 56 e.v., 73, 83, 84, 85, 86, 98, 106, 117, 127, 197, 204, 205, 214, 225.
beslissingen 16, 47, 48, 52, 89, 104, 123, 138, 207, 217, 225—230, 235 e.v.
bevestigingsgeschenk 132, 133, 159.
bewerkingsrecht 82.
boete (deliktsbetaling) 181, 192, 221, 222.
borgtocht 128.
bruidegomschat 166, 174.
bruidschat 88, 101, 140, 149, 150, 152, 153, 163, 164, 166 e.v., 175, 179, 180, 182, 185, 193, 206, 209.
buitenechtelijk kind 144—147.
bijvrouwen 146, 155, 175.
christendom (werking van het —) 46, 145, 159, 163, 175, 176 e.v., 183, 196.
christengemeenten 46, 139.
clan, clangedeelte 17, 21, 22, 23 (noot), 30—39, 87, 122, 144, 148 enzovoorts.
commissie-kontrakt 129.
„communaal bezit" 56, 61.
corps adatjuristen 249.
cross-cousin-huwelijk 156, 162.
cum suis, (c.s.) 214.
deelbezit 119, 126.
deelbouw 105, 125.
deelbouw-verhoudingen 107.
deelwinning 125.
deliktsbetaling (boete) 181, 192, 218 e.v.
*désa*diensten 122.
désa-oudsten 46.
dienhuwelijk 167, 172.
djatibos (landsdomein) 72.
*djoeal*transaktie 88 e.v., 105, 108—113, 120, 135, 204.
doorbreking 72, 176, 177.
dorpenbond 19, 20, 68, 222.
dorpsgemeenschap 17, 20, 21, 24, 27, 158, 180.
dorpsgodsdienstbeambten 48.
dorpsjustitie 13, 44, 54, 224, 237.
dorpsofferplaats 59.
dorpsregelingen 54, 226.
dubbele beschikkingskring 67.
dubbelunilaterale orde 19, 148, 149, 150.
dynamistische (magische) gebruiken 159, 161, 169, 171, 176, 181, 183, 202, 219, 220.
eenheid van indonesisch adatrecht 197.
endogamie 19, 25, 26, 147, 148, 177, 201.
„erfelijk individueel bezit" 61.
erkenningsgeschenk 133.
ethnologie 15, 148, 241, 242.
evenwicht 121, 158, 165, 168, 180, 189, 218 e.v.
excommunicering 122, 123, 145.
exogamie 18, 22, 148, 149, 161, 174, 177.
familiebeschikkingsrecht 67.
familiebezit 76, 87, 116, 190, 198 e.v., 213.
fictieve waardering van goederen 170, 220.
gebruiksrecht 76, 106, 116.
gedwongen huwelijk 144.
geldlening 91, 111, 113, 126.
geldlening en deelbouw 107.
geledingen in familiebezit 199, 201.
gemeenschapsgoederen 214.

gemeenschapshuizen 16.
gemeenschapsvreemden 23, 26, 27, 28, 40, 42, 51, 52, 63, 64, 69, 72, 86, 89, 93, 106, 108, 117, 145.
„gemengd bezit" 61, 66.
genealogische faktor der volksordening 16, 18.
genotrecht 59, 63, 74.
geslacht 23, 24 (noot), 39.
gewas 60, 97, 117—120.
gezinsgoederen 213.
godsdienstige rechtspraak 14, 50, 163, 177, 185, 187, 198, 205, 210.
gouvernementsrechtsorde 11, 52, 53, 54, 68, 72, 77, 80, 81, 82, 86, 103, 104, 116, 142, 169, 187, 201, 203, 207, 215, 222, 223, 226, 228, 237.
grant-rechten 78.
grenswachters 68.
grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat 88, 98, 100.
grondverkoop 88, 99, 100, 114.
grondverpanding 88, 93 e. v., 111, 112, 114.
grondvoogd 61, 65, 69.
grond-wichelaar 69, 86.
heersende (regerende) *marga* 22, 25, 36, 38, 64.
heffingen 49, 51, 53, 54, 61, 72.
herinneringsgeld 129.
heilige voorwerpen (der gemeenschappen) 15, 16.
heilige voorwerpen (in de vorstensfeer) 48, 50.
heilmaaltijden (slametan) 50, 122, 140, 161, 163, 209, 216.
hoofdendiensten 122.
hoofdenstand 23, 25, 26.
hoofdplaatsen 49, 53, 78, 80, 104, 116.
huiskind 140.
huur van diensten 128, 129.
huwelijksgift 101, 164, 168, 181.
huwelijksvoorkeur 36, 149, 161, 177.
huwverbod 146, 149, 151, 161, 167.
inheemse rechtspraak 12, 185, 187, 223, 224, 226.
inkomsten der godsdienst-beambten 48.
inkomsten der hoofden 48, 64, 89, 122.
inlands bezitrecht 73.
inlandse-gemeente-ordonnantie 54.
inlijfhuwelijk 27, 150, 153, 157, 166, 173, 174, 181, 183, 187, 193, 197, 209.
islaam (werking van den —) 114, 126, 136, 146, 148, 159, 163, 175, 176 e. v., 183—186, 192, 195, 203, 205, 210, 211.
islamitisch schoolrecht 14.
kapoengoetan (in Palembang) 42.
kasten-adel (op Bali) 49.
katholieken 179, 187, 196.
kinderen 140, 144 e. v., 188.
kinderloosheid als reden voor adoptie 153, 154.
kinderloosheid als reden voor huwelijksontbinding 180, 181, 188.
klassifikatie 15, 26.
klassifikatorische verwantschapswaardering 39, 151, 173.
koffietuinen (O.-Java) 60.
kolonisatie 29.
kontante handeling 88, 105, 121, 133, 154, 155, 157, 166, 168, 211, 219.
koöperatieve verenigingen (inlandse) 125, 139.
koper te goeder trouw 99.
krankzinnigen 141.
krediethandeling tegenover kontante handeling 121.
landschappen 21, 139.
landschapsrechtspraak 13, 49, 50, 53, 68, 223, 227.
leviraat-huwelijk 173.
magische (dynamistische) gebruiken 159, 161, 169, 171, 176, 181, 183, 202, 219, 220.
majoraat-erfrecht 200.
maloe zijn 218 e. v.
massaklacht 50.
matrilokaal 151.
minderjarig 141.
meisjes-huwelijk 175.
monografieën 55.
moratoire interessen 127.
naastingsrecht 60, 75.
navelstreng 168, 170.
neefjes-adoptie 154.
„nietigheid" van handelingen 141.
noodhuwelijk 145.
notariaat (inlands) 104.
notaris 52, 207.
offer 38, 58, 59, 86, 163.
onderhoudsplicht 146, 147.
onheelbare tweespalt 187, 188.
onroerend en roerend goed 120.
ontginningsrecht 59, 85, 86, 103.
openbare verkoop 99, 207, 215.
opzet 219, 225.
ornamentschap (in Zuid-Celebes) 43.
overeenkomst in woorden 132.
overgangsriten 122, 153, 154, 165.
overschot (van den boedel) 216.

overspel 181.
pandelingschap 121, 128.
parentele orde 19, 23, 147, 148, 151.
participerend denken 103, 135, 198, 203, 219.
particuliere landerijen 81.
patrilokaal 151.
pleegkind 146, 147.
prauwen 119.
protestanten 179, 187.
recht op grond en gewas (samenhang van) 60, 97, 106, 117, 118, 119.
rechtsgemeenschap 15, 16, 17, 21, 22, 139, 148, 158, 167.
rechtspersoon 137, 139.
rechtsverwerking 227.
rechtsweigering 237, 238.
reciprociteit 219.
registratie van grondtransakties 104.
rente 126, 127.
reorganisatie der Vorstenlanden 53, 80.
roerend en onroerend goed 120.
ruilhuwelijk 167, 172.
rijkssieraden 48, 50.
samenvoeging dorpen 21, 54, 70.
schaamte-verhouding 162.
schenken van grond 101.
schepen 119.
schikken 214, 217, 229, 239.
schuld 162, 182.
schuld (onachtzaamheid) 126, 219, 225.
schulden (vererving van) 215.
schuldig blijven van huwelijksgift 169, 171.
Séwa vergeleken met retributie 108.
slavenstand 26, 40.
sociale werkelijkheid 55, 237.
solidaire aansprakelijkheid 127.
stam 23, 24 (noot), 39.
stand 22, 24, 25, 26, 44, 45, 48, 49, 158, 159, 170.
stenen huizen 80, 118.
stichters (van een dorp) 22, 25, 33, 37, 83.
streekgemeenschap 19, 20, 158, 180.
streken zonder gemeenschapsvorming 47, 57.
suiker-industrie 61, 79.
symbolische handeling 183.
taak der volkshoofden 47, 65, 85, 89, 97, 99, 106, 112, 113, 122, 142, 145, 153, 155, 159, 161, 162, 163, 177, 181, 182, 187, 207, 221, 222.
tegengeschenk 171.
territoriale faktor (der volksordening) 16, 19.
territorialisering 24, 31, 40, 41.
teruggeven van deel van bruidschat of huwelijksgift 171.
testament 206, 207.
titel 135, 148.
toelaten tot grondgebruik 106 e. v.
toenemend gezinsleven 144, 152.
toescheiding 101, 146.
trouw-*marga* 22, 37.
tijdsverloop 90, 204, 226 e. v.
uitzet 171, 191, 205, 209, 210.
uitzwerming 29, 83, 84, 152.
verbodsteken 86, 134, 160.
verdeling van huwelijksgoed 195, 196.
vergoeding van vruchten 203.
verjaring 219.
verloving 160.
verlovingsgeschenk 133, 160.
verpersoonlijking van het beschikkingsrecht 71, 226.
verscheidenheid van indonesisch adatrecht 197.
vervanghuwelijk 167, 173.
verstoting van een kind 146, 156.
vertegenwoordiging 142.
vervolghuwelijk 167, 173.
verzorgingskontrakt 129.
volkshoofden; zie: taak der —.
volkshoofden versus genoten 54, 71.
volwassen worden 140.
voogdij 152, 153.
voorkeurrecht 59, 74.
voorwaardelijke verstoting 185.
vorstendomein 78, 79, 80, 116, 118.
vorstenverering 48, 78.
vrome stichting 76, 100, 136.
vrije *désa* 46, 72, 79.
waardigheidsgoederen 213.
weduwe 195, 210.
welvaartszorg 54.
wetgeving (van het gouvernement) 68, 177, 183, 242.
wetgeving (in de vorstensfeer) 50, 226.
zamelrecht 58.
zekerheidstelling vergeleken met grondverpanding plus deelbouw 112.
zelfstandig *pasar* 51.
zoengeld 181.

REGISTER VAN INHEEMSE RECHTSTERMEN

adol 88, 233.
adol bedol 118.
adol ngebregi 118.
adol ojodan 88, 100.
adol pati bogor 88.
adol plas 88.
adol roen toemoeroen 88.
adol séndé 88.
adol taoenan 100, 108.
adol trowongan 100.
akoean 73.
alat melepas mempelai 173.
alim 46.
aman 42.
ampian 45.
anaq beroe senina 127.
anaq pangkalan 200.
anaq piara 146.
anaq samang 27.
anawanoea 43.
anggap 174.
aoer 38.
apar 75.
apèl 46.
aradjang 43.
aroe 43.
asal 189, 192, 194, 206, 211, 214.
asli 189.
aso blanda 142.
astra 145.
atan 26.
babaktan 189.
babaring 111.
bagasan adat 89.
bahoe 46.
baileo 16.
bajo bajo na godang 37, 38.
bako 173.
bako baki 149.
bakoe 45.
bakoe piara 177.
balai 16, 34.
balango 107.
balè 16.
balik tarandjang 181.
bandaria 53.
bandjar 44, 124.
bang mégo 22.
bangoenan 101.
banoea 43.
bantai 29, 71.
barang asal 190, 192, 213.
barang gana 233.
barang gana gini 193.
barang gini 193.
barang kalakéran 201, 233.
barang pembawaän 196.
barang perpantangan 193.
barang radja 72.
basé panglarang 160.
bekel 46, 79.
bélan 16.
beli 168, 233.
belis 168.
bengkoq 62.
beroe 39.
beroe senina 39.
beudeul 142.
beuli niha 168.
bésan 172.
bini ratoe 174.
bioes 38.
Bodi-Tjaniago-adat 34.
boeah 40.
boekti 62.
boenga kajoe 64.
boentjing 161.
boeroeh 128.
boeroekan 75.
boesoeran 60.
boli 168.
borg 111.
boroe 37, 149, 213.
borreg 128.
borrot 111.
borreh 111, 233.
bosi sebelas kepala tadjau 220.
choel' 184, 186.
dadal 61.
dago dagi 220.
dati 43, 61, 62, 66, 67, 73, 199, 201.
datoeq pamoentjaq 32.
déo rai 69.
depati 42.
dèsa 24, 43, 44, 45, 49, 124, 221, 226.
désa 17, 20, 21, 45, 46, 53, 61, 70, 72, 77, 79, 141, 205, 215, 238.
désa midjèn 79.
didjapoeiq 173.
didjempoet 173.
dièrkèn 145.
diperas 154.
djadah 145.
djakat 48.

djamin 128.
djaring 68.
djaro 45.
djedjoeron 107.
djeng miroel 174.
djinamèe 168, 169, 178, 192.
djoeal 88, 90, 92, 94, 105, 109, 112, 117, 135, 204, 233.
djoeal séndé 94.
djoeal taoenan 106.
djoedjoer 168.
djoegoel 142.
djoela djoela 124.
djoerai toea 69.
djoeroetoelis 46.
djonggolan 111.
doebalang 35.
doesoen 18, 20, 23, 34, 35, 41, 42, 62, 211.
doesoen dati radja 62.
doesoen lépépéello 205.
doesoen poesaka 66.
dondon 91.
dondon soeroet 98, 100.
droewé dèsa 74.
droewé gabro 193.
fasch 186.
édikio 68.
ékor tanah 75.
ering beli 172.
euri 18, 35, 122.
gadai 160.
gadang manjimpang 199.
gadoeh 63.
galarang 43.
gelènggang 34.
galoeng aradjang 62.
gampong 17, 46.
gana 35, 190.
gana gini 233.
ganggam baoentoeiq 76, 190.
gangsoer 92.
ganti tikar 173.
gaoekang 43.
gawan 190.
gelap 89.
ghoena ghana 196.
giliran 203.
gini 193, 233.
goehangia 47.
goena kaja 191, 193.
goentoeng 199.
gogol 45.
golat 68.
hadat 43.
hakam 178, 187.
hakim 185.
hapoean 75.
haq 233.
haq bemilieq harato bapoenja 233.
haq oelajat 64.
haroe kaballa 209.
harta pemboedjangan 191.
harta penantian 191.
harta pentjarian 191, 199, 233.
harta poesaka 74, 190, 198, 199, 233.
harta poesaka rendah 199, 233.
harta poesaka tinggi 199.
harta saka 199, 233.
harta soearang 193, 233.
héna 42.
hibah wasijat 206, 207.
hoekoem toea 41.
hoela hoela 36, 37, 149, 233.
hoeta 18, 20, 37, 70.
hoeta na ro 63.
hoko 168, 192.
hordja 37.
hwé 124.
ihdah 184.
idjaab kaboel 98, 100, 178.
idjoan 129.
idjon 129.
imeum 31, 47.
indahan arian 101.
indo boeah 40.
indoeng 115.
indoeq samang 27.
ingot ingot 129.
iriri 26.
isi ni hoeta 24, 36.
jali jalilio 75.
kabisoe 156, 174.
kaboeaian 31.
kaboel 98, 100, 137, 178.
kadaloewarsa 226, 228.
kagaoe gaoe 220.
kagoengan dalem 119.
kahanggi ni radja 38.
kalakéran 201.
kalimboeboe 224.
kalompoan 43.
kamitoea 46.
kampoeang 35, 67.
kampong 30, 32, 45.
kampong mèdji 46.
kanoman 44.
karaèng 43.
kasepoehan 213.
kasoewijang 51.

kawak 75.
kawin ambil anaq 174.
kawin ambil piara 174.
kawin anggau 173.
kawin gantoeng 175.
kawin tegaq tegi 174.
kawom 46.
kebajan 46.
kedjoeron 30.
kedjoeron petiambang 31.
keleboe 35.
kemenakan dibawah loetoeiq 34.
kempitan 129.
kepala dati 199.
kepala dèsa 45.
kepala djaga 41.
kepala kéwang 68.
kepala soa 36, 43.
kerapatan nagari 35.
kèrèt 32.
kesain 38, 39.
ketib 46.
ketjil tanda gedang ikatan 162.
keudjroeën 30.
keutjiq 47.
kimelaha 47.
kintal kalakéran 74.
klèboen 46.
klian 45.
koele 168.
koeli 45.
koeloek 184.
koeria 18, 20, 36, 38, 58, 63.
koeroeng 174.
koeta 38.
koetai 42.
koewoe 46.
kokolot 45.
korano 32.
kota 34, 53.
Kota-Piliang-adat 35.
kradjan 46.
krama dèsa 44.
kria 42.
kwarto 54, 62, 73, 122.
laman 15.
laman doesoen 24, 155.
larangan koele 182, 186.
laras 21.
labé 46.
lélépéello 205.
lelipi slem boekit 68.
lembaga ditoeang adat diisi 64.
lemboer 45.
lepas 94.
lilikoer 133, 145, 155.
limpo 68.
lindoeng 115.
lingkoengan 68.
linnjap 199.
loerah 35, 45.
mado 35.
magersari 115.
mahr 178, 185.
makantah 111, 112.
makehidang raga 130.
malim 35.
maloe 218, 219, 221.
mamaq kepala waris 34, 179, 199.
mamèkat 233.
mamili 233.
mamoepoeh 233.
mandinding 172.
mandjaé 140, 204.
mandjawi 71, 233.
mandor 45.
mangaliplip 146.
manganahi 126.
manggadai 88, 102.
manggih kaja 193.
mangkoe 42.
mangoe tanah 69.
manti 35.
mantjanagara 53.
maoewin 179.
mapaloes 124.
mapaloes wang 124.
maradia 43.
maramba 69.
marapoe 16.
marga 18, 20, 22, 25, 36, 37, 38, 41, 42, 53, 62, 63.
marga tanah 36, 38, 39.
marisake 204.
marna 26.
maro 107.
marsaolèh 47.
marsiadapari 123.
mas ajè 160.
mas kawin 168, 169, 178, 186, 192.
masawèn 160.
medoen randjang 173.
megangkan 120.
meletakan soeatoe pada tempatnja 47.
mèlmèl 26.
membeli 127.
membeli talaaq 185.
meminang 159.
memindjam 126, 127.
memindjamkan 127.

memoepoeh 161.
memperdoeaï 107.
mempertimbangkan tanda 133.
memdapo 35.
mendjoeal 88, 102, 127.
mendjoeal djadja 88.
mendjoeal gadé 102.
mendjoeal lepas 88.
mendjoeal taoenan 88.
mengakoe anaq 129.
mengara anaq 129.
mengasi 108.
mengindjem djago 174.
menjoesoeq 84.
mentjar 140, 204.
merga 31.
meroeboeh soembai 162.
merteloe 107.
mesi 63, 107.
metoe pindjoengan 181.
meunasah 17, 46.
mewètèng 41.
midjèn 46, 72.
miliq 74, 233.
misek 161.
modin 46.
moelang djoerai 155.
moengkir 162.
moepoes 200.
mohaqka 124.
mora 36.
morsali 126.
nafaqah 176, 184.
nagaragoeng 52.
nagari 18, 21, 23, 32, 33, 34, 37, 67, 68.
nagari baämpèq soekoe 34.
nangkon 174.
natoras 38.
nawala 50.
ndalami gadé 98.
negeri 37.
negikan 174.
negorij 17, 41, 42, 53, 61, 62, 67, 69, 70.
negorij-doesoen 62.
nengah 107.
ngadjoeal akad 88.
ngadjoeal gadé 88.
ngadjoeal paèh doewit 100.
ngadjoeal toetoeng 98, 100.
ngaranan 129.
ngedol ngebregi 119.
ngisiq 172.
nglamar 159.
ngoekoep anaq 155.
ngoepetènin 108.
nikah 177.
nikah tambelan 145.
njalindoeng kageloeng 193.
njeboerin 174.
njekelaké 120.
njekoh 216.
njemalang 173.
njentanajang 154.
noekar 190.
noempang 45, 115, 117.
noenggonin 172.
noeroe 68, 233.
noesoep 45.
oelajat 68, 233.
oelèebalang 46.
oeli 42.
oeloe oeloe 45.
oema 18.
oemanat 206, 207.
oendang oendang 50.
oendjoek 168.
oendjoeng 168.
oepah 128.
oepatjara 48.
oepeti 108.
oepoe aman 69.
oerang ampèq djinih 35.
oerang soemando 173.
oereung toea 47.
oeroeng 37, 39.
oetang 126.
oetang pioetang 125.
orang asal 64.
orang dagang 51.
orang kaja 36.
orang menoempang 64.
padoekoehan 46.
paèr 68.
pago pago 89.
pajar 68.
pajoeng djoerai 200.
paksi 31.
palau 75.
pammali kateaang 185.
pandjer 128, 132, 134, 160.
pangalli kaändaäng 177.
pangéran 42, 48.
pangidaran para 169.
pangoli 168.
paningset 134, 160.
panjamboeng 123.
panjampéto 68, 233.
pantjèn 122.
paoeng asal 25, 40, 64.
paoeséang 101.

papassang 204.
paradé 133, 155.
paréakhon 173.
parékor ékor 39.
paréngé 40.
parisang isang 39.
parripé 36.
partoelan tengah 41.
pasah 186.
pasar 51.
pasek 44.
pasini 201, 233.
pasirah 42.
passikkoq 160.
passoloq 123.
paswara 50.
patinggi 46.
patjangan 161.
patoeanan 68, 233.
patoekoe n loeh 168.
pattongkoq siriq 145.
pawatasan 68.
pawèwèh 160.
pedaoet 88, 157.
pedot 155.
pegang penjamboet 142.
pegat mapianaq 146.
pekain 168.
pekoentjèn 46.
pemangkoe 42.
pemantjal 184.
pembarep 42.
penanian 40.
peneboes talaaq 184.
penggawa 42.
pengiwal 184.
pengoeloe 39, 70.
pengoeloe andiko 33, 34, 35, 70, 98, 199.
pengoeloe jang memegang adat 47.
pengoeloe soekoe 35.
peninggalan 163.
penjimbang 26, 31, 200.
pentjarian 190.
pepadon 26.
pépé 50.
perdikan 46.
perlindoengan 142.
peroesahan 201.
peroet 35.
persekot 133.
pesantrèn 46.
peteng 89.
petiambang 31.
petjah soekoe 162.
petoeëu 31.
peungklèh 205.
peutoea 47.
piagem 53, 68, 135.
pikoekoeh 78, 80.
pimbit 189.
pindah gadé 100.
pindah séwa 100.
pitoenggoeh gadai 98, 99, 100.
pitrah 48.
plais 107.
poedjonpo 160.
poee tampo 71.
poenah 199.
poendoeh 45.
poenèn 15.
poepoeh 75.
poeroesa 154.
poesaka 15, 76, 98, 117, 190, 201.
poesaka laman 15.
poetjoeq nagari 35.
politie 45.
porda doempang 177.
portahian 37.
pou gossi 160.
praboemian 68, 233.
pradana 154.
prakara lama 226, 228.
pranatan 50.
priaji 27, 45, 104.
priboemi 45.
proatin 42, 142.
radja 38, 135.
radja doli 38.
radja panoesoenan 38.
radja pardjolo 38.
radja portahi 38.
radja sioban ripé 63.
ragi ragi 171.
rajat 128.
ramban 170.
ranan kotor 226.
rapaq gaib 186.
rapaq loemoeh 185.
reksaboemi 68.
rènrèn 26.
resaja 117.
resajo 122.
reudjeu 30.
reudjeu moedeu 31.
roedjoeq 184, 186.
roekoenan 123, 239.
roemataoe 35, 42.
rong wang sagobang 155.
saba bangoenan 191, 205.
saba indahan arian 205.

saba na bolak 62.
saba paoeséang 205.
sabar 227.
saboeah paroeiq 33.
sadé 88.
sakaha 124.
saksi 92, 102.
salipi na tartar 58, 61.
sambat sinambat 123.
sampingan 44.
sanda 233.
saniri radja pati 43.
sapikoel sagèndong 195, 209, 211.
sarikat 124.
sasi 62, 125.
sasoehoen sarembat 195.
saudeureu 30.
sawah gogolan 66.
sawah jasa 66.
sawah pekoelèn 66.
sedekah 140.
sekato 98.
sembaroer 38.
semendo ambil anaq 174.
semendo anaq tengah 151.
semendo ngangkit 175.
semendo radjo radjo 151, 174.
sentana 154, 156.
sentana tarikan 157.
sepoeloeh satoe 64.
seraja 123.
seroh 168.
sesat 16.
sesèrè 160.
séwa 106—110, 113, 115, 116.
séwa boemi 64, 89, 108.
séwa éwang 108.
siar 154.
sikep 45.
sikep-marga 53.
sinamot 168.
sindor 91.
siroean 75.
sisila 189, 194.
sjiqaaq 187.
slametan 122, 140.
soa 42.
soebak 45, 124.
soekoe 23, 31, 32, 34, 35, 37, 42, 51, 67, 88, 150, 157.
soekoe dagang 51.
soekoe „nan ampèq" 35.
soeksara 62.
soembang 123.
soenrang 168, 169, 178, 192.
soenrang niinrang 169.
soenrang sanra 101.
soerat katerangan 103.
soerat peras 154.
solari bainenna 181.
sompa 168.
sopo 16.
srama 107, 134.
tahan 111, 112.
takal aoer 39.
talaaq 184, 187.
ta'lieq 185.
tambiq anaq 174.
tambiq anaq djoerai doewa negeri doewa 151.
tanah pei pamoja 101.
tanah wawakes oen teranak 203.
tanam batoe 100.
tanda 132, 160, 162.
tanda kong narit 160.
tanda paletak 133.
tandah rasan 160.
taneh kaoehi 87.
tanggoeng 89, 97.
tanggoeng menanggoeng 127.
tanggoengan 111.
tano bangoenan 191.
tapian 34.
tapoe 160.
taqlèq 185.
tawa kabaloeang 196.
tebasan 129.
tegi 200.
telang 73.
tenggol 47.
terang 89, 90, 103, 106, 153, 155, 159, 204.
tésang 107.
teteroesan 68.
teungkoe 47.
tioeh 31.
titisara 62.
tjakkara 193.
tjamboer soembai 174.
tjarik 46.
tjengkerem 160.
tjèq 31.
tjiq 46.
tjoekai 108.
tjoeké 82.
tlosor 45.
toea oen teranak 41.
toean 233.
toean tanah 69, 233.
toean wang 233.

toehor 168.
toekoe 233.
toekon 168, 169, 178, 233.
toekon tali 115.
toeloeng menoeloeng 123.
toemenggoeng 49.
toenangan 161.
toenggaq bioeto 100.
toengganai 34.
toenggoe toebang 151, 200.
toengkat 142, 173.
toeo oelajat 70.
toeo soekoe 42.
toeroen kain sehelai sepinggang 181.
toeroes 129.
toewa toewa 45.
tojo 107.
tomakaka 40.
torloek 68.
totaboean 68.
toto 233.
trataq 34.
troeka 84.
van 41.
wakap 76, 136, 137, 138.
wakèl 31.
wakil 142.
walak 41.
wali 141, 146, 179.
wali moedjzbir 178.
wanoea 43.
wang adat 27, 28.
wang antaran 168.
wang pemasoeqan 63.
wang saksi 89, 129.
waqf 136.
waris 87, 89, 92, 95, 101, 102, 141, 143, 198, 199, 204—207, 227.
wekas 206.
weling 206.
wewenang 74.
wewengkon 68.
wilin 168.
wis dipandjeri 132.
woehroe 26.
wong akèh 24.

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DJAKARTA

Dr. J. PH. DUYVENDAK

Inleiding tot de Ethnologie van de Indische Archipel

Geïllustreerd, 3e druk. . . . . gebonden f 3,50

Mr. H. POLAK

Elementaire begrippen van gecodificeerd Privaatrecht

herzien door Mr. M. SLAMET

6e druk . . . . f 6,00

Mr. W. F. PRINS

Inleiding in het administratief recht van Indonesië . . . . ter perse

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DJAKARTA